

Inhoud

Woord vooraf	9
I Inleiding	11
I.1 De wereldeconomie	11
I.2 De Nederlandse economie	16
I.3 Collectieve sector	26
I.4 Slot	29
II De internationale conjunctuur	33
II.1 Ontwikkeling naar regio's	33
II.1.1 Niet-industrielanden	33
II.1.2 Verenigde Staten	35
II.1.3 Japan	37
II.1.4 Europese Unie	39
II.1.5 Monetaire ontwikkelingen	50
II.2 Wereldhandel	54
II.2.1 Wereldhandelsvolume	55
II.2.2 Prijzen van industrieproducten	57
II.2.3 Olieprijs	60
II.2.4 Grondstoffenprijzen exclusief energie	61
II.2.5 Externe data voor Nederland	62

III	De Nederlandse conjunctuur	65
III.1	Bestedingen en productie	65
III.1.1	Particuliere consumptie	65
III.1.2	De financiële kwetsbaarheid van gezinnen	69
III.1.3	Woningbouw	73
III.1.4	Bedrijfsinvesteringen	76
III.1.5	Buitenlandse handel	80
III.1.6	Productie	82
III.2	Prijzen en winsten	85
III.2.1	Inflatie	85
III.2.2	Uitvoerprijs en ruilvoet	88
III.2.3	Winstgevendheid	90
IV	Arbeid en inkomen	93
IV.1	Arbeidsmarkt	93
IV.1.1	Loonvoet	93
IV.1.2	Werkgelegenheid	95
IV.1.3	Arbeidsaanbod, werkloosheid en vacatures	97
IV.1.4	Inactiviteit in kaart	103
IV.2	Inkomensverdeling	112
IV.2.1	Koopkracht	112
IV.2.2	Partiële koopkrachteffect van belasting op vermogensinkomsten	121
IV.2.3	Verdeling groei nationaal inkomen	124
V	De collectieve sector	129
V.1	De collectieve uitgaven	129
V.1.1	Beleidsuitgangspunten	129
V.1.2	De ontwikkeling van de collectieve uitgaven	131
V.1.3	Uitkeringsvolume en i/a-ratio	135
V.2	De collectieve lasten	136
V.2.1	Beleidsuitgangspunten	137
V.2.2	De ontwikkeling van de collectieve lasten	141
V.2.3	De ontwikkeling van de microlasten	143
V.3	EMU-saldo en schuld	145
V.4	IJklijnen en IJklatten	148

VI	Speciale onderwerpen	153
VI.1	De werkgelegenheid in de jaren negentig	153
VI.1.1	Inleiding	153
VI.1.2	Wat bepaalt de groei van de werkgelegenheid?	158
VI.1.3	Het arbeidsaanbod	159
VI.1.4	De structurele werkloosheid	163
VI.1.5	Snelle absorptie van arbeidsaanbod: conjunctuur en een gematigde loonontwikkeling	166
VI.1.6	De rol van andere factoren	169
VI.2	Economische gevolgen van de EU-uitbreiding	175
VI.2.1	Inleiding	175
VI.2.2	De toetreders	176
VI.2.3	Schok van de uitbreiding	177
VI.2.4	Economische effecten van de uitbreiding	179
VI.2.5	Knelpunten bij de uitbreiding	185
VI.2.6	De uitbreidingsstrategie	189
	Bijlagen	191
A1	Middelen en bestedingen 2000 en 2001	192
A2	Middelen en bestedingen, 1987-1999	196
A3	Middelen en bestedingen, volumemutaties, 1987-1999	198
A4	Kerngegevens, 1987-2001	200
A5	Volume consumptie, investeringen en invoer; winstindicatoren, 1987-2001	202
A6	Inkomens en prijzen, 1987-2001	204
A7	Kerngegevens arbeidsmarkt, 1987-2001	206
A8	Kerngegevens collectieve sector, 1987-2001	208
A9	Collectieve uitgaven naar beleidsmatige clusters, 1987-2001	210
A10	Sociale zekerheid, 1987-2001	212
A11	Zorg, 1987-2001	214
B1	Externe data voor Nederland, 1986-2001	216
B2	Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden, 1986-2001	218
B3	Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001	224
B4	Sleutelvariabelen EU-landen, 1998-2001	234
	Verklaring van afkortingen	237

Kaders in hoofdstukken

I	Inleiding	
	Onzekerheidsvarianten: olieprijs en dollarkoers	18
	Onzekere realisaties	20
II	De internationale conjunctuur	
	Oorzaken en gevolgen van inflatieverschillen in het eurogebied	51
	Wat zegt het verschil tussen de lange en de korte rente over de toekomstige groei?	52
	Wat zeggen termijnkoersen over toekomstige contante koersen?	53
	Prijsconcurrentiepositie VS, eurogebied en Verenigd Koninkrijk	58
	Prijsconcurrentiepositie binnen het eurogebied	59
III	De Nederlandse conjunctuur	
	Internetaankopen in het buitenland	68
	Financiële risico's naar categorieën van huishoudens	72
	Ambitieuze beleidsvoornemens voor de woningbouw	75
	Het belang van ICT-investeringen	79
	Het effect van e-commerce op de inflatie	87
IV	Arbeid en inkomen	
	Wet aanpassing arbeidsduur	98
	Moeders met en zonder betaalde baan	107
	Hoofdlijnen van de belastingheffing op inkomen uit arbeid in 2001	118
	Marginale wig in 2001	120
	Welke factoren bepalen het verschil tussen NNI- en BBP-groei?	125
V	De collectieve sector	
	De ontwikkeling van de rente-uitgaven	134
	Meer indirecte belastingen	142
	Progressie in de loon- en de inkomstenheffing	144
	Waar komen de belastingmeevallers vandaan?	150
VI	Speciale onderwerpen	
	Convergentie	184

Woord vooraf

Het gaat goed met de economie, prima zelfs. Reeds een aantal jaren treedt dat beeld uit de economische kernegevens naar voren. De opleving van de wereldeconomie zet dit jaar krachtig door, met slechts een lichte vertraging volgend jaar. De Amerikaanse economie blijft verbazen met een aanhoudende groei van circa 5¼% dit jaar, en met indrukwekkende productiviteitsstijgingen. Voor Europa zijn de verwachtingen eveneens positief. Door de BBP-groei van gemiddeld 3½% in 2000 en 2001 kan de werkloosheid flink dalen. Voor de inflatie in Europa wordt volgend jaar een daling voorzien, als gevolg van een sterke groei van de investeringen, beperkte loonstijgingen, een lagere dollarkoers, en dalende energieprijzen. In Nederland, ten slotte, neemt naar huidige inzichten de economische activiteit dit jaar toe met 4½%, en volgend jaar met 4%. Dat zou betekenen dat de Nederlandse economie van 1997 tot en met 2001, dus in een periode van 5 jaar, in reële termen met ruim 20% groeit. Verder zou de huidige ontwikkeling van de overheidsfinanciën, met een schuldquote dit jaar van 56½% BBP en een begrotingsoverschot van 1,1% BBP (excl. 0,7% BBP uit hoofde van de UMTS-veiling), nog niet zo lang geleden voor onmogelijk zijn gehouden. Dat is een aansporing om het huidige begrotingsbeleid voort te zetten.

Bij een zo krachtige economische groei is er reden om waakzaam te blijven voor spanningen en risico's. Vooral nog treden uit de cijfers van de Nederlandse economie echter geen tekenen van werkelijke oververhitting naar voren. Dat is voor een belangrijk deel het gevolg van de sterke groei van capaciteitsvergroten investeringen in de bedrijven. Wel worden spanningen zichtbaar, met name op de arbeidsmarkt. Ook het komende jaar zal de economische groei gepaard gaan met een forse groei van de werkgelegenheid. In de raming voor 2001 daalt de werkloosheid naar 3%. Ondanks de flinke stijging van het arbeidsaanbod ondervinden bedrijven en instellingen nu in toenemende mate problemen bij het aantrekken van gekwalificeerd personeel. Ook bij de huidige arbeidsmarktsituatie blijft een beheerste loonontwikkeling geboden, vooral rekening houdend met de mogelijke gevolgen voor de inflatie en de Nederlandse concurrentiekracht. Ten opzichte van concurrenten binnen het eurogebied verslechtert

de Nederlandse concurrentiepositie in de periode 1998-2001 immers toch al met 7%, met teruglopende winstmarges als gevolg.

Al met al ontstaat het beeld van een economie die op volle snelheid draait, en daarbij voorlopig tussen de diverse bedreigingen door blijft laveren.

De recente ervaringen in de VS lijken erop te wijzen dat het mogelijk is om een positieve spiraal te creëren van investeringen in ICT, stijgingen van de arbeidsproductiviteit en niet-inflatoire economische groei. De laatste jaren worden ook in Nederland omvangrijke investeringen in ICT gepleegd. Tegelijkertijd zou een mogelijke versnelling in de arbeidsproductiviteitsontwikkeling belangrijk kunnen bijdragen aan vermindering van de spanningen op de arbeidsmarkt. Een belangrijke vraag is daarom of Nederland in staat zal blijken om een soortgelijk proces door te maken als de VS.

Via gerichte beleidsinspanningen wordt getracht dit proces te ondersteunen, en te bevorderen dat Nederland de overgang naar een moderne kenniseconomie zal kunnen maken. Het kabinet heeft hiertoe - passend binnen de prioriteiten van de "Lissabon"-agenda - een breed palet aan beleidsinitiatieven genomen. De maatregelen betreffen structurele hervormingen als het versnellen van de liberalisering van sectoren als energie en telecommunicatie, lastenverlichting, versterking van het ondernemersklimaat, initiatieven ter stimulering van technologie en onderzoek, ICT in het onderwijs, en sociale cohesie door activering vanuit de sociale zekerheid. Ook in de jaren na 2001 zal het kabinet aan deze agenda een hoge prioriteit blijven toekennen.

Voor de eerstkomende jaren zullen daarnaast vooral de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt van groot belang zijn. Verdere arbeidsschaarste moet worden voorkomen, door ervoor te zorgen dat de uitstroom uit de arbeidsmarkt naar socialezekerheidsregelingen zo beperkt mogelijk blijft. Tevens is cruciaal dat inactieven, vooral bevolkingsgroepen met een achterblijvende participatie, worden geprikkeld om zich aan te bieden op de arbeidsmarkt, onder meer via een vermindering van de armoedeval. Het huidige hoge niveau van inactiviteit is mede de neerslag van een onvolkomen economisch aanpassingsvermogen. De overgang naar een kenniseconomie zal de noodzaak van economische flexibiliteit echter juist sterk doen toenemen. Bezien tegen die achtergrond bieden de huidige gunstige ontwikkelingen een kans die niet mag worden gemist.

De Minister van Economische Zaken,

A. Jorritsma-Lebbink

I Inleiding

I.1 De wereldeconomie

De opleving van de wereldeconomie zet dit jaar ongemeen krachtig door en zal in 2001 waarschijnlijk nog maar weinig vertragen. Een aantal indicatoren wijst op een afkoeling van de Amerikaanse economie, tegelijkertijd groeien de vaak ICT-gerelateerde investeringen in hoog tempo door. In 2000 drijven de olieprijsen de inflatie tijdelijk op, maar de onderliggende inflatie blijft ondanks de sterke groei van de wereldeconomie gematigd. De gunstige conjunctuur zorgt er samen met de gematigde arbeidskostenontwikkeling voor dat in de Europese Unie de werkloosheid flink kan dalen. De belangrijkste onzekerheden in het gunstige beeld van de wereldeconomie zijn de olieprijs en de ontwikkeling van de Amerikaanse economie en de dollar.

De wereldeconomie ontwikkelt zich dit en volgend jaar voorspoedig. Zowel in de Verenigde Staten, het eurogebied, Japan als in de niet-industrielanden ligt de geraamde economische groei in 2000 boven die in 1999. Voorlopende indicatoren voor de industriële productie duiden erop dat de productiegroei van de industrielanden in de tweede helft van dit jaar gaat vertragen (grafiek I.1). De afnemende groei in de industriële wereld leidt tot een iets lager groeicijfer voor de wereldeconomie als geheel in 2001.

De Verenigde Staten tonen tekenen van afkoeling: de consumptiegroei vertraagt, terwijl de investeringen in woningen al enige tijd nauwelijks toenemen en in de nabije toekomst waarschijnlijk gaan dalen. Tegelijkertijd is het groeitempo van de bedrijfsinvesteringen, in 1999 een toename van 10% en voor 2000 naar verwachting 15%, zeer hoog en is de exportgroei krachtig, ondanks de waardeinstijging van de dollar.

De groei in het eurogebied wordt in 2000 met name gedreven door de uitvoer. De export trekt scherp aan dankzij een zeer dynamische vraag in de rest van de wereld en een forse verbetering van de concurrentiepositie door de daling van de eurokoers. In 2001 zal de eurokoers naar verwachting enig herstel laten zien. Samen met een vermindering van de groei van de wereldhandel leidt dit tot een afnemende exportgroei.

Daartegenover worden de binnenlandse bestedingen, in het bijzonder de particuliere consumptie, waarschijnlijk belangrijker voor de groei.

Japan steekt met de groei weliswaar magertjes af bij de EU en de VS, maar toont nu wel een duidelijk herstel. De krachtige groei van de andere Aziatische landen versterkt de Japanse export. Ook de particuliere investeringen zitten in de lift, onder invloed van toegenomen winsten en nog steeds ruime monetaire omstandigheden.

In de niet-industrielanden, tenslotte, wordt voor 2000 en 2001 een gemiddelde groei verwacht van 5½%, waarbij met name de Aziatische landen een grote dynamiek vertonen. Overigens hebben nog niet alle landen zich hersteld van de financiële crises in 1998.

In Midden- en Oost-Europa zijn tien landen kandidaat-lid van de Europese Unie. Voor toetreding zullen zij moeten voldoen aan diverse institutionele en economische criteria. Paragraaf VI.2 gaat in op de economische gevolgen van de EU-uitbreiding, die voor Nederland waarschijnlijk klein zijn, maar positief.

Tabel I.1 BBP-volume naar regio's, 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %			
Verenigde Staten	4,4	4,2	5¼	3¼
Japan	- 2,5	0,2	1¾	2½
EU-landen	2,8	2,4	3¾	3¼
Industrielanden	2,7	3,0	4	3¼
Niet-industrielanden	2,5	3,8	5½	5½
Wereld	2,6	3,4	4¾	4¼

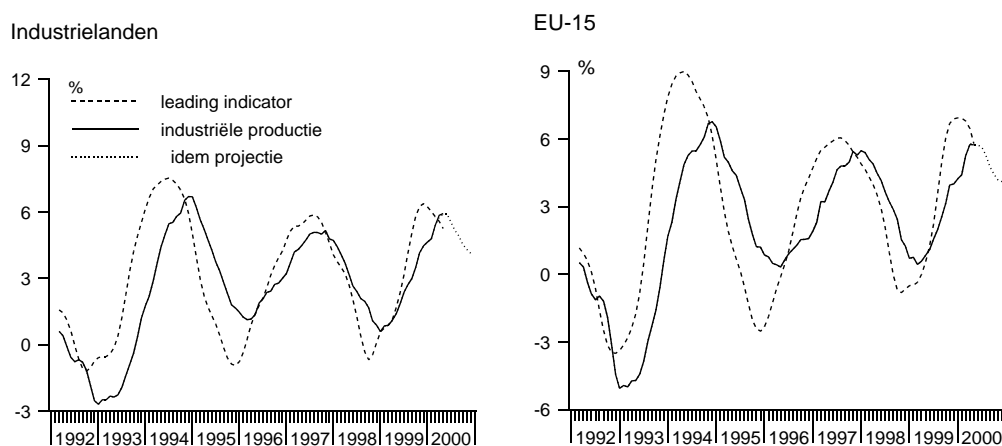
Het florissante beeld voor de groei van de wereldeconomie wordt gecombineerd met relatief lage inflatieniveaus. De feitelijke inflatie is in 2000 flink opgelopen, vooral onder invloed van de stijging van de olieprijs. Toch wordt de gemiddelde prijsstijging in de industrielanden voor 2000 geraamd op niet meer dan 2¼%, terwijl voor 2001 een lichte daling van de inflatie wordt voorzien bij dalende olieprijs. In Japan wordt voor 2001, na jaren van deflatie, een geringe toename van de prijzen voorzien.

In de EU is het onderliggende inflatietempo in de afgelopen anderhalf jaar nauwelijks toegenomen, naar nog geen 1½%. De stijging van de arbeidskosten is dan ook zeer gematigd, onder invloed van de in de meeste landen nog hoge werkloosheid, ruim boven het niveau van de werkloosheid waarbij de inflatie gaat oplopen (de NAIRU). Onder dit algemene gematigde beeld van de inflatie in de EU-landen liggen wel verschillen tussen landen: zo varieerde in het eerste halfjaar van 2000 de inflatie van 1½% in Frankrijk tot 4¾% in Ierland.

De olieprijsen drijven de inflatie in 2000 op. Voor dit jaar wordt de ruwe-olieprijs geraamd op gemiddeld \$ 26½ per vat (Brent) en voor 2001 op \$ 24. Gezien de recente

prijswontkellingen en de krappe voorraadsituatie is het heel goed mogelijk dat de olieprijs hoger uitkomt; de effecten daarvan worden geschetst in een kader in paragraaf I.2. Voor de olieproducerende landen van het Midden-Oosten en Afrika betekenen de hoge oliepijzen dat de binnenlandse vraag en de invoer sterk kunnen toenemen. In 2001 en 2002 tezamen levert de invoervraag van de OPEC-landen naar verwachting een extra bijdrage aan de wereldhandelsgroei van circa 1%-punt.

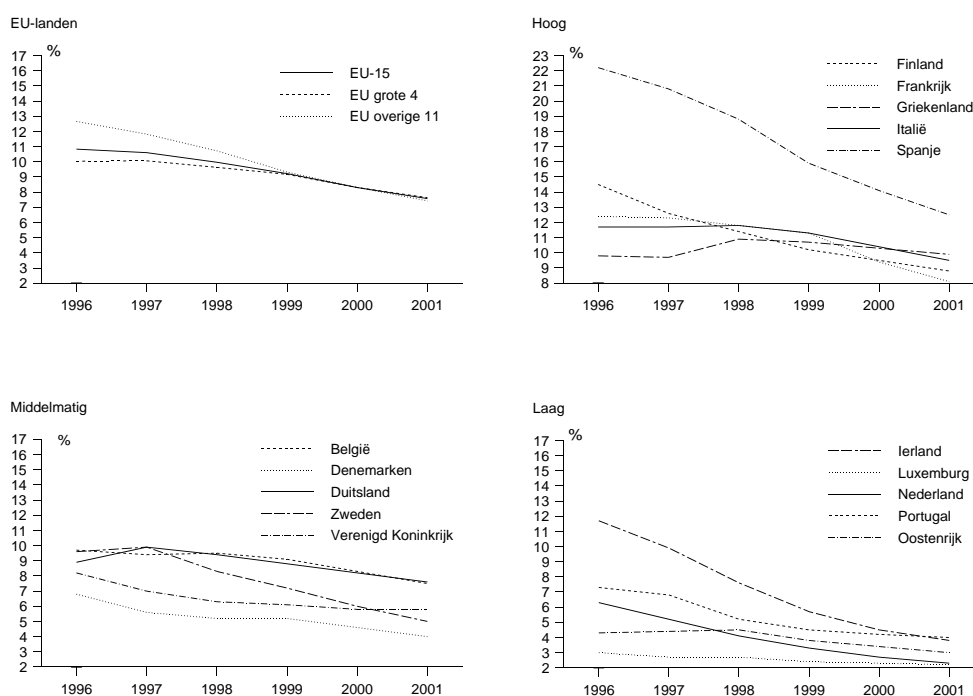
*Grafiek I.1 Leading indicator en industriële productie industrielanden en EU-15
(mutaties t.o.v. 12 maanden eerder in %)*

In de Verenigde Staten is de inflatie in de loop van dit jaar opgelopen tot meer dan 3½%. De oplopende energieprijzen zijn hiervoor de belangrijkste verklaring. Het onderliggende inflatietempo, de relatief geringe loonstijgingen en de zeer beperkte stijging van de lange rente wijzen niet op een structurele verhoging van de inflatie in de VS. De Amerikaanse inflatie is al enkele jaren opvallend laag in relatie tot de snelle groei van de productie. Los van specifieke factoren zoals de sterke dollar en dalende werkgeverslasten heeft dit vermoedelijk te maken met de sterke toename van de productiecapaciteit en, hiermee verbonden, de grote productiviteitsstijgingen: in de eerste helft van dit jaar groeide de productie per werkende op jaarbasis met circa 4%. Zolang die productiviteitsstijgingen niet volledig worden vertaald in hogere looneisen, dalen immers de arbeidskosten per eenheid product.

Een sleutelrol is in dit verband weggelegd voor investeringen in ICT.¹ Deze investeringen hebben door de sterk gedaalde prijzen in de ICT-sector een enorme vlucht genomen. De investeringen in ICT liggen in de VS boven die in veel Europese landen en bovendien is de groei van die investeringen in de VS hoger (zie paragraaf II.1.4).

Grafiek I.2 Gestandaardiseerde werkloosheid in de Europese Unie, 1996-2001; landen gegroepeerd naar werkloosheidsniveau in 2001

Dankzij de gunstige conjunctuur daalt in de landen van de Europese Unie overall de werkloosheid. Er zijn aanzienlijke verschillen tussen de Europese landen, zowel in het niveau van de werkloosheid als in het tempo waarin deze afneemt (zie grafiek I.2). Voor het eurogebied als geheel neemt de werkloosheid met $\frac{3}{4}$ à 1%-punt per jaar af. De verwachting is dat deze gunstige ontwikkeling ook in het komende jaar doorzet. Achtergrond van deze werkloosheidsdaling is, naast de gunstige conjunctuur, de

¹ Oliner, S.D. en D.E. Sichel (2000), The Resurgence of Growth in the Late 1990s: Is Information Technology the Story?, Federal Reserve Board, Washington en Jorgenson, D.W. and K. Stiroh (2000), Raising the speed limit: U.S. economic growth in the information age, May 1.

gematigde arbeidskostenontwikkeling. In veel landen worden nu ook structurele beleidsmaatregelen zoals lastenverlichting en arbeidsmarkthervormingen ingezet om de werkgelegenheid te bevorderen. De Nederlandse ervaring in de jaren tachtig en negentig laat het belang zien van arbeidskosten en structurele hervormingen voor de werkgelegenheid en de werkloosheid (zie paragraaf VI.1).

Ondanks de gunstige economische ontwikkeling in de eurolanden is de euro sinds het begin van dit jaar met meer dan 10% gedeprimeerd ten opzichte van de dollar. De hogere economische groei in de VS is de belangrijkste verklaring voor deze ontwikkeling. In de raming voor volgend jaar ligt dan ook besloten dat de euro enig herstel kan tonen, omdat de groei in het eurogebied dan zelfs iets boven die in de VS komt te liggen. Opnieuw dient daarbij opgemerkt te worden dat de Amerikaanse economie (en daaraan gekoppeld, de dollarkoers) grote onzekerheden kent, zowel in positieve als negatieve richting. De verwachte zachte landing in 2001 kan uitblijven, een veel scherpere daling van de Amerikaanse groei is echter ook niet uitgesloten (zie CEP 2000, blz. 17). De particuliere spaarquote is sterk gedaald en de lopende rekening kent een zeer omvangrijk tekort; voor 2001 wordt een tekort van 5¼% BBP voorzien. Dat maakt de Amerikaanse economie zeer gevoelig voor vertrouwensverlies van internationale beleggers.

Tabel I.2 Internationale kerngegevens, 1999-2001

	1999	2000	2001
mutaties per jaar in %			
BBP-volume industrielanden	3,0	4	3¼
Consumentenprijs industrielanden	1,4	2¼	2
Wereldhandelsvolume	5,4	11¾	9¼
Wereldhandelsprijs (\$)	- 1,8	1	2¼
Industrieproducten	- 3,6	- 3	3
Grondstoffen excl. energie	- 7,7	4½	5¼
Energie	30,0	43	- 7
niveaus			
Dollarkoers (€/ \$)	0,94	1,04	1,00
Ruwe olie (Brent, \$/vat)	17,9	26½	24

I.2 De Nederlandse economie

De toename van het Nederlandse BBP wordt voor dit jaar geraamd op 4½% en voor volgend jaar op 4%. De werkgelegenheidsgroei zwakt enigszins af. Hierbij speelt de krapte op de arbeidsmarkt een rol, met name omdat deze waarschijnlijk via meer diepte-investeringen tot een snellere stijging van de arbeidsproductiviteit leidt. Toch neemt de werkloosheid naar verwachting verder af, tot gemiddeld 3% van de beroepsbevolking in 2001. De uitvoer is in beide jaren dankzij de krachtige toename van de relevante wereldhandel een belangrijke motor van de economische groei. De arbeidskosten per eenheid product in de industrie stijgen al enkele jaren sneller dan bij de concurrenten. De invloed daarvan op de prijsconcurrentiepositie werd tot nu toe echter gemaskeerd door de koersstijging van de dollar.

Het Nederlandse BBP groeide de afgelopen drie jaar met gemiddeld bijna 4% per jaar. Daarmee lag de economische groei belangrijk boven de trend. Bij de geprojecteerde krachtige toename van de relevante wereldhandel komt dit en volgend jaar nog geen eind aan de opgaande beweging van de conjunctuur. Het BBP stijgt in 2000 waarschijnlijk met maar liefst 4½% en voor 2001 wordt op slechts een geringe afzwakking van de economische groei tot 4% gerekend.

De sterke stijging van het BBP van de afgelopen jaren kwam in belangrijke mate op het conto van een krachtig groeiende particuliere consumptie. Deze was deels het gevolg van de forse uitbreiding van de werkgelegenheid, die in een sterke toename van het beschikbare gezinsinkomen resulteerde. Nederland kent al sinds het midden van de jaren tachtig een indrukwekkende groei van de werkgelegenheid. Op de achtergronden van deze groei wordt in paragraaf VI.1 ingegaan. Niet alleen de toename van de werkgelegenheid, maar ook de vermogenswinsten die gezinnen boekten, droegen in het recente verleden bij aan de toename van de consumptie. Gezinnen profiteerden van de hausse op de aandelenmarkt en van de sterke prijsstijgingen van woningen.

In de eerste helft van dit jaar bleef de consumptie krachtig toenemen. Indicatoren, zoals de koopbereidheid, wijzen erop dat dit ook de komende tijd het geval blijft. Verwacht wordt dat de consumptie dit jaar stijgt met 4¼%, hoewel de vermogens-effecten op de consumptiegroei afzwakken. In het eerste halfjaar waren de aandelenkoersen vlak, en nam het aantal overgesloten en tweede hypotheek af met 35%. De totale uitstaande hypothecaire schuld van gezinnen is inmiddels wel sterk opgelopen. De financiële positie van een toenemend aantal gezinnen is kwetsbaar voor grote dalingen van aandelenkoersen en/of huizenprijzen (zie paragraaf III.1.2).

Volgend jaar nemen de consumptieve bestedingen naar huidig inzicht ongeveer evenveel toe als dit jaar (4½%). De koopkracht stijgt dan sterk als gevolg van de lastenverlichting in het kader van de belastingherziening. De toename van het netto gezinsinkomen versnelt in de projectie bijgevolg van 3% in 2000 tot 5½% in 2001. Naar

Tabel I.3 Enkele kerngegevens voor Nederland, 1997-2001

	1997	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %				
<i>Internationaal</i>					
Relevante wereldhandelsvolume	9,1	8,1	4,2	9¾	8¾
Prijspeil goederenimport	2,3	- 2,0	0,2	8¼	0
Dollarkoers (niveau, guldens)	1,95	1,98	2,07	2,30	2,20
Olieprijs (Brent, niveau, dollars per vat)	19,2	12,9	17,9	26½	24
<i>Lonen en prijzen</i>					
Contractloon marktsector	2,2	3,0	2,6	3½	3½
Loonsom per werknemer marktsector	2,5	3,3	2,9	4¼	4¼
Prijsconcurrentiepositie ^a	4,1	- 0,7	0,4	1¾	- 1
Consumentenprijsindex	2,2	2,0	2,2	2½	3½
Idem, geschoond ^b	1,9	1,7	1,7	2	2½
Koopkracht modale werknemer (excl. incidenteel)	0,4	1,5	0,1	1	5¼
<i>Volume bestedingen en productie</i>					
Goederenexport (excl. energie)	9,7	7,7	6,3	9½	9
Goederenimport	9,9	8,1	6,2	9¾	8¾
Particuliere consumptie	3,0	4,4	4,4	4¼	4½
Bruto investeringen bedrijven (excl. woningen)	9,9	4,4	9,4	7	5½
Investeringen in woningen	5,4	1,6	1,2	5¼	3
Productie marktsector ^c	5,3	4,8	5,0	5½	4½
Bruto binnenlands product	3,8	4,1	3,9	4½	4
Reëel nationaal inkomen	4,9	1,7	5,9	4½	4½
<i>Arbeidsmarkt</i>					
Werkgelegenheid (in arbeidsjaren)	3,2	3,0	2,9	2½	2¼
Werkgelegenheid (≥ 12 uur/week, in personen)	3,0	4,2	2,8	2¼	2
Arbeidsaanbod (in personen)	1,9	2,7	1,9	1¾	1¾
	niveaus				
Werkloze beroepsbevolking (in dzd)	438	348	292	255	230
Idem in % van de beroepsbevolking	6,2	4,8	4,0	3½	3
Werkloosheid en bijstand (in dzd uitkeringsjaren)	831	740	657	610	585
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	72,6	69,8	67,6	66	64¾
<i>Collectieve sector</i>					
Vorderingensaldo collectieve sector (% BBP)	- 1,1	- 0,7	1,0	1,8 ^c	0,8
Bruto schuld collectieve sector (ultimo jaar, in % BBP)	70,0	66,6	62,9	56,5	52,0
Collectieve lastendruk (% BBP)	41,0	40,5	41,6	41,3	39,6
<i>Diversen</i>					
Arbeidsinkomensquote marktsector ^d (in %)	82,1	81,8	82,3	83¼	83
Arbeidsproductiviteit marktsector ^d	1,8	2,0	1,8	2¾	2¼
Saldo lopende transacties buitenland (in % BBP)	6,2	4,1	5,6	5¼	5½
Lange rente (in %, 10-jaars staatsleningen)	5,6	4,6	4,6	5½	5¾

^a Prijsstijging relevante wereldhandel minus prijsstijging uitvoer van goederen (exclusief energie)

^b Exclusief het effect van veranderingen in de tarieven van de kostprijsverhogende en consumptiegebonden belastingen, voor werknemersgezinnen met een inkomen tot modaal.

^c Inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP.

^d Exclusief delfstoffenwinning en exploitatie onroerend goed.

Onzekerheidsvarianten: olieprijs en dollarkoers

Als de OPEC besluit geen of slechts een geringe verhoging van de productiequota door te voeren, komt de olieprijs hoger uit dan in de projectie ligt besloten. De hogere olieprijs werkt wereldwijd via hogere kostprijzen door in de afzetprijzen. Hogere olie- en invoerprijzen zorgen, via een hogere aardgasprijs en hogere kosten, voor een sterkere inflatie. De prijs van de productie van de marktsector (dus exclusief delfstoffenwinning) daalt echter door het ruilvoetverlies. In de variantberekening is dit ruilvoetverlies de reden dat de contractlonen niet mee stijgen met de hogere inflatie en de consumptie onder druk komt. Gelet op de arbeidsmarktsituatie zou het neerwaartse effect op de reële lonen echter ook uit kunnen blijven.

Een tweede onzekerheidsvariant heeft betrekking op de dollarkoers. Een sterkere dollar resulteert in een verbetering van de prijsconcurrentiepositie van het eurogebied. In de variantberekening stijgt de uitvoer dan ook meer. Omdat in de centrale projectie de uitvoergroei al wordt gehinderd door een tekort aan arbeid, is deze uitkomst nogal onzeker en dreigt oververhitting, met een opwaartse druk op lonen en prijzen.

Effecten in 2001 van

A: hogere olieprijs (\$30 per vat);

B: hogere dollarkoers (f2,40)

	A	B
	cumulatieve afwijkingen in %	
Relevante wereldhandel	0,0	0,4
Concurrentenprijs (excl. energie)	0,6	2,9
Invoerprijs goederen	2,6	2,3
Invoerprijs energie	22,4	8,0
Contractloon	0,0	0,5
Consumptieprijs	0,4	0,5
BBP-prijs	0,1	0,6
Particuliere consumptie	- 0,3	0,0
Uitvoer goederen (excl. energie)	0,0	1,4
Bruto binnenlands product	- 0,1	0,4
Werkgelegenheid (in personen)	- 0,1	0,1
Arbeidsinkomensquote (niveau)	0,6	- 0,2
Vorderingensaldo collectieve sector (% BBP)	0,1	0,2

verwachting versnelt de groei van de consumptie evenwel nauwelijks. Daarbij speelt een rol dat consumenten sommige aankopen waarschijnlijk vervroegen in verband met de BTW-verhoging per 1 januari 2001. Hierdoor komen de consumptieve bestedingen dit jaar hoger uit, maar in 2001 navenant lager. Voorts nemen de vermogenseffecten op de consumptiegroei in de projectie af, en leidt de lastenverlichting uit de belastingherziening deels pas na volgend jaar tot extra consumptie.

Vooraf onder invloed van de krachtige groei van de productie in de marktsector ontwikkelde de investeringsactiviteit zich de afgelopen drie jaar — met een gemiddelde toename van bijna 8% per jaar — voorspoedig. Daarmee werd een sterke uitbreiding van de productiecapaciteit bereikt, die ervoor zorgde dat de stijging van de bezettingsgraad van de marktsector binnen de perken bleef.

Dit jaar blijven de investeringen erg dynamisch: ze nemen naar verwachting toe met 7%. Hoge groeicijfers gelden met name voor de ICT-investeringen, die inmiddels circa 20% van de investeringen van de marktsector uitmaken. Bij deze investeringsdynamiek speelt, evenals in het recente verleden waarschijnlijk het geval was, de krapte op de arbeidsmarkt een rol. De problemen bij het werven van personeel zetten de bedrijven namelijk aan tot het verhogen van de kapitaalintensiteit van de productie via diepte-investeringen. Voorzover de krappe arbeidsmarkt in hogere reële arbeidskosten resulteert, is ook sprake van een financiële prikkel om kapitaalintensiever te gaan produceren.

Voor volgend jaar wordt een lichte afzwakking van de groei van de investeringen (tot 5½%) voorzien, in samenhang met de verslechtering van de winstgevendheid in 2000. Dit jaar stijgt de arbeidsinkomensquote waarschijnlijk met 1%-punt, terwijl de netto rentelasten van de ondernemingen bovendien iets oplopen als gevolg van de stijging van de lange rente in de loop van vorig jaar.

Bij de geprojecteerde groei van de investeringen bereikt de investeringsquote van de marktsector in 2001 een waarde van circa 20%. Bij dit niveau van de investeringsquote groeit de kapitaalgoederenvoorraad met ½%-punt per jaar meer dan in de periode 1997-1999. Toch stijgt de productiecapaciteit van de marktsector in de projectie volgend jaar iets minder dan in deze periode het geval was, omdat de werkgelegenheid dan minder toeneemt en de investeringen deels juist gericht zijn op arbeidsbesparing in plaats van capaciteitsuitbreiding.

De sterk aantrekkende wereldhandel, waarvan sinds medio vorig jaar sprake is, heeft de Nederlandse export vleugels gegeven. Voor dit jaar wordt gerekend op een toename van de uitvoer van goederen (exclusief energie) met niet minder dan 9½%. Daarmee ontwikkelt deze uitvoer zich ongeveer in lijn met de relevante wereldhandel. In 2001 zwakt de toename van de uitvoer in lichte mate af (tot 9%). Gelet op de verbetering van

Onzekere realisaties

Bij de voorbereiding van de kortetermijnprognoses maakt het CPB gebruik van diverse informatiebronnen. Een cruciale rol spelen statistische gegevens over de economische ontwikkeling in het recente verleden. Het verloop van de economie in de nabije toekomst hangt immers sterk samen met de ontwikkeling in de jaren voorafgaand aan de projectieperiode. De informatie over het recente verleden is echter onzeker; naarmate meer informatie bij het CBS beschikbaar komt, veranderen voorlopige cijfers in nader voorlopige cijfers, die uiteindelijk na 2½ jaar worden bijgesteld tot definitieve cijfers.

Het CBS publiceert in de zomer van elk jaar de Nationale Rekeningen (NR), waarin een nieuw beeld wordt geschetst van de economische ontwikkeling in de drie voorafgaande jaren. Dit beeld kan voor het direct voorafgaande jaar afwijken van het beeld dat uit de eerder gepubliceerde kwartaalrekeningen (KR) van het CBS naar voren kwam. De cijfers voor de twee 'oude' jaren kunnen soms sterk verschillen van die uit de vorige NR-publicatie. De onderstaande tabel illustreert dit aan de hand van een aantal cijfers die het CBS deze zomer publiceerde in de NR 1999.

Een vergelijking van cijfers uit de NR 1999 met eerdere CBS-cijfers

cijfers voor afkomstig uit	1997		1998		1999	
	NR 98	NR 99	NR 98	NR 99	KR 99	NR 99
	mutaties per jaar in %					
Particuliere consumptie	2,6	3,0	4,1	4,4	4,2	4,4
Bedrijfsinvesteringen ^a	8,4	9,9	8,6	4,4	6,8	9,4
Goederenuitvoer	9,1	8,8	6,5	7,3	4,9	5,6
Bruto binnenlands product	3,8	3,8	3,7	4,1	3,6	3,9
Loonvoet bedrijven	2,1	2,2	2,2	3,0	.	3,5
Werkgelegenheid in arb. jaren	2,8	3,2	2,7	3,0	.	2,9
Idem, in personen ^b	2,8	3,0	2,5	4,2	.	2,8

^a Exclusief woningen.

^b Werkweek van minstens 12 uur, niet in NR gepubliceerd maar op verzoek van het CPB door het CBS bijgeschat.

de prijsconcurrentiepositie in 1999 en vooral 2000 zou volgend jaar normaal gesproken een sterkere stijging van de uitvoer mogen worden verwacht. Die blijft echter vermoedelijk uit, omdat de industrie met oplopende tekorten aan gekwalificeerd personeel te kampen heeft. In de projectie ligt, met andere woorden, besloten dat de exportsector niet aan alle vraag kan voldoen.

Als gevolg van de sterke economische groei is de werkgelegenheid de afgelopen jaren fors uitgebreid. Gerekend over de jaren 1997-1999 nam de werkgelegenheid in arbeidsjaren met gemiddeld circa 3% per jaar toe. Dit cijfer is gebaseerd op de jongste Nationale Rekeningen en is nog hoger dan waarop eerder gepubliceerde CBS-cijfers wezen (zie kader). Hoewel de krachtige werkgelegenheids groei gepaard ging met een aanzienlijke uitbreiding van het arbeidsaanbod, heeft hij ook tot een scherpe daling van de werkloosheid geleid. In de projectie zwakt de groei van de werkgelegenheid in arbeidsjaren af tot 2½% en 2¼% in respectievelijk 2000 en 2001. Hierbij speelt de krapte op de arbeidsmarkt een rol. De ondernemers trachten de productiviteit van de werknemers te verhogen, met name via de reeds genoemde diepte-investeringen. Ook wordt soelaas gevonden in langere werktijden, met name bij deeltijders. Bij de geraamde ontwikkeling van de werkgelegenheid daalt de werkloosheid verder tot een niveau van 3% in 2001. De totale inactiviteit is overigens belangrijk groter dan het werkloosheids-cijfer suggereert. Paragraaf IV.1.4 biedt een analyse van de omvang en samenstelling van de inactiviteit in Nederland.

De contractloonstijging komt dit jaar vermoedelijk uit op 3½%, dat is ongeveer 1%-punt meer dan vorig jaar. De versnelling van de loonstijging hangt samen met de verdere afname van de werkloosheid. Deze leidt ook indirect tot een hogere stijging van de lonen, omdat de arbeidsschaarste — zoals hiervoor is geconstateerd — in een sterkere groei van de arbeidsproductiviteit resulteert. Voor 2001 wordt eenzelfde toename van de contractlonen voorzien, hoewel het nieuwe belastingstelsel dan een forse netto lastenverlichting en een daling van de *replacement rate* (de verhouding tussen een netto uitkering en het netto loon uit arbeid) betekent. Tegenover de matigende invloed van de belastingherziening staat de opwaartse druk van de krappe arbeidsmarkt. Recent afgesloten cao's wijzen niet op een vertraging in de contractloonstijging in 2001. De risico's van een hogere loonstijging zijn recent nog belicht in het Centraal Economisch Plan 2000, blz. 28.

Dit jaar neemt de consumentenprijsindex (CPI) waarschijnlijk toe met 2½%. De inflatie komt daarmee hoger uit dan in 1999, hoewel de afschaffing van de omroepbijdrage dit voor een deel maskeert. De versnelling hangt samen met de sterke stijging van de invoerkosten en de fors hogere gasprijen. Volgend jaar loopt de inflatie naar verwachting verder op, tot 3½%. Dat valt te verklaren uit de verhoging van de indirecte belastingen in het kader van de belastinghervorming. Voor de koopkracht wordt dit effect, zoals

bekend, ruimschoots gecompenseerd door een verlaging van de directe belastingen. De afgeleide CPI, die maatgevend is in de cao-onderhandelingen, is geschoond voor het effect van de verhoging van de indirecte belastingen. Afgemeten aan deze index versnelt de inflatie in de projectie dan ook belangrijk minder, namelijk van 2% dit jaar tot 2½% volgend jaar.

Indien de olieprijs tot het eind van de projectieperiode gemiddeld op het niveau van de eerste helft van augustus 2000 (\$30 per vat) blijft, komt de inflatie volgend jaar nog een half %-punt hoger uit dan in de centrale projectie. Hetzelfde geldt indien de dollarkoers gemiddeld niet zou zakken ten opzichte van het niveau (f 2,40) van de eerste helft van augustus (zie kader op blz. 18).

Volgend jaar realiseren de gezinnen een sterke toename van de koopkracht als gevolg van de netto lastenverlichting die voortvloeit uit de belastingherziening. De modale werknemer, die alleen standaard-afrekkosten kent en geen belastbaar (inkomen uit) vermogen heeft, ziet zijn koopkracht stijgen met 5¼%. De koopkrachtmutaties van huishoudens lopen sterk uiteen, vooral omdat het koopkrachteffect van de belastingherziening sterk bepaald wordt door individuele omstandigheden. Zo hangt de invloed van de grondslagverbreding en de nieuwe vermogensrendementsheffing op de koopkracht van een belastingplichtige in hoge mate af van respectievelijk het gebruik van afrekkosten en de omvang en samenstelling van zijn vermogen.

De arbeidsinkomensquote loopt dit jaar waarschijnlijk met 1%-punt op tot 83¼%. De arbeidskosten per eenheid product in de marktsector stijgen naar raming sterker dan de arbeidsproductiviteit. Bovendien berekenen de producenten in de marktsector de sterk gestegen kosten van ingevoerde goederen en diensten, inclusief energie, niet volledig door in de afzetprijzen. Daarbij speelt vooral in de industrie de scherpe concurrentie een rol. In de projectie neemt de arbeidsinkomensquote volgend jaar in lichte mate af, tot 83%. De op de binnenlandse markt georiënteerde bedrijven berekenen dan het resterende deel van de dit jaar gestegen invoerkosten in de afzetprijzen door. De ontwikkeling van de winstgevendheid van de ondernemingen wordt ook door het verloop van de netto rentelasten beïnvloed. Als gevolg van de vorig jaar opgetreden stijging van de lange rente nemen deze lasten toe. Deze toename wordt vooral in 2001 zichtbaar. Daarom zal de winstgevendheid van bedrijven waarschijnlijk ook volgend jaar niet verbeteren.

Verzwakking van de concurrentiekracht?

Nederland kende jarenlang een in internationaal perspectief gematigde ontwikkeling van de arbeidskosten. Deze droeg langs verschillende wegen bij aan de relatief snelle groei van productie en werkgelegenheid waarvan in ons land reeds geruime tijd sprake is. In dit verband speelt de prijsconcurrentiepositie een belangrijke rol. Een relatief gematigde groei van de arbeidskosten per eenheid product leidt tot een verbetering van de

prijsconcurrentiepositie, die via een gunstig effect op de prestaties van de exportsector in een grotere productie en werkgelegenheid resulteert. Omdat de arbeidsmarkt in Nederland krappere is dan in veel andere landen, mag verwacht worden dat de lonen hier sneller stijgen en uiteindelijk de prijsconcurrentiepositie verzwakt. Is dit al zichtbaar in de cijfers?

Voor de analyse van de concurrentiekracht gaat de aandacht vooral uit naar de ontwikkeling van de arbeidskosten van bedrijven in de industrie. Het zijn immers deze bedrijven die het leeuwendeel van de Nederlandse export voor hun rekening nemen en juist deze bedrijven worden geconfronteerd met concurrenten op hun buitenlandse afzetmarkten.

Geografisch wordt een onderscheid gemaakt tussen concurrenten in het eurogebied en concurrenten daarbuiten. Sinds de introductie van de euro is het voor bedrijven uit landen binnen het eurogebied niet meer mogelijk tijdelijke concurrentievoordelen te ontlenen aan een waardedaling van de munt. Dat betekent dat deze bedrijven zich alleen kunnen onderscheiden op 'echte' prijsbepalende factoren: daarvan zijn de ontwikkeling van de loonsom per werknemer en van de arbeidsproductiviteit, beide ten opzichte van die van concurrenten, heel belangrijke.² De concurrentieverhoudingen met bedrijven binnen het eurogebied zijn van groot gewicht, omdat bijna de helft (46%) van onze concurrenten in het eurogebied gevestigd is. Voor de concurrentie met bedrijven die zijn gevestigd in landen buiten het eurogebied, spelen genoemde factoren uiteraard ook een rol, maar de ontwikkeling van de concurrentieverhoudingen met deze bedrijven wordt op korte termijn in hoge mate bepaald door veranderingen van de wisselkoersen.

In de jaren tachtig steeg de loonsom per werknemer in de Nederlandse industrie gemiddeld met 3,8%-punt per jaar minder dan bij de concurrenten, gerekend in hun eigen valuta. De groei van de arbeidsproductiviteit lag aanvankelijk boven die in het buitenland, maar vanaf 1985 eronder. Per saldo groeide de productiviteit iets sterker (gemiddeld 0,4%-punt per jaar). De arbeidskosten per eenheid product namen daarmee, in nationale valuta gerekend, met gemiddeld 4%-punt per jaar minder toe dan in het buitenland. Aangezien de gulden meer waard werd (gemiddeld 1,3%-punt per jaar) verbeterde de concurrentiekracht reëel met gemiddeld 2,7%-punt per jaar, afgemeten aan de arbeidskosten per eenheid product in guldens. De verbetering van de Nederlandse concurrentiekracht kwam tot stand ten opzichte van zowel de concurrenten uit het eurogebied als die uit andere landen.

² Bedrijven kunnen zich uiteraard ook onderscheiden op andere dan prijsfactoren, de zogenoemde aanbodfactoren, zoals kwaliteit van menselijk kapitaal, innovatiekracht, e.d. Deze factoren spelen met name op lange termijn een rol. Zij blijven op deze plaats verder buiten beschouwing.

Tabel I.4 Opbouw arbeidskosten per eenheid product in de industrie, Nederland en concurrenten, 1981-2001

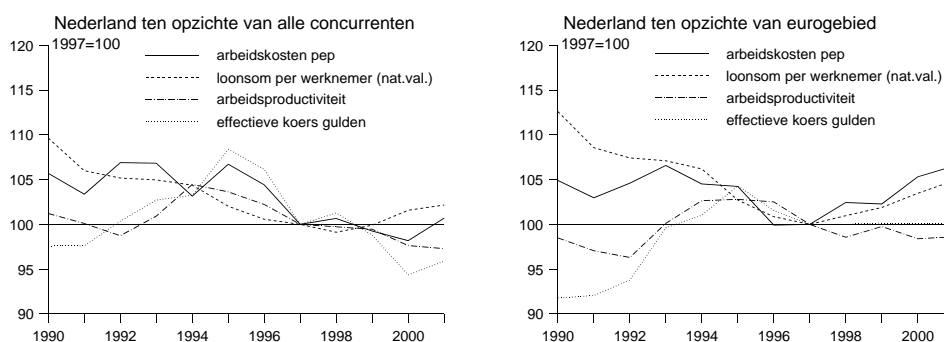
	Nederland			Alle concurrenten			Concurrenten uit het eurogebied		
	1981-1990	1991-1997	1998-2001	1981-1990	1991-1997	1998-2001	1981-1990	1991-1997	1998-2001
mutaties per jaar in %									
Loonsom per werknemer (nationale valuta)	3,0	3,1	3,6	6,8	4,5	3,0	7,4	4,9	2,3
Arbeidsproductiviteit industrie	3,0	3,2	2,7	2,6	3,3	3,4	2,5	2,9	3,0
Effectieve wisselkoers gulden				1,3	0,4	-1,0	2,2	1,2	0,0
Arbeidskosten per eenheid product, industrie (guldens)	0,0	-0,1	0,9	2,7	0,7	0,7	2,4	0,5	-0,7

Ook in de periode 1991-1997 bleef de stijging van de loonsom per werknemer achter bij die van de concurrenten in hun valuta (zie ook grafiek I.3). De arbeidsproductiviteit groeide over deze periode in de Nederlandse industrie iets minder hard dan in het buitenland. In de eerste helft van de jaren negentig apprecieerde de gulden sterk, maar in 1996 en 1997 was sprake van een depreciatie. De dollar won toen namelijk sterk aan kracht. Per saldo steeg de koers van de gulden over de jaren 1991-1997 in beperkte mate. De ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product in de Nederlandse industrie bleef in de beschouwde periode, evenals in de jaren tachtig, achter bij de ontwikkeling bij concurrenten in guldens. De concurrentiekracht in termen van relatieve arbeidskosten per eenheid product, uitgedrukt in guldens, verbeterde ten opzichte van de concurrenten uit het eurogebied ongeveer in dezelfde mate als in vergelijking met andere concurrenten. Tegenover een hogere koersstijging van de gulden ten opzichte van de munten van het eurogebied stond namelijk een sterker achterblijven van de loonstijging in nationale valuta.

Vanaf 1998 lijkt zich een trendbreuk voor te doen. In de aanloop naar het ontstaan van de EMU zijn de ontwikkelingen van de loonsom per werknemer in de potentieel deelnemende landen in rap tempo naar elkaar toe geconvergeerd. Zelfs in Italië, dat tot voor kort bekend stond als 'hoog-inflatie-land' zijn stijgingen van de loonsom per werknemer van circa 2% inmiddels gemeengoed geworden. In tal van landen van het eurogebied heeft het nog steeds zeer hoge niveau van de werkloosheid een sterk matigende invloed op de loonvorming. In de Nederlandse industrie, die moeite heeft gekwalificeerd personeel aan te trekken, hebben zich de afgelopen twee jaar daarentegen hogere loonstijgingen voorgedaan dan in de industrie van andere landen van het eurogebied. Naar verwachting is daarvan ook dit en volgend jaar sprake. Deze

ontwikkeling wordt niet gecompenseerd door een relatief grote stijging van de arbeidsproductiviteit. Het gevolg is dat de Nederlandse concurrentiekracht, gemeten aan de arbeidskosten per eenheid product in de industrie, in de periode 1998-2001 in de raming gecumuleerd met 7%-punten verslechtert ten opzichte van concurrenten uit het eurogebied.

Grafiek I.3 *Relatieve arbeidskosten^a en determinanten, 1991-2001*

^a Per eenheid product in de verwerkende industrie.

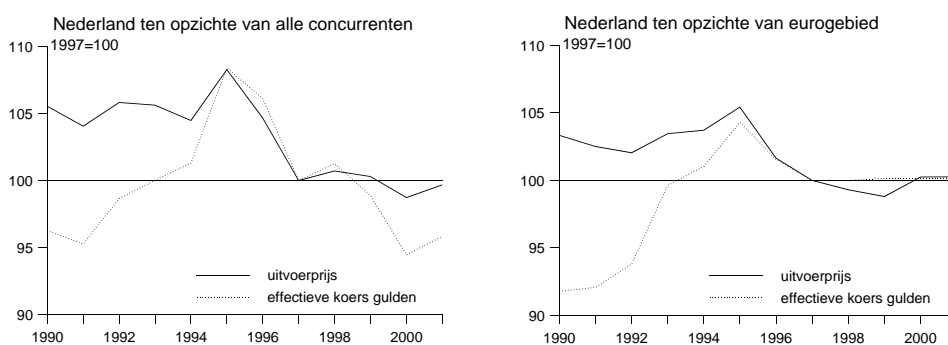
Deze ontwikkelingen worden echter gemaskeerd indien de Nederlandse concurrentiekracht wordt vergeleken met alle concurrenten. Maar ook hier verdienen de onderliggende ontwikkelingen aandacht. Net als concurrenten binnen het eurogebied kenmerken concurrenten daarbuiten zich vanaf 1998 door een relatief gematigde ontwikkeling van de loonsom per werknemer. Daarenboven zijn de productiviteitsstijgingen buiten het eurogebied, en dan met name in de Verenigde Staten, groter dan in Nederland. Zolang dollar en pond appreciëren, kan de Nederlandse industrie nog goed concurreren, zoals blijkt uit de ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product over de jaren 1998-2000. Als de dollarkoers evenwel gaat dalen, zoals ligt besloten in de projectie voor 2001, resulteert een toename van de relatieve arbeidskosten per eenheid product.

Welke consequenties heeft de geschetste ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product in de industrie voor de prijs van de uitvoer van goederen (exclusief energie) in vergelijking met die van concurrenten? In de jaren tachtig is deze relatieve uitvoerprijs ten opzichte van alle concurrenten gedaald. De prijsconcurrentiepositie (de reciproke van de relatieve uitvoerprijs) is dus verbeterd. Ten opzichte van de concurrenten uit het eurogebied was deze verbetering het grootst.

In de jaren negentig vond aanvankelijk geen verdere verbetering van de prijsconcurrentiepositie plaats (zie grafiek I.4). De Nederlandse exportsector volgde toen min of

meer de buitenlandse prijsontwikkeling. In 1996 en 1997 verbeterde de prijsconcurrentiepositie ten opzichte van concurrenten buiten het eurogebied vervolgens sterk vanwege de koersstijging van de dollar. Ten opzichte van de concurrenten binnen het eurogebied gebeurde hetzelfde door de koersstijging van een aantal Europese valuta in de aanloop naar de start van de EMU. Nadien volgen de Nederlandse exportprijzen weer in hoge mate die van concurrenten. Indien de arbeidskosten per eenheid product sneller blijven stijgen dan in het concurrerende buitenland, ligt op termijn echter een verslechtering van de prijsconcurrentiepositie in het verschiet.

Grafiek I.4 Relatieve uitvoerprijs^a en effectieve koers van de gulden, 1991-2001

^a Prijspeil uitvoer goederen exclusief energie ten opzichte van prijspeil concurrerende uitvoer.

I.3 Collectieve sector

Het kabinet heeft besloten tot een fors pakket intensiveringen dat grotendeels al dit jaar tot besteding komt. De hogere reële loonraming voor de marktsector in 2001 verhoogt ook het reële beslag van lonen en uitkeringen in de collectieve sector. Dankzij oude en nieuwe uitgavenmeevallers, met name bij rentelasten en volume sociale zekerheid, blijven de verwachte uitgaven dit en volgend jaar toch binnen het kader van het regeerakkoord.

De hoge economische groei betekent ook verder oplopende inkomstenmeevallers. Naast de belastingherziening bevatten de beleidsvoornemens voor 2001 per saldo nog enige extra lastenverlichting. Voor volgend jaar wordt een vorderingenoverschot verwacht van 0,8% BBP en een schuldquote van 52% BBP.

In de loop van dit jaar heeft het kabinet besloten tot een structureel pakket uitgavenverhogingen dat nog in het lopende jaar van start ging. Ten opzichte van wat al in het Centraal Economisch Plan verwerkt was, bedragen de intensiveringen circa f 6 mld,

waaronder belangrijke bedragen voor onderwijs en zorg. Het CPB verwacht dat de uitgavenverhogingen die voor dit jaar nog zijn afgesproken, niet meer volledig tot besteding zullen komen. Naast het late tijdstip van besluitvorming speelt daarbij ook een rol dat de arbeidsmarkt krap is, waardoor het niet eenvoudig is om de vereiste extra arbeidskrachten in bijvoorbeeld onderwijs en zorg op korte termijn aan te stellen. Deze verwachte onderuitputting is de belangrijkste reden voor de onderschrijding van het uitgavenkader die tabel I.5 nog toont voor het lopende jaar.

Onderdeel van het pakket uitgavenverhogingen is ook een investeringspakket, dat een omvang heeft van ruim *f* 12 mld voor de periode 2001-2010. Deze investeringen worden gefinancierd uit het Fonds Economische Structuurversterking (FES). Ongeveer *f* 9 mld heeft betrekking op verkeer en vervoer, waarvan circa *f* 5 mld voor de aanleg en capaciteitsvergroting van wegen in de Randstad en ruim *f* 4 mld voor investeringen in het openbaar vervoer, onder andere ten behoeve van de ontsluiting van VINEX-locaties. Voor volgend jaar betekent dit investeringspakket een verhoging van de al eerder voorgenomen investeringen in verkeer en vervoer met circa 8%. Daarnaast is meerjarig *f* 2 mld bestemd voor kennisprojecten, waaronder ook de aanschaf van computers in het onderwijs. Tenslotte is *f* 1 mld bestemd voor duurzame stedelijke ontwikkeling.

De structurele voeding van het FES profiteert van hogere gasbaten en van rente-meevallers die voortvloeien uit de verkoop van staatsbezit. Deze extra FES-inkomsten worden in de periode 2001-2010 gedeeltelijk ingezet voor uitgaven die eerder binnen het uitgavenkader voor de Rijksbegroting werden gefinancierd. Via dit "bruggetje" ontstaat jaarlijks gemiddeld *f* 350 mln ruimte onder het uitgavenkader, die wordt benut voor andere beleidsprioriteiten.

In het Centraal Economisch Plan 2000 constateerde het CPB nog een ruimte van circa *f* 4 mld onder het uitgavenkader voor 2001. Deze ruimte is nu tot *f* ½ mld gereduceerd, met name als gevolg van het eerder genoemde besluit tot structurele uitgavenverhogingen. Daarnaast zijn er sinds het voorjaar enkele meevallers (rentelasten, bijstandsuitgaven) en tegenvallers (met name de hogere raming van de reële lonen) in beeld gekomen.

De hoge BBP-groei in 1999 en 2000 leidt voor de collectieve sector tot aanzienlijke inkomstenmeevallers bij toetsing aan de ijklaten die zijn opgesteld op basis van het behoedzame scenario uit het regeerakkoord. De hoge olieprijs (in guldens) stuwt de gasbaten nog extra op. De reële inkomstenmeevallers lopen in 2000 naar schatting op tot *f* 16½ mld. Bovendien komt dit jaar de opbrengst van de veiling van de UMTS-frequenties (0,7% BBP) ten goede aan het vorderingensaldo van de collectieve sector. Het EMU-saldo komt zodoende in de raming voor dit jaar uit op 1,8% BBP.

Het dekkingsplan 2001 wordt gedomineerd door de belastingherziening, die een -omvangrijke verschuiving en per saldo verlaging van collectieve lasten betekent. De

directe lasten op arbeid worden verlaagd met *f* 18 mld, waartegenover de indirecte lasten (BTW en milieuheffingen) met *f* 6½ mld en de directe lasten op vermogens(inkomsten) met naar schatting *f* 5 mld worden verzwaaard. Daarnaast is sprake van enkele kleinere belastingmaatregelen, waaronder een extra verlaging van het huurwaardeforfait. Wettelijk was geregeld dat het huurwaardeforfait in 2001 zodanig aangepast zou worden dat de fiscale huurwaarde sinds 1997 gemiddeld niet met de OZB-taxatiewaarde van de huizen, maar met de gemiddelde huurstijging in de pas zou lopen. Thans is besloten alleen de stijging van de huren in 2000 in aanmerking te nemen, wat een lastenverlichting ad *f* 400 mln impliceert ten opzichte van de door het vorige kabinet ingevoerde wettelijke indexatie.

Tabel I.5 Collectieve financiën, 1997-2001

	1997	1998	1999	2000	2001
% BBP					
Bruto collectieve uitgaven	49,6	48,2	47,6	46,9	45,3
Collectieve lastendruk	41,0	40,5	41,6	41,3	39,6
Vorderingensaldo collectieve sector	-1,1	-0,7	1,0	1,8 ^a	0,8
Bruto schuld collectieve sector	70,0	66,6	62,9	56,5	52,0
mld gld					
Reële groei netto collectieve uitgaven ^b	5½	7	9½	5½	7½
Idem, conform afbakening uitgavenkader ^c	4	1	10½	8	2½
Mutatie microlastendruk	-3	-4½	1½	-1½	-7
Overschrijding uitgavenkader	-½	½	-3	-½	-½
Reële inkomstenmeevallers sinds MN 1999		2	9½	16½	24½

^aInclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP.

^bConform afbakening ruimtebeslag aansluitend op EMU-saldo.

^cReeksbreuk in 1999 door nieuwe afbakening.

De hoge economische groei leidt tot conjuncturele meevallers bij de centrale sociale fondsen, maar deze meevallers worden niet of nauwelijks vertaald in lagere premiepercentages. Rekening houdend met de aanpassing van de definitie van het normvermogen bij de WW-fondsen, lopen bij de werknemersverzekeringen (WAO, WW, ZFW) de vermogenoverschotten op tot naar raming *f* 14 mld ultimo 2001. Bij de volksverzekeringen (AOW, ANW, AWBZ) worden de inkomstenmeevallers meer dan teniet gedaan door de premiederving van *f* 14½ mld die voortvloeit uit de belastingherziening. Een rijksbijdrage van *f* 3½ mld, oplopend tot structureel *f* 11 mld, wordt ingezet om vermogenstekorten bij de volksverzekeringsfondsen te voorkomen.

Zoals eerder gemeld³ ondervindt het EMU-saldo in 2001 in verband met kasvertragingen incidenteel een groter effect van de belastingherziening dan het bedrag van de netto lastenverlichting. Niettemin blijft het vorderingenoverschot naar verwachting volgend jaar met 0,8% BBP duidelijk positief. Dit is natuurlijk ook te danken aan de hoge BBP-groei die voor volgend jaar wordt geraamd, en die de inkomstenmeevallers ten opzichte van de behoedzame ijklaten nog met f 8 mld doet oplopen. Gecorrigeerd voor het incidentele effect van de belastingherziening bedraagt het geraamde EMU-saldo 1¼% BBP, wat gelet op de actuele hoogconjunctuur duidt op ruwweg een structureel begrotingsevenwicht⁴.

I.4 Slot

Dankzij een hoog investeringspeil kan de productie in de marktsector flink blijven groeien. De krappe arbeidsmarkt uit zich geleidelijk in hogere loonstijgingen, waardoor een vertraging van werkgelegenheidsgroei in het verschiet ligt. Mits de ontwikkeling van de reële arbeidskosten beheerst blijft, is er een gunstig perspectief voor verdere daling van de inactiviteit.

Ook de overheid verhoogt haar investeringen en vergroot haar beroep op de arbeidsmarkt. De opwaartse druk op de reële lonen impliceert risico's voor het beslag van de loongevoelige uitgaven in de collectieve sector. Maar een klein deel van de inkomstenmeevallers wordt aangewend voor lastenverlichting, zodat hiervan geen extra impuls uitgaat op de hoogconjunctuur. De begroting 2001 reserveert budgettaire ruimte voor de toekomstige kosten van de vergrijzing.

De ramingen in deze Verkenning duiden erop dat de Nederlandse economie op korte termijn de hoge groeicijfers van de laatste jaren vast kan houden. Ook in vergelijking met de andere EU-landen blijft de Nederlandse prestatie opvallend. In een groot deel van Europa is de werkloosheid nog hoog en zijn nog maar de eerste stappen gezet op de weg van structurele hervormingen en een gematigde arbeidskostenontwikkeling. Nederland staat inmiddels voor de vraag hoe lang de hoge productiegroei nog gedragen kan worden door voldoende beschikbaarheid van arbeid. In de ramingen wordt er al mee gerekend dat de exportsector volgend jaar niet aan alle vraag zal kunnen voldoen. De gunstige groeicijfers zijn in het bedrijfsleven aanleiding voor een hoog peil van investeringen, zodat de productiecapaciteit geen belemmeringen oproept en de productiviteit van de beschikbare arbeid wordt verhoogd.

³ Centraal Economisch Plan 2000, blz. 31, 33 en 128.

⁴ Actuele ramingen van de conjuncturele component in het vorderingensaldo 2001 lopen uiteen van ½% BBP tot 2¼% BBP, vergelijk Centraal Economisch Plan 2000, blz. 33.

De belangrijkste onzekerheden liggen bij de olieprijsen en dollarkoers, die de inflatie verder kunnen aanwakkeren, en bij de loonontwikkeling. De krapte op de arbeidsmarkt uit zich geleidelijk in relatief hoge loonstijgingen, met als gevolg een verslechtering in de prijsconcurrentiepositie van de Nederlandse industrie in het eurogebied. Door de relatieve zwakte van de euro tegenover de dollar en het pond kan de Nederlandse industrie tot dusver op een belangrijk deel van de afzetmarkt toch nog concurrerend zijn. Indien vanuit de prijzen of de lonen een opwaartse spiraal op gang komt, kan het echter moeilijk blijken de reële arbeidskosten te beheersen, met als gevolg potentieel grote schade aan groei en werkgelegenheid.

In de projectie is sprake van een geleidelijke verdere oploop van de arbeidskosten per eenheid product, waardoor wel een vertraging van afzetgroei en werkgelegenheids-groei in het verschiet ligt. De matigende effecten van het belastingplan dragen bij aan het uitstel van zulke negatieve terugkoppelingen. Hoe langer dit uitstel kan duren, des te langer blijven de winstgevendheid en de concurrentiepositie investeringen uitlokken, met als gevolg ook des te meer kansen om de gunstige conjunctuur te benutten voor een verdere daling van de inactiviteit. De introductie van marktwerking bij de reïntegratie kan bijdragen aan het succes van deze inspanningen.

In de begroting voor 2001 heeft het kabinet maar een klein deel van de inkomstenmeevallers omgezet in lastenverlichting, zodat hiervan geen extra impuls uitgaat op de hoogconjunctuur. Ook blijft het niveau van de collectieve uitgaven in reële termen naar verwachting binnen het uitgavenkader uit het regeerakkoord; tegenover de intensiveringen in 2000 en 2001 staan omvangrijke meevallers, met name bij de rentelasten en het volume sociale zekerheid. De verschuiving van rentelasten naar directe bestedingen doet wel een extra beroep op de arbeidsmarkt en heeft een opwaarts effect op de economische groei.

Het grotendeels structureel opvullen van de afgesproken uitgavenruimte bergt risico's in zich voor het uitgavenkader 2002. Al in de eerste verkenningen voor deze kabinetsperiode⁵ bleek dat bij gelijke beleidsuitgangspunten de reële uitgaven in een gunstig scenario niet noodzakelijk lager uitvallen dan in een scenario met behoedzaam geraamde BBP-groei. Tegenover lagere rentelasten en een kleiner uitkeringsvolume staat dan immers de doorwerking van hogere reële lonen in de marktsector naar de lonen en uitkeringen in de collectieve sector. Exercities in het afgelopen voorjaar⁶ wezen uit dat de uitgavenmeevallers bij hogere groei in de tijd eerder optreden dan de tegenvallers. Als een aanhoudend krappe arbeidsmarkt opwaartse druk blijft uitoefenen op de reële lonen, impliceert dit naventante risico's voor het beslag van de loongevoelige uitgaven in de collectieve sector.

⁵ CPB (1997), Economische verkenning voor de volgende kabinetsperiode, Sdu Uitgevers, Den Haag.

⁶ CPB (2000), Economisch beeld 2001-2002: enkele varianten, Werkdocument 123.

De gunstige economische ontwikkeling leidt niet alleen in het bedrijfsleven maar ook bij de overheid tot extra investeringen. De mogelijkheden voor verdere groei van welvaart en werkgelegenheid worden immers ook bepaald door de kwaliteit en kwantiteit van de aanbodvoorzieningen waar de overheid verantwoordelijkheid voor neemt, zoals belangrijke delen van de fysieke infrastructuur en de kennisinfrastructuur. Voor de houdbaarheid van de publieke financiën op langere termijn is, met het oog op de kosten van de vergrijzing, tenslotte van belang dat de overheidsschuld niet alleen dit jaar onder de 60% BBP uitkomt, maar volgend jaar ook nog weer verder wordt verlaagd.

II De internationale conjunctuur

II.1 Ontwikkeling naar regio's

In de industrielanden versnelt de productiegroei van 2,9% in 1999 naar 4% in het lopende jaar. Volgend jaar zwakt de groei in de projectie af naar 3¼%, vooral door afkoeling van de Amerikaanse economie. Japan klimt langzaam uit het dal. De groei in het eurogebied loopt dit jaar op naar 3¾% en zal volgend jaar vermoedelijk maar weinig vertragen. Buiten de industriële wereld trekt de groei naar verwachting aan van 3,8% in 1999 naar 5½% in 2000 en 2001.

De krachtige mondiale groei gaat gepaard met een inflatieversnelling, die vooral het gevolg is van de gestegen ruwe-olieprijzen. Deze zullen komend jaar naar verwachting weer dalen. De inflatiedruk vanuit de arbeidskosten blijft alom beperkt.

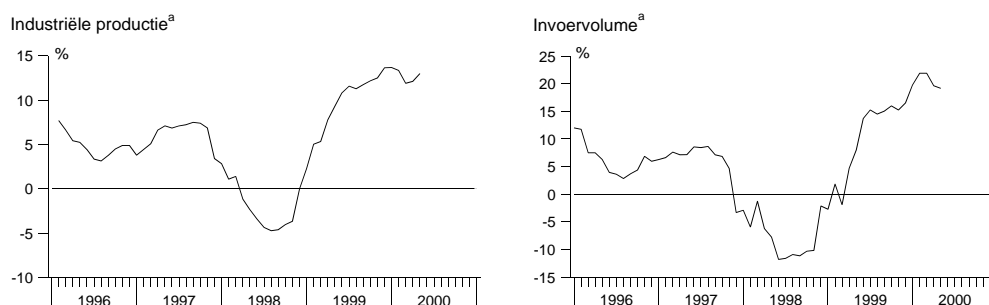
II.1.1 Niet-industrielanden

Het herstel in Azië zette reeds eind 1998 in, met steun van een expansief budgettair en monetair beleid. De meeste landen van de regio hebben inmiddels het krachtige productietempo van voor de crisis hervonden. In de eerste helft van dit jaar lag de industriële productiegroei in Azië (exclusief Japan) gemiddeld op 13% en de volumegroei van de goedereninvoer op 20% (zie grafiek II.1.1). Voor de tweede helft van dit jaar wordt een lichte afzwakking voorzien. In 2001 handhaaft de BBP-groei zich in de projectie op 6½%, terwijl de groei van de industriële productie en van de invoer terugloopt naar meer trendmatige waarden. Dit neemt niet weg dat een aantal landen in de regio, waaronder Indonesië, nog lang niet uit de economische problemen zijn.

In *Latijns-Amerika* kwam het herstel wat later op gang. Brazilië kwam vorig jaar uit de rode cijfers en ook in Mexico en Chili trok de bedrijvigheid sterk aan. Voor de hele regio kwam de invoergroei in de eerste helft van dit jaar uit op circa 12%, een tempo dat ook komend jaar gehandhaafd zou kunnen blijven.

In *Afrika en het Midden-Oosten* heeft het productieherstel het langst op zich laten wachten, maar ook daar zijn de vooruitzichten voor de eerstkomende jaren gunstig. Dit geldt vooral voor de olieproducerende landen. Deze beschikken dankzij de scherp

Grafiek II.1.1 Indicatoren voor Azië exclusief Japan

^a Mutaties ten opzichte van 12 maanden eerder in %

gestegen olieopbrengsten over ruime financiële middelen: het overschot op de handelsbalans is dit jaar circa \$90 mld groter dan in de jaren voorafgaand aan de Azië-crisis. Het is waarschijnlijk dat de OPEC-landen in de nabije toekomst de binnenlandse vraag en invoer sterk zullen uitbreiden. Dit biedt tegenwicht aan de verwachte afzwakking van de Aziatische invoergroei.

Tabel II.1.1 BBP-volume^a transitie- en ontwikkelingslanden, 1997-2001

	Aandelen in wereld-BBP ^a	1997	1998	1999	2000	2001
	%	mutaties per jaar in %				
Transitielanden	4,8	2,2	- 0,7	2,4	4½	3½
Midden- en Oost-Europa	2,5	3,0	1,8	1,4	4	4
GOS-staten	2,3	1,3	- 3,4	3,4	5	3
Latijns-Amerika ^b	8,9	5,3	2,1	0,0	4	4
Azië, exclusief Japan	26,0	6,6	3,1	6,1	6½	6½
Afrika en Midden-Oosten	8,0	3,9	3,0	1,4	4	4
Totaal	48,0	5,5	2,5	3,8	5½	5½

^a Op basis van koopkrachtpariteiten.

^b Inclusief Mexico.

De *transitielanden* van Midden- en Oost-Europa herstellen zich voorspoedig van de klappen die zij opliepen door de roebelcrisis, de tragere markgroei in Europa en het Kosovo-conflict. Voor dit jaar wordt voor deze regio een BBP-groei verwacht van 4½%. Vooral de industriële productie trekt sterk aan. De invoergroei bedroeg in de eerste helft van dit jaar gemiddeld 10% en verwacht wordt dat dit tempo in de projectieperiode tenminste gehandhaafd kan blijven, mede door enige inhaalvraag vanuit het GOS. De

BBP-groei van Rusland wordt voor dit jaar geraamd op 5%. Vorig jaar halveerde de invoer onder invloed van de forse waardedaling van de roebel, waardoor een enorm handelsoverschot ontstond. Ook is Rusland een belangrijke olie-exporteur, en de stijging van de olieprijs bezorgt de Russische overheid onverwacht veel extra inkomsten. Daardoor kunnen de ergste knelpunten in de schuldbetaling aan binnen- en buitenland worden verlicht. De gestegen valuta-reserves en het begin dat gemaakt is met de stroomlijning van het belastingstelsel hebben het vertrouwen van de internationale financiële markten enigszins hersteld. De omstandigheden blijven overigens labiel. Structurele hervormingen zijn amper begonnen, het bankwezen verkeert in wanorde en het investeringsniveau blijft uitzonderlijk laag. Het ziet er dan ook niet naar uit dat de Russische economie het huidige groeitempo kan vasthouden.

II.1.2 Verenigde Staten

Ook in de eerste helft van dit jaar was in de *Verenigde Staten* nog sprake van een krachtige groei. De toename van de finale binnenlandse afzet versnelde zelfs nog iets, doordat de ICT-gerelateerde bedrijfsinvesteringen tot ongekende hoogten werden opgevoerd. De Amerikaanse ICT-investeringen liggen niet alleen ver boven die van de meeste Europese landen, maar groeien ook veel sneller. Na 1996, het laatstvermelde jaar in tabel II.1.3, is het groeitempo van de ICT-investeringen fors versneld. Tegenover de krachtige investeringsgroei stond echter dat de consumptiegroei vanaf het tweede kwartaal van dit jaar vertraagde. Afnemende voorraden en een verdere verslechtering van de handelsbalans maakten dat de productiegroei in de eerste twee kwartalen van dit jaar per saldo iets achterbleef bij de torenhoge groei in de tweede helft van vorig jaar.

Zowel recente ontwikkelingen als vooruitlopende indicatoren duiden erop dat de Amerikaanse expansie zich begint te bewegen naar een tempo waarbij vraag en aanbod beter in evenwicht zijn. De voornaamste aanwijzing is de halvering van de volumegroei van de detailhandelsverkoop sinds februari van dit jaar. Een ander signaal komt van de woningmarkt: de nieuwbouwactiviteiten stagneren vanaf medio 1999 en de afgegeven bouwvergunningen wijzen voor de nabije toekomst op een absolute daling. Bijzonder is ook dat de werkgelegenheidsgroei vanaf het begin van dit jaar duidelijk is afgenomen; normaal volgt de werkgelegenheid de volumeconjunctuur met enige vertraging. De industriële productie floreerde tot de zomermaanden, maar voorlopende indicatoren wijzen op een merkbare vertraging in de tweede helft van dit jaar.

De groei van de reëel besteedbare gezinsinkomens is vertraagd door een afnemende werkgelegenheidsgroei en een oplopende inflatie. Aannemelijk is dat de spaarquote van gezinnen niet veel verder zal dalen, onder invloed van de monetaire verkrapping en de aflopende aandelenhousse. Verwacht wordt dat het groeitempo van de particuliere consumptie tot ultimo 2001 zal uitkomen op 3 à 3½% tegen 5¼% in de afgelopen jaren. De woningbouwinvesteringen zullen waarschijnlijk vanaf medio dit jaar geleidelijk gaan

dalen. Deze investeringen zijn bijzonder rentegevoelig en het huidige investeringsniveau ligt zo'n 20% boven de lange-termijntrend. Dat de groei van de bedrijfsinvesteringen nog niet vertraagt ondanks de monetaire verkrapping is op zich gunstig omdat de bedrijfsstructuur verder kan verbeteren en capaciteitsuitbreiding de inflatiedruk kan verminderen. De bedrijfsinvesteringen worden opgestuwd door de (tot op heden) sterke winst- en afzetgroei en door goede mogelijkheden voor kwaliteit verbeterende en kostprijsverlagende technologische vernieuwingen. De winsten van de beursgenoteerde bedrijven lagen in de eerste helft van dit jaar gemiddeld 23% hoger dan een jaar geleden. De voorziene vertraging van de consumptiegroei zal de investeringsgroei in de loop van 2001 echter flink kunnen afremmen.

Enig tegenwicht wordt geboden door de overheidsuitgaven, die volgens plan tot eind 2001 met circa 3% per jaar zullen toenemen. De federale overheid verwacht dit begrotingsjaar een overschot van 2¼% van het BBP, dankzij hoge inkomsten en – al een decennium – dalende uitgaven als aandeel van het BBP. Het oplopende overschot van de federale overheid heeft ervoor gezorgd dat de nationale besparingen slechts weinig zijn gedaald, ondanks de scherp teruggelopen besparingen van gezinnen.

Het groeitempo van de export zou gehandhaafd kunnen blijven op 8% à 9% per jaar, door een aanhoudend gunstige vraagontwikkeling in de rest van de wereld en een licht herstel van de concurrentiepositie in 2001 als de dollar, zoals voorzien, iets aan kracht zal inboeten. De Amerikaanse BBP-groei zal dit jaar naar schatting nog uitkomen op 5¼%, maar afzakken naar 3¼% in 2001. Bij dat groeitempo kan het werkloosheidspercentage gehandhaafd blijven op het historisch lage peil van rond 4% van de beroepsbevolking.

Het Amerikaanse inflatietempo is in de loop van dit jaar gestegen tot meer dan 3½%, met name als gevolg van de duurdere energie. Het onderliggende inflatietempo is ook iets opgelopen door de indirecte effecten van de hogere energierekening en de sterke vraagstijging op de Amerikaanse afzetmarkten. De loonkostendruk blijft echter zeer gematigd door sterke productiviteitsstijgingen (in de eerste helft van dit jaar circa 4% op jaarbasis voor de totale economie!). Dat is te danken aan de investeringshousse. De toenemende krapte op de arbeidsmarkt heeft wel de vrees voor hogere looneisen aangewakkerd, maar deze blijven vooralsnog gematigd, zeker in het licht van de oplopende inflatie en hogere productiviteitsstijgingen. Het is overigens mogelijk dat de lonen later alsnog zullen reageren op de hogere productiviteitsgroei, wanneer duidelijker is geworden wat de nieuwe structurele trend is.

Hoe de inflatie zich verder zal ontwikkelen hangt in belangrijke mate af van de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit bij een afnemende productiegroei. Dat is een onzekere factor omdat niet precies duidelijk is welk deel van de productiviteitswinst van de afgelopen vijf jaar conjunctureel dan wel structureel van karakter was. Analyses van de Fed schrijven de versnelling in de productiviteitsgroei grotendeels toe aan structurele

oorzaken. Om het inflatierisico te beperken is het monetaire beleid van de Fed toch aanzienlijk verkrapt. De korte rente werd in twaalf maanden tijd 1¾%-punt hoger.

De Fed mikt met haar rentebeleid ook op een meer evenwichtige ontwikkeling van de Amerikaanse economie. Vooral de sterke daling van de particuliere spaarquote en, daartegenover, het almaar uitdijende lopende-rekeningtekort baren zorgen. Zij beoogt via renteverhoging de binnenlandse (consumptieve) vraag af te remmen. In eerste instantie maakt de rentestijging de dollar sterker, maar wanneer de vraagontwikkeling daadwerkelijk vertraagt kan de dollar weer dalen. Voor 2001 wordt een lopende-rekeningtekort van \$ 550 mld geprojecteerd, overeenkomend met 5¼% van het BBP. De groeiende internationale onevenwichtigheden zijn mede mogelijk geworden door de vrijmaking van de internationale kapitaalmarkten. Tot nu is de netto kapitaalstroom naar de Verenigde Staten ruim voldoende om het tekort te financieren. Maar een voortdurend groeiende netto schuld aan het buitenland is niet zonder risico's: internationaal opererende beleggers zouden zich kunnen bedenken als de Amerikaanse economie iets van haar glans verliest. Bovendien valt vermindering van de jaarlijkse handelstekorten moeilijk te realiseren. Daartoe zou de binnenlandse bestedingsgroei in de Verenigde Staten zeer sterk moeten achterblijven bij die in de rest van de wereld en zou tevens de effectieve dollarkoers aanzienlijk moeten dalen.

II.1.3 Japan

Het herstel van de Japanse economie begint zich duidelijker af te tekenen. Kwartaalcijfers van het BBP, die voor het eerste kwartaal van dit jaar een scherp herstel laten zien na twee kwartalen van productieruggang, geven waarschijnlijk een wat vertekend beeld van de ontwikkelingen door statistische problemen. Maar de onderliggende trend duidt op een beginnend conjunctuurherstel. Diverse andere indicatoren, waaronder de industriële productie en de orderontvangsten, wijzen in dezelfde richting. De voornaamste krachten die daarachter liggen zijn de bedrijfsinvesteringen en de buitenlandse vraag. Maar ook de gezinsconsumptie begint zich aarzelend te herstellen. Voor dit jaar wordt gerekend met een BBP-groei van 1¾%, oplopend naar 2½% in 2001.

Hoewel nog niet in alle sectoren de overcapaciteit en de financiële problemen zijn weggewerkt, lijkt de val van de bedrijfsinvesteringen tot staan gekomen. Vooral in snel groeiende sectoren, zoals de ICT-sector, is sprake van een forse investeringstoename. Het investeringsherstel wordt gesteund door winststijgingen, die mede te danken zijn aan de herstructureringen en de aanhoudend ruime monetaire omstandigheden. Blijkens de jongste enquête van de Japanse centrale bank is de stemming in het bedrijfsleven in jaren niet zo goed geweest, en zijn de investeringsplannen fors verhoogd. Er bestaat grote behoefte aan technologische vernieuwing. Een breed gedragen investeringshause is evenwel voorlopig niet te verwachten. De herstructurering is in de industrie ver

voortgeschreden, maar zal daarbuiten nog geruime tijd vergen, vooral in de dienstensector en de bouw, die beide kampen met een kwetsbare financiële positie en een grote overcapaciteit.

Tabel II.1.2 Kerngegevens Verenigde Staten en Japan, 1999-2001

	Verenigde Staten			Japan		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	5,3	5¼	3½	1,2	1½	2
Overheidsconsumptie	2,0	2¾	2½	1,3	¼	½
Bruto investeringen	9,1	11	5½	- 1,2	1¼	4
Binnenlandse vraag	5,3	6	3¾	0,6	1¼	2¼
Uitvoer	2,9	8¼	8	1,9	13	7½
Invoer	10,7	13¼	9½	5,3	10	7½
BBP	4,2	5¼	3¼	0,2	1¾	2½
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	1,2	2½	2¼	- 0,8	- 1¼	- ¼
Consumentenprijsindex	2,2	3¼	2½	- 0,3	- ½	¼
Loonvoet	3,9	4¼	4¼	- 0,3	¼	½
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	4,2	4	4¼	4,7	4¾	4½
Overheidssaldo ^b	1,0	1¾	2	- 7,0	- 6½	- 6

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingsaldo totale overheid in % van het BBP.

De overheidsinvesteringen en de investeringen in woningen zullen naar verwachting in de tweede helft van dit jaar en in 2001 licht dalen, tenzij nieuwe stimuleringsprogramma's worden gelanceerd, en daarvan is in de projectie niet uitgegaan. Het begrotingsbeleid is dit jaar nog licht stimulerend dankzij de aanvullende begrotingen van november 1999 en van juli jongstleden. Het overheidstekort zal dit en komend jaar vermoedelijk licht dalen, maar blijft met 6% van het BBP nog zeer hoog.

Het herstel van de gezinsconsumptie neemt vooralsnog geen grote vormen aan, omdat de bedrijfssaneringen een sterke druk blijven leggen op de looninkomens. Er is tot nu toe nauwelijks verbetering in de inkomenspositie van gezinnen opgetreden. Wel toont de arbeidsmarkt tekenen van verbetering. Er worden meer overuren gemaakt en het aantal banen daalt ook niet meer zo sterk, waardoor de werkloosheid niet verder oploopt. De daling van de werkgelegenheid kan spoedig tot staan komen, maar een stijging van betekenis mag voorlopig niet worden verwacht, omdat veel bedrijven zich

noodgedwongen blijven richten op het terugdringen van de arbeidskosten. Wel zullen de gezinsinkomens stijgen door de hogere winsten en de daaraan gerelateerde bonusuitkeringen.

De uitvoer vertoont momenteel een zeer krachtige groei ondanks de verslechtering van de concurrentiepositie. Er wordt goed geprofiteerd van het vraagherstel in de Aziatische landen. In de eerste helft van dit jaar steeg het volume van de goederenuitvoer met 17%. Later in het jaar moet echter rekening worden gehouden met een vertraging van de exportgroei door een minder dynamische vraagontwikkeling in de eigen regio.

Met het aantrekken van de conjunctuur is het gevaar van aanhoudende prijsdalingen in Japan sterk verminderd. De neerwaartse druk op de prijzen is bijna tot staan gekomen, mede door de olieprijschausse en aantrekkende grondstoffenprijzen op de wereldmarkt, ook al worden deze impulsen afgezwakt door een waardestijging van de yen. Door verdere deregulering en technologische vernieuwing en door de aanhoudende overcapaciteit in delen van de economie, blijft de inflatiedruk evenwel laag. De monetaire autoriteiten voeren een ruim beleid. Vanaf februari 1999 werd zelfs een daggeldrente van 0% aangehouden. Recentelijk is de centrale-bankrente voor het eerst in tien jaar iets verhoogd en gebracht op $\frac{1}{4}\%$. Daarmee ligt de reële korte rente momenteel op $\frac{1}{2}\%$ en de reële lange rente op 2%. Dat is aanzienlijk lager dan in de VS en Europa. De sterk gestegen bankreserves hebben niet tot een navenante uitbreiding van de kredietverlening geleid. Vooral grotere banken geven de voorkeur aan schuldaflossing.

II.1.4 Europese Unie

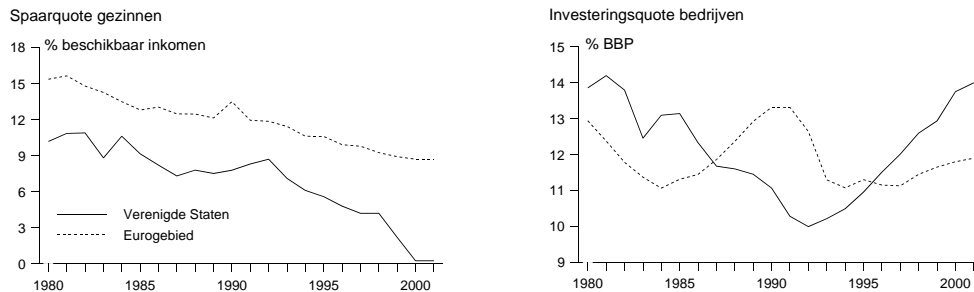
De productiegroei in het *eurogebied* (en de gehele Europese Unie) kwam vorig jaar uit op 2,3%. Voor 2000 bedraagt de raming voor het eurogebied $3\frac{3}{4}\%$, terwijl voor 2001 een lichte afzwakking van de economische groei tot $3\frac{1}{2}\%$ wordt voorzien. De productiegroei in het Verenigd Koninkrijk is lager dan in het eurogebied en meer op de binnenlandse afzet gebaseerd als gevolg van het sterke pond sterling. De groei in de Europese Unie blijft daardoor iets achter bij die in het eurogebied, en wordt geraamd op $3\frac{1}{2}\%$ en $3\frac{1}{4}\%$ in respectievelijk 2000 en 2001.

In het eerste kwartaal lag het BBP-volume van de eurolanden 3,4% hoger dan een jaar tevoren. Leading indicators van de industriële productie (OESO) en van het BBP (Financial Times Deutschland) wijzen op een verdere groeiversnelling in het tweede en derde kwartaal. Zowel het consumentenvertrouwen als het vertrouwen bij het bedrijfsleven staan op een uitzonderlijk hoog niveau. De drijvende kracht achter de Europese opleving is de export. De lage eurokoers en de krachtige groei buiten Europa zorgen voor een aanzienlijke bijdrage van het verkeer met het buitenland aan de productiegroei. Exclusief intra-handel groeit de uitvoer van het eurogebied dit jaar circa

5%-punten harder dan de invoer, hetgeen een positieve bijdrage aan de productiegroei oplevert van bijna 1%-punt.

De investeringsgroei in het eurogebied schommelt momenteel rond 5% per jaar en levert daarmee eveneens een belangrijke positieve bijdrage aan de productiegroei.

*Grafiek II.1.2 Spaarquote van gezinnen en investeringsquote van bedrijven:
Verenigde Staten en eurogebied*

Toch is de investeringsgroei al geruime tijd maar half zo hoog als in de Verenigde Staten. Dit kan voor een deel worden verklaard door bijzondere factoren, zoals de overcapaciteit in de Duitse bouwindustrie na de enorme opleving in Oost-Duitsland in het kader van de eenwording. Maar van meer belang is de structureel achterblijvende groei van de particuliere consumptie. Een verschil met de Verenigde Staten en andere Angelsaksische economieën is dat de spaarquote van gezinnen in het eurogebied de afgelopen periode veel minder sterk is gedaald (zie grafiek II.1.2). Nederland verkeert hier in een uitzonderingspositie binnen Europa, wat samenhangt met de lagere werkloosheid, de vermogenswinsten op de huizenmarkt en met het stabiele vertrouwenwekkende macro-economische beleid. De aandelenhousse heeft in het eurogebied als geheel nog niet geleid tot veel extra consumptie. Voor de investeringsgeneigdheid is voorts van belang dat de Amerikaanse markt meer kansen lijkt te bieden dan de Europese, zowel door haar omvang als door een grotere mate van deregulering. Europa zal haar achterstand op dit gebied moeten inlopen en vooral een inhaalslag moeten maken bij de ICT-activiteiten, waarin de Amerikanen ver voorlopen (zie tabel II.1.3). De schaarse informatie voor de jaren na 1996 laat zien dat de groei van de ICT-investeringen in Europa nog ver achter blijft bij die in Amerika. Nederland echter komt al dicht in de buurt van het Amerikaanse groeitempo. Op de Europese top in Lissabon zijn de beleidsmakers een strategie overeengekomen die de overgang naar een moderne kenniseconomie wil bewerkstelligen (met ICT als een der drijvende krachten), en het Europese sociale model wil moderniseren door te investeren in mensen en door een actieve welvaartsstaat op te bouwen. Zij willen daarvoor de randvoorwaarden scheppen

door onder meer fiscale maatregelen en een betere werking van de risicodragende kapitaalmarkt, prikkels voor innovatie door het bedrijfsleven, bevorderen en verspreiden van technologie en kennis, financiering van basisonderzoek, een betere toegang tot het internet en beter onderwijs en opleiding. De inspanningen op deze terreinen dienen te worden ondersteund door een beleid gericht op begrotingsconsolidatie en op het verbeteren van de kwaliteit en houdbaarheid van de overheidsfinanciën.

Tabel II.1.3 ICT als inputfactor in het productieproces in internationaal perspectief, 1985-1996

	VS	JP	WD	FR	UK	NL
	in %					
Aandeel IT in nominale investeringen ^a						
1985	6¼	3½	3½	6	5¼	6
1990	8¾	3¾	3½	5	7½	8½
1996	13½	4½	6	6	11¾	8
	mutaties in % per jaar					
Volume IT-investeringen						
1985-1990	19½	23½	18¼	16¼	25½	22
1991-1996	23¾	14½	18½	11	17½	17½
Volume communicatie-investeringen						
1985-1990	16¾	34¾	18½	19	20¼	9½
1991-1996	5	15	3½	2	2¼	1
	in %					
Aandeel ICT in productieve kgv ^b						
1985	6¼	1¼	3	2½	3½	7¼
1996	7½	2¼	3	3¼	5¼	6¾

Bron: Schreyer (2000), The contribution of ICT to output growth: a study of the G7 countries, OECD, STI working paper 2000/2. Voor Nederland CPB. Zie ook CPB Werkdocument No 125.

^a Investerings exclusief gebouwen en onroerend goed.

^b Exclusief gebouwen en exploitatie onroerend goed (kgv = kapitaalgoederenvoorraad).

Volgend jaar zal de export naar verwachting minder bijdragen aan de productiegroei in het eurogebied doordat de wereldhandelsgroei licht afzwakt en de euro duurder wordt onder invloed van het verdwijnende groeiverschil tussen de Verenigde Staten en Europa. Daarmee raken de eurolanden een deel van het in recente jaren opgebouwde concurrentievoordeel weer kwijt. De binnenlandse bestedingen in het eurogebied zullen volgend jaar evenwel sneller toenemen, mede dankzij netto lastenverlichtingen in Duitsland, Frankrijk en Nederland. De consumptiegroei wordt verder te worden ondersteund door een geleidelijk teruglopend inflatietempo. Stijgende bezettingsgraden en de noodzaak

van technologische vernieuwing maken het waarschijnlijk dat het hoge groeitempo van de bedrijfsinvesteringen gehandhaafd blijft. De groei van de overheidsuitgaven blijft gematigd.

De werkloosheid in het eurogebied daalt momenteel met $\frac{3}{4}$ à 1%-punt per jaar en de verwachting is dat de daling volgend jaar in dit tempo doorgaat. Het gemiddelde niveau van de werkloosheid in het eurogebied blijft desondanks relatief hoog. De inflatie in het eurogebied is de afgelopen anderhalf jaar aanzienlijk versneld van 0,8% in de eerste maanden van 1999 naar circa 2½% medio dit jaar. Dit is met name een gevolg van prijsstijgingen van energie en andere grondstoffen op de wereldmarkt en de effectieve waardedaling van de euro. De stijging van de lonen en de loonkosten per eenheid product blijft zeer gematigd. Dat blijkt ook uit het verloop van het onderliggende inflatietempo, dat in de afgelopen anderhalf jaar slechts is toegenomen van ruim 1% naar nog geen 1½%. Verwacht wordt dat de feitelijke inflatie in de komende anderhalf jaar geleidelijk weer zal dalen tot onder het onderliggende inflatietempo, als de olieprijsen en de dollar weer wat terrein zullen prijsgeven.

Tabel II.1.4 Kerngegevens eurogebied, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	1,5	1,5	2,9	2,7	3	3¼
Overheidsconsumptie	1,7	0,8	0,9	1,1	1½	1¼
Bruto investeringen	1,2	2,1	4,9	5,0	4¾	5
Binnenlandse vraag	1,0	1,7	3,3	2,9	3	3
Uitvoer	4,4	10,4	6,6	4,3	11½	9¼
Invoer	3,2	9,0	9,1	6,2	9¾	8¾
BBP	1,4	2,3	2,6	2,3	3¾	3½
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	2,0	1,5	1,6	1,2	1¼	2
Consumentenprijs (HICP)	2,2	1,6	1,1	1,1	2	1¾
Loonvoet	2,4	2,1	1,5	2,0	2½	3
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	11,7	11,7	11,0	10,1	9	8¼
Overheidssaldo ^b	- 4,3	- 2,6	- 2,0	- 1,2	0	- ½

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingsaldo collectieve sector in % van het BBP (EMU-definitie).

Het budgettaire beleid blijft gericht op de uitvoering van het Stabiliteitspact. Het vorderingstekort van de overheid in het hele eurogebied tendeert geleidelijk naar nul in 2002. Voor volgend jaar staan belangrijke herzieningen van het belastingstelsel op stapel in Duitsland en Nederland, die tezamen met lastenverlichtingen in Frankrijk per saldo een licht stimulerende uitwerking hebben op de economie van het eurogebied. In alle landen loopt de bruto schuldquote van de overheid geleidelijk terug en alleen in Italië en België ligt deze in 2001 nog aanzienlijk boven de EMU-referentiewaarde van 60% van het BBP.

Voor een aantal landen betekenen de opbrengsten van verkochte UMTS-frequenties incidentele baten voor het vorderingensaldo van 2000. Het betreft het VK, Duitsland, Nederland en Spanje. Finland heeft de licenties gratis verdeeld. Van de overige landen zijn nog onvoldoende gegevens bekend. Alle Europese landen gebruiken de directe opbrengsten bijna volledig voor aflossing van de staatsschuld.

De ECB heeft de rente voor de basis-herfinancieringstransacties in de eerste helft van dit jaar verhoogd van 3% naar 4¼% en eind augustus verder verhoogd naar 4½% in reactie op de aantrekkende inflatie en volumeconjunctuur. Daarmee is het monetaire beleid in het eurogebied van stimulerend veranderd in vrijwel neutraal. Zolang de onderliggende inflatie in het eurogebied niet veel verder oploopt lijkt een wezenlijke verdere verkrapping van het monetaire beleid niet aan de orde.

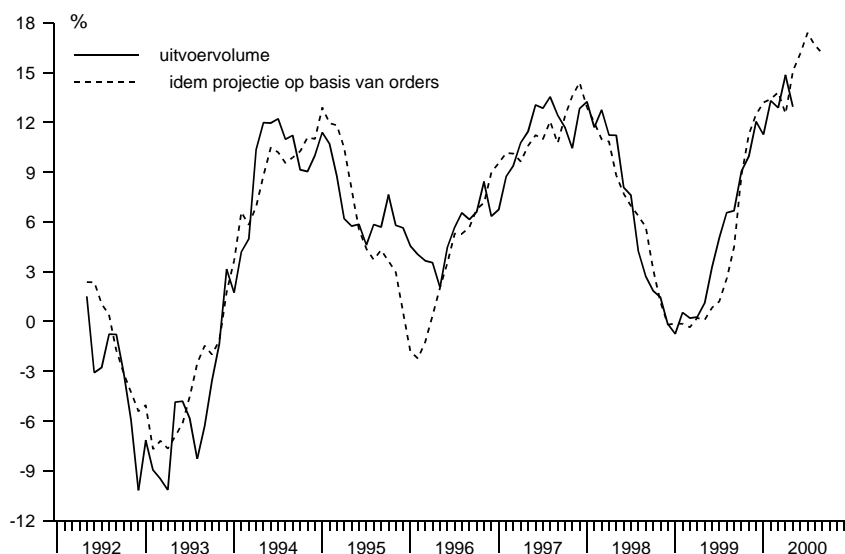
Europa's grote vier

De conjunctuur in *Duitsland* heeft er in geen jaren zo gunstig voorgestaan. Dat is met name te danken aan de opleving van de export. Het ondernemingsklimaat is na een jaar van forse verbetering de laatste maanden minder euforisch geworden, maar de Ifo-stemmingsindicator bevindt zich nog op een hoog niveau en zal dat waarschijnlijk ook blijven gezien de gunstige orderontwikkeling en de naderende lastenverlichting. Door oplopende bezettingsgraden trekken de investeringen in outillage momenteel sterk aan, na een tijdelijke afvlakking in de loop van vorig jaar. De werkgelegenheid neemt weer toe en de werkloosheid daalt gestaag. Evenals elders in het eurogebied is de inflatie duidelijk gestegen, voornamelijk als gevolg van de duurdere olie-invoer en de zwakte van de euro. De onderliggende inflatie is echter nauwelijks gestegen en ligt op circa 1%. In de recent afgesloten veelal meerjarige cao's is de gemiddelde contractloonstijging 2¼%. Bij een trendmatige arbeidsproductiviteitsstijging van circa 2% mag dus gerekend worden op een zeer laag blijvende kerninflatie.

De sterkste groei-impulsen voor Duitsland komen momenteel van de uitvoer naar landen buiten Europa, dankzij de dynamische vraag en de verbeterde concurrentiepositie door de waardedaling van de euro. Maar ook de handel binnen het eurogebied verloopt uitstekend. In de eerste helft van dit jaar steeg het volume van de Duitse goederenexport

met 13½% en het verloop van de orderontvangsten geeft een verdere versnelling aan voor het derde kwartaal (zie grafiek II.1.3). Voor geheel 2000 wordt rekening gehouden met een stijging van de goederenuitvoer van tenminste 14%.

Grafiek II.1.3 *Uitvoervolume Duitsland*

De Duitse gezinsconsumptie was in de eerste helft van dit jaar zwakker dan verwacht. Door de oplopende inflatie daalde de koopkracht van gezinnen. In de resterende maanden van het jaar kan de consumptie nog iets aantrekken, maar vermoedelijk komt de groei in 2000 met krap 2% toch iets lager uit dan vorig jaar. De bouwinvesteringen blijven ook dit jaar dalen. De investeringsactiviteit buiten de bouwsector neemt wel sterk toe, gestimuleerd door stijgende bezettingsgraden en betere afzet- en winstvooruitzichten. Mogelijk zullen enkele investeringsplannen vervroegd worden uitgevoerd omdat volgend jaar de fiscale afschrijvingsregels worden versoepeld.

De opleving van de export leidt tot een sterke stijging van de industriële productie. Die lokt extra invoervraag uit, maar deze blijft achter bij de exportgroei. Het verkeer met het buitenland levert dit jaar daarom een grote positieve bijdrage aan de BBP-groei, die daardoor kan oplopen naar 3¼%.

De overheidsuitgaven nemen in Duitsland al enige jaren nauwelijks toe. In het lopende jaar heeft de begroting nog een negatief direct bestedingseffect. Weliswaar zijn begin dit jaar de inkomstenbelasting en de sociale premies wat verlaagd en is de kinderbijslag verhoogd, maar daartegenover stonden forse bezuinigingsmaatregelen en de introductie van milieuheffingen op benzine en elektriciteit. De opbrengst van de

recente UMTS-frequentieverdeling van circa 2½% van het BBP komt ten goede aan het vorderingensaldo van dit jaar.

Voor komend jaar wordt voor Duitsland wederom een BBP-groei van 3¼% geraamd, waarbij de binnenlandse vraag een belangrijker rol gaat innemen. In 2001 zijn positieve impulsen te verwachten van de kant van de overheidsbegroting. Dan krijgen in het kader van de belastinghervorming zowel de ondernemers als de gezinnen een forse lastenverlichting, van in totaal zo'n DM 45 mld. Weliswaar staan daar ook ombuigingen tegenover, en een verdere verhoging van de milieulasten, maar er resteert een aanzienlijke positieve netto impuls. Daardoor, en door de eenmalige UMTS-opbrengsten in het voorafgaande jaar loopt het vorderingstekort van de overheid weer op. Volgens de meerjaren-begroting zal het tekort in de daaropvolgende jaren overigens weer gaan dalen.

Naar verwachting zal vooral de consumptieve vraag opleven, profiterend van de toenemende werkgelegenheid en een netto lastenverlichting ter grootte van 1% van het besteedbaar gezinsinkomen. De investeringsvraag blijft komend jaar expansief, bij aantrekkende bouwinvesteringen. Ondanks de oplevende vraag en lagere fiscale lasten zullen de investeringen buiten de bouw volgend jaar mogelijk wat minder snel groeien vanwege de aanscherping van de fiscale afschrijvingsregels. Van de uitvoer worden geleidelijk minder sterke impulsen verwacht doordat de groei buiten Europa minder dynamisch wordt. Daarenboven nemen de gunstige effecten van de eurodaling geleidelijk af. Toch resulteert ook volgend jaar nog een positieve groeibijdrage van het verkeer met het buitenland.

De looncontracten die voor dit en komend jaar zijn afgesloten bevatten uurloonverhogingen van circa 2¼%. Daarmee wordt de matigingskoers voortgezet. De arbeidskosten per eenheid product zullen naar verwachting dit jaar licht dalen en komend jaar nauwelijks veranderen. Kortom, de omstandigheden zijn gunstig voor verdere banengroei. De belangrijkste arbeidsovereenkomsten hebben nog een lange looptijd, en de rust op de arbeidsmarkt is weergekeerd. De aantrekkende werkgelegenheidsgroei zorgt voor een versnelde daling van de werkloosheid, mede doordat het arbeidsaanbod om demografische redenen structureel daalt.

Doordat de arbeidskosten per eenheid product niet stijgen en de kostenimpuls vanuit het buitenland komend jaar sterk verminderen is het inflatiegevaar klein. De geraamde consumptieprijsstijging blijft dan ook gematigd, met gemiddeld 1¼% in dit jaar en 1¼% in 2001.

De *Franse economie* bevindt zich in het vierde jaar van conjunctuurherstel en het einde is nog niet in zicht. De BBP-groei vertraagde in het eerste kwartaal enigszins door voorraadintering en andere millennium-effecten, maar de onderliggende trend ligt tegen

de 4%. De banengroei is de laatste kwartalen uitzonderlijk sterk en strekt zich uit over bijna alle sectoren, inclusief de industrie en de bouw. De gunstige conjunctuur is de voornaamste reden, maar daarnaast lijkt ook de overgang naar de 35-urige werkweek op korte termijn gepaard te gaan met een verhoging van de werkgelegenheid in personen. De werkloosheid loopt in rap tempo terug en zou ultimo volgend jaar kunnen uitkomen op 7½% van de beroepsbevolking, tegen een piekwaarde van 12,5% in het begin van 1997.

Tabel II.1.5 Kerngegevens Duitsland en Frankrijk, 1999-2001

	Duitsland			Frankrijk		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	2,5	2	2¾	2,3	3¼	3½
Overheidsconsumptie	- 0,1	1	½	2,5	1¾	1¾
Bruto investeringen	2,9	2¾	4½	7,4	6	5½
Binnenlandse vraag	2,3	2¼	2½	3,0	3½	3½
Uitvoer	4,6	13½	10½	4,0	11½	9
Invoer	7,8	10	9	4,4	10	9
BBP	1,4	3¼	3¼	3,0	4	3½
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	0,9	0	1½	0,3	1	1¼
Consumentenprijsindex (HICP)	0,6	1¾	1¼	0,6	1½	1¼
Loonvoet	2,2	2½	2¾	1,8	1¾	2¼
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	8,8	8¼	7½	11,3	9½	8½
Overheidssaldo ^b	- 1,1	1½	- 1¼	- 1,8	- 1¼	- ¾

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingsaldo collectieve sector in % van het BBP (EMU-definitie).

De groei van de gezinsconsumptie is in de eerste helft van dit jaar versneld. Niet alleen doordat de gezinsinkomens krachtig stegen als gevolg van de toenemende werkgelegenheid, maar tevens werd de kredietverlening sterk uitgebreid. De gezinnen oordelen zeer positief over hun huidige financiële situatie. Ondanks de matige loonstijging en de lichte inflatieversnelling neemt de koopkracht van de modale werknemer dit jaar nog sneller toe dan vorig jaar, vanwege de verlaging van inkomstenbelasting en plaatselijke lasten.

Door de krachtige vraagtoename zijn de bezettingsgraden sterk gestegen, en in de bouw beginnen zich al knelpunten voor te doen. De hoge bezettingsgraden zorgen voor een aanhoudend grote investeringsactiviteit. De investeringsquote is sinds medio 1997

scherp gestegen, en zal naar verwachting nog dit jaar de hoogste stand van de voorgaande cyclus evenaren. Daarop wijzen ook de recente ondernemingsenquêtes in de industrie. De financiële omstandigheden van de bedrijven zijn gunstig: ondanks de arbeidsduurverkorting wordt maar een bescheiden stijging verwacht van de arbeidskosten per eenheid product, als gevolg van productiviteitswinsten per gewerkt uur en een vermindering van de verplichte werkgeversbijdragen.

De sterke investeringsgroei helpt inflatoire spanningen voorkomen. Hier en daar zijn wel spanningen op de arbeidsmarkt, maar de werkloosheid is nog dusdanig hoog dat van de kant van de lonen geen inflatiegevaar hoeft te worden gevreesd. De ATV helpt om de loonmatiging te continueren en bij het flexibeler maken van de arbeidsmarkt. De loonvoetstijging versnelt in de projectie slechts van 1¾% in 2000 naar 2¼% komend jaar. De consumptieprijsstijging is vooral door geïmporteerde inflatie naar meer dan 1½% opgelopen, maar zal naar verwachting komend jaar terugkeren naar 1¼% wanneer de olieprijs en de dollarkoers dalen.

Al met al zijn de vooruitzichten voor de Franse economie gunstig. Het overheidsbeleid staat een aanhoudend krachtige groei bepaald niet in de weg. De begroting van april jongstleden bevat lastenverlichting ter grootte van 1% van het BBP, in de vorm van een verlaging van de inkomstenbelasting, de BTW-tarieven en de sociale premies. In Frankrijk worden de UMTS-frequenties niet geveild, maar door de staat toegewezen. De nog onbekende opbrengsten zullen ook het vorderingentekort van de Franse overheid eenmalig verminderen. De snelle banengroei doet de werkloosheid verder dalen. De perspectieven voor de buitenlandse afzet blijven gunstig, maar ook Frankrijk zal aan een vertraging van de exportgroei in 2001 waarschijnlijk niet kunnen ontkomen. Die leidt tot een iets afnemende BBP-groei: van 4% in 2000 naar 3½% in het komende jaar.

Ook de economie van *Italië* laat sinds medio vorig jaar een opleving zien. Naar het zich laat aanzien zal de BBP-groei in 2000 en 2001 met respectievelijk 3¾% en 3% voor het eerst sinds jaren weer in de buurt komen van het Europese gemiddelde. Het groeiherstel is, net als in de rest van het eurogebied, overwegend gebaseerd op de export. Daarnaast is ook de investeringsgroei krachtig geworden. De groei van de gezinsconsumptie komt echter maar langzaam op gang. Weliswaar nemen de beschikbare inkomens meer toe door een aantrekkende werkgelegenheidsgroei, maar de gematigde nominale loonontwikkeling en de oplopende inflatie beperken de koopkrachtgroei. Door de duurdere olie-invoer en de zwakkere euro is de consumptieprijsstijging in de eerste helft van dit jaar opgelopen naar 2¾%, ondanks compenserende overheidsmaatregelen, zoals tijdelijk lagere benzine-accijnzen en de vaststelling van maxima voor overheidstarieven en verzekeringspremies.

In de jaren voorafgaande aan de introductie van de euro werd de groei sterk geremd door een krap monetair beleid, maar sindsdien zijn de rentes voor Italiaanse begrippen

zeer laag geworden. Ook in reële termen blijken zij aantrekkelijk. Daarvan profiteren zowel bedrijfsleven als gezinnen. De kredietverlening aan gezinnen is sterk toegenomen.

Het begrotingsbeleid volgt, na een aantal sterk restrictieve jaren voorafgaande aan de toetreding tot de EMU, een gematigder consolidatiekoers, gericht op begrotingsevenwicht in 2003. Vorig jaar was het overheidstekort al teruggebracht naar minder dan 2% van het BBP en de begroting voor dit jaar voorziet in een bescheiden verdere tekortdaling naar 1¼%. Tegenover lastenverlichting en een speciaal investeringsprogramma voor Zuid-Italië staan extra inkomsten als gevolg van de verbrede belastingbasis en bezuinigingen op andere uitgaven. Eventuele opbrengsten van de verkoop van UMTS-frequenties zijn nog niet in de cijfers verwerkt.

Tabel II.1.6 Kerngegevens Italië en Verenigd Koninkrijk, 1999-2001

	Italië			Verenigd Koninkrijk		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	1,7	2½	2½	4,3	3½	2¾
Overheidsconsumptie	0,6	1	1	3,0	2½	2¾
Bruto investeringen	4,4	5¾	5¼	6,1	2½	3
Binnenlandse vraag	2,5	2½	2¾	3,6	3¼	2¾
Uitvoer	- 0,4	10	9	3,3	8½	7½
Invoer	3,4	8¼	8	7,6	8½	8
BBP	1,4	3¼	3	2,1	3	2½
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	1,5	2	2¼	2,5	3	3
Consumentenprijsindex (HICP)	1,7	2½	2¼	1,4	1	2
Loonvoet	2,2	2¾	3	5,4	4¾	4½
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	11,3	10½	9½	6,1	5¾	5¾
Overheidssaldo ^b	- 1,9	- 1¼	- ½	1,1	3¼	1

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingsaldo collectieve sector in % van het BBP (EMU-definitie).

In de projectieperiode kan de Italiaanse consumptiegroei aan kracht winnen, bij een snellere werkgelegenheidsgroei en een licht teruglopende inflatie. De investeringshause zal naar het zich laat aanzien voorlopig weinig aan kracht inboeten: de groei van de outillage-investeringen wordt wat trager, maar de investeringen in woningen en bedrijfsgebouwen trekken aan. De groeibijdrage van de netto-uitvoer neemt volgend jaar

wat af, maar blijft positief. De werkloosheid lijkt inmiddels over het hoogtepunt heen, en zal naar verwachting ook komend jaar verder dalen, maar blijft met een niveau van 9½% van de beroepsbevolking nog steeds zeer hoog. De inflatie kan volgend jaar weer wat vertragen als de externe prijsimpulsen afnemen.

In het *Verenigd Koninkrijk* leek in het eerste kwartaal van dit jaar een zachte landing ingezet. Alle binnenlandse vraagcomponenten verloren aan dynamiek, terwijl de oplevende uitvoer onvoldoende compensatie bood. Maar in het tweede kwartaal veerde juist de binnenlandse vraag weer op. De tweestrijd van een krachtige binnenlandse afzet en een door het dure pond sterling belaagde buitenlandse afzet duurde voort, met sterk verminderde winstgevendheid in de exporterende bedrijfstakken en een hoog renderende dienstensector. De binnenlandse vraag zal dit jaar waarschijnlijk met gemiddeld 3¼% toenemen, terwijl de groeibijdrage van de netto-uitvoer slechts geleidelijk minder negatief wordt. De BBP-groei over 2000 wordt geraamd op 3%, waarbij de groei van de verwerkende industrie slechts half zo groot zal zijn.

De situatie op de arbeidsmarkt is de afgelopen jaren geleidelijk krappere geworden. Vooralsnog heeft dit niet tot grote spanningen geleid; de participatiegraad is de laatste jaren maar weinig gestegen en nog zo'n 1½%-punt onder de piek van 1989, en de vraag naar arbeid is redelijk over het land gespreid. De onderliggende inflatie was halverwege het jaar gedaald naar 2¼% en ook de loonstijgingen, die begin dit jaar sterk aanwakkerden, zijn nadien weer afgenomen. Voor 2000 en 2001 wordt een aanhoudende lichte afname van de loonstijgingen geprojecteerd.

Het overheidsbeleid is een combinatie van begrotingsstimulansen en monetaire verkrapping. De meerjarige begroting van afgelopen maart bevat uitgavenverhogingen waardoor het huidige overschot op de overheidsrekening op termijn zal omslaan in een klein tekort. De tijdelijke stijging van het overschot in dit jaar komt volledig voor rekening van de opbrengst van de UMTS-frequenties, ter grootte van 2½% van het BBP.

De hardnekkig hoge koers van het pond sinds de appreciatie van 1997-1998 met zo'n 20% ten opzichte van concurrenten, en de relatief sterke loonstijging over de afgelopen jaren hebben de concurrentiepositie van de exporterende industrie danig aangetast (zie kader in paragraaf II.2.2). Ondernemingsenquêtes wijzen voor de industrie op een verdere vermindering van de werkgelegenheid en een neerwaartse aanpassing van investeringsplannen. De hausse van bedrijfsinvesteringen, die de investeringsquote naar een recordhoogte heeft gebracht, nadert daarmee zijn einde. De overheidsinvesteringen daarentegen worden verder verhoogd. Indicatoren zoals huizenprijzen, loonvoetstijging en detailhandelsverkopen duiden voorts op een afzwakkende consumptievraag. De Britse BBP-groei zal volgend jaar naar verwachting vertragen tot 2½%.

II.1.5 Monetaire ontwikkelingen

De forse stijging van de ruwe-olieprijzen heeft geleid tot een versnelling van de consumentenprijsstijging in de industrielanden. Een zwakker wordende euro stuwde in het eurogebied de ingevoerde inflatie nog verder op. In Japan daarentegen werd deze juist afgeremd door de waardeinstijging van de yen, die onder andere verband hield met het aanhoudend grote overschot op de lopende rekening en speculaties omtrent het langverwachte conjunctuurherstel. In Japan vertonen de consumentenprijzen ondanks de hogere prijzen voor energie nog steeds een lichte daling. Voor de gezamenlijke industrielanden wordt gerekend op een afname van het inflatietempo in de loop van 2001, voornamelijk door het wegvallen van het effect van de sterke energieprijsstijging.

In het eurogebied liep de inflatie medio dit jaar op naar 2,4%. Vorig jaar bedroeg deze nog gemiddeld 1,1%. Naar verwachting zullen de inflatiecijfers pas in de laatste maanden van dit jaar teruglopen. De onderliggende inflatie (exclusief voeding en energie) heeft geruime tijd iets boven 1% gelegen en is in de afgelopen maanden licht gestegen (naar 1,3% in juli), doordat de hogere invoerkosten gingen doorwerken in de eindproductenprijzen. Dit jaar stijgt de geharmoniseerde consumentenprijsindex in het eurogebied gemiddeld met 2 à 2¼% en volgend jaar naar verwachting met 1¾%.

Het tempo van inflatie verschilt nog per land, maar voor de meeste landen ligt het momenteel tussen 2 en 3%. Relatief hoog is de inflatie in Spanje en Portugal, en uitzonderlijk hoog in Ierland (5,9%). De inflatieverschillen hangen eerder samen met de fase waarin de conjunctuur zich bevindt en met specifieke factoren, dan met het monetaire beleid (zie kader). Het verloop van de inflatie was voor de meeste eurolanden sinds begin vorig jaar opvallend gelijk, met een versnelling vanaf de tweede helft van dat jaar.

De ECB verhoogde sinds november vorig jaar al zesmaal haar officiële rentetarieven. De belangrijkste rentevoet, de rente voor de basis-herfinancieringstransacties, steeg van 2½% naar 4½%. De geldmarktrente voor het eurogebied zal dit jaar gemiddeld circa 4¼% bedragen en volgend jaar gemiddeld 4¾%. De Fed verhoogde dit jaar de Federal Funds Target Rate van 5½% naar 6½%. Verwacht wordt dat de geldmarktrente in de Verenigde Staten dit jaar en volgend jaar op rond 6½% blijft staan. De Japanse centrale bank verliet op 11 augustus het sinds februari 1999 gevoerde nul-rentebeleid. De beleningsrente werd gewijzigd in 0,25%.

Het verloop van de *lange rentes* was sinds begin dit jaar vrij stabiel. De rente op tienjarige euro-overheidsobligaties werd sterk beïnvloed door de verwachte (en gerealiseerde) opbrengsten op de UMTS-frequentieveilingen in de diverse Europese landen. Daar de opbrengsten ten goede komen aan het vorderingensaldo doen de Europese overheden dit jaar en in de komende jaren naar verwachting een geringer beroep op de kapitaalmarkt. Door dit aanbodeffect zijn de rendementen op staatsobliga-

Oorzaken en gevolgen van inflatieverschillen in het eurogebied

Door diverse oorzaken zijn in het eurogebied inflatieverschillen per land mogelijk. Ten eerste kan de conjuncturele situatie verschillen. Spanning op de markt voor goederen en diensten en/of de arbeidsmarkt kan tot een relatief hoge inflatie leiden. In de tweede plaats is een inflatieverschil mogelijk als gevolg van een afwijkend consumptiepakket. Zo heeft een dollarstijging een relatief groot effect op de inflatie in landen die relatief veel in dollars geprijste goederen en diensten invoeren. Ten derde kan een afwijkende aanpassingssnelheid na schokken een inflatieverschil veroorzaken. Daarvan kan met name sprake zijn indien de vertragingen met betrekking tot de wisselwerking tussen lonen en prijzen korter dan wel juist langer dan elders zijn. Ten vierde kunnen verschillen in economisch beleid een oorzaak zijn van inflatieverschillen. Zo kan een verhoging van de indirecte belastingen tot een relatief hoge prijsstijging leiden. Ten vijfde kan ook een onjuiste instapkoers van een munt in de euro een afwijkende prijsontwikkeling veroorzaken. Tenslotte kunnen ook meetfouten aan inflatieverschillen ten grondslag liggen, indien de invloed daarvan op de cijfers voor verschillende landen ongelijk is. Meetfouten treden bijvoorbeeld op indien niet voldoende wordt gecorrigeerd voor kwaliteitsverbetering van goederen en (vooral) diensten.

Een tijdelijk hoger inflatietempo dan in de andere landen is niet in alle gevallen onwenselijk: zo kan het bij een afwijkende conjunctuur of een te hoge instapkoers onderdeel zijn van het aanpassingsproces. Een langdurig hogere inflatie kan echter de productie en de welvaart nadelig beïnvloeden. Indien deze leidt tot een verslechtering van de concurrentiepositie wordt de export geschaad. Een hogere inflatie gaat bovendien gepaard met meer onzekerheid en heeft daarmee met name een ongunstig effect op de investeringen. Een prijsstijging kan tenslotte leiden tot hogere effectieve belastingen voor werknemers en bedrijven.

ties vanaf april gedaald. Overigens profiteren vooral de overheden van lagere financieringskosten op de kapitaalmarkt. Het 10-jaars swaprendement, dat een indicatie geeft voor de financieringskosten van grote bedrijven en banken op de kapitaalmarkt, is nauwelijks gedaald. Naar verwachting zal de Duitse lange rente dit jaar gemiddeld uitkomen op 5¼% en komend jaar op 5½%. Voor de Verenigde Staten wordt voor dit en komend jaar gerekend met een gemiddelde lange rente van 6¼%. Ook daar zijn de

Wat zegt het verschil tussen de lange en de korte rente over de toekomstige groei?

Het verschil tussen de kapitaalmarktrente en de korte rente wordt vaak gezien als een indicator voor de toekomstige economische groei. De lange rente kan worden beschouwd als de gemiddeld voor de toekomst verwachte korte rente vermeerderd met een risicopremie. Indien de lange rente bij een gegeven korte rente daalt, duidt dit op een door de beleggers verwachte groeivertraging. Marktpartijen gaan er namelijk doorgaans van uit dat de centrale bank bij een vertraging van de economische groei zal reageren met een verlaging van de korte rente.

Er is ook een andere verklaring voor de signaalwerking van een afname van het renteverskil. Deze gaat ervan uit dat huishoudens bij een verwachte groeivertraging meer gaan sparen om in de toekomst over voldoende middelen te beschikken voor consumptie. Deze toename van de besparingen leidt tot een grotere vraag naar langlopende obligaties en daarmee tot een daling van de lange rente. Bij een gegeven korte rente wordt het verschil tussen lange en korte rente dan kleiner.

lange financieringskosten van grote bedrijven en banken beduidend hoger dan die van de overheid.

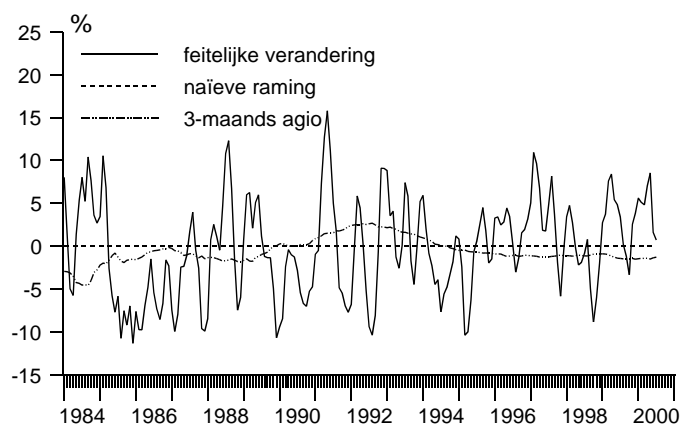
In de projectie daalt het verschil tussen de kapitaalmarktrente en de geldmarktrente voor het eurogebied van 1%-punt in 2000 naar $\frac{3}{4}$ %-punt in 2001, terwijl het rentever-
schil voor de Verenigde Staten in de projectie gehandhaafd blijft op minus $\frac{1}{4}$ %-punt. De
afvlakking van de rentetermijnstructuur in het eurogebied en het negatief worden van
het renteverskil in de VS kunnen als een voorbode worden gezien van een afzwakken-
de economische groei (zie kader).¹ Maar een dergelijke conclusie kan ditmaal moeilijker
worden getrokken, omdat de daling van de lange rente tenminste ten dele het gevolg is
van een structurele daling in de uitgifte van staatsobligaties en speciale factoren zoals
de verkoop van UMTS-licenties. Zoals gezegd zijn de lange financieringskosten van
bedrijven en banken nog nauwelijks gedaald.

¹ Zie ook Chris Doornekamp en Jantine Noordenbos, 2000, Een inverse rentestructuur?, ESB, 11 augustus, blz. 624-626.

Wat zeggen termijnkoersen over toekomstige contante koersen?

De termijnwisselkoers is de huidige prijs voor de toekomstige aankoop of verkoop van vreemde valuta op de valutatermijnmarkt. De onderstaande grafiek laat zien dat het 3-maands agio/disagio op de gulden (het verschil tussen de 3-maands termijnkoers en de contante koers) geen goede voorspeller is van de toekomstige contante koers. Het agio/disagio op de gulden was in de beschouwde periode tamelijk stabiel, terwijl de feitelijke koersmutaties een veel grilliger verloop kenden. In veel gevallen werd een 3-maands agio op de gulden gevolgd door een feitelijke dollardaling. Ook steeg de feitelijke koers van de dollar vaak nadat een disagio op de gulden een koersdaling zou doen verwachten. Ook ramingen op basis van de naïeve voorspelling, waarbij ervan wordt uitgegaan dat de contante wisselkoers niet verandert, blijken weinig trefzeker. Wel is de absolute voorspelfout van een wisselkoersraming op basis van de 3-maands termijnkoers voor de beschouwde periode groter dan die van de naïeve voorspelling. Deze conclusie geldt overigens ook voor voorspellingen gebaseerd op 6- en 12-maands termijnkoersen ten opzichte van de naïeve voorspelling.

*Wisselkoers gulden per dollar
(mutaties t.o.v. 3 maanden eerder)*

De euro is in de eerste helft van 2000 met circa 15% gedeprimeerd ten opzichte van de dollar. Na een kortstondige opleving in mei en begin juni is de eurokoers in de zomermaanden opnieuw gaan dalen. De voornaamste reden lijkt de aanhoudend hogere economische groei in de Verenigde Staten. Vooralsnog blijkt de Amerikaanse munt weinig gevoelig voor schommelingen in de aandelenkoersen. De neiging om kapitaal naar de Verenigde Staten te sturen is nog steeds groot. Ook na de recente correctie in de ICT-aandelenkoersen staan de aandelenbeurzen in de VS en ook elders naar conventionele maatstaven gemeten nog steeds op een hoog niveau (zie ook CEP 2000, blz. 42).

Tabel II.1.7 Rentestanden en wisselkoersen in 1999-2001

		1999	2000	2001
		%		
Korte rente	Eurogebied	2,9	4¼	4¾
	Verenigde Staten	5,3	6½	6½
	Japan	0,3	¼	½
Lange rente	Duitsland	4,5	5¼	5½
	Verenigde Staten	5,6	6¼	6¼
	Japan	1,8	1¾	2¼
		niveaus		
Euro per dollar		0,94	1,04	1,00
Gulden per dollar		2,07	2,3	2,2
Yen per dollar		113,8	107	103

Naar verwachting zullen de BBP-groei in de Verenigde Staten en het eurogebied elkaar vanaf het derde kwartaal van dit jaar niet veel ontlopen. In de prognose is de groei in het eurogebied volgend jaar zelfs iets groter dan in de VS. Dat doet voor de euro enig herstel verwachten ten opzichte van de dollar. Voor 2000 is gerekend met gemiddeld 1,04 euro per dollar en voor 2001 met pariteit, overeenkomend met f 2,30 respectievelijk f 2,20 per dollar.

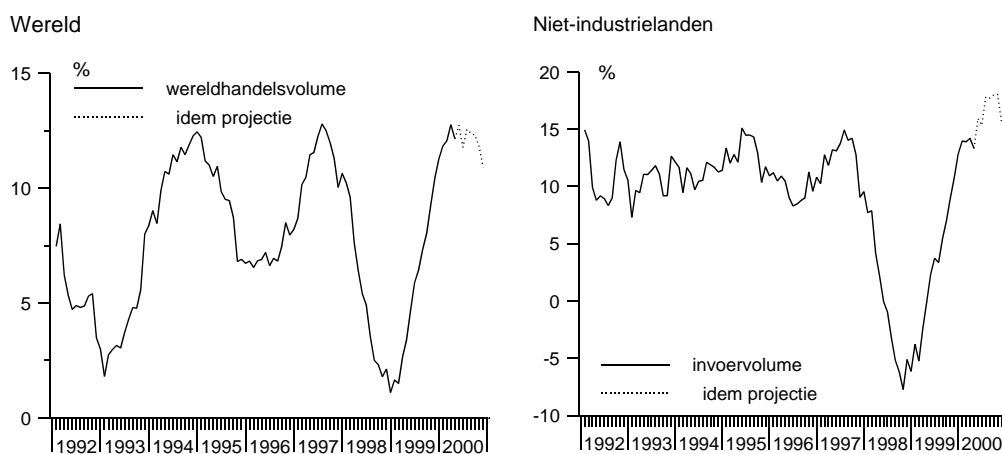
II.2 Wereldhandel

Het wereldhandelsvolume is vorig jaar sterk aangetrokken. Ultimo 1999 bedroeg de jaar-op-jaarstijging al bijna 10% en in de eerste helft van dit jaar zelfs bijna 12%. Naar verwachting zal het tempo pas in de loop van 2001 weer afzwakken. De ruwe-olieprijs is in de afgelopen anderhalf jaar scherp gestegen. In de centrale projectie schommelt de olieprijs tot ultimo 2000 rond \$ 26 per vat, en zakt in 2001 naar gemiddeld \$ 24 per vat. Voor de overige grondstoffen houdt het vorige jaar ingezette reële prijsherstel waarschijnlijk aan, onder invloed van de gunstige wereldvraag.

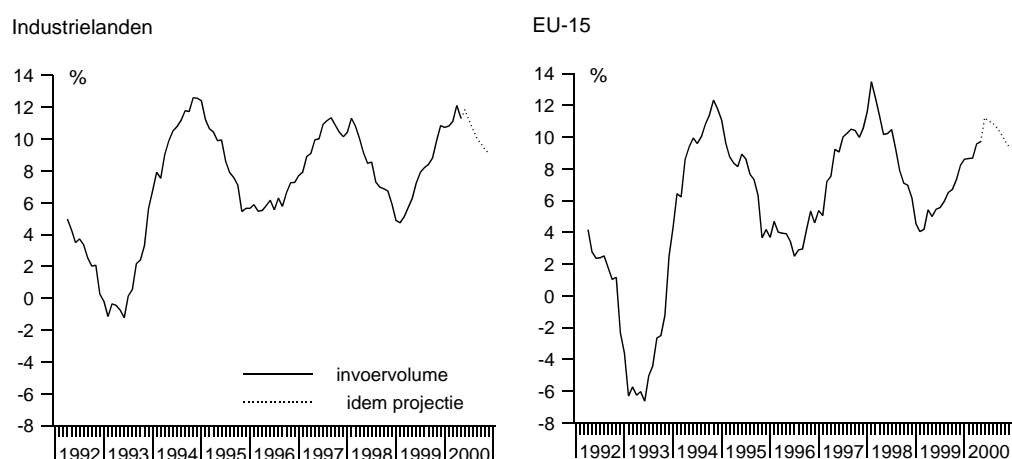
II.2.1 Wereldhandelsvolume

De groei van de wereldhandel is sinds begin vorig jaar aanzienlijk versneld. In de eerste helft van 2000 lag het wereldhandelsvolume bijna 12% hoger dan een jaar eerder. In de tweede helft van dit jaar blijft de groei naar het zich laat aanzien even hoog. Voor 2001 wordt in samenhang met een afnemende productiegroei een afzwakking van de wereldhandelsgroei verwacht, naar circa 9¼%.

Grafiek II.2.1 Invoervolumegroei wereld en niet-industrielanden

Grafiek II.2.2 Invoervolumegroei industrielanden en EU-15

De voornaamste oorzaak van de groeiversnelling van de wereldhandel is het vraagherstel in de niet-industrielanden. In de eerste helft van dit jaar lag hun invoervolume bijna 14% hoger dan een jaar geleden, en in Azië zelfs 20%. Voor de tweede helft van het jaar wordt een lichte versnelling van de invoergroei geprojecteerd (zie grafiek II.2.1). De invoergroei van Azië zal waarschijnlijk aan kracht inboeten, maar de invoergroei van de overige regio's zal fors versnellen. Vooral de invoergroei van de olieproducerende landen van het Midden-Oosten en Afrika komt in een hogere versnelling: van circa 5% in de eerste helft naar circa 20% in de tweede helft van dit jaar. Voor 2001 wordt per saldo gerekend op een lichte afzwakking van de invoergroei van de niet-industrielanden naar 12%. De productiegroei van deze landengroep handhaaft zich in de projectie op gemiddeld 5½% en de financiële ruimte lijkt ruimschoots voldoende om een aanhoudend hoge invoergroei mogelijk te maken.

De invoergroei van de *industrielanden* is eveneens vanaf begin 1999 in een stroomversnelling geraakt (zie grafiek II.2.2). In de eerste helft van dit jaar lag het niveau van de goedereninvoer bijna 11% hoger dan een jaar eerder. Leading indicators voor de industriële productiegroei, die een goede voorbode zijn van de komende invoerontwikkeling (zie CEP 2000, blz. 14), suggereren een lichte afzwakking van de invoergroei vanaf het midden van dit jaar (grafiek I.1). Volgend jaar zakt de invoergroei van de industrielanden naar verwachting terug naar 8½%, met name doordat de productiegroei in Noord-Amerika afneemt. De West-Europese invoergroei vertraagt daarbij nauwelijks.

Tabel II.2.3 Kerngegevens wereldhandel, 1999-2001

	1999	2000	2001
mutaties per jaar in %			
Wereldhandelsvolume goederen	5,4	11¾	9¼
Wereldhandelsprijs totaal (dollars)	- 1,8	1	2¼
Industrieproducten	- 3,6	- 3	3
Ruwe olie (fob)	38,8	48¾	- 9½
Grondstoffen, excl. energie	- 7,7	4½	5¼
niveaus			
Ruwe-olieprijs (Brent, \$ per vat)	17,9	26½	24

De lopende-rekeningposities van de drie grote handelsblokken binnen de industrielanden vertonen steeds grotere onevenwichtigheden. Voor volgend jaar wordt voor de Verenigde Staten een tekort geraamd van \$ 550 mld, dat is 5¼% van het BBP. Het overschot op de lopende rekening van Japan handhaaft zich sinds het begin van de jaren negentig op 2½ tot 3% van het BBP. Het externe overschot van het eurogebied is de afgelopen jaren merkbaar teruggelopen als gevolg van de financiële crises in de niet-

industrielanden en, meer recentelijk, de sterk gestegen olieprijsen. Volgend jaar echter neemt het overschot naar verwachting weer toe tot circa 1½% van het BBP.

Tegenover de slechter wordende Amerikaanse lopende-rekening staat in de afgelopen jaren met name een verbetering van de externe positie van de niet-industrielanden. Vanaf het begin van de jaren tachtig had deze groep landen als geheel een vrij stabiel gering tekort. Door de vraaguitval in 1998 en 1999 en door de hoge olieprijsen in het lopende jaar is het tekort omgeslagen in een overschot van naar schatting \$ 130 mld in het jaar 2000. In de komende jaren zal dit overschot waarschijnlijk (ten dele) weer verdwijnen, hetgeen belangrijke positieve impulsen voor de industrielanden oplevert. Deze impulsen kunnen ook helpen het Amerikaanse lopende-rekeningtekort in toom te houden.

II.2.2 Prijzen van industrieproducten

De wereldhandelsprijsen van industrieproducten daalden vorig jaar gemiddeld met 3,5% bij gelijkblijvende arbeidskosten per eenheid product, alles gemeten in gewogen nationale valuta's. De prijsdaling kan worden verklaard uit de vertraagde doorwerking van de prijsdaling van grondstoffen, inclusief energie, die tot en met het eerste kwartaal van 1999 plaatsvond. In 2000 is de situatie tegenovergesteld aan die in 1999. De gunstige wereldconjunctuur en stijgende grondstoffenkosten leiden ertoe dat de prijzen van industrieproducten in nationale valuta licht oplopen, ondanks lagere arbeidskosten per eenheid product in de exporterende bedrijven. Ook in 2001 stijgen de industrieproductenprijzen nog licht door, bij een stabilisatie van de arbeidskosten per eenheid product.

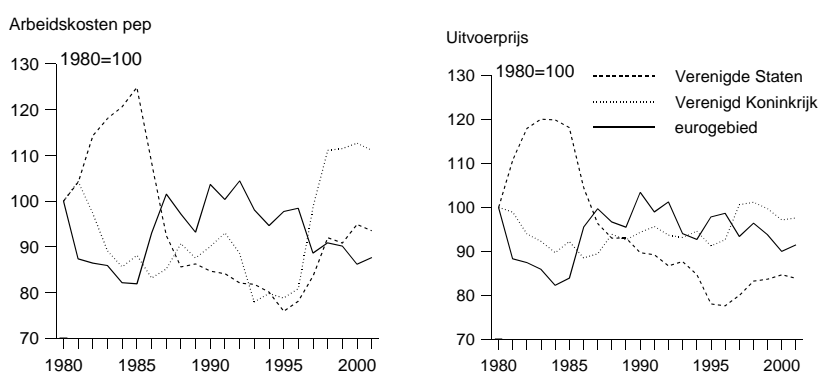
Gemeten in dollars daalden de industrieproductenprijzen in de wereldhandel vorig jaar met gemiddeld 3,5%. De uitvoerprijzen van het eurogebied daalden in dollars zelfs met 5,7%, terwijl ze in de Verenigde Staten daalden met 2% en in Japan met 3,5% stegen. De zwakte van de euro leidt dit jaar tot nog sterkere verschuivingen van de prijsconcurrentieposities. De Europese uitvoerprijzen van industrieproducten zakken in dollars waarschijnlijk met meer dan 7%, terwijl de Amerikaanse en Japanse prijzen met 1 à 2% stijgen. Voor 2001 wordt een lichte appreciatie van de euro verwacht ten opzichte van de dollar en de yen. Mede daardoor stijgen de Europese uitvoerprijzen van industrieproducten in de projectie in dollars gemeten met 5½%, bij nauwelijks toenemende dollarprijzen in de rest van de wereld, zodat de concurrentiepositie van Europa dan weer verslechtert. Deze verslechtering zal op korte termijn waarschijnlijk nog maar weinig afbreuk doen aan de handelsprestatie van de eurolanden.

Prij concurrentiepositie VS, eurogebied en Verenigd Koninkrijk

De laatste 20 jaar zijn de veranderingen in de concurrentieposities van de VS en het eurogebied ten opzichte van hun respectievelijke concurrenten voornamelijk bepaald door wisselkoersmutaties. In de eerste helft van de jaren tachtig apprecieerde de dollar zeer sterk, waardoor de concurrentiepositie van de VS in termen van relatieve arbeidskosten en uitvoerprijzen sterk verslechterde en die van het eurogebied sterk verbeterde (zie grafieken). De tweede helft van de jaren tachtig gaf een tegenovergesteld beeld te zien. In de eerste helft van de jaren negentig apprecieerden de meeste euro-valuta verder ten opzichte van de dollar. Mede daardoor (en door de almaar stijgende yen) kon de concurrentiepositie van de VS verder verbeteren, terwijl die van het eurogebied maar weinig veranderde. De recente jaren werden weer gekenmerkt door een stijgende dollar koers, die ertoe bijdroeg dat de relatieve positie van de VS ondanks de grote productiviteitsstijgingen aldaar wat verslechterde, terwijl de concurrentiekracht van het eurogebied weer herstelde.

De internationale concurrentiepositie van het VK verliep in de eerste helft van de jaren tachtig niet veel anders dan die van het eurogebied, maar van medio jaren tachtig tot medio jaren negentig ontwikkelde zij zich iets gunstiger. Nadien hebben de sterke effectieve appreciatie van het pond en relatief hoge loonstijgingen de Britse positie dramatisch ondergraven.

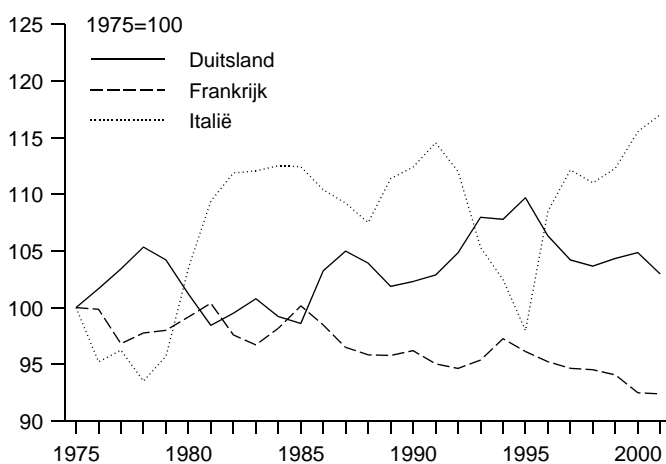
Relatieve ontwikkeling van arbeidskosten en uitvoerprijzen van de industrie

Data: OESO, Economic Outlook, juli 2000 en CPB.

Prijsconcurrentieposities binnen het eurogebied

De prijsconcurrentieposities van de grote eurolanden zijn in de afgelopen decennia sterk in beweging geweest. De Duitse uitvoerprijs van industrieproducten steeg in de tweede helft van de jaren tachtig harder dan die van het eurogebied, en dat werd begin jaren negentig nog versterkt door een versnelling van de loonvoetstijging. Na 1995 heeft Duitsland haar positie grotendeels hersteld via matiging en een forse uitstoot van arbeid. Frankrijk laat vanaf medio jaren tachtig een geleidelijke verbetering van de prijsconcurrentiepositie zien bij een relatief gematigde loonkostenontwikkeling. Italië onderging begin jaren tachtig een ernstige verzwakking van de concurrentiekracht door de hoge binnenlandse inflatie. De depreciatie van de lire in 1992-1993 in combinatie met een sterk gematigde binnenlandse kostenontwikkeling zorgde voor een aanzienlijke verbetering. Maar Italië's positie werd opnieuw uitgehold door de waardeinstijging van de lire in 1996 en doordat dit land in recente jaren minder succes had dan Duitsland en Frankrijk bij de loonkostenmatiging, vooral door minder productiviteitsgroei.

Relatieve uitvoerprijs industrieproducten t.o.v. eurogebied

II.2.3 Olieprijs

De Brent-prijs is vanaf begin 1999 tot aan begin 2000 gestaag gestegen van ruim \$ 10 per vat tot een niveau van bijna \$30 per vat. Sindsdien schommelt de olieprijs tussen de \$ 25 en iets boven de \$ 30 per vat. Een relatief grote prijsdaling deed zich voor in april, toen na de verhoging van de OPEC quota van 22,9 naar 24,7 mln vaten per dag, de olieprijs onder de \$ 23 kwam te liggen. Door de desondanks aanhoudende krapte op de oliemarkt steeg de olieprijs binnen enkele maanden weer naar een niveau van circa \$ 30 per vat. Op de vergadering van 21 juni 2000 heeft de OPEC officieel besloten de olieproductie met 0,7 mln vaten per dag uit te breiden. Dit was de tweede quotaverhoging van de OPEC in dit jaar. Deze verhoging werd door de markt te gering geacht, waarna de prijs steeg naar rond de \$ 32 per vat begin juli. Nadat Saoedi-Arabië begin juli aankondigde de dagproductie met 0,5 mln vaten te verhogen, daalde de prijs naar rond \$ 25 per vat. Recente informatie over de geringe olievoorraden in de Verenigde Staten - die ruim 10% lager zijn dan een jaar geleden - en de voortdurende hoogconjunctuur hebben ertoe geleid dat de prijs weer is gestegen tot boven de \$30 per vat medio augustus.

Tabel II.2.2 Kerngegevens wereldenergiemarkt, 1999-2001

	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %		
BBP-volume wereld	3,4	4¾	4¼
Volume primair energieverbruik (wereld)	1,9	3	2¾
Industrielanden	2,2	2¾	2
Overige landen	1,6	3½	3½
	mln vaten per dag		
Vraag naar olie	75,7	77½	79½
Industrielanden	43,4	44½	45¼
Overige landen	32,3	33	34¼
Aanbod van olie incl. NGL	74,2	77½	79¾
Niet-OPEC	44,8	46½	47½
OPEC	29,4	31¼	32¼
Voorraadmutatie	- 1,5	0	¼
Marktaandeel OPEC (%)	38,8	40¼	40½
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent, \$ per vat)	17,9	26½	24

Het verdere verloop van de olieprijs in 2000 en 2001 is moeilijk te voorzien. Door de sterke groei van het wereld-BBP neemt de vraag naar olie in 2000 vermoedelijk toe met ongeveer 2 mln vaten per dag. Voor 2001 wordt een vraagtoename in dezelfde orde van grootte verwacht (zie tabel II.2.2). Belangrijke factoren voor de ontwikkelingen op de korte termijn zijn de uitkomst van de komende OPEC-vergadering begin september en de mate waarin de afzonderlijke OPEC-landen zich aan de afspraken houden. Verwacht mag worden dat de OPEC zal besluiten tot een derde verhoging van de productiequota, waarna de prijs in de resterende maanden van dit jaar gemiddeld genomen onder de \$ 25 per vat zal komen te liggen. Op jaarbasis zou dat betekenen dat de Brent-prijs op gemiddeld \$ 26½ per vat uitkomt.

De hoge olieprijs is een stimulans voor uitbreiding van de olieproductie in niet-OPEC-landen, zodat het niet-OPEC-aanbod geleidelijk aan eveneens zal toenemen. De totale toename van het olie-aanbod zou zodoende groter kunnen zijn dan de toename van de vraag, waardoor de olieprijs in 2001 een paar dollar onder het niveau van dit jaar kan komen te liggen. Voor 2001 wordt daarom gerekend met een gemiddelde prijs van \$ 24 per vat. Het is echter ook goed denkbaar dat de OPEC er naar zal streven de huidige hoge olieprijs te handhaven en daarom tot geen of slechts een geringe quotaverhoging zal besluiten. Het gevolg daarvan zou kunnen zijn dat de olieprijs op het huidige peil van rond de \$ 30 dollar per vat blijft. In het kader in hoofdstuk I is aangegeven wat de gevolgen daarvan zouden zijn voor de Nederlandse economie.

II.2.4 Grondstoffenprijzen exclusief energie

De dollarnoteringen van voedingsmiddelen, industriële agrarische grondstoffen (vooral hout) en metalen zijn in het tweede kwartaal onverwachts gedaald. Dit lijkt mede een gevolg van de onverwacht grote waardeinstijging van de dollar en de gestegen rentes die het aanhouden van voorraden duurder maken. Vanaf nu zullen, op basis van de geprojecteerde dollardaling, de grondstoffennoteringen in dollars weer wat kunnen aantrekken. De *voedingsmiddelenprijzen* gaan door een diep dal, maar het einde lijkt in zicht. De koffieprijs dalen nu nog, maar export-beperkende maatregelen van Brazilië en andere grote koffieproducenten zullen op termijn tot prijsstijgingen leiden. De suikerprijzen zijn al fors in herstel vanwege tegenvallende oogstverwachtingen van de grootste suikerproducent Brazilië en meer verbruik. De theeprijzen stijgen geleidelijk vanwege een toenemende vraag en hetzelfde geldt voor sojabonen. Samenvattend lijkt voor volgend jaar eindelijk een prijsstijging voor deze productgroep mogelijk.

Bij de *agrarische grondstoffen* zijn vooral de houtprijzen recentelijk onder druk komen te staan. Aan de andere kant stijgen de prijzen van katoen, wol en houtpulp. Dit is mede het gevolg van substitutie van synthetische stoffen door katoen, vanwege de hoge energieprijzen. Bij de prijzen van *non-ferro-metalen* is de stijgende trend na het begin

van dit jaar overgegaan in een lichte daling, waarvoor de effectieve waarde­stijging van de dollar mede verantwoordelijk kan worden gehouden. De *ferro-metalen* tonen een vergelijkbaar verloop met een aantal maanden vertraging. De goede conjuncturele vooruitzichten en de geprojecteerde daling van de dollar maken het echter aannemelijk dat de metaal­prijzen in dollars in de komende periode weer gaan stijgen.

Tabel II.2.1 Grondstoffen­prijzen exclusief energie (HWWA-index, in dollars), 1999-2001

	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %		
Grondstoffen, excl. energie	- 7,7	4½	5¼
voedingsmiddelen	- 18,7	- 6	6
industriële agrarische grondstoffen	- 0,9	4½	6
metal­en	- 4,3	15	4¾

II.2.6 Externe data voor Nederland

Door de achterblijvende Europese invoergroei komt dit jaar de toename van de voor Nederland relevante wereldhandel in de projectie 2%-punt lager uit dan de niet-herwogen wereldhandels­groei. Volgend jaar is het geografische nadeel voor ons land veel geringer, waardoor de relevante handels­groei minder vertraagt dan de totale wereldhandel. De Nederlandse invoerprijs stijgt dit jaar met ruim 8%, met name door duur­dere energie. Voor volgend jaar wordt gerekend met gemiddeld gelijk­blijvende in­voerprijzen, gegeven de verwachting dat de olie­prijzen en de dollarkoers lager zullen liggen dan gemiddeld dit jaar. De concurrenten­prijs exclusief energie zal dit jaar in gulden gerekend vermoedelijk met zo'n 6¼% stijgen en vervolgens stabiliseren. De schommelingen in de invoerprijs en de concurrenten­prijs worden voor een belangrijk deel bepaald door de effectieve koers van de gulden. Deze fluctueert momenteel vooral door koers­wijzigingen van de euro ten opzichte van de dollar en het pond, en in mindere mate ten opzichte van de yen.

Tabel II.2.4 Externe data voor Nederland, 1999-2001

	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %		
Relevante wereldhandel ^a			
volume	4,2	9¾	8¾
prijs, excl. energie (gld) ^b	- 1,3	6¼	0
Invoerprijs Nederland cif (gld)	0,2	8¼	0
totaal, excl. energie	- 1,3	4½	1
energie	26,7	61½	- 9½
Arbeidskosten pep industrie (gld)			
concurrenten totaal	1,6	2¼	- 1¼
concurrenten eurogebied	0,6	- 1¾	¼
Effectieve koers gulden industrieproducten t.o.v.			
concurrenten	- 2,1	- 4¼	1½
leveranciers	- 2,2	- 4	1¼
Dollarkoers (gld, niveau)	2,07	2,30	2,20

^a Dubbel-herwogen wereldinvoer goederen.

^b Concurrentenprijs.

III De Nederlandse conjunctuur

III.1 Bestedingen en productie

De toename van het BBP versnelt van 3,9% in 1999 tot waarschijnlijk 4½% dit jaar. Vooral de uitvoer levert een grotere bijdrage aan de economische groei. Voor 2001 wordt een stijging van het BBP met 4% geraamd. Ondanks de verbetering van de prijsconcurrentiepositie in 1999 en 2000 boekt de exportsector volgend jaar waarschijnlijk een klein marktverlies. De industrie krijgt namelijk in toenemende mate te maken met knelpunten in de personeelsvoorziening. De particuliere consumptie verliest niet aan dynamiek dankzij de geraamde sterke netto-inkomensgroei van gezinnen in de projectie voor 2001. Toch leveren ook de binnenlandse bestedingen komend jaar vermoedelijk een kleinere bijdrage aan de stijging van het BBP, vooral vanwege een geringere groei van de investeringen.

III.1.1 Particuliere consumptie

De particuliere consumptie kende de afgelopen jaren een sterke groei. In zowel 1998 als 1999 groeiden de consumptieve bestedingen met 4,4%. De krachtige toename van de consumptie in het recente verleden valt voor een deel te verklaren uit de forse vermogenswinsten die gezinnen hebben geboekt. Ze zagen de waarde van de eigen woning sterk stijgen en profiteerden van de hausse op de aandelenmarkten. Dit jaar blijven vermogenseffecten bijdragen aan de consumptiegroei, zij het waarschijnlijk in geringere mate dan in 1999. De consumptie neemt in de projectie bijna met hetzelfde percentage toe als vorig jaar (4¼%), hetgeen nog steeds 1¼%-punt meer is dan de netto-inkomensgroei. Hierbij is er rekening mee gehouden dat gezinnen waarschijnlijk anticiperen op de BTW-verhoging per 1 januari 2001 door sommige aankopen, die anders pas volgend jaar zouden plaatsvinden, al voor het eind van dit jaar te doen.

Ook voor volgend jaar zijn de vooruitzichten voor de consumptieve bestedingen gunstig. De consumptie neemt in de raming dan toe met 4½%. Toch blijft de consumptiegroei daarmee naar verwachting achter bij de netto-inkomenstoename van gezinnen. Die is volgend jaar met 5½% namelijk bijzonder fors. Dat hangt samen met de

omvangrijke belastingherziening per 1 januari 2001. Deze gaat gepaard met een flinke verlaging van de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting. Daar staan weliswaar een verhoging van de indirecte belastingen, het schrappen van een aantal aftrekposten en de introductie van een forfaitaire vermogensrendementsheffing tegenover, maar per saldo gaan de lasten voor gezinnen omlaag met 0,7% van het BBP. Om drie redenen versnelt de consumptiegroei belangrijk minder dan de netto-inkomensstijging. In de eerste plaats zwakken de vermogenseffecten op de consumptiegroei volgend jaar vermoedelijk verder af. Ten tweede leiden de hogere netto inkomens als gevolg van de belastingherziening voor een deel pas in 2002 tot hogere bestedingen. Ten slotte wordt de voor volgend jaar geraamde consumptie gedrukt doordat sommige aankopen al dit jaar plaatsvinden in verband met de BTW-verhoging. Dit effect verhoogt de verwachte consumptiegroei in 2000 met 0,35%-punt en drukt de toename van de consumptie in 2001 met 0,7%-punt.¹

Tabel III.1.1 Aspecten van de particuliere consumptie, 1996-2001

	1999	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	waarde mld gld	mutaties per jaar in %					
Loon- en uitkeringsinkomen ^a	409,5	3,2	3,4	2,2	4,1	3	6
Overig inkomen ^a	16,3	- 11,4	16,6	4,1	- 14,5	2¾	- 8¼
Totaal gezinsinkomen ^a	425,8	2,5	3,9	2,2	3,2	3	5½
Particuliere consumptie,	411,1	4,0	3,0	4,4	4,4	4¼	4½
w.v. voedings- en genotmiddelen	60,2	1,7	2,1	0,8	1,0	1	1
duurzame consumptiegoederen	93,7	3,3	5,3	8,8	7,4	7½	6
vaste lasten ^b	83,4	5,4	- 1,3	1,5	1,7	2	3½
overige goederen en diensten	173,8	4,6	4,4	4,9	5,5	5	5¼
Individuele besparingen ^c	14,7	5,2	6,0	4,2	3,2	2	2¾

^a Reëel beschikbaar, gecorrigeerd voor statistische vertekeningen.

^b Aardgas, woningdiensten en zorg.

^c Niveau, als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen inclusief collectieve pensioenbesparingen.

¹ Het negatieve effect op de consumptiegroei is in 2001 dubbel zo groot als het positieve effect in dit jaar. Volgend jaar vinden immers niet opnieuw vervroegde aankopen plaats, terwijl de reeds dit jaar verrichte aankopen het consumptieniveau dan bovendien eenmalig drukken. In 2002 is vervolgens nog van een positieve invloed op de consumptiegroei sprake van 0,35%-punt, omdat het eenmalige neerwaartse effect op het niveau van de consumptie uit 2001 dan wegvalt.

Het aandeel van de individuele besparingen van gezinnen in het gezinsinkomen is de afgelopen jaren sterk afgenomen. In de projectie daalt dit aandeel verder van 3,2% vorig jaar tot 2% dit jaar. De vermogenseffecten op de consumptiegroei worden weliswaar vermoedelijk kleiner, maar de vervroegde aankopen in verband met de BTW-verhoging drukken de individuele gezinsbesparingen.

Volgend jaar neemt deze spaarquote van gezinnen bij de geraamde ontwikkeling van de consumptie toe tot 2³/₄%. De spaarquote zou nog sterker stijgen, indien in 2001 niet langer van positieve vermogenseffecten op de consumptiegroei sprake zou zijn en het netto overig inkomen van gezinnen niet zou dalen. De verwachte afname van het netto overig inkomen heeft een neerwaarts effect op de spaarquote, omdat de gezinnen een relatief groot deel van dit inkomen sparen. Het netto overig inkomen daalt omdat de aftrekbaarheid van rente over consumptief krediet en van lijfrentepremies wordt beperkt en een forfaitaire vermogensrendementsheffing wordt geïntroduceerd.

De bestedingen aan duurzame consumptiegoederen vertonen al enkele jaren een bijzonder krachtige groei. Hoewel recentelijk ten aanzien van enkele van deze goederen van enige verzadiging sprake bleek (zo daalde het aantal verkochte personenauto's in de eerste helft van dit jaar met 1½% ten opzichte van de eerste helft van 1999), blijft de duurzame consumptie in 2000 en 2001 vermoedelijk dynamisch. De ontwikkeling van deze consumptie wordt in de projectie beïnvloed door de vervroegde aankopen in verband met de BTW-verhoging, aangezien deze met name op duurzame consumptiegoederen betrekking hebben. Ook de consumptie van de categorie 'overige goederen en diensten' nam in het recente verleden sterk toe. Hiertoe behoren onder meer de uitgaven aan mobiel bellen, financiële en zakelijke diensten en toerisme in het buitenland. Daarnaast maken de buitenlandse aankopen via internet hiervan onderdeel uit. Hiermee is op dit moment nog een relatief beperkt bedrag gemoeid, maar de groeipotentie is enorm (zie kader). In de projectie voor 2000 en 2001 blijft de consumptie van 'overige goederen en diensten' relatief sterk groeien. Tot de traag groeiende onderdelen van de consumptieve bestedingen behoorden de afgelopen jaren met name de uitgaven aan voedings- en genotmiddelen. Ook wat dit betreft wordt in de nabije toekomst geen verandering voorzien.

De particuliere consumptie bestaat uit alle uitgaven aan goederen en diensten die de huishoudens voor hun rekening nemen. Het CBS onderscheidt daarnaast de werkelijke individuele consumptie van gezinnen (1999: f 510 mld). Deze is belangrijk groter dan de particuliere consumptie, omdat ook een deel van de overheidsconsumptie aan individuele gezinnen valt toe te rekenen. Het gaat daarbij met name om consumptieve uitgaven van de overheid die bestaan uit 'uitkeringen in natura' aan gezinnen (AWBZ, Ziekenfondswet, individuele huursubsidies en dergelijke). De overige individualiseerbare overheidsconsumptie heeft hoofdzakelijk betrekking op onderwijsuitgaven. Het linkerdeel van grafiek III.1.1 toont de samenstelling van de werkelijke individuele

Internetaankopen in het buitenland

Al een aantal jaren loopt de consumptie van Nederlanders in het buitenland sterk op. Deze consumptie wordt, onder andere, gemeten aan de hand van de bedragen die Nederlandse rekeninghouders uit buitenlandse geldautomaten opnemen. Ook de betalingen die particulieren in het buitenland met de creditcard doen, worden tot deze consumptie gerekend. Het leeuwendeel van deze uitgaven betreft ongetwijfeld vakantie-uitgaven, getuige het feit dat de piek in de zomermaanden valt. Maar recentelijk is daar bijgekomen, wat in goed Nederlands business-to-consumer (B2C) e-commerce heet. Internetverkopen van buitenlandse aanbieders aan Nederlanders, betaald met de creditcard, worden in de statistiek namelijk geboekt als consumptie van Nederlanders in het buitenland.

Het gaat bij B2C e-commerce vooralsnog om kleine bedragen. Naar schatting van de OESO werd er in 1998 voor circa f 120 mln elektronisch gekocht door 320 000 particulieren in Nederland.¹ Dat komt neer op een bedrag van f 375 gulden per persoon. De producten waar het met name om gaat zijn computerhardware en -software, boeken, muziek, video's en financiële diensten. Vorig jaar namen volgens de OESO de internetaankopen in Nederland met maar liefst 210% toe tot f 375 mln, hetgeen overeenkwam met 0,34% van de detailhandelsverkopen.

Dit laatste cijfer is lager dan dat voor de Verenigde Staten, het land met naar verhouding de meeste aankopen via internet. Het Nederlandse cijfer is vergelijkbaar met dat voor de overige Angelsaksische landen, alsmede Scandinavië, maar hoger dan dat voor de andere continaal-Europese landen. Veelal lagere verkoopprijzen van internetverkopers, aankoopgemak en toenemende internetpenetratie vormen een impuls voor e-commerce. Wel blijft de traditionele detailhandel waarschijnlijk beschikken over concurrentievoordelen als snelle levering, persoonlijk advies en de mogelijkheid van 'fun shoppen'. De toename van de verkopen via internet illustreert de enorme groeipotentie van deze verkopen. Forrester Research verwacht dat in 2004 circa 6% van de consumentenuitgaven via internet zal plaatsvinden.²

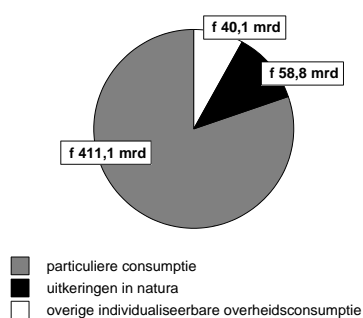
¹ OESO, 2000, E-commerce: impacts and policy challenges, in Economic Outlook 67, Parijs, pp. 193-203.

² Forrester research, 2000, Europese e-commerce in de lift, Persbericht d.d. 19 april.

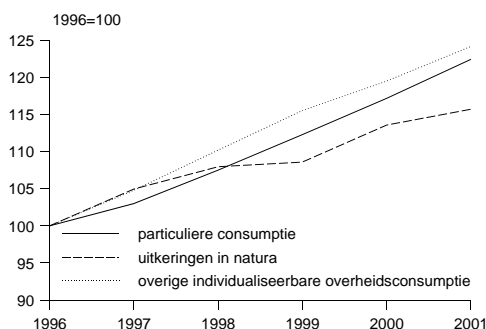
consumptie van gezinnen in 1999. Het rechterdeel van deze grafiek laat zien dat over de periode 1997-1999 de uitkeringen in natura minder zijn gestegen dan de particuliere consumptie, terwijl de overige individualiseerbare overheidsconsumptie juist meer toenam. Voor dit jaar wordt een relatief sterke groei van de uitkeringen in natura verwacht. Dat heeft te maken met de toelating van zelfstandigen met een laag inkomen tot het ziekenfonds. Volgend jaar nemen de uitkeringen in natura bij de verwachte netto uitstroom van verzekerden uit het ziekenfonds minder toe dan de particuliere consumptie. De groei van de overige individualiseerbare overheidsconsumptie wordt verhoogd door de extra onderwijsuitgaven, waartoe het kabinet heeft besloten. Toch blijft deze groei, vooral in 2001, enigszins achter bij die van de particuliere consumptie.

Grafiek III.1.1 *Werkelijke individuele consumptie van gezinnen naar onderdelen*

Samenstelling in 1999

Volume-ontwikkeling, 1997-2001

III.1.2 De financiële kwetsbaarheid van gezinnen

Al een flink aantal jaren groeit de particuliere consumptie van gezinnen harder dan hun inkomen. Deze 'extra' uitgaven zijn vooral mogelijk gebleken omdat gezinnen meer zijn gaan lenen, met hun sterk gestegen vermogen als onderpand. Deze zogenoemde vermogenseffecten op de consumptiegroei zijn een half jaar geleden (CEP 2000) becijferd op gemiddeld ruim 1%-punt per jaar tussen 1993 en 1999.² Ook voor dit jaar en, in mindere mate, volgend jaar wordt verwacht dat de vermogenseffecten positief bijdragen aan de consumptiegroei. Deze verwachting is, onder andere, gebaseerd op de veronderstelling dat er geen grote negatieve prijscorrecties op de aandelenbeurzen op

² Daarnaast zijn er vermogenseffecten op de investeringen, namelijk voor zover gezinnen geleend geld besteden aan woningverbetering, zoals verbouw van de woning of constructie van een dakkapel. Niet alle woningverbetering wordt in de statistiek geboekt als investering. Aankoop van een nieuwe keuken, bijvoorbeeld, is een consumptieve uitgave.

handen zijn. Evenmin is uitgegaan van een sterke prijsdaling op de Nederlandse huizenmarkt. Tot op heden bestaan voor het optreden van geen van beide risico's sterke aanwijzingen. De beurzen zitten weer tegen hun recordniveau aller tijden aan en particuliere beleggers in de Westerse wereld blaken van vertrouwen, blijkens de ontwikkeling van het consumentenvertrouwen. De huizenmarkt heeft tot nu toe zonder schade de rentestijging (150 basispunten sinds begin 1999) verwerkt.

De omvang van de vermogenseffecten roept de vraag op hoe groot de schulden van gezinnen inmiddels zijn en in welke verhouding deze schulden staan tot zowel het inkomen als de bezittingen van gezinnen. Met andere woorden: hoe staat het met de financiële kwetsbaarheid van gezinnen? Daartoe is de twee jaar geleden uitgevoerde analyse, waarover in de MEV 1999 is gerapporteerd, aangevuld met nieuwe cijfers over de omvang en samenstelling van de vermogens van gezinnen.

Tabel III.1.2 laat de ontwikkeling zien van een aantal maatstaven voor financiële kwetsbaarheid. Drie daarvan worden toegelicht. De eerste, de schuldquote, relateert de uitstaande schuld van gezinnen aan hun beschikbaar inkomen. De uitstaande schuld van gezinnen bestaat voor het leeuwendeel uit hypotheekschuld en het zijn juist deze schulden die de afgelopen 2½ jaar, tussen eind 1997 en halverwege 2000, zeer sterk zijn gestegen (cumulatief bijna 40% in waarde). Volgens het Kadaster bedroeg de uitstaande hypotheekschuld halverwege dit jaar f 587 mld.³ De andere schulden van gezinnen, voornamelijk consumptief krediet en bedrijfsschulden van zelfstandigen, zijn minder sterk toegenomen. Halverwege dit jaar is, als resultante, de schuldquote van gezinnen (155%) tot recordhoogte opgelopen. Gezinnen moeten, gemiddeld gesproken, ruim anderhalf keer hun beschikbaar jaarinkomen op tafel leggen om hun schulden in één keer af te lossen.

De tweede maatstaf voor financiële kwetsbaarheid relateert schuld aan liquide financiële bezit, zoals aandelen en spaargeld. Deze maatstaf geeft aan in welke mate gezinnen hun schulden kunnen vereffenen met hun liquide bezit. Dit verhoudingsgetal is tussen eind 1997 en medio 2000 gestegen van 65% naar 69%. Het verloop van dit verhoudingsgetal in de tijd wordt sterk bepaald door de ontwikkeling van de waarde van het aandelenbezit. Met name vorig jaar was de waardestijging van dit bezit fors, niet alleen door stijging van de beurskoersen maar ook door netto aankopen op de beurs. Daarentegen was de ontwikkeling van de waarde van het aandelenbezit in 1998 en in de eerste helft van dit jaar een stuk minder uitbundig. Over de hele periode tussen eind 1997 en medio 2000 is de waarde van het aandelenvermogen, gerelateerd aan het liquide financiële

³ Het betreft hier uitstaande bruto schuld. Gezinnen die hun hypotheek in de vorm van, bijvoorbeeld, een spaar- of beleggingshypotheek hebben afgesloten, lossen weliswaar niets af maar betalen periodiek een bedrag waarmee een spaarsaldo resp. een beleggingsportefeuille wordt opgebouwd. Dit bezit is niet in mindering gebracht op genoemde bruto schuld. De netto schuld is bijgevolg kleiner.

bezit, toegenomen van 44% naar 50%. Dit betekent dat het accent binnen dit bezit is verschoven naar de meest risicovolle, en daarmee meest kwetsbare vermogenscomponent.

Tabel III.1.2 Vermogens van gezinnen, 1985-2000^a

	1999	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ^b
	waarde mld gld	% beschikbaar gezinsinkomen						
Liquide financieel bezit	1048	140	164	177	197	201	226	224
– Aandelen (beursgenoteerd)	521	32	54	65	86	87	112	112
– Spaargeld	293	57	60	61	59	61	63	62
– Overige ^c	234	51	51	52	51	53	50	50
Eigen-woningbezit	1416	166	213	230	247	266	306	331
Andere bezittingen ^d	299	63	64	64	65	62	65	66
Schulden	700	86	108	118	127	138	151	155
w.v. Hypotheekschulden	536	58	79	87	96	105	116	119
Netto vermogen	2062	282	332	353	381	390	445	465
	% liquide financieel bezit							
Schulden		61	66	66	65	69	67	69
Aandelen		23	33	36	44	44	50	50
	% eigen-woningbezit							
Hypotheekschulden		35	37	38	39	39	38	36

^a Niveau aan het einde van het jaar, als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen inclusief collectieve pensioenbesparingen. De vermogens zijn ongerekend het pensioenvermogen dat gezinnen hebben opgebouwd bij verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen.

^b Stand juni 2000. Benadering aan de hand van, onder andere, de ontwikkeling van de AEX-index, de huizenprijzen en de hypotheekschulden.

^c Chartaal geld, girale deposito's en obligaties.

^d Aandelen aanmerkelijk belang (= aandelen in niet-beursgenoteerde NV's en BV's), ondernemingsvermogen van zelfstandigen, grond en ander onroerend goed.

Bron: CBS, DNB en Kadaster (bewerking CPB).

De derde maatstaf is toegesneden op de ontwikkeling op de huizenmarkt: hypotheekschuld gerelateerd aan de waarde van het eigen-woningbezit. Dit verhoudingsgetal is al langere tijd vrij stabiel, even onder de 40%, als gevolg van een sterk gestegen waarde van het eigen-woningbezit en een navenante stijging van de hypotheekschuld. Het eigen-woningbezit is niet alleen sterk in waarde gestegen omdat de huizenprijzen sterk zijn

Financiële risico's naar categorieën van huishoudens

Teneinde enig zicht te krijgen op de financiële risico's van verschillende groepen huishoudens heeft De Nederlandsche Bank een enquête laten houden onder gezinnen met een hypothecaire lening.¹ De resultaten maken duidelijk dat de gemiddelde Nederlandse huiseigenaar zich geen zorgen over zijn vermogenspositie en huishoudboekje hoeft te maken. Zijn hypothecaire schuld bedraagt 250% van het bruto inkomen, hetgeen belangrijk minder is dan het gangbare maximum dat banken bij de verlening van hypothecair krediet hanteren. Ook de bruto rentelasten zijn acceptabel. Bij een veronderstelde hypotheekrente van 7% bedragen deze 17,5% van het bruto inkomen. Met een netto vermogen van f 220 000,- beschikt de gemiddelde woningbezitter bovendien over een ruime financiële buffer.

Wat voor de gemiddelde huiseigenaar geldt, hoeft echter niet op te gaan voor deelgroepen. Tussen groepen van huishoudens blijken forse verschillen in vermogenspositie te bestaan. Vooral jongere woningbezitters zijn kwetsbaar. Zo bedraagt voor de leeftijdscategorie tot 30 jaar de hypothecaire schuld 370% van het bruto inkomen. Bijgevolg zijn ook de bruto rentelasten navenant hoger (26%). Jongere huishoudens beschikken daarnaast over een geringer netto vermogen (f 56 000,-). Zij hebben bovendien vaker een risicovolle hypotheekvorm (levenhypotheek of beleggingshypotheek).

Ook de verschillen tussen sociale klassen zijn onderzocht. Deze blijken kleiner te zijn dan die tussen leeftijdsgroepen. De laagste van de vier onderscheiden sociale klassen heeft gemiddeld een hypotheek van 280% van het bruto inkomen, zodat de bruto rentelasten voor deze groep indicatief op 19,5% van dit inkomen kunnen worden becijferd. Het netto vermogen van een gemiddeld huishouden in de laagste sociale klasse bedraagt f 140 000,- en is daarmee minder dan de helft van het netto vermogen van een gemiddeld huishouden uit de hoogste sociale klasse. Toch kan worden gesproken van een ruime financiële buffer, waarmee een eventuele daling van de huizenprijzen valt op te vangen. Huishoudens uit de laagste sociale klasse sluiten bovendien gemiddeld genomen wat minder risicovolle hypotheeken af.

¹ De Nederlandsche Bank, 2000, Het Nederlandse publiek gepolst over gebruik hypothecair krediet, in Kwartaalbericht 2000/2, Amsterdam, pp. 31-43.

gestegen maar ook omdat het aantal eigen woningen flink is toegenomen. Het afgelopen halfjaar is de hypotheekschuld, de waarde van het eigen-woningbezit, enigermate gedaald. Dat komt doordat tussen december 1999 en medio 2000 de gemiddelde verkoopprijs van bestaande woningen volgens het Kadaster met 9% is gestegen (op jaarbasis derhalve 18%) terwijl de uitstaande hypothecaire schuld met slechts 6% (op jaarbasis: 12%) is toegenomen. Het is niet waarschijnlijk dat dit verhoudingsgetal ook in de tweede helft van dit jaar blijft dalen. Er bestaan namelijk aanwijzingen dat de hausse op de huizenmarkt zich niet in dezelfde mate als in het recente verleden zal voortzetten. Zo lag het aantal woningtransacties in de eerste helft van dit jaar al flink lager (-8%) dan in dezelfde periode van vorig jaar. Het aantal nieuw ingeschreven hypotheeklenningen daalde nog veel sterker (-23%), met name door fors minder oversluitingen en tweede hypotheeklenningen (-35%). Zo zijn de huidige huizenprijzen onbetaalbaar voor grote categorieën huishoudens. Degenen die de sprong wél hebben gemaakt (jongeren) zijn vaak een forse schuld aangegaan (zie kader).

De drie hier gepresenteerde maatstaven voor financiële kwetsbaarheid van gezinnen geven geen eenduidig antwoord op de vraag of de financiële kwetsbaarheid van gezinnen voor een prijscorrectie op de aandelenbeurzen en/of de huizenmarkt gedurende de afgelopen 2½ jaar verder is toegenomen. De schuld van gezinnen is weliswaar sterker gestegen dan zowel hun beschikbaar inkomen als hun liquide financiële bezit, maar daartegenover staat dat de hypothecaire schuld als percentage van de waarde van het eigen-woningbezit is gedaald. Dit neemt niet weg dat de financiële positie van een toenemend aantal gezinnen kwetsbaar is voor grote dalingen van aandelenkoersen en/of huizenprijzen.

III.1.3 Woningbouw

In 2000 nemen de investeringen in woningen naar verwachting toe met 5¼%. Deze toename wordt vooral veroorzaakt door de stijging van de nieuwbouwproductie. Deze stijging is met name af te leiden uit de ontwikkeling van het aantal en de kwaliteit van de gegunde woningen in 1999 en 2000. Het aantal verleende vergunningen trekt dit jaar naar huidige inzichten aan, nadat dit aantal vorig jaar enigszins was afgenomen. Dit hangt samen met de sterke welvaartsgroei en de groeiende vervangingsvraag (door de grotere aantallen gesloopte woningen). Er is bovendien sprake van een inhaalvraag als gevolg van enige (procedurele) vertraging in de afgifte van bouwvergunningen in 1999. Hiertegenover staat dat de demografische ontwikkeling⁴ en de in de loop van vorig jaar gestegen hypotheekrente de toename van het aantal verleende vergunningen enigszins drukken. De kwaliteit van de gegunde woningen neemt, evenals in 1999, flink toe.

⁴ De afzwakkende groei van het aantal huishoudens resulteert in een minder sterke uitbreidingsvraag naar woningen en heeft derhalve een negatief effect op het verloop van het aantal vergunningen.

Woonconsumenten hebben door de stijgende inkomens, de lage rente en de verbeterde vermogenspositie een toenemende voorkeur voor duurder, kwalitatief betere (koop)woningen. Aan deze voorkeur wordt in de huidige woningvoorraad in onvoldoende mate tegemoet gekomen. Naast de nieuwbouwproductie dragen ook grotere herstel- en verbouwactiviteiten en de volumegroei van de overdrachtskosten bij aan de verwachte sterke toename van de investeringen in woningen in 2000.

Tabel III.1.3 Verleende bouwvergunningen, kwaliteitsstijging en investeringen in woningen, 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
niveaus in dzd				
Verleende vergunningen	88	84	89	87
w.v. huursector	20	14	14	13
koopsector	68	70	75	74
mutaties per jaar in %				
Investeringsgroei in woningen (= 1 + 2 + 3)	- 0,9	1,2	5¼	3
bijdragen aan de investeringsgroei in %				
1) nieuwbouw	- 2,3	- 0,1	3½	2¼
w.v. aantallen vergunningen	- 3,0	- 4,2		½
kwaliteit	2,0	3,1		2¾
overige factoren ^a	- 1,3	1,0		¼
2) herstel en verbouw	0,3	0,8	¾	¾
3) overdrachtskosten	1,1	0,5	1	0
niveaus in %				
Hypotheekrente	5,6	5,1	6	6¼

^a Weer, marge, architecten etc..

In 2001 loopt het aantal verleende vergunningen vooral door de invloed van de demografische ontwikkeling vermoedelijk in lichte mate terug. De kwaliteit van de gegunde woningen neemt echter naar verwachting wederom toe, mede als gevolg van de gunstige conjunctuur en de verdere stijging van de vermogens. Ook de herstel- en verbouwactiviteiten blijven stijgen, gezien de noodzaak tot een kwalitatieve aanpassing van de woningvoorraad aan de wensen van woonconsumenten. Per saldo nemen de investeringen in woningen in 2001 in de projectie met ruim 3% toe. Hoewel deze investeringen daarmee een bijzonder hoog niveau bereiken, blijven deze nog achter bij

Ambitieuze beleidsvoornemens voor de woningbouw

Op de woningmarkt sluiten vraag en aanbod slecht op elkaar aan. De ontwerp-nota Wonen bevat daarom een aantal beleidsvoornemens die tot doel hebben beter aan de wensen van de woonconsumenten tegemoet te komen. De ontwerp-nota mikt op de bouw van bijna 100 000 woningen per jaar in de periode 2000-2010. 30 000 hiervan zijn nodig ter vervanging van gesloopte woningen. Daarnaast wordt uitgegaan van woningvergroting door samenvoeging van bestaande woningen. Per saldo zou ieder jaar een netto uitbreiding van de woningvoorraad mogelijk zijn met 60 000 woningen. Driekwart van de wenselijk geachte nieuwbouw bestaat uit koopwoningen. Daarnaast beoogt de nota de verkoop van jaarlijks tenminste 70 000 huurwoningen, waarvan 50 000 in de sociale huursector. Aldus kan in 2010 het aandeel koopwoningen op 65% komen.

De geschetste ambities zijn groot. De laatste vijf jaar kwamen jaarlijks nog geen 90 000 woningen gereed, werden 13 000 woningen gesloopt en bedroeg het aantal verkochte huurwoningen 15 tot 20 000. Het nagestreefde bouwprogramma is indicatief, de overheid blijft op afstand en stuurt via prestatieafspraken met de woningbouwcorporaties. Het is de vraag of dit instrumentarium voldoende zal zijn om de doelstellingen te halen. Op dit moment blijken de vereiste procedures vertragend te werken, waardoor de VINEX-afspraken tot 2000 niet werden gehaald. De ontwerp-nota gaat echter van een nog grotere productie uit dan de geactualiseerde VINEX. Daarnaast stijgt de ruimtevraag per woning door de stijgende welvaart waarschijnlijk steeds verder, terwijl de gemeentelijke bouwplannen voor stadsgewesten uitgaan van een vrij krappe bouwnorm van 30 tot 33 woningen per hectare. Bij het uitvoeren van het beleidsprogramma kunnen dus heel wel knelpunten optreden met betrekking tot de beschikbare ruimte voor het wonen. Ook de voorgenomen verkoop van 50 000 sociale huurwoningen per jaar lijkt erg ambitieus. Het gevaar dreigt dat corporaties na verkoop van deze aantallen met een minder courante woningvoorraad blijven zitten. Al met al is realisatie van de beleidsdoelstellingen geenszins vanzelfsprekend.

wat noodzakelijk is om de ambities van de recente ontwerp-nota Wonen van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu te kunnen realiseren (zie kader).

III.1.4 Bedrijfsinvesteringen

De conjunctuurgevoelige investeringen van bedrijven blijven naar verwachting in 2000 en 2001 sterk toenemen (zie tabel III.1.4), nadat deze ook in de drie voorbije jaren al fors zijn gegroeid. Daarmee komt de investeringsquote — de investeringen gerelateerd aan de toegevoegde waarde — volgend jaar uit op 20%.

De belangrijkste verklaring voor de verwachte sterke investeringsgroei ligt in de hoge groei van de productie van de marktsector. Voor dit jaar wordt een productiegroei van maar liefst 5¼% verwacht, hetgeen zelfs nog enigszins meer is dan gemiddeld over 1997-1999 is gerealiseerd (5,0%). Voor volgend jaar ligt maar een bescheiden afzwakking van de productiegroei (naar 4¾%) in de projectie besloten. Deze jaar-jaar-uit hoge groeicijfers zijn alleen maar mogelijk bij een forse uitbreiding van de productiecapaciteit en daarvoor zijn grote investeringen een vereiste.

Een tweede belangrijke verklaring voor de voorziene investeringsdynamiek is de huidige en de in de toekomst te verwachten krapte op de arbeidsmarkt. Ondernemers proberen de afhankelijkheid van de factor arbeid te verminderen door de kapitaalintensiteit van het productieproces te vergroten. Voor zover de krapte op de arbeidsmarkt tot hogere reële arbeidskosten leidt, wordt een dergelijke ontwikkeling ook gestimuleerd, omdat het daardoor financieel aantrekkelijk wordt om op een kapitaalintensievere techniek over te schakelen, dat wil zeggen om mensen te vervangen door machines.

Een remmende factor op de investeringsontwikkeling vormt het verloop van de winstgevendheid in de marktsector. De winstquote van productie in Nederland daalt dit jaar waarschijnlijk met ruim ½%-punt en voor volgend jaar wordt een verdere daling verwacht. Deze daling hangt samen met een toename van de arbeidsinkomensquote in 2000 en een groter beslag van de netto rentelasten op de toegevoegde waarde, met name in 2001. Aangezien de winstgevendheid de investeringen met enige vertraging beïnvloedt, heeft de verslechtering van de winstgevendheid in 2000 vooral in 2001 een remmende invloed op de groei van de investeringen.

Overigens vormt de beschikbaarheid van financiële middelen, teneinde de investeringen te financieren, dit jaar nauwelijks een probleem voor de marktsector als geheel. De zogenoemde 'cash flow quote' — de interne financieringsbronnen als percentage van de bruto investeringen — daalt weliswaar, maar ligt in de projectie nog ruimschoots boven de 100%. Financiering uit externe bronnen heeft tot nu toe, afgaande op gegevens voor de eerste jaarhelft, evenmin problemen opgeleverd (zie paragraaf III.2.3).

Ondernemers in de industrie verwachten in 2000, volgens een CBS-enquête gehouden in het voorjaar, maar liefst 20% meer te gaan investeren dan ze in 1999 hebben gedaan. Deze rooskleurige vooruitzichten vloeien voort uit het grote vertrouwen dat de producenten hebben in de economie (zie grafiek III.1.2). Tevens gaven diezelfde producenten aan dat halverwege dit jaar de productiecapaciteit slechts voor een ruime 84% bezet was. De bezettingsgraad was daarmee ongeveer anderhalf punt lager dan begin 1998 en was nog verder verwijderd van de 'toppen' van 1989-1990. Dat betekent dat de productie nog kan worden opgevoerd zonder te stuiten op capaciteitsrestricties van de productie-installaties.

Tabel III.1.4 Aspecten investeringen van bedrijven in vaste activa, 1996-2001

	1999	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	waarde mld gld	mutaties per jaar in %					
Machines en computers	48,5	13,5	14,1	1,5	2,9	11	7¼
Bedrijfsgebouwen	25,0	- 3,1	6,7	7,8	14,3	5¾	4¼
Wegvervoermiddelen	13,1	17,9	9,1	11,1	13,8	- 4	2
Overige vervoermiddelen	3,3	- 29,0	- 21,9	37,0	8,9	14	2½
Totaal exclusief woningen	113,2	6,4	9,9	4,4	9,4	7	5½
w.v. Conjunctuurgevoelig ^a	101,5	6,3	9,4	10,4	10,1	7¾	6
		%					
Cash flow quote ^b		132,5	131,8	130,5	118,4	112¼	112
Investeringsquote ^c		17,6	18,3	18,3	19,3	19¾	20

^a Investeringsquote van bedrijven ongerekend woningen, schepen, vliegtuigen, railvervoermiddelen en investeringen door de energiesector.

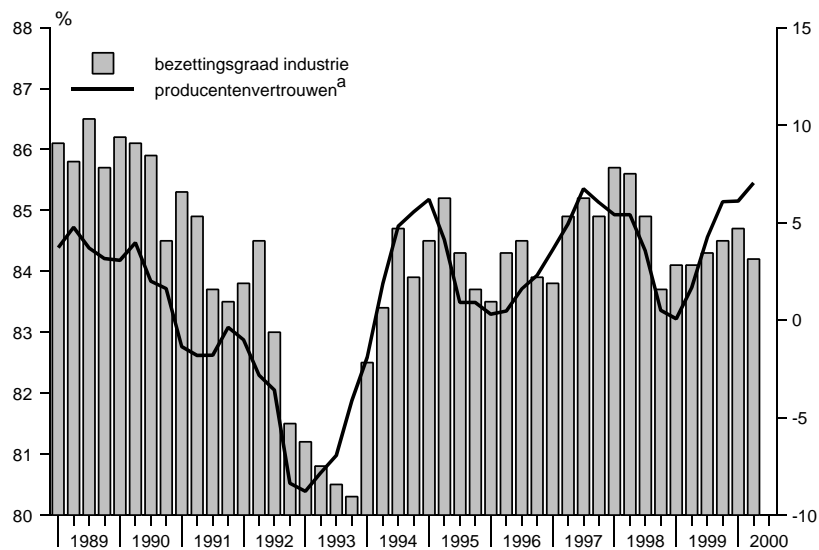
^b Afschrijvingen plus winst van productie in de Nederlandse marktsector als percentage van de bruto investeringen in vaste activa in Nederland.

^c Investeringsquote in vaste activa (exclusief woningen) als percentage van de bruto toegevoegde waarde tegen factorkosten (exclusief verhuur van en handel in onroerend goed).

De rooskleurige verwachtingen voor de investeringen in de industrie leiden ertoe dat de groeiverwachtingen voor de investeringen in machines in 2000 hooggespannen zijn. Per slot van rekening is het de industrie die een zeer groot gedeelte van de machine-investeringen voor haar rekening neemt. In de projectie versnelt de volumegroei van de investeringen in machines en computers in 2000 naar 11%, gevolgd door een afzwakking van de groei tot 7¼% volgend jaar. Daarmee komt een einde aan twee 'magere' jaren wat betreft de groei van deze investeringen. De investeringen in bedrijfsgebouwen groeiden daarentegen al jarenlang flink, met name in 1999, en van sterke groei blijft in de projectie sprake. De stuwende kracht achter deze dynamiek is

de bouwwoede op de kantorenmarkt. Wat betreft de investeringen in wegvervoermiddelen zijn de verwachtingen minder hooggespannen. Hier hebben jaren van hoge investeringsgroei geleid tot een modern wagenpark (vrachtwagens, bestelwagens en personenwagens voor zakelijke doeleinden), zodat thans verzadigingsverschijnselen optreden. Zo lagen de verkopen van personenwagens in de eerste helft van 2000 1½% lager ten opzichte van een jaar eerder. Deze investeringen blijven in de raming wel op een hoog niveau. De investeringen in ICT (exclusief software) zijn de afgelopen jaren sterk gestegen. Over de jaren 1996-1999 bedroeg deze groei gemiddeld 17% per jaar. In 1999 was het ICT-aandeel in de investeringen van de marktsector gelijk aan zo'n 20% tegen nog maar 7% vijftien jaar geleden. De sterk achterblijvende prijsontwikkeling van ICT-goederen bij die van de overige investeringsgoederen stimuleerde deze ontwikkeling. De forse toename van de ICT-investeringen heeft tot nu toe slechts een beperkt effect op de toename van de arbeidsproductiviteit buiten de ICT-sector gehad (zie kader).

Grafiek III.1.2 *Bezettingsgraad industrie en producentenvertrouwen, 1989-1999*

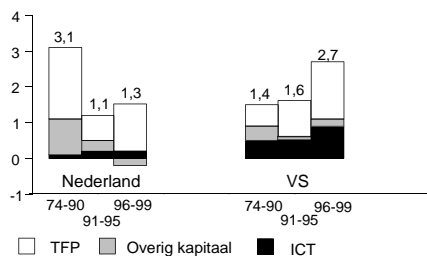
^a Rechteras. Saldo van positieve en negatieve antwoorden op beoordelingsvragen.

Het belang van ICT-investeringen

Nederland investeert flink in ICT. De groei van de ICT-investeringen in de periode 1986-1996 was hier sterker dan in de meeste G7-landen, uitgezonderd het VK en de VS. Ook het aandeel van ICT in de kapitaalgoederenvoorraad ligt op een hoog niveau.

Betekent het groeiende ICT-aandeel voor Nederland ook een hogere productiviteitstoename dan vroeger, zoals in de VS het geval lijkt te zijn? In de tweede helft van de jaren negentig versnelde de productiviteitsgroei in de VS opeens fors, maar in Nederland niet (zie grafiek). De productiviteitsspurts in de VS kent om een aantal redenen vooralsnog hier geen navolging. De Amerikaanse productiviteitsgroei in de ICT-sector is de laatste jaren veel sterker dan in Nederland en verklaart een groot deel van de macro productiviteitsversnelling. Bovendien is het directe belang van de Amerikaanse ICT-sector groter dan in Nederland, doordat Nederland grote ICT-producenten ontbeert. Daarnaast treedt in Nederland buiten de ICT-sector geen versnelling op in de arbeidsproductiviteitstoename. In de VS lijkt dit wel het geval te zijn, al verschillen de meningen over de mate waarin. Deze versnelling hangt samen met de sterkere groei van de ICT-investeringen in de VS, waardoor de bijdrage van ICT als investeringsgoed in het productieproces hoger is, en een iets sterkere totale factor productiviteitsgroei (TFP), mogelijk vanwege spill-over effecten van ICT. ICT kan onder meer voor lagere transactiekosten en betere efficiëntie zorgen, waarvan het gehele bedrijfsleven kan profiteren.

Factoren achter groei Nederlandse en Amerikaanse arbeidsproductiviteit, 1974-1999

Bron: CPB, 2000, ICT en de Nederlandse economie; een historisch en internationaal perspectief, Werkdocument no.125.

III.1.5 Buitenlandse handel

De Nederlandse uitvoer van goederen, exclusief energie, is in de eerste helft van dit jaar toegenomen met ongeveer 9% (op jaarbasis, zie tabel III.1.7 in de volgende paragraaf), onder invloed van een dynamische wereldhandel en de verbeterde prijsconcurrentiepositie. Bij het geprojecteerde verloop van de buitenlandse vraag zal de uitvoer in de tweede helft van dit jaar ongeveer even sterk stijgen. In 1999 was de groei van de uitvoer allerminst gelijkmatig over het jaar verdeeld: een relatief geringe toename in de eerste jaarhelft (5¼%) werd gevolgd door een sterke groei in de tweede helft van het jaar (9¾%).

De uitvoer ontwikkelt zich in 2000 ongeveer in lijn met de relevante wereldhandel. Over de jaren 1997-1999 verbeterde de prijsconcurrentiepositie cumulatief met 3,8%. Op grond van deze verbeterde prijsconcurrentiepositie zou eigenlijk verwacht mogen worden dat de export harder zou groeien dan deze wereldhandel. Maar het effect hiervan wordt gecompenseerd door dat van de pakketsamenstelling.⁵ De internationale vraag naar machines, elektronica en transportmiddelen — goederen die van relatief gering belang zijn in het Nederlandse exportpakket — groeit momenteel harder dan de vraag naar producten van de basischemie, landbouwproducten en voedingsmiddelen, welke goederen juist relatief sterk vertegenwoordigd zijn in het exportpakket. De ontwikkeling van de uitvoer en de industriële productie in de eerste helft van dit jaar wijst erop dat het herstel in, met name, de basischemie minder sterk is dan in eerdere perioden van opgaande uitvoerconjunctuur.

Voor volgend jaar zijn de vooruitzichten voor het uitvoerverloop eveneens goed, hoewel de buitenlandse vraag naar verwachting iets aan dynamiek inboet ten opzichte van 2000. Daarnaast verliest de dollar in de projectie terrein aan de euro: onder andere daardoor verslechtert de prijsconcurrentiepositie. Het verwachte verlies aan concurrentiekracht in 2001 heeft echter slechts een beperkte invloed op de marktprestatie in datzelfde jaar. In het verleden bleken veranderingen in de prijsconcurrentiepositie met een flinke vertraging door te werken in de ontwikkeling van het Nederlandse aandeel op de wereldmarkt. De uitvoer zou onder normale omstandigheden volgend jaar wel duidelijk moeten profiteren van de verbetering van de prijsconcurrentiepositie in 1999 en 2000. Toch groeit de Nederlandse export (9%) komend jaar naar verwachting slechts ongeveer even hard als de relevante wereldhandel. In de projectie ligt namelijk besloten dat de Nederlandse industrie in toenemende mate te maken krijgt met productiebelemmeringen

⁵ Bij het ramen van de ontwikkeling van de relevante wereldhandel wordt maar in beperkte mate rekening gehouden met de pakketsamenstelling. Daarbij vindt namelijk slechts een herweging plaats met behulp van de aandelen in de Nederlandse uitvoer van enerzijds industrieproducten en anderzijds grondstoffen en landbouwproducten.

door een tekort aan gekwalificeerd personeel. Halverwege dit jaar gaf reeds 9% van de industriële bedrijven te kennen deze belemmeringen te ondervinden. De knelpunten in de personeelsvoorziening beperken in de raming de groei van de uitvoer in 2001. Deze ontwikkeling zal er waarschijnlijk wél toe leiden dat de industrie fors meer gaat investeren. Het productieproces wordt kapitaalintensiever en de groei van de arbeidsproductiviteit hoger.

Tabel III.1.5 Uitvoer en concurrentiepositie (goederen exclusief energie), 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %					
Uitvoervolume	4,2	9,7	7,7	6,3	9½	9
Relevant wereldhandelsvolume	3,9	9,3	8,1	4,2	9¾	8¾
Marktprestatie	0,3	0,4	- 0,4	2,1	- ¼	¼
Prijsconcurrentiepositie ^a	3,4	4,1	- 0,7	0,4	1¾	- 1
Effectieve koers van de gulden t.o.v. concurrenten (industrieproducten)	- 1,8	- 5,4	1,3	- 2,1	- 4¼	1½
Arbeidskosten per eenheid product verwerkende industrie (in guldens)						
Nederland	0,5	- 0,5	0,8	0,2	1¼	1¼
concurrenten	2,7	3,9	0,1	1,6	2¼	- 1¼

^a Prijsstijging relevante wereldhandel minus prijsstijging uitvoer

Een hogere groei van de arbeidsproductiviteit zal ook bijdragen aan het behoud van de concurrentiepositie. Volgend jaar is in de projectie niettemin sprake van een gevoelig verlies. De arbeidskosten per eenheid product in de Nederlandse industrie lopen op (1¼%), terwijl die van concurrenten dalen (-1¼%). Ongeveer de helft van de verslechtering kan op het conto van de koersen van dollar en pond worden geschreven, die in de raming dalen ten opzichte van de niveaus in 2000. Wat betreft de andere helft: de stijging van de loonsom per werknemer is in de Nederlandse industrie naar verwachting sterker en die van de productiviteit minder sterk dan bij concurrenten. Daarvan is overigens dit jaar ook al sprake, maar deze ontwikkelingen worden gemaskeerd door de koersstijging van dollar en pond (zie ook paragraaf I.2).

De snelle groei van de uitvoer resulteert in een sterke toename van de vraag door de industrie naar ingevoerde grondstoffen en halffabrikaten. Ook de invoer ten behoeve van de wederuitvoer stijgt sterk omdat de vraag naar de desbetreffende goederen vanuit het achterland aantrekt. Daar staat tegenover dat de groei van de invoer van 'finale goederen', zoals duurzame consumptiegoederen, machines en transportmiddelen, waarschijnlijk niet verder aantrekt. Volgens de raming zijn de hoge groeicijfers die vorig

jaar zijn gerealiseerd ook dit jaar haalbaar. Per saldo neemt de invoer van goederen dit jaar toe met bijna 10%.

Volgend jaar wordt maar een bescheiden vertraging van de groei voorzien (naar bijna 9%). De invoervraag naar duurzame consumptiegoederen zal in de projectie minder dynamisch zijn, als gevolg van de aankopen door consumenten in verband met de BTW-verhoging per 1 januari 2001. Daartegenover staat dat de knelpunten in de personeelsvoorziening van de industrie enige opwaartse invloed op de groei van de invoer hebben. Afnemers van de industrie zullen namelijk meer goederen importeren, als de binnenlandse industrie niet kan leveren.

III.1.6 Productie

De huidige opgaande fase van de conjunctuur, die begon na de milde conjuncturele neergang van 1995, duurde halverwege dit jaar al 18 kwartalen. In de afgelopen vijftig jaar is zo'n lange periode van hoogconjunctuur niet voorgekomen.

De CPB-conjunctuurindicator wees er tot voor kort op dat de groei van de Nederlandse economie ook in de nabije toekomst duidelijk boven de trendmatige groei blijft. De meeste korte-termijnindicatoren, die in dit instrument zijn samengebond, wijzen nog steeds in die richting. Dat geldt bijvoorbeeld voor de indicatoren voor de consumptieve bestedingen. Met name de hoge koopbereidheid van gezinnen wijst erop dat de consumptie krachtig blijft groeien.

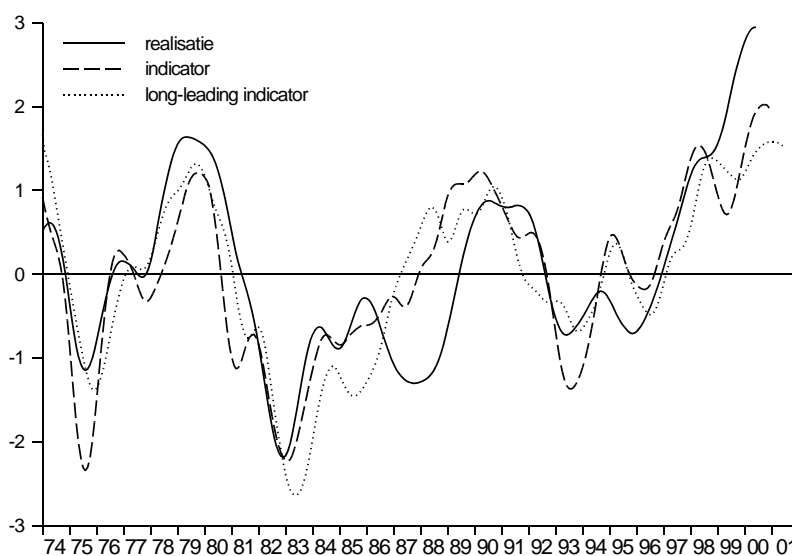
Ook sommige indicatoren voor de export signaleren een continuering van de opgaande beweging van de conjunctuur. Zo wijst de OESO-conjunctuurindicator voor Europa op een vrij sterke marktgroei voor Nederlandse exporteurs. Hiertegenover staat echter dat de orderontvangsten in de industrie in de eerste helft van het jaar zijn afgenomen. Bovendien is de Ifo-indicator voor de Duitse economie recentelijk gedaald. Overigens is het niveau van deze indicator nog zeer hoog en wordt — mede als gevolg van de onlangs in Duitsland bereikte overeenstemming over lastenverlichting — verwacht dat dit het geval zal blijven. Per saldo wijzen de indicatoren voor de uitvoer op dit moment op een vrij sterke vertraging van de toename van de uitvoer. In de projectie van deze Macro Economische Verkenning is ervan uitgegaan dat een dergelijke vertraging niet zal optreden. De wereldhandel verliest naar verwachting slechts in beperkte mate aan dynamiek (zie hoofdstuk II).

De CPB-conjunctuurindicator suggereert op grond van de indicatoren voor de uitvoer dat de economische groei enigszins zal vertragen en in de laatste maanden van dit jaar zelfs beneden de trendmatige groei terecht kan komen. In grafiek III.1.1 blijkt dit uit het feit dat aan het stijgende verloop van de CPB-conjunctuurindicator geleidelijk een eind komt en dat deze indicator daarna zelfs daalt.

Het CPB beschikt ook over een *long leading* indicator. Deze heeft een verdere horizon (op dit moment tot medio 2001) en is voornamelijk, maar niet alleen, gebaseerd op

financiële indicatoren. Dit instrument wijst al langere tijd op een geleidelijk afzwakken van de economische groei. Hiervoor is met name de in de loop van vorig jaar reeds gestegen lange rente verantwoordelijk. Daarnaast dragen ook de verminderde toename van de reële geldhoeveelheid en de niet langer onstuimig stijgende beurskoersen bij aan de door deze indicator gesignaleerde afname van de BBP-groei.

Grafiek III.1.3 CPB-conjunctuurindicator

De afgelopen drie jaar groeide het BBP met gemiddeld bijna 4% per jaar. Deze krachtige economische groei kwam met name voor rekening van de binnenlandse bestedingen. Vooral vorig jaar waren deze bestedingen de motor van de groei, aangezien de buitenlandse afzet in de eerste jaarhelft relatief weinig steeg als gevolg van de malaise op ver weg gelegen markten en de gevolgen daarvan voor de Europese handelspartners.

In de eerste helft van dit jaar was het BBP 4½% hoger dan in de eerste helft van vorig jaar. Het BBP bereikte daarmee een niveau dat 4¾% (op jaarbasis) hoger was dan in de tweede helft van 1999 (zie tabel III.1.7). De economische groei zwakt in de projectie in de tweede helft van dit jaar enigszins af, waardoor het BBP gemiddeld in 2000 kan toenemen met 4½%. Tabel III.1.6 laat zien dat de versnelling van de groei ten opzichte van 1999 vooral op het conto van de export komt. Ook de binnenlandse bestedingen leveren dit jaar vermoedelijk een flinke bijdrage aan de economische groei. Zowel de consumptie als de investeringen nemen namelijk naar verwachting bijzonder krachtig toe, zoals in de voorgaande paragrafen is toegelicht.

Tabel III.1.6 Bijdragen aan de BBP-groei, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Consumptie	1,3	1,5	1,9	1,8	2	1¾
Investerings in woningen	0,2	0,2	0,1	0,0	¼	¼
Andere investeringen ^a	0,4	0,4	0,6	0,8	¾	¼
Uitvoer	1,2	1,7	1,6	1,3	2	1¾
Totaal	3,0	3,8	4,1	3,9	4½	4

^a Bruto investeringen in vaste activa (exclusief woningen) en voorraadvorming.

In de loop van 2001 zwakt de economische groei naar de huidige inzichten geleidelijk enigszins verder af. Voor dat jaar wordt op dit moment gerekend op een toename van het BBP met 4%. De lichte groeivertraging ten opzichte van 2000 hangt samen met een geringere dynamiek van vooral de investeringen. De groei van de investeringen in woningen komt in de raming lager uit onder invloed van de demografische ontwikkeling. Ook de overige bedrijfsinvesteringen nemen volgend jaar naar verwachting minder snel toe dan dit jaar, met name als gevolg van de verslechtering van de winstgevendheid in 2000.

Tabel III.1.7 Enige kerncijfers op halfjaarbasis, 1999-2001

	1999	2000	2001	1999		2000		2001	
				I	II	I	II	I	II
mutaties in % ^a									
Volume particuliere consumptie	4½	4¼	4½	5¼	2½	5	4½	4¼	4¾
Volume investeringen in woningen	1¼	5¼	3	14¾	-12	17½	-½	4¾	3¼
Volume overige bedrijfsinvesteringen	9½	7	5½	3¾	15¼	3¾	5½	5½	4¾
Volume uitvoer van goederen, exclusief energie	6¼	9½	9	5¼	9¾	9	9	9	8½
Volume invoer van goederen	6¼	9¾	8¾	8	7¾	10¾	8½	8¾	8½
Volume bruto binnenlands product	3¾	4½	4	4	4¼	4¾	4½	3¾	3½
Werkgelegenheid ^b	2¾	2¼	2	3	2	2½	2¼	2	1¾
Consumentenprijsindex	2¼	2½	3½	2¼	2¼	2	3½	3¾	3¼

^a Ten opzichte van de direct voorafgaande periode (op jaarbasis)

^b Personen met een baan van 12 uur of meer per week.

III.2 Prijzen en winsten

De stijging van de consumentenprijsindex komt dit jaar vermoedelijk uit op 2½%. Door de snelle toename van de invoerkosten is de inflatie daarmee iets hoger dan vorig jaar, ondanks het drukkende effect van de afschaffing van de omroepbijdrage. Voor 2001 wordt gerekend op een stijging van de consumentenprijsindex met 3½%. De verwachte toename van de inflatie volgend jaar hangt samen met de verhoging van de indirecte belastingen in het kader van de belastinghervorming. Deze verhoging wordt ruimschoots gecompenseerd door een verlaging van de directe belastingen. De winstgevendheid van bedrijven verslechtert dit jaar, gezien de geraamde stijging van de arbeidsinkomensquote met 1%-punt en enige toename van de netto rentelasten. In de projectie staat de winstgevendheid ook in 2001 onder druk, omdat de netto rentelasten verder stijgen.

III.2.1 Inflatie

De stijging van de consumptieprijs versnelt waarschijnlijk van 1,9% vorig jaar tot 2¾% dit jaar. Voor volgend jaar wordt in de projectie een verdere toename voorzien tot 3½%. Voor de consumentenprijsindex geldt een soortgelijk beeld. De toename van het inflatietempo in beide jaren is echter aan verschillende factoren toe te schrijven.

In 2000 stijgen de invoerkosten sterk. Met name onder invloed van de hogere dollarkoers, de fors verder stijgende olieprijs en de aantrekkende economische groei gaat het invoerprijspeil omhoog. Een andere belangrijke bijdrage aan de prijsstijging in Nederland wordt telkenjare geleverd door factoren zoals de indirecte belastingen, huren en prijsstijgingen van aardgas. De toename van de olieprijs vorig jaar leidt, tezamen met de verdere verhoging van de kleinverbruikersheffing, tot een beduidend hogere gasprijs dit jaar. Tenslotte leveren de arbeidskosten een belangrijke bijdrage aan de stijging van de consumptieprijs. De loonvoet stijgt fors met 4¼%, terwijl de arbeidsproductiviteit met 2% toeneemt.

Het verloop van de invoerprijzen bepaalt in belangrijke mate de ontwikkeling van de bruto marge. De stijgende invoerprijzen in 2000 worden voor een deel pas volgend jaar in de binnenlandse afzetprijzen doorberekend. Dat verklaart de margeverslechtering dit jaar. Volgend jaar uit zich dat, bij een beperkte stijging van de invoerprijzen in de projectie, in margeverbetering.

In 2001 neemt de inflatie verder toe. De belangrijkste oorzaak hiervan is de verhoging van de indirecte belastingen in het kader van de belastingherziening. Het algemene BTW-tarief gaat van 17,5% naar 19% en de kleinverbruikersheffing wordt verder verhoogd. Het directe effect van beide maatregelen op de inflatie bedraagt 1%-punt. Voor de koopkracht wordt dit effect overigens ruimschoots gecompenseerd door een verlaging van de directe belastingen. De bijdrage van de arbeidskosten aan de

prijsstijging loopt verder op. De loonvoetstijging is volgend jaar naar verwachting even groot als dit jaar, terwijl de arbeidsproductiviteitsstijging wat afzwakt. De bijdrage vanuit de invoerprijzen is slechts beperkt. Weliswaar zet de stijging van prijzen van finale invoer en grondstoffen (in dollars) door, maar in de projectie wordt dit grotendeels gecompenseerd door de lagere dollarkoers en de dalende energieprijzen. De inflatieraming voor 2001 kent een opwaarts risico vanwege de onzekerheid ten aanzien van dollarkoers en olieprijs (zie paragraaf I.2). Indien de dollarkoers vanaf medio augustus van dit jaar gemiddeld gelijk blijft aan f 2,40, komt de inflatie volgend jaar 0,5%-punt hoger uit. Blijft de olieprijs vanaf dat moment gemiddeld \$ 30 per vat, dan bedraagt de inflatie in 2001 0,3%-punt meer. Er bestaat tevens een risico dat in 2001 de loonvoet onder invloed van de krapte op de arbeidsmarkt sterker stijgt dan in de projectie ligt besloten. Ook in dat geval komt de inflatie hoger uit.

Tabel III.2.1 Stijging consumptieprijzen naar onderdelen, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
	aandelen	bijdragen in %					
Invoer	0,36	0,4	0,9	- 0,1	0,3	1¼	¼
Indirecte belastingen en niet-marktsector ^a	0,20	1,2	1,1	0,7	0,8	1	1¼
Arbeidskosten	0,44	0,8	0,2	0,6	0,7	¾	1
Bruto margeverbetering ^b	<u>n.v.t.</u>	<u>- 0,5</u>	<u>- 0,1</u>	<u>0,5</u>	<u>0,0</u>	<u>- 1</u>	<u>½</u>
Consumptieprijzen	1,00	1,9	2,1	1,8	1,9	2¾	3½
		mutaties per jaar in %					
Consumentenprijsindex (CPI)		2,0	2,2	2,0	2,2	2½	3½
Idem, geschoond ^c		1,2	1,9	1,7	1,7	2	2½
Onderliggende inflatie ^d		1,2	1,6	2,0	1,9	2	2¼

^a Betreft de bijdragen van indirecte belastingen, aardgas, huur en zorg. De uitsplitsing naar deze onderdelen is opgenomen in bijlage A6.

^b Inclusief afschrijvingen en rente.

^c Exclusief het effect van veranderingen in de tarieven van de kostprijsverhogende en consumptiegebonden belastingen, voor werknemersgezinnen met een inkomen tot modaal. Deze index staat bekend als de 'afgeleide consumentenprijsindex, laag' en is maatgevend in cao-afspraken.

^d CPI exclusief groente, fruit, energie, overheidsdiensten, en indirecte en consumptiegebonden belastingen.

Het verloop van de olieprijs en de maatregelen in het kader van de belastingherziening bepalen in belangrijke mate het beeld van de inflatie. Dit blijkt uit het feit dat de onderliggende inflatie in de projectie slechts licht stijgt, van 2% in 2000 tot 2¼% in 2001. De onderliggende inflatie geeft een goed beeld van de prijsstijging in samenhang met de economische conjunctuur. Deze inflatiemaatstaf is gecorrigeerd voor factoren

Het effect van e-commerce op de inflatie

E-commerce leidt veelal tot lagere verkoopprijzen.¹ Dit zou in de toekomst ook tot uitdrukking moeten komen in het inflatiecijfer. Een groot probleem bij het meten van het effect op de inflatie is overigens dat de internetprijs van een product niet zonder meer vergelijkbaar is met de winkelprijs vanwege bijgeleverde diensten zoals bezorging.

Internetverkopen aan consumenten bevinden zich nog in een startfase. Maar hooguit 0,5% van de detailhandelsverkopen loopt via internet. Het CBS houdt slechts rekening met de verkoopprijzen van Nederlandse internetverkopers van boeken, computers en computeronderdelen. Op dit moment is het consumptiepakket uit 1995 nog uitgangspunt bij de weging van verschillende goederencategorieën. Er wordt geen rekening gehouden met de aanschaf van goederen bij buitenlandse internetverkopers. Voorts kijkt het CBS alleen naar verkoopprijzen in (internet)winkels en niet naar additionele aanschaf- en/of bezorgkosten.

Een onstuimige groei van e-commerce zal waarschijnlijk een neerwaarts effect hebben op de consumentenprijsindex. Het gaat hier om een tijdelijk effect op de inflatie. E-commerce leidt immers in beginsel eenmalig tot een lager prijsniveau.

De verwachtingen omtrent de groei van internetverkopen zijn hooggespannen. Forrester Research gaat ervan uit dat e-commerce in 2004 een aandeel in de Europese consumentenuitgaven zal hebben van circa 6% (zie kader in paragraaf III.1.1). Met een cijfervoorbeeld kan het mogelijke effect op de consumentenprijsindex geïllustreerd worden. Zo is bij de door Forrester Research verwachte ontwikkeling en bij gemiddeld 10% lagere verkoopprijzen van internetaankopen een neerwaarts effect op de inflatie mogelijk van circa 0,15%-punt voor de periode 2001-2004.

¹ Zie o.a. E. Brynjolfsson en M.D. Smith, 1999, Frictionless Commerce? A comparison of Internet and Conventional Retailers, <http://ecommerce.mit.edu/papers/friction>. De verkoopprijzen van boeken en CD's gekocht via internet in de Verenigde Staten liggen gemiddeld circa 16% lager dan die in de winkel.

die rechtstreeks van overheidswege worden bepaald ofwel zeer grillig en onafhankelijk van de conjunctuur verlopen, zoals prijzen van oogst- en energieproducten.

De deflator van de koopkracht, de consumentenprijsindex (CPI), steeg de laatste jaren wat sneller dan de consumptieprijs. Dit hangt samen met een hogere huurquote in de CPI en met het feit dat de tariefsmutatie van consumptiegebonden belastingen, zoals bijvoorbeeld de onroerende-zaakbelasting wel in de CPI maar niet in de consumptieprijs tot uiting komt. Het tarief van deze belastingen nam de afgelopen jaren toe en daarnaast zijn de huren sterker gestegen dan het algemene prijspeil. Voor 2000 wordt eenmalig een stijging van de CPI verwacht die onder de consumptieprijisstijging ligt. De fiscalisering van de omroepbijdrage drukt de CPI namelijk met 0,4%-punt, maar heeft geen effect op de consumptieprijs. Volgend jaar neemt de consumptieprijs waarschijnlijk even sterk toe als de CPI, mede omdat de huurstijging dan beneden de inflatie ligt.

III.2.2 Uitvoerprijs en ruilverhouding

De Nederlandse uitvoerprijzen van goederen (exclusief energie) stijgen dit jaar naar verwachting met 4½%. Dat is weliswaar een flinke stijging, maar toch aanmerkelijk minder dan waarmee de prijzen (in guldens) van onze buitenlandse concurrenten in de raming oplopen (6¼%). Deze verwachting is voor een belangrijk deel gebaseerd op gerealiseerde prijsstijgingen in de eerste helft van het jaar. Namen de Nederlandse uitvoerprijzen met ruim 4% toe ten opzichte van de eerste helft van 1999, de concurrentenprijzen liepen maar liefst ruim 7% op.

De sterkste oploep van de uitvoerprijzen werd genoteerd bij producten van de basischemie. In de eerste helft van dit jaar lag het prijsniveau van deze producten ongeveer 18% hoger dan in dezelfde periode vorig jaar. Door het vraagherstel in deze branche kunnen de bedrijven de vorig jaar al sterk gestegen kostprijzen van met name aardolieproducten dit jaar beter doorberekenen aan hun afnemers. Dit leidt ertoe dat de marge op export in de chemische industrie waarschijnlijk verbetert, maar het margeverlies van vorig jaar wordt bij lange na niet goedgehaakt. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat het herstel van de basischemie vrij gematigd is in vergelijking met eerdere perioden van opgaande uitvoerconjunctuur.

Deze ontwikkeling in de chemie geldt niet voor het exporterende bedrijfsleven als geheel. De stijging van de kostprijs van ingevoerde grondstoffen en halffabrikaten en van energie levert gemiddeld een forse bijdrage (4½%) aan de uitvoerprijsstijging. Per saldo neemt de marge op export niet toe. Hoewel de prijsconcurrentiepositie sterk is verbeterd (lees: de dollarkoers sterk is gestegen) is de concurrentie op de wereldmarkt van dien aard dat, zelfs onder de huidige gunstige conjuncturele omstandigheden, Nederlandse exporteurs de prijzen voor hun producten niet sterker verhogen dan correspondeert met de kostprijsstijging.

Volgend jaar lopen de Nederlandse uitvoerprijzen naar verwachting licht op terwijl de prijzen van concurrenten zich stabiliseren. De lichte oploop ontstaat door vertraagde doorwerking van gestegen kostprijzen in de loop van dit jaar. Bezien over beide jaren 2000-2001 volgen de prijzen van Nederlandse exporteurs in de projectie die van hun buitenlandse concurrenten evenwel niet volledig. Voor margewinst is komend jaar naar verwachting wederom geen ruimte, ondanks een nog steeds florerende internationale vraag. Weliswaar wordt de bijdrage van de invoer- en energiekostenontwikkeling minder groot, maar daar staat een iets grotere bijdrage van de arbeidskostenontwikkeling tegenover.

Tabel III.2.2 Prijzen buitenlandse handel (goederen exclusief energie), 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	bijdragen in %					
<i>Bijdragen aan uitvoerprijsstijging</i>						
Invoer grondstoffen en halffabrikaten	-0,3	1,1	-0,1	-0,9	3	¾
Energiekosten ^a	0,4	0,3	-0,5	0,2	1½	0
Arbeidskosten	0,6	-0,1	0,0	0,1	0	¼
Bruto margeverbetering ^b	<u>-1,4</u>	<u>0,8</u>	<u>0,3</u>	<u>-1,2</u>	<u>0</u>	<u>0</u>
Uitvoerprijs (mutaties per jaar in %)	-0,7	2,1	-0,4	-1,8	4½	1
	mutaties per jaar in %					
Invoerprijs	-0,4	2,0	0,0	-1,3	4½	1
Ruilvoet	-0,3	0,1	-0,4	-0,4	0	¼

^a Voornamelijk olieproducten als basisgrondstof voor de chemische industrie.

^b Inclusief afschrijvingen en rente.

Dit jaar blijft de ruilvoet in het goederenverkeer (exclusief energie) met het buitenland in de raming ongewijzigd. Weliswaar bleef volgens de kortetermijnrealisaties de uitvoerprijsontwikkeling in de eerste helft van 2000 een half procentpunt achter bij de invoerprijsontwikkeling, maar naar verwachting keert dit beeld in de tweede helft van het jaar om. Tot halverwege het jaar is de effectieve depreciatie van de euro de oorzaak: die leidde tot een sterke oploop van de invoerprijzen, maar niet in dezelfde mate tot een oploop van de uitvoerprijzen. Dit valt op korte termijn ook te verwachten, want een verzwakkende valuta leidt snel tot oplopende invoerprijzen terwijl exporteurs de verbeterde concurrentiepositie op buitenlandse markten gebruiken om hun marktaandeel te vergroten door een minder dan evenredige verhoging van de exportprijzen. In de projectie ligt geen verdere stijging van de eurokoers besloten: ten opzichte van eind juni 2000 is gerekend met een gemiddeld stabiel niveau van 0,96 dollarcent in de tweede jaarhelft. Daarnaast is het plausibel dat de (uitvoer)prijzen van producten van de basischemie nog verder oplopen in prijs, als gevolg van de vorig jaar gestegen prijzen

van aardolieproducten, de belangrijkste basisgrondstof van de chemie. De ruilvoet in het energieverkeer met het buitenland verslechtert wederom fors: in de projectie stijgen de invoerprijzen met ruim 60% en de uitvoerprijzen met nog geen 55%. De contractueel vastgelegde uitvoerprijzen van aardgas stijgen dit jaar naar verwachting met 63½%. Dat is minder dan de invoerprijzen van ruwe aardolie (66¼%).

Volgend jaar lopen zowel de uitvoerprijzen als de invoerprijzen, beide ongerekend energie, in de projectie met ongeveer 1% op. De ruilvoetmutatie is derhalve beperkt. Naar verwachting is ook de verandering van de ruilvoet in het energieverkeer gering. De afgelopen jaren daarentegen werden door een vrij turbulente ontwikkeling van deze ruilvoet gekenmerkt: een ruilvoetwinst in 1998, gevolgd door forse verliezen in 1999 en 2000.

III.2.3 Winstgevendheid

De winsten nemen dit jaar naar verwachting niet toe, ondanks de hoge groei van de productie. In de projectie daalt de kapitaalinkomensquote van bedrijven in de marktsector — het complement van de arbeidsinkomensquote — zelfs een vol punt, van 17¾% in 1999 naar 16¾% in 2000. De verklaring voor deze ontwikkeling ligt voor een gedeelte in de verwachte oploop van de arbeidskosten per eenheid product in de marktsector. De stijging van de loonsom per werknemer (4¼%) ligt duidelijk boven de toename van de productie per werknemer (2¾%) aldaar. Een zeker zo belangrijke verklaring is dat producenten in de marktsector de sterk gestegen kosten van ingevoerde goederen en diensten en van energie door sterke concurrentie niet erg gemakkelijk kunnen doorberekenen in hun afzetprijzen. Dat geldt met name voor de ondernemers in de industrie. Voor volgend jaar wordt op een lichte toename van de kapitaalinkomensquote gerekend, met een kwart punt. De op de binnenlandse markt actieve bedrijven berekenen het resterende deel van de dit jaar gestegen invoerkosten dan waarschijnlijk in de prijzen door.

Gecorrigeerd voor kostenposten als netto rentelasten en winstbelasting en bovendien ongerekend de winstontwikkeling van banken en verzekeringsmaatschappijen, daalt de winstquote⁶ in 2000 maar stijgt niet in 2001. Dit in tegenstelling tot de ontwikkeling van de kapitaalinkomensquote die, zoals gezegd, volgend jaar een bescheiden herstel laat zien. De reden is de toename van de netto rentelastenquote. De in de loop van vorig jaar reeds gestegen lange rentevoet blijft in de raming op dat hogere niveau. Aangezien

⁶ Dit kengetal — gedefinieerd als de winstgevendheid van productie in Nederland als percentage van de netto toegevoegde waarde — is een betere maatstaf voor de winstgevendheid dan de kapitaalinkomensquote, omdat het rekening houdt met kostenposten als netto rentelasten en winstbelasting (voornamelijk vennootschapsbelasting).

rente-ontwikkelingen met enige vertraging doorwerken in de winst- en verliesrekening van bedrijven, is de hogere rente pas volgend jaar echt goed zichtbaar in de toename van de netto rentelasten, gerelateerd aan de toegevoegde waarde.

Tabel III.2.3 Aspecten winstgevendheid en vermogensverhoudingen marktsector^a, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Kapitaalinkomensquote marktsector ^b	17,2	17,9	18,2	17,7	16¾	17
Netto rentelastenquote	3,6	3,6	4,1	4,8	5	5½
Belastingquote	6,2	6,3	6,4	6,2	6	6
Winstquote (van productie in Nederland)	10,0	10,4	10,4	9,6	8¾	8¾
Rentabiliteit eigen vermogen	8,2	9,0	8,6	8,7	8¼	8¼
Solvabiliteit	47,2	47,7	44,6	45,0	45¾	45¼
Lange rente	6,2	5,6	4,6	4,6	5½	5¾
Korte rente	3,0	3,3	3,5	2,9	4¼	4¾

^a De marktsector bestaat hier uit bedrijven exclusief banken, verzekeringswezen, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^b Inclusief banken en verzekeringswezen. Dit begrip is het complement van de arbeidsinkomensquote.

De verslechterende winstgevendheid is in 2000 in mindere mate zichtbaar in het derde kengetal hieromtrent, namelijk de rentabiliteit op het eigen vermogen. Dat komt doordat de winsten die Nederlandse ondernemingen dit jaar behalen op hun investeringen in het buitenland, in de raming veel minder onder druk staan dan de winsten behaald in Nederland. Andere landen in het eurogebied, uitzonderingen daargelaten, kennen een minder krappe arbeidsmarkt (hetgeen zich vertaalt in een geringere stijging van de arbeidskosten). Bedrijven in die landen kennen bovendien een hogere productiviteitsgroei (zie ook paragraaf I.2). En Nederlandse ondernemingen in de Verenigde Staten gaat het dit jaar wel bijzonder voor de wind, nu het BBP daar zo hard groeit.

De buitenlandse belangen van Nederlandse ondernemingen zijn, door jaren van omvangrijke directe investeringen, zeer sterk gegroeid. Ook voor dit en volgend jaar liggen omvangrijke directe investeringen in het buitenland in de raming besloten. Samen met de aantrekkelijke investeringsactiviteiten in Nederland doen deze een fors beroep op interne en externe financieringsbronnen. Interne bronnen bieden minder soelaas door de verslechterende winstgevendheid. Ondernemingen boren in toenemende mate externe bronnen aan. Zo hebben Nederlandse niet-financiële ondernemingen in de eerste helft van dit jaar al voor circa *f* 20 mld aandelen uitgegeven op de Amsterdamse beurs. Dat is ongeveer evenveel als over het hele jaar 1999 bij elkaar, en dat was al een recordjaar. Niet alleen de emissie van aandelen, maar ook een groot beroep op krediet van banken en verzekeraars is nodig om de investeringen te kunnen financieren. De groei van de

kredietverlening aan niet-financiële ondernemingen zal in 2000 en 2001 waarschijnlijk niet of maar weinig lager uitkomen dan de 13% die vorig jaar is gerealiseerd. Mede omdat naar verwachting ook nog sprake zal zijn van positieve herwaarderingen van Nederlandse belangen in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, loopt de solvabiliteit dit jaar per saldo op. In de raming ligt namelijk voor het einde van dit jaar een hogere dollarkoers besloten dan eind vorig jaar is gerealiseerd. Aangezien in de projectie voor 2001 de koers van de Amerikaanse munt terugsakt, treden aan het eind van dat jaar negatieve herwaarderingseffecten op, die mede aanleiding geven tot enige verslechtering van de vermogensverhoudingen.

IV Arbeid en inkomen

IV.1 Arbeidsmarkt

De contractloonstijging wordt voor 2000 en 2001 geraamd op 3½%. De loonvoet neemt in beide jaren met 4¼% toe. Door de forse lastenverlichting in 2001 loopt de contractloonstijging niet verder op, hoewel de spanning op de arbeidsmarkt toeneemt. De incidentele looncomponent neemt in 2001 toe, gedeeltelijk als gevolg van de bruterings van de overhevelingsstoeslag. Het afschaffen van de overhevelingsstoeslag leidt er tevens toe dat de sociale lasten in 2001 dalen. De krapte op de arbeidsmarkt komt tot uitdrukking in een uitzonderlijk lage werkloosheid en een record aantal vacatures. Door de voortgaande sterke groei van de werkgelegenheid komt aan deze situatie voorlopig nog geen einde. De mogelijkheden voor inactieven om (weer) aan de slag te gaan zijn in tijden niet zo goed geweest.

IV.1.1 Loonvoet

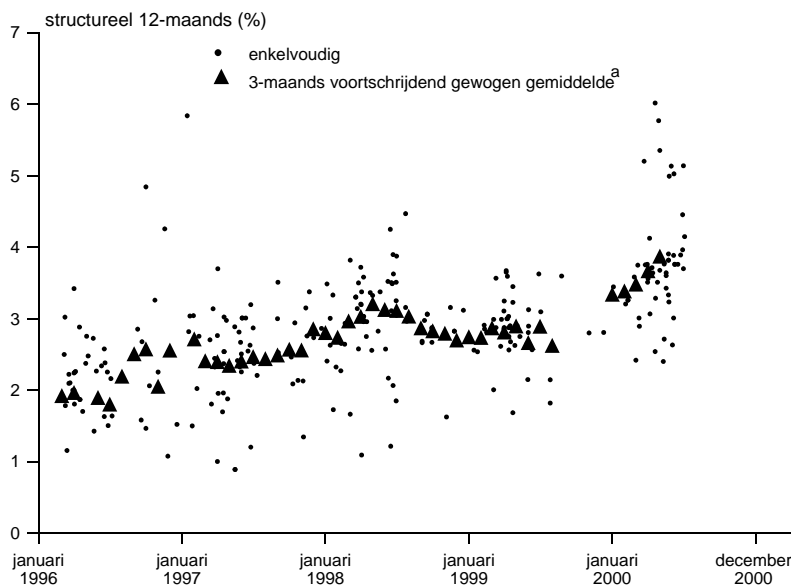
Dit jaar komt de stijging van de contractlonen waarschijnlijk uit op 3½%, een procentpunt hoger dan de stijging van de consumentenprijzen. In vergelijking met vorig jaar is er sprake van een forse versnelling van de contractloonontwikkeling. De toename van de loonstijging dit jaar wordt met name veroorzaakt door in vergelijking met vorig jaar stijgende arbeidsproductiviteit en stijgende (producenten-)prijzen. Ook de verder verkrappende arbeidsmarkt zorgt voor een hogere loonstijging.

Voor volgend jaar wordt een even grote toename van de contractlonen als dit jaar verwacht. De eerder verwachte afname van de loonstijging lijkt grotendeels uit te blijven. Enerzijds wordt de loonstijging gedrukt door de lastenverlichting en de daling van de replacement rate (verhouding tussen netto uitkering en netto loon). Anderzijds wordt de loonstijging opgestuwd door het gunstige conjuncturele klimaat en de krapte op de arbeidsmarkt.

Voor ongeveer 65% van de werknemers in de marktsector die onder een cao vallen, is voor heel 2000 een contract afgesloten. De gemiddelde mutatie bedraagt 3½% op

jaarbasis. Voor de overige werknemers wordt, rekening houdend met overloop, voor 2000 eenzelfde loonstijging verwacht. In de loop van dit jaar is wel een toename waar te nemen in de loonstijgingen die worden afgesproken in cao's, zie grafiek IV.1.1. In deze grafiek wordt een beeld gegeven van de reeds afgesloten cao's, aan de hand van de contractloonstijging op 12-maandsbasis, gerangschikt op afsluitdatum. De laatste driemaandsgemiddelden, die betrekking hebben op veel cao's, laten beduidend hogere contractloonmutaties zien. Met name in de zakelijke dienstverlening zijn de laatste maanden contracten met aanzienlijke loonstijgingen overeengekomen. De loonstijgingen in nieuwe contracten moeten lager liggen dan de loonstijgingen in reeds afgesloten cao's om uit te komen op de geraamde loonstijging van 3½% voor volgend jaar. Naarmate de forse koopkrachteffecten van het belastingplan beter bekend raken, kan het matigend effect op de loonvorming nog wat toenemen.

Grafiek IV.1.1 Effectieve jaarlijkse contractloonmutatie per cao naar afsluitdatum, marktsector

^a Alleen afgedrukt indien meer dan 50 000 werknemers onder de afgesloten cao's vallen.

De incidentele loonontwikkeling wordt voor dit jaar geraamd op krap ¾%. Dit jaar zal in vergelijking met vorig jaar de loondrift toenemen, maar door een toename van de instroom van met name lager betaalden zal het structureffect licht afnemen en de totale incidentele looncomponent nauwelijks veranderen. Door statistische effecten komt de

incidentele loonstijging in 2000 wel hoger uit dan in 1999. Voor volgend jaar wordt een toename van het incidenteel verwacht, als gevolg van hogere loondrift en de bruterings van de overhevelingstoelage (OT). De totale incidentele looncomponent komt dan uit op 2¾%. Deze bruteringsoperatie leidt tot een stijging van het incidenteel met ongeveer 1,7%. Dat deze stijging niet gelijk is aan het wettelijke bruteringspercentage van 1,9% heeft een drietal oorzaken. Ten eerste leidt aftopping (loon boven de OT-grens wordt niet gebruteerd) tot een gemiddeld lagere bruteringspercentage dan 1,9%. Daarnaast zijn er loonbestanddelen, zoals spaarloon en eenmalige uitkeringen, waarover geen OT berekend wordt. Hierdoor is de omvang van de OT als percentage van de loonsom kleiner. Een laatste reden is dat cao-partijen mogen afwijken van dit wettelijke percentage. In enkele gevallen wordt hier gebruik van gemaakt, wat in de meeste gevallen leidt tot een lager bruteringspercentage.

Tabel IV.1.1 Opbouw loonvoetmutatie marktsector, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
mutaties per jaar in %						
Contractloon (incl. overloop)	1,7	2,2	3,0	2,6	3½	3½
Incidenteel	<u>1,0</u>	<u>0,8</u>	<u>-0,1</u>	<u>0,3</u>	<u>¾</u>	<u>2¾^a</u>
Brutoloon	2,7	3,0	2,9	2,9	4¼	6¼
Sociale lasten werkgevers	<u>-1,2</u>	<u>-0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,1</u>	<u>0</u>	<u>-2^a</u>
Loonvoet marktsector	1,4	2,5	3,3	2,9	4¼	4¼

^a De bruteringsoperatie van de overhevelingstoelage is geboekt als een stijging van de incidentele looncomponent in 2001 met 1,7% en een overeenkomstige daling van de sociale lasten werkgevers.

Dit jaar blijven de sociale lasten voor werkgevers nagenoeg gelijk. Volgend jaar leidt het afschaffen van de overhevelingstoelage wel tot een daling van de sociale lasten, maar door de bruteringsoperatie leidt dit per saldo niet tot een arbeidskostenreductie voor werkgevers. Door het afschaffen van de zogenaamde doorstroom-SPAK stijgen de arbeidskosten voor werkgevers in 2001 licht. De opbouw van de loonvoetmutatie in de marktsector staat in tabel IV.1.1.

IV.1.2 Werkgelegenheid

De Nederlandse banenmotor draait de laatste jaren op volle toeren. Nog steeds komen er op jaarbasis meer dan 200 000 banen bij. Dit blijkt uit tabel IV.1.2, waarin enkele indicatoren staan die de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt van kwartaal tot kwartaal beschrijven. Deze laten een vrij gunstig beeld zien. De aanhoudende groei van het aantal vacatures en de verdere daling bij de faillissementen kunnen als signalen voor voortgaande banengroei worden opgevat. In de teruggang in het uitzendvolume

weerspiegelt zich dat bedrijven na jaren van meer dan gemiddelde werkgelegenheids-groei doorgaans meer personeel zelf in dienst nemen, en dat het aanbod van uitzendkrachten laag is door de krappe arbeidsmarkt. Alleen het oplopende aantal ontslagaanvragen zou kunnen wijzen op een afvlakking van de werkgelegenheids-groei. In de ramingen voor 2000 en 2001 is daarvan ook enigermate sprake.

Tabel IV.1.2 Arbeidsmarktindicatoren per kwartaal

	1998				1999				2000
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I
	niveau	jaarmutaties ^a							
	dzd								
Banen ^b	6788	264	255	261	242	251	228	216	217
Vacatures ^c	122	49	35	19	23	43	40	44	56
Uitzenduren ^d	84,1	6,3	4,4	1,5					- 7,0
Ontslagaanvragen	10,7	- 3,9	- 2,3	- 1,0	1,9	1,9	1,8	1,6	
Faillissementen ^e	643	- 54	- 17	- 102	- 42	- 6	- 101	- 7	- 15

^aTen opzichte van het overeenkomstige kwartaal in het voorafgaande jaar.

^b Van werknemers volgens de Arbeidsrekeningen (voorheen volgens de Kwartaalstatistiek Werkzame Personen).

^c Exclusief vacatures bij de overheid en het onderwijs, ultimo cijfers.

^d In mln. Door de invoering van de wet 'flexibiliteit en zekerheid' zijn de uren vanaf 1999 niet geheel vergelijkbaar met opgaven uit eerdere perioden. Daarom zijn voor 1999 geen jaarmutaties opgenomen.

^e In eenheden, uitgezonderd eenmansbedrijven.

De werkgelegenheid is de afgelopen jaren bijzonder sterk gegroeid, waardoor het eveneens fors stijgende arbeidsaanbod kon worden geabsorbeerd en de werkloosheid kon dalen (zie tabel IV.1.3; zie paragraaf VI.1 voor een beschouwing over de werkgelegenheidsontwikkeling in de jaren negentig). Het valt te verwachten dat de productiviteitstoename als gevolg van de huidige krapte op de arbeidsmarkt versnelt ten opzichte van het recente verleden. Deels wordt deze versnelling gerealiseerd door een toename van overwerk, dat niet in het arbeidsvolume is begrepen, en deels door de overgang op een meer kapitaalintensieve productiewijze. Bij dit laatste speelt de stijging van de reële arbeidskosten, die mede een gevolg is van de krappe arbeidsmarkt, een rol. Onder deze omstandigheden zwakt de werkgelegenheids-groei in arbeidsjaren in de projectie af van 2,9% vorig jaar tot 2½% in 2000 en 2¼% in 2001; dit zijn overigens nog altijd hoge groeipercentages. De werkgelegenheid in personen stijgt iets minder snel dan die in arbeidsjaren (zie tabel IV.1.4). Dit is een gevolg van de krappe arbeidsmarkt, die ertoe leidt dat de gemiddelde duur van de werkweek van deeltijdwerkers toeneemt.

Tabel IV.1.3 Werkgelegenheid naar sectoren in arbeidsjaren, 1996-2001

	1999	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	niveaus dzd	mutaties per jaar %					
Loontrekkers bedrijven	4854	2,9	3,8	3,8	3,9	3	2¾
w.v. marktsector	4185	3,0	3,7	3,6	4,0	3¼	2¾
zorg	609	2,5	4,2	4,9	2,8	2¾	3
Zelfstandigen	771	3,7	2,4	- 1,1	- 1,5	0	¼
Overheid	728	- 0,9	0,3	2,5	1,4	1¼	1½
Totaal	6352	2,6	3,2	3,0	2,9	2½	2¼

De arbeidsproductiviteit wordt gemeten op basis van de ingezette arbeidsjaren. Fluctuaties in het feitelijke aantal gewerkte uren per arbeidsjaar, bijvoorbeeld door overwerk of ziekteverzuim, kunnen daardoor van invloed zijn op de productiviteit. In 1999 deed zich een stijging van het ziekteverzuim voor met 0,4% van het arbeidsvolume. De hierdoor verloren gegane arbeidsuren zijn niet of nauwelijks gecompenseerd door overwerk, zodat in dat jaar een negatief effect op de arbeidsproductiviteit is opgetreden.

IV.1.3 Arbeidsaanbod, werkloosheid en vacatures

Het arbeidsaanbod groeit zowel in 2000 als 2001 met 125 000 personen, wat neerkomt op een groei van circa 1¾% per jaar. Demografische ontwikkelingen zijn goed voor een groei van respectievelijk 15 000 en 10 000 personen. De trendmatige stijging van de participatie, met name van vrouwen, is in beide jaren goed voor 35 000 personen. Beleidseffecten verhogen de groei van het arbeidsaanbod met naar schatting respectievelijk 30 000 en 45 000 personen. Het gaat met name om maatregelen om het beroep op WAO en Bijstand terug te dringen, via TBA, REA en PEMBA, respectievelijk via onder andere uitbreiding van de sollicitatieplicht in het kader van de nieuwe Bijstandswet. De toename van het beleidseffect in 2001 ten opzichte van 2000 heeft met name te maken met een viertal punten. In de eerste plaats het nieuwe belastingstelsel, dat een positief effect heeft op het arbeidsaanbod van partners en dat ontvangers van een uitkering stimuleert om actief op zoek te gaan naar werk. In de tweede plaats is er een effect van de uitstrooppremie voor bijstandontvangers, die een baan aanvaarden. Deze maatregel draagt – evenals de genoemde stimulans die uitgaat van het belastingplan – bij aan vermindering van de armoedeval. In de derde plaats de decentralisatie van een deel van het bijstandsbudget naar gemeenten, waardoor deze een groter belang krijgen bij vermindering van het aantal bijstandsuitkeringen. In de vierde plaats heeft beleid inzake

Wet aanpassing arbeidsduur

Per 1 juli 2000 is de Wet aanpassing arbeidsduur, ook wel bekend als de Deeltijdwet, van kracht. Deze wet geeft werknemers het recht om meer of minder uren te gaan werken. Het kabinet beoogt hiermee de economische zelfstandigheid van vrouwen, alsmede de mogelijkheden tot het combineren van arbeid, zorg en andere privé-activiteiten, te vergroten. Het is uiteindelijk de bedoeling dat de wet onderdeel gaat uitmaken van de Kaderwet arbeid en zorg. Deze wet zal tot doel hebben om tot een samenhangende regeling te komen voor de mogelijkheden tot verlof en zorg.

De nieuwe wet is niet op alle werknemers en in alle omstandigheden van toepassing. Zo geldt deze niet voor bedrijven met minder dan tien werknemers. Ook kunnen verzoeken tot aanpassing worden afgewezen als werkgevers hierdoor in ernstige problemen zouden komen, bijvoorbeeld omdat vrijkomende uren niet kunnen worden opgevuld. Als deze uitzonderingen niet van toepassing zijn moeten werkgevers de wet volgen als iemand minder uren wil werken. Over de wens om meer uren te werken kunnen in de cao daarentegen wel afspraken worden gemaakt die afwijken van de wettelijke regeling.

Wat betekent de wet voor de krapte op de arbeidsmarkt? Onderzoek van CBS en OSA wijst uit dat bij een vrije keuze van het aantal uren werknemers voornamelijk korter willen werken. In dat geval zou het aangeboden arbeidsvolume dalen en zou een vraagoverschot ontstaan van zo'n 70 000 extra banen van 38 uur. Dit heeft een verkrapping van de arbeidsmarkt tot gevolg. Nieuw arbeidsaanbod, uitgelokt door een grotere keuzevrijheid van het aantal werkuren, zou hierbij compenserend kunnen werken.

Het is de vraag in hoeverre bovengenoemde effecten daadwerkelijk zullen optreden gezien de huidige krapte op de arbeidsmarkt. Enerzijds zal het voor werkgevers niet altijd mogelijk zijn om de vrijkomende uren te herbezetten. In die gevallen hoeven zij verzoeken tot aanpassing niet te honoreren. Anderzijds zullen werkgevers al de nodige inspanningen hebben verricht om extra arbeidsaanbod aan te boren, vooral door deeltijdbanen aan te bieden. Vanuit die optiek zal de wet dus tot weinig extra arbeidsaanbod leiden. Kortom: hoe krappere de arbeidsmarkt is, hoe geringer de effecten van de wet zullen zijn.

het hoger onderwijs effecten op het arbeidsaanbod: prestatiebeurs, stimulering 'werkend leren' en verkorting van de studieduur voor sommige categorieën HBO-ers. Deze effecten van hoger-onderwijsbeleid zijn eenmalig, terwijl de overige effecten na 2001 nog niet zijn uitgewerkt. Van de invoering van de Wet aanpassing arbeidsduur, ook wel bekend als de 'Deeltijdwet', medio dit jaar, worden op korte termijn geen grote effecten op het arbeidsaanbod verwacht (zie kader). Naast de verschillende genoemde componenten van de arbeidsaanbodgroei, wordt tot slot nog gerekend met een positief conjunctuureffect van 45 000, respectievelijk 35 000 personen.

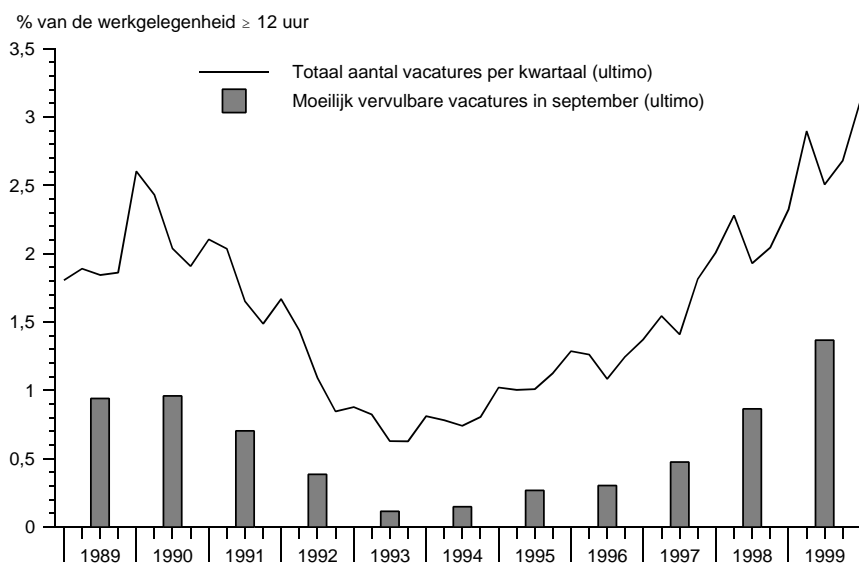
Tabel IV.1.4 Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, 1996-2001

	1999	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	niveaus dzd	mutaties per jaar %					
Werkgelegenheid							
- arbeidsjaren	6352	2,6	3,2	3,0	2,9	2½	2¼
- personen totaal	7983	2,2	3,3	2,9	2,8	2¼	2
- personen vanaf 12 uur	7076	2,4	3,0	4,2	2,8	2¼	2
Beroepsbevolking	7368	1,7	1,9	2,7	1,9	1¾	1¾
		niveaus dzd					
Werkloze beroepsbevolking		494	438	348	292	255	230
Werkloosheids- en bijstandsuitkeringen							
- personen		996	917	809	713	660	635
- uitkeringsjaren		899	831	740	657	610	585
		niveaus percentage van de beroepsbevolking					
Werkloze beroepsbevolking		7,2	6,2	4,8	4,0	3½	3
Werkloosheids- en bijstandsuitkeringen							
- personen		14,4	13,0	11,2	9,7	8¾	8¼
- uitkeringsjaren		13,0	11,8	10,2	8,9	8¼	7¾

Evenals in de afgelopen jaren daalt de werkloosheid, maar er is wel sprake van een afvlakking. Hoewel de werkloosheid gemiddeld op een laag niveau ligt, geldt voor bepaalde groepen een hoger cijfer. Onder niet-westerse allochtonen is de werkloosheid 3 à 4 maal zo hoog. De mogelijkheden tot een verdere daling van de werkloosheid in Nederland zijn beperkt. Bij normale in- en uitstroom op de arbeidsmarkt is een zekere *friktiewerkloosheid* onvermijdelijk, omdat het vinden van een passende baan ook bij een krappe arbeidsmarkt enige tijd kost. Een verdere groei van de werkgelegenheid zal dus

vooral mogelijk gemaakt moeten worden door een extra groei van het arbeidsaanbod. Een verkenning van de mogelijkheden hiertoe op basis van de bestaande inactiviteit, staat in paragraaf IV.1.4.

Grafiek IV.1.2 Vacatures en moeilijk vervulbare vacatures, 1989-III/m 1999-IV^a

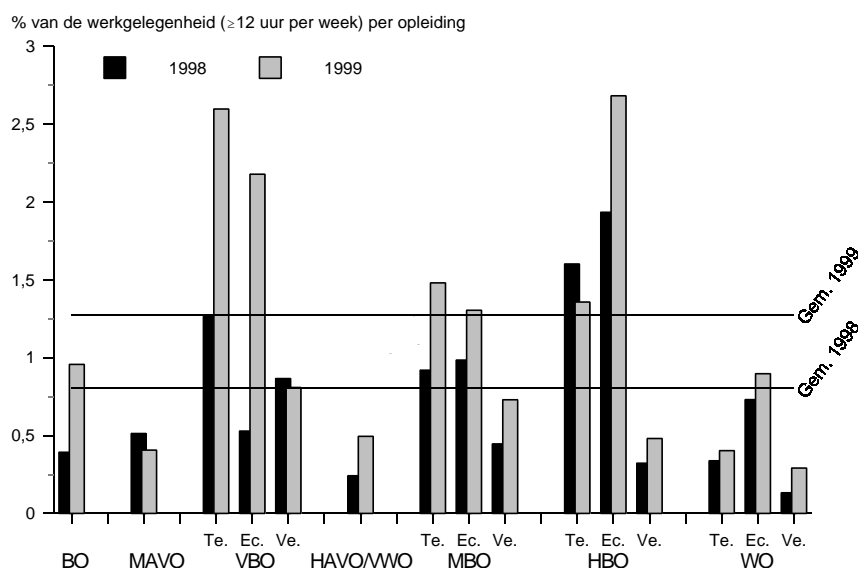

^a Exclusief vacatures bij overheid en onderwijs.

Het aantal vacatures lag in het eerste kwartaal van dit jaar op 201 000 (exclusief de overheid en het onderwijs). Dit is eenzelfde orde van grootte als de werkloosheid. Nog maar enkele jaren geleden was het aantal vacatures slechts een fractie van de werkloosheid. Dit geeft aan hoe sterk de spanning op de arbeidsmarkt recentelijk is toegenomen. Het verloop van het aantal vacatures staat in grafiek IV.1.2. Werkgevers hebben in toenemende mate moeite met het aantrekken van personeel, hetgeen vooral blijkt uit de toename van het aantal moeilijk vervulbare vacatures. Er zijn grote verschillen tussen opleidingen (zie grafiek IV.1.3). In 1999 deed zich een sterke groei voor bij de technische en economische richtingen in het vbo en bij de economische richting in het hbo. Moeilijk vervulbare vacatures komen bij deze drie opleidingen duidelijk vaker voor dan gemiddeld. Algemene opleidingen als mavo en havo/vwo scoren onder het gemiddelde. Dat geldt ook voor opleidingen op universitair niveau (wo). De verschillende bedrijfstakken worden niet in dezelfde mate geconfronteerd met moeilijk vervulbare vacatures (zie grafiek IV.1.4). De cijfers zijn het hoogst bij 'Post

en communicatie', 'Bouwnijverheid' en 'Overig tertiair' (vooral zakelijke dienstverlening). Deze standcijfers vormen de resultante van opengestelde en vervulde vacatures. Achter een relatief laag standcijfer, zoals bijvoorbeeld voor het onderwijs, kan dus een grote inspanning schuil gaan om de vacatures vervuld te krijgen.

Grafiek IV.1.3 Moelijk vervulbare vacatures naar opleiding^a, 1998 en 1999

^a De onderscheiden studierichtingen zijn: 'Technisch' (Te.), waartoe ook gerekend worden: het agrarisch onderwijs, opleidingen gericht op de transportsector en studies in de wiskunde en natuurwetenschappen; 'Economisch' (Ec.), met inbegrip van administratief, commercieel, juridisch en bestuurlijk onderwijs; 'Verzorgend' (Ve.), waaronder naast medische c.q. verpleegkundige opleidingen ook gerekend worden de opleidingen voor onderwijzend personeel en voor politie en krijgsmacht, sociaal-cultureel onderwijs, studies in de humaniora etc.

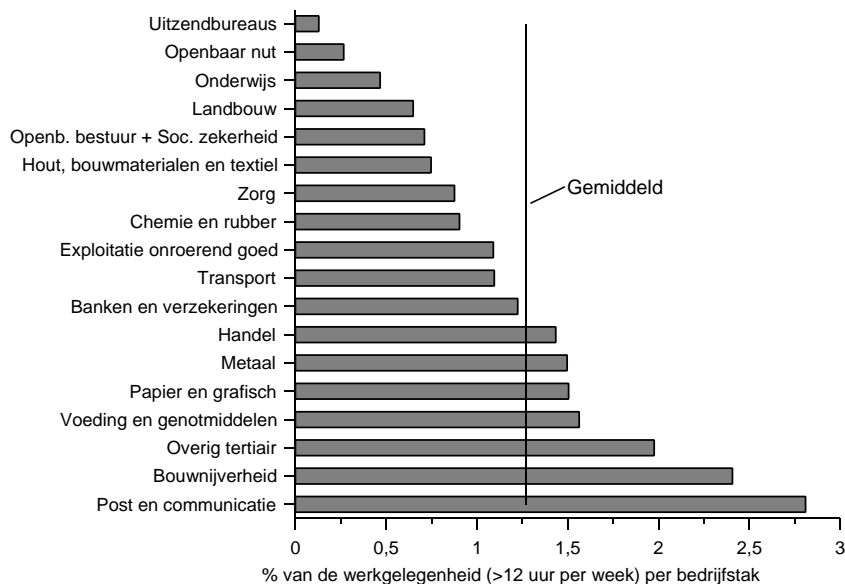
Volgens grafiek IV.1.4 is het aantal moeilijk vervulbare vacatures in bedrijfstakken die behoren tot de collectieve sector (Gezondheidszorg, Onderwijs, Openbaar bestuur en Sociale zekerheid) relatief lager dan in de meeste bedrijfstakken in de marktsector. Kan hieruit geconcludeerd worden dat de collectieve sector relatief weinig problemen ondervindt van de krapte op de arbeidsmarkt? Deze vraag kan niet zonder meer met ja worden beantwoord. In de marktsector is het waarschijnlijk dat er overlap is in de vacaturemeldingen: de som van de vacatures die met elkaar concurrerende bedrijven signaleren, zal vaak groter zijn dan het aantal personen dat daadwerkelijk tegelijkertijd in de bedrijfstak werk zou kunnen krijgen. Dit zou betekenen dat de krapte in de

marktsector gemiddeld *kleiner* is dan kan worden afgemeten aan de cijfers in de grafiek. Voorts hebben de meeste instellingen in de collectieve sector een ‘aanbodplicht’, die maakt dat vacatures in deze sector ook direct als een maatschappelijk tekort worden ervaren.

Vacaturecijfers zijn gebaseerd op enquêtes en derhalve met de nodige onzekerheid omgeven. Dit geldt te meer voor de kwalificatie ‘moeilijk vervulbaar’, die berust op het oordeel van de geënquêteerde. Voorts geldt voor de moeilijk vervulbare vacatures dat zij zijn gebaseerd op een momentopname in de maand september en dus geen volledig beeld geven van de stand van zaken in het betreffende jaar.

Het toenemende aantal moeilijk vervulbare vacatures gaat samen met een groot aantal werkenden dat ieder jaar vroegtijdig de arbeidsmarkt verlaat. In 1998 verlieten bijvoorbeeld 110 duizend personen de arbeidsmarkt wegens arbeidsongeschiktheid (waarvan bijna de helft wegens psychische of onvoldoende omschreven aandoeningen) en gingen circa 35 duizend personen met de VUT of flexibel pensioen. Het beperken van deze uitstroom is wellicht sneller en eenvoudiger te realiseren dan het vergroten van de instroom naar de arbeidsmarkt.

Grafiek IV.1.4 Moeilijk vervulbare vacatures naar bedrijfstak, 1999

IV.1.4 Inactiviteit in kaart

Inleiding

Momenteel is enerzijds sprake van een krappe arbeidsmarkt en anderzijds zijn er nog enkele miljoenen mensen in de beroepsgeschikte leeftijden die niet of slechts ten dele actief zijn op de arbeidsmarkt. De krapte op de arbeidsmarkt biedt mensen die in het verleden wegens de hoge werkloosheid moeilijk aan de slag kwamen nieuwe kansen om aan het arbeidsproces deel te nemen. Met het oog op de vergrijzing is ook op langere termijn een vergroting van de arbeidsdeelname wenselijk. Een en ander is aanleiding om in deze paragraaf de inactiviteit in Nederland in kaart te brengen. Daarbij wordt gekeken naar personen die in het geheel geen betaalde arbeid verrichten, maar ook naar de deeltijders. Hoe groot is het potentiële arbeidsvolume dat deze groepen vertegenwoordigen? Welk deel daarvan zou aan de slag willen? Hoe is de verdeling naar leeftijd en geslacht? In hoeverre sluit hun opleiding aan bij wat de arbeidsmarkt vraagt? Welk deel heeft een uitkering? Op deze vragen wordt nader ingegaan. De aandacht richt zich op de bevolking van 15 tot en met 64 jaar. De inactiviteit van 65-plussers blijft hier buiten beschouwing, al is ook voor deze groep een grotere arbeidsdeelname denkbaar, bijvoorbeeld in relatie tot een geleidelijke verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd.

Het in kaart brengen van de inactiviteit betekent uiteraard niet dat eigenlijk iedereen aan de slag zou moeten. Bepaalde groepen vertegenwoordigen niet of nauwelijks potentieel arbeidsaanbod. Om te beginnen volgt een belangrijk deel van de inactieven, met name onder de 25 jaar, nog voltijdonderwijs. Verder is een deel van de arbeidsongeschikten eenvoudig niet in staat om te werken. Voor anderen is echter veelal sprake van een eigen keuze om wel of niet te werken. Deze keuze wordt gemaakt met inachtneming van de geldende regelingen en instituties, zoals de sociale zekerheid, het belastingstelsel en mogelijkheden voor de combinatie van arbeid en zorg. Deze regelingen en instituties kunnen leiden tot keuzes die uit maatschappelijke oogpunt niet *doelmatig* zijn, wat een reden kan zijn om de participatiebeslissing door overheidsbeleid bij te sturen. Overwegingen van *rechtvaardigheid* kunnen echter ook een rol spelen. Gelet op het voorgaande zou kunnen worden betoogd, dat bijvoorbeeld van veel ontvangers van een uitkering -gegeven de huidige krappe arbeidsmarkt- redelijkerwijs mag worden verwacht dat zij, al dan niet met een duwtje in de rug, actief worden op de arbeidsmarkt.

Becijfering totale inactiviteit

Een overzicht van de bevolking van 15-64 jaar naar de mate van activiteit op de arbeidsmarkt en de inactiviteit van de verschillende groepen staat in tabel IV.1.5. Het betreft een momentopname voor 1998, die deels berust op schattingen. Daarom zijn sommige cijfers met enige onzekerheid omgeven. De totale omvang van de bevolking in de genoemde leeftijdsgroepen bedraagt 10,7 miljoen personen. Het grootste deel

hiervan, namelijk 7,7 miljoen personen, verricht betaald werk (inclusief 0,9 miljoen personen die minder dan 12 uur per week werken). De potentiële restcapaciteit¹ van deeltijdwerkers bedraagt 1,5 miljoen voltijdeenheden (fte). Gevoegd bij de 3 miljoen personen zonder betaald werk levert dit een totale potentiële restcapaciteit van 4,5 miljoen voltijdeenheden op. Na aftrek van personen in voltijdonderwijs komt de totale potentiële restcapaciteit uit op 3,5 miljoen voltijdeenheden. Een en ander is gebaseerd op de gangbare arbeidsduur voor voltijdwerk². Verlenging van de voltijdwerkweek zou tot een groter arbeidsvolume in gewerkte uren leiden en bovendien de potentiële restcapaciteit doen toenemen.

Tabel IV.1.5 Bevolking van 15-64 jaar naar mate van betaalde activiteit, 1998

	personen	activiteit in fte	inactiviteit in fte
	mln		
voltijdbaan	4,8	4,8	0,0
deeltijdbaan vanaf 12 uur	2,1	1,2	0,8
deeltijdbaan < 12 uur	0,9	0,1	0,7
subtotaal: betaald werk	7,7	6,1	1,6
zonder betaald werk	<u>3,0</u>	<u>0,0</u>	<u>3,0</u>
totaal	10,7	6,1	4,5
in voltijdonderwijs	<u>1,1</u>	<u>0,1</u>	<u>1,0</u>
totaal excl. voltijdonderwijs	9,6	6,0	3,5

Bron: diverse CBS-statistieken, bewerking CPB

Hoe groot is de animo onder de 3 miljoen personen die geen betaald werk verrichten om actief te worden op de arbeidsmarkt? Voor de beantwoording van deze vraag moet worden teruggegrepen op enquêtes. Hieraan kleven de nodige beperkingen. Zullen de respondenten handelen in overeenstemming met de gegeven antwoorden? Doen de gestelde vragen voldoende recht aan de te maken afwegingen ten aanzien van loon, soort werk, arbeidsomstandigheden etc.? Volgens de Enquête Beroepsbevolking willen 0,9 miljoen personen een baan van minstens 12 uur per week. Hierbij moet worden

¹ Hieronder wordt verstaan de hoeveelheid werk die door betrokkenen zou kunnen worden verricht bij een voltijd werkweek en verminderd met de huidige hoeveelheid werk, een en ander op jaarbasis en uitgedrukt in voltijdeenheden (fte). Het begrip 'potentieel' geeft aan dat slechts een deel van de restcapaciteit feitelijk inzetbaar is. Zij die voltijdonderwijs volgen worden geacht geen potentiële restcapaciteit te vertegenwoordigen.

² Voltijd is hier gelijkgesteld aan een werkweek van 35 uur of meer. De potentiële restcapaciteit van deeltijders of personen zonder betaald werk is berekend op basis van een voltijdwerkweek van 40 uur, wat in de buurt ligt van het gemiddelde van voltijders.

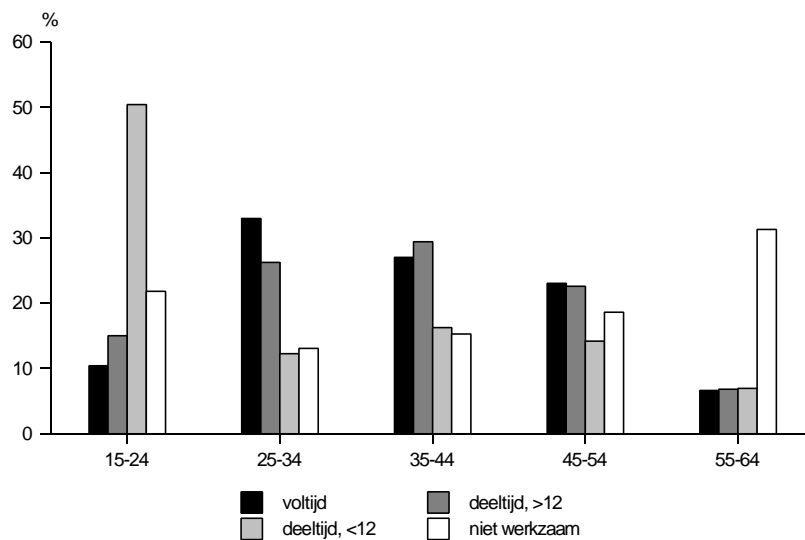
aangetekend dat daaronder ook personen zijn die al een deeltijdbaan van minder uren hebben en dat een deel (0,6 miljoen personen) niet op korte termijn kan beginnen of niet actief zoekt. Een en ander betekent dat het overgrote deel van de personen zonder betaald werk onder de huidige omstandigheden niet in staat of bereid is om aan de slag te gaan. Ook wat de deeltijdwerkers betreft lijkt geen sprake te zijn van een sterke animo om meer te gaan werken. Uit het OSA-tendrapport 1998 valt op te maken dat de overeengekomen werkweek in de meeste gevallen spoort met de wensen van de betrokken werknemers. Voor zover dat niet het geval is, is zowel sprake van mensen die langer als mensen die korter zouden willen werken, waarbij laatstgenoemden iets talrijker zijn.

Inactiviteit naar leeftijd en geslacht

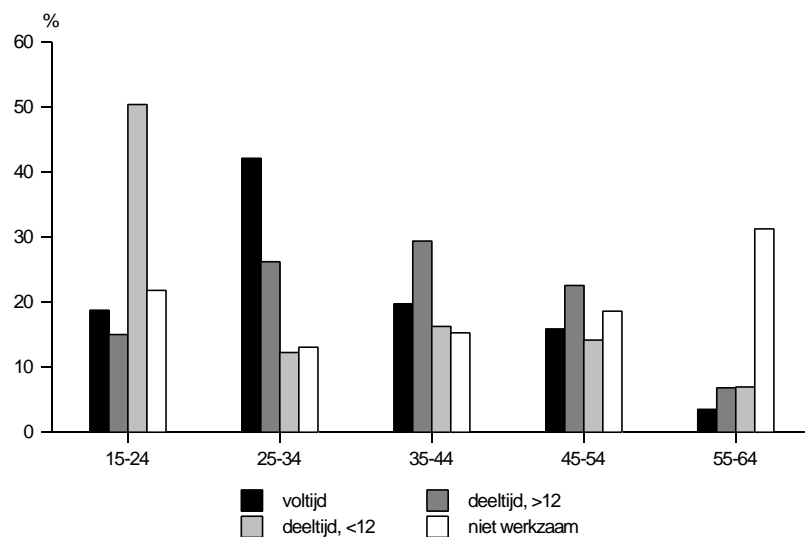
Hoe is de verdeling van de inactiviteit naar leeftijd en geslacht? In grafieken IV.1.5 en IV.1.6 staat de leeftijdsverdeling voor de verschillende groepen, respectievelijk voor mannen en vrouwen. Wat opvalt is het grote aandeel jongeren in kleine baantjes (minder dan 12 uur per week). Ongeveer de helft van de personen met zo'n baan is jonger dan 25 jaar. De meerderheid van deze leeftijdsgroep zit in het voltijdonderwijs. Het lijkt er dus op dat dergelijke bijbaantjes voor een belangrijk deel worden bezet door scholieren en studenten, zodat de potentiële restcapaciteit onder personen met zo'n baantje beperkt is. Wat verder opvalt is de leeftijdsverdeling van personen zonder betaald werk.

Jongeren tot 25 jaar en ouderen boven de 55 jaar zijn hier relatief sterk vertegenwoordigd. Het volgen van onderwijs, respectievelijk het gebruik van uittreedroutes als WAO en VUT vormen hiervoor de verklaring. Het belangrijkste verschil tussen de leeftijdsverdelingen van mannen en vrouwen betreft de voltijdbaan. Bij vrouwen is deze veel sterker dan bij mannen geconcentreerd in de leeftijdsklasse van 25-34 jaar. Dit is het gevolg van twee effecten. Allereerst verwisselen veel vrouwen als zij kinderen krijgen de voltijdbaan voor een deeltijdbaan of trekken zij zich -meestal tijdelijk- uit de arbeidsmarkt terug. In de genoemde leeftijdsgroep zitten nog veel vrouwen zonder kinderen. Voorts spelen cohort-effecten een rol: vrouwen in de hogere leeftijdsklassen behoren tot een generatie waarvoor het hebben van een betaalde baan minder vanzelfsprekend was dan nu. Zo werden vrouwen die werkzaam waren bij de overheid in de jaren vijftig en zestig ontslagen als ze gingen trouwen. In de grafieken IV.1.5 en IV.1.6 komen niet de grote verschillen in arbeidsdeelname tussen mannen en vrouwen tot uitdrukking. Bij de voltijders is de verhouding man/vrouw circa 80/20. Bij de deeltijders en de niet-werkenden liggen de verhoudingen ruwweg andersom. De relatie tussen de deelname van vrouwen aan betaalde arbeid en de aanwezigheid van minderjarige kinderen is onderwerp van bijgaand kader.

Grafiek IV.1.5 *Leeftijdsverdeling mannen naar positie op de arbeidsmarkt, 1998*
(gelijkgetinte staven tellen op tot 100%)

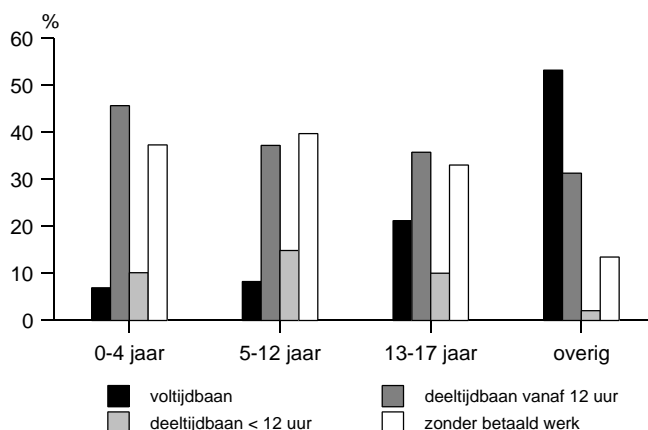
Grafiek IV.1.6 *Leeftijdsverdeling vrouwen naar positie op de arbeidsmarkt, 1998*
(gelijkgetinte staven tellen op tot 100%)

Moeders met en zonder betaalde baan

Vrouwen met minderjarige kinderen hebben veel minder vaak een voltijdbaan dan andere vrouwen en zij hebben veel vaker in het geheel geen betaalde baan. Een en ander blijkt uit de onderstaande grafiek. Door een niet te brede leeftijdsgroep te nemen wordt de verstoringende invloed van 'cohort-effecten' beperkt: hoe ouder de kinderen, des te hoger de gemiddelde leeftijd van de moeders; oudere vrouwen hebben onder overigens gelijke omstandigheden minder vaak een betaalde baan.

Arbeidsdeelname naar leeftijd jongste kind (vrouwen 30-39 jaar^a), 1998

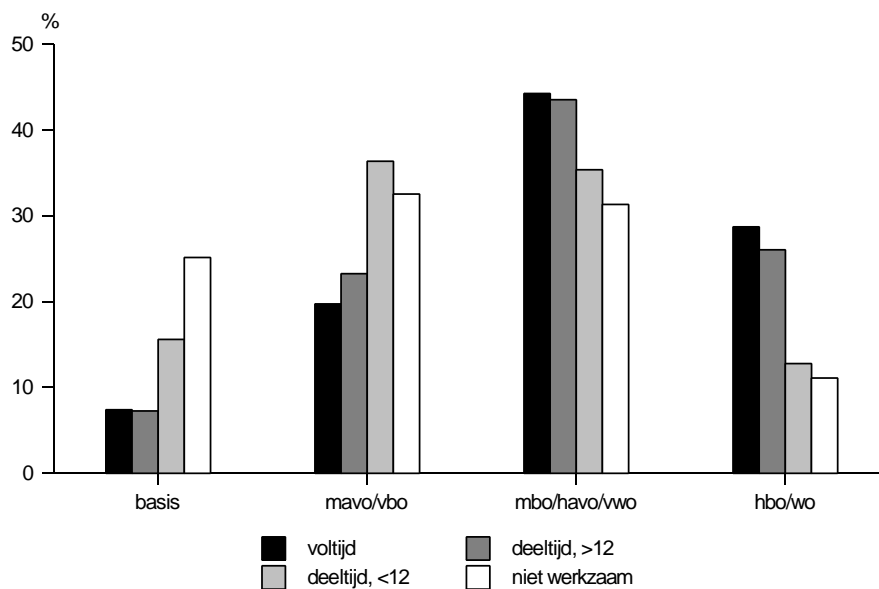
a De groep 'overige' omvat alle vrouwen in de betrokken leeftijdsgroep zonder minderjarige kinderen. In deze grafiek tellen de percentages per groep op tot 100%.

Vrouwen met kinderen ouder dan 12 jaar nemen veel vaker een voltijdbaan. Het aantal voltijders onder hen is verhoudingsgewijs nog altijd aanzienlijk kleiner dan onder vrouwen zonder minderjarige kinderen. De deelname aan deeltijdwerk (vanaf 12 uur per week) is niet erg gevoelig voor de aanwezigheid van kinderen. Enerzijds maken vrouwen, naarmate de kinderen ouder worden, vaker de overstap van een deeltijdbaan naar een voltijdbaan. Anderzijds maken vrouwen die eerst geen betaald werk hadden of alleen een klein baantje, bij het ouder worden van de kinderen vaker de overstap naar een deeltijdbaan.

Inactiviteit naar opleiding

De opleidingsverdeling voor de verschillende groepen staat in grafiek IV.1.7. Duidelijk is dat er nauwelijks verschil is tussen voltijders en deeltijders (vanaf 12 uur). Onder de personen zonder betaald werk of met alleen een klein baantje zijn verhoudingsgewijs veel lager opgeleiden. Dit betekent dat een relatief groot deel van de inactiviteit betrekking heeft op personen die verhoudingsgewijs laag zijn opgeleid.

*Grafiek IV.1.7 Opleidingsverdeling naar positie op de arbeidsmarkt, 1998
(gelijkgetinte staven tellen op tot 100%)*

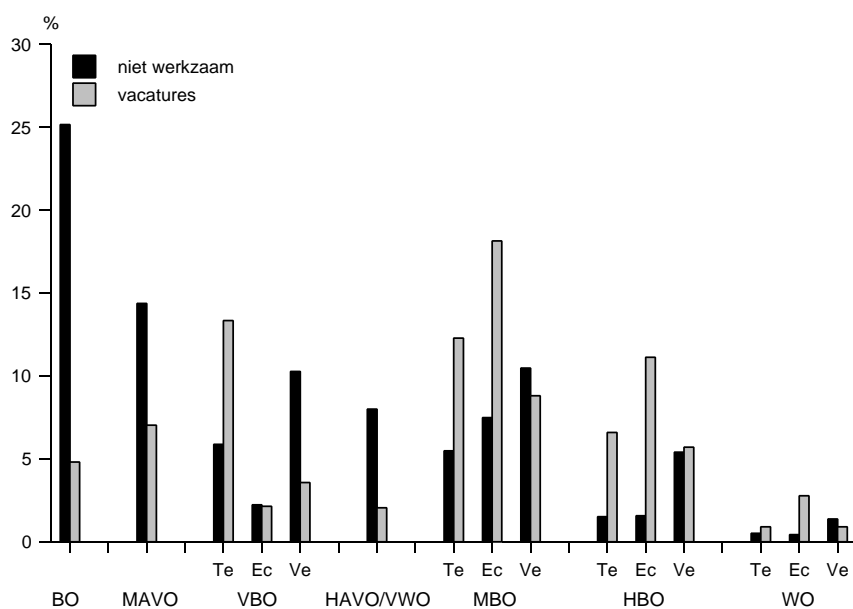
Een meer directe indicatie van de arbeidsmarktrelevantie van de opleidingsverdeling van personen zonder betaald werk wordt verkregen als deze wordt geconfronteerd met de opleidingsverdeling van de vacatures (zie grafiek IV.1.8). Dit geeft een indicatie van de relatieve schaarste van de verschillende opleidingen³. Hierbij is naast het opleidingsniveau ook de opleidingsrichting in beschouwing genomen. Twee dingen vallen op: in de eerste plaats is sprake van een veel hoger aandeel lager opgeleiden onder de personen zonder betaald werk (vooral personen met alleen basisonderwijs en mavo). In de tweede plaats ligt het aandeel verzorgend opgeleiden bij de inactieven op de verschillende niveaus hoger dan in de opleidingsverdeling van de vacatures. Hierin weerspiegelt zich

³ De omvang van de inactiviteit is veel groter dan het aantal vacatures. De vergelijking van beide opleidingsverdelingen kan dan ook niet meer dan een globale indicatie over de arbeidsmarktrelevantie geven.

het grote aandeel van vrouwen, die in deze opleidingen sterk zijn vertegenwoordigd.

Een en ander betekent dat de betrokken inactieven een potentiële bron vormen voor het opvullen van vacatures in de zorgsector en in het onderwijs, al is hierbij -gezien het heterogene karakter van de verzorgende richting⁴- enig voorbehoud op zijn plaats. Overigens is met name in de zorg al sprake van aanzienlijke aantallen herintreders. Daar staat echter tegenover dat ook velen uittreden uit het arbeidsproces. Dit onderstreept het belang van beperking van de uitstroom, waarop in paragraaf IV.1.3 werd gewezen.

*Grafiek IV.1.8 Niet werkzamen en vacatures naar opleiding, 1998
(gelijkgetinte staven tellen op tot 100%)*

Inactiviteit met en zonder uitkering

In het bovenstaande is de inactiviteit in kaart gebracht zonder onderscheid te maken naar inactieven met en zonder (collectief gefinancierde) uitkering. Wat betreft de inactieven *zonder* uitkering is niet op voorhand duidelijk dat de overheid zou moeten bevorderen dat zij betaald werk gaan verrichten. In principe zouden de maatschappelijke kosten en baten hier richtinggevend moeten zijn, waarbij ook de huidige activiteiten van

⁴ Onder deze verzorgende richting vallen naast medische en verpleegkundige opleidingen bijvoorbeeld ook opleidingen voor onderwijzend personeel. Ook allerlei andere richtingen worden ertoe gerekend (zie de voetnoot bij grafiek IV.1.3).

betrokkenen, zoals vrijwilligerswerk en informele arbeid, een rol spelen. De overheid kan sturend optreden op terreinen als kinderopvang, verlofregelingen en vermindering van de armoedeval. Inactieven *met* een uitkering komen financieel ten laste van de gemeenschap. Daarom mag van hen verwacht worden dat zij zich, voorzover zij in staat zijn om te werken, ook daadwerkelijk inspanssen om aan de slag te gaan⁵. Van anderen, bijvoorbeeld nieuwkomers met een taalachterstand of personen met onvoldoende scholing, mag worden verwacht dat zij zich inspanssen om de ontbrekende vaardigheden te verwerven.

De totale inactiviteit, exclusief deelnemers aan het voltijdonderwijs, werd in het voorgaande becijferd op 3,5 miljoen voltijdeenheden, waarvan driekwart betrekking heeft op vrouwen. Het aantal uitkeringsjaren aan inactieven beneden de 65 jaar wordt geschat op 1,7 miljoen. Gemiddeld genomen wordt dus circa de helft van de inactiviteit collectief gefinancierd. Ruim de helft van het aantal uitkeringsjaren heeft betrekking op mannen. Dit betekent dat de inactiviteit van mannen nagenoeg geheel gepaard gaat met het ontvangen van een uitkering, terwijl dit bij vrouwen slechts voor ruim een derde het geval is. Een en ander valt te verklaren uit verschillen in arbeidsverleden en de daardoor opgebouwde uitkeringsrechten. Voor de oudere generatie vrouwen was het hebben van een betaalde baan minder vanzelfsprekend dan voor de jongere generatie. De verschillen tussen mannen en vrouwen ten aanzien van het ontvangen van een uitkering bij inactiviteit zullen daardoor geleidelijk kleiner worden: op den duur zullen ook meer vrouwen zonder betaald werk een uitkering ontvangen.

Tabel IV.1.6 Inactiviteit met en zonder uitkering en naar geslacht, 1998

	mannen	vrouwen	totaal
	mln fte		
WAO	0,4	0,3	0,8
WW+wachtgeld	0,2	0,1	0,3
Bijstand	0,2	0,2	0,4
VUT+ANW	0,1	0,1	0,3
totaal met uitkering	0,9	0,8	1,7
zonder uitkering	0,0	1,8	1,8
totaal	0,9	2,6	3,5

⁵ Met uitzondering van de ontvangers van een VUT-uitkering, die niet geacht worden te werken. VUT-regelingen waren oorspronkelijk bedoeld om arbeidsplaatsen vrij te maken voor jongeren. Daarom is werken voor de ontvangers van zo'n uitkering niet toegestaan of aan beperkingen onderhevig. Naarmate VUT-regelingen worden vervangen door flexibele pensionering wordt dit punt minder relevant.

Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat de geslachtsverdeling van uitkeringsontvangers sterk afwijkt van die van inactieven zonder uitkering. Voor andere kenmerken, zoals leeftijd en opleiding is dit slechts in beperkte mate het geval. Uitkeringsontvangers zijn gemiddeld iets ouder, maar dan is nog geen rekening gehouden met een correctie voor deelnemers aan het voltijdonderwijs. Ook zijn uitkeringsontvangers gemiddeld genomen iets lager opgeleid. Al met al springt echter vooral de afwijkende geslachtsverdeling in het oog.

Slotopmerkingen

Deze paragraaf beoogt de inactiviteit in Nederland in kaart te brengen. In het verlengde van deze informatie ligt de vraag in hoeverre het wenselijk is dat betrokkenen aan het arbeidsproces gaan deelnemen en welke rol daarbij zou kunnen zijn weggelegd voor overheidsbeleid. Hieraan is elders aandacht besteed (zie bijvoorbeeld: Macro Economische Verkenning 2000, paragraaf VI.2). Hier volgen enkele algemene opmerkingen over de mogelijkheden die de overheid heeft om de inactiviteit bij te sturen.

Het arbeidspotentieel van vrouwen zou bijvoorbeeld van pas kunnen komen in het onderwijs en de zorg. Aangezien slechts een beperkt deel een uitkering heeft, zullen de gebruikelijke reïntegratie-instrumenten tekortschieten om dit potentieel aan te boren. Er zal vooral gemikt moeten worden op aantrekkelijker arbeidsvoorwaarden in de betreffende sectoren (waarop de overheid de nodige invloed heeft) en het wegnemen van obstakels voor de combinatie van arbeid en zorg. Maatregelen op het fiscale vlak, zoals de omzetting van de belastingvrije som in een heffingskorting volgens het nieuwe belastingplan, kunnen de overgang naar betaald werk voor vrouwen vergemakkelijken. Niettemin lijkt voor overheidsbeleid gericht op een hogere arbeidsdeelname van vrouwen een beperkte rol weggelegd (zie Macro Economische Verkenning 2000, paragraaf VI.2.5). Meer algemeen geldt voor de arbeidsparticipatie van vrouwen, dat deze sterk bepaald wordt door sociaal-culturele trends.

Al met al vormt de inactiviteit van 3,5 miljoen voltijdeenheden een aanzienlijk potentieel voor extra arbeidsaanbod. Voor degenen die een baan wilden, was het in het verleden -in een situatie van hoge werkloosheid- vaak moeilijk om weer aan de slag te komen. In de huidige krappe arbeidsmarkt zijn de kansen op werk veel beter. Veel ontvangers van een uitkering hebben echter een grote afstand tot de arbeidsmarkt en ook kunnen kwalitatieve discrepanties (*mismatch*) soms een belemmering vormen. De veranderde situatie is een reden te meer om beleid te voeren dat gericht is op terugdringing van het uitkeringsvolume. Hiertoe zijn reeds stappen gezet, zoals de maatregelen met betrekking tot de WAO en de Bijstand, genoemd in paragraaf IV.1.3, en de vermindering van de armoedeval, bijvoorbeeld door de vergroting van de afstand tussen netto-loon en -uitkering in het nieuwe belastingstelsel. Ook de heroverweging

door het kabinet van de sollicitatieplicht voor ouderen met een werkloosheidsuitkering past hierin. De huidige krapte op de arbeidsmarkt vormt een uitdaging om het uitkeringsvolume verder terug te dringen.

IV.2 Inkomensverdeling

Dit jaar neemt de koopkracht voor de meeste huishoudens licht toe. Volgend jaar stijgt de koopkracht voor de meeste huishoudens fors, met name door de invoering van het nieuwe belastingstelsel. De spreiding in de koopkrachteffecten is in 2001 echter bijzonder groot, met name door de wijzigingen in de belastingheffing op (inkomsten uit) vermogen en de beperking van enkele aftrekposten.

De groei van het reële netto nationale inkomen gaat dit jaar voor ongeveer de helft naar gezinnen. De andere helft gaat grotendeels naar de collectieve sector; slechts een klein gedeelte gaat naar de bedrijven. In 2001 gaat de groei grotendeels naar gezinnen en nauwelijks naar de publieke sector. Dit hangt samen met de lastenverlichting in het kader van de belastingherziening.

IV.2.1 Koopkracht

De ontwikkeling van de koopkracht is bepaald voor een groep van standaardhuishoudens (tabel IV.2.1) en voor een representatieve steekproef van werkelijke huishoudens (tabel IV.2.2 en grafieken IV.2.1 tot en met IV.2.4). De geconstrueerde standaardhuishoudens hebben geen bijzondere bijtel- of aftrekposten, zoals huurwaardeforfait of hypotheekrente. De steekproef van werkelijke huishoudens heeft deze posten wel.⁶ Door verschillen in huishoudsamenstelling, woonsituatie en vermogenseffecten ontstaat bij de weergave van feitelijke huishoudens spreiding in koopkrachtmutaties.

In het kader van de belastingherziening 2001 worden de tarieven verlaagd en wordt door beperking van enkele aftrekposten de belastinggrondslag verbreed. Doordat standaardhuishoudens geen aftrekposten hebben, leidt de tariefsverlaging voor hen wel tot een verbetering van de koopkracht, maar heeft de grondslagverbreding geen effect. Volledigheidshalve is voor deze standaardhuishoudens tevens de koopkracht berekend ingeval zij wel geconfronteerd zouden worden met een gemiddelde grondslagverbreding.

⁶ De koopkrachteffecten van wijzigingen in de aftrekbaarheid van werkelijke beroepskosten en premies voor lijfrenten zijn niet meegenomen, omdat het onderliggende datamateriaal hierover geen informatie bevat. Dit betekent dat gemiddeld een koopkrachteffect van -½% buiten beeld blijft. Het effect van de tariefsmutaties op blijvende bijtel- en aftrekposten is wel meegenomen; dit betreft met name het huurwaardeforfait en de hypotheekrente-aftrek.

Tabel IV.2.1 Koopkracht standaard huishoudens (exclusief incidenteel), 1996-2001^a

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	(2001) ^b
	mutaties per jaar in %						
Modaal	0,6	0,4	1,5	0,1	1	5¼	(4½)
Modaal, alleenstaand	0,0	0,4	0,7	0,2	½	5¼	(4)
Tweeverdieners, 1½ modaal	-0,3	0,5	1,1	0,2	1	6	(4¾)
Minimum plus	0,4	0,3	2,6	0,1	2	7¾	(7)
Minimumuitkeringsgerechtigde met kinderen	-0,2	0,4	2,0	0,1	1½	3½	(3½)
Minimumuitkeringsgerechtigde zonder kinderen	-0,2	0,5	1,9	0,1	1	3¾	(3½)

^a In 2001 inclusief het effect bruteringsoperatie OT.

^b Inclusief gemiddeld effect grondslagverbreding en belasting op vermogensinkomsten, maar exclusief tariefseffect op bijtel- en aftrekposten.

Voor standaardhuishoudens die geen bijzondere bijtel- of aftrekposten hebben is de berekende standaardkoopkracht min of meer van toepassing. Voor huishoudens die wel bijzondere bijtel- of aftrekposten hebben is het moeilijk een koopkrachtbeeld te geven waarin individuele huishoudens zich kunnen herkennen, omdat de spreiding in de posten en de koopkracht nogal groot is. Voor de werkelijke huishoudens wordt daarom niet alleen de mediane koopkracht weergegeven, maar met behulp van een puntenwolk tevens de mate van spreiding.

Voor bijna alle inkomensgroepen stijgt de koopkracht dit jaar. Voor modaal bedraagt de verbetering 1%. Lagere inkomensgroepen en huishoudens met kinderen gaan er meer op vooruit dan andere groepen. De inflatie neemt ten opzichte van vorig jaar toe naar 2½%. Hierbij zorgt de fiscalisering van de omroepbijdrage ervoor dat het inflatiecijfer met ½%-punt gedrukt wordt. De contractloonstijging komt dit jaar uit op 3½%, zodat de reële lonen met 1% stijgen. Door de ingebouwde vertraging in het koppelingsmechanisme blijven het wettelijk minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen dit jaar ongeveer ¾% achter bij de stijging van de contractlonen in de marktsector. Dit wordt voor de koopkracht van de betrokkenen gecompenseerd door een verlaging van het tarief van de eerste schijf, hetgeen vooral voor de laagste inkomensgroepen gunstig is. Het verschil in netto inkomen tussen minimum uitkeringsgerechtigden en werkenden met een minimuminkomen neemt toe, doordat werkenden profiteren van de verhoging van het arbeidskostenforfait met f310. De verhoging van het basisbedrag van de kinderbijslag met f120 leidt ertoe dat huishoudens met kinderen er iets meer op vooruitgaan dan huishoudens zonder kinderen.

Volgend jaar domineert de belastingherziening 2001 het koopkrachtbeeld (zie verderop). Daarnaast spelen de bruteringsoperatie van de overhevelingstoelag en de indexatie van de ziekenfondsgrens. Het wegvallen van de overhevelingstoelag wordt gecompenseerd

door de brutolonen (tot aan de OT-grens) incidenteel te verhogen met (wettelijk) 1,9%. Per cao kan hiervan worden afgeweken. In de enkele gevallen waarin dit gebeurt, leidt dit tot een lager bruteringspercentage, ten gunste van bijvoorbeeld hogere pensioenaanspraken. Dit leidt voor sommige groepen tot kleine veranderingen in de koopkracht, maar gemiddeld heeft deze operatie naar verwachting geen effect.

Conform de afspraken in het regeerakkoord wordt de ziekenfondsgrens tijdelijk aangepast aan de prijsstijging in plaats van aan de loonstijging. Deze maatregel dient ter compensatie van de toelating tot het ziekenfonds van zelfstandigen met een laag inkomen. Doordat in 2001 de brutolonen harder stijgen dan de prijzen, stromen in 2001 meer werknemers dan normaal uit het ziekenfonds door overschrijding van de ziekenfondsgrens. Werknemers zonder meeverzekerde gezinsleden gaan er hierdoor in het algemeen in koopkracht op vooruit. Werknemers met meeverzekerden gaan er over het algemeen juist in koopkracht op achteruit als zij het ziekenfonds verlaten. Dit is duidelijk te zien in grafiek IV.2.1 bij de loongrens van f66 800.

Tabel IV.2.2 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen, 2000-2001^a

Bruto huishoudinkomen ^b	Alleenverdiener		Tweeverdiener		Alleenstaand ^c	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001
	mediaan koopkrachtmutatie in %					
Hoofdverdiener werknemer						
≤ 150% WML	1½	6¾	} 1¼	5	1½	6
150-250% WML	¾	4½		½	4¾	
> 250% WML	½	5	¾	5¾	½	6½
Hoofdverdiener uitkeringsgerechtigd						
≤ 120% WML	1	3½	} ¾	3¼	1½	3
> 120% WML	¼	¾		¼	3	
65-plussers						
≤ 120% AOW	} 1	} 7½	1	3½	1	4
> 120% AOW			¾	3	½	2¼

^a In 2001 inclusief effecten van wijzigingen in belasting op vermogen en vermogensinkomsten en de grondslageffecten van de beperking van het reiskostenforfait en de beperking van de aftrek voor consumptief krediet.

^b Bruto inkomen uit arbeid of uitkering; WML = bruto minimumloon, AOW = bruto 100% AOW-uitkering.

^c Inclusief alleenstaande ouders.

Koopkrachteffecten belastingherziening

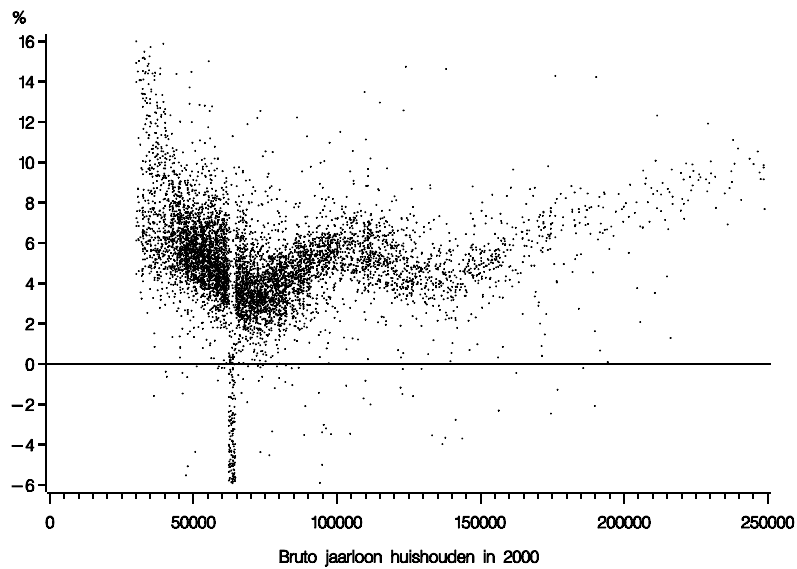
Voor veel huishoudens verbetert de koopkracht in 2001 fors door de herziening van het belastingstelsel (zie kader). Voor modaal bedraagt de verbetering 5¼%. In de standaardkoopkracht in tabel IV.2.1. komen de effecten van de gewijzigde heffing op vermogensinkomsten en de grondslagverbreding niet tot uiting. De grondslagverbreding

wordt onder andere gerealiseerd door de beperking van een aantal aftrekposten, zoals de aftrek voor werkelijke beroepskosten, rente op consumptief krediet en premies voor lijfrenten en een versoering van het reiskostenforfait. Gemiddeld leiden deze wijzigingen in 2001 tot een koopkrachtverlies van ongeveer 1½% per huishouden. De koopkrachtcijfers inclusief gemiddeld effect van de grondslagverbreding zijn tussen haakjes vermeld in tabel IV.2.1. Het effect van de grondslagverbreding is echter sterk afhankelijk van het individuele gebruik van de aftrekposten en/of de hoogte van het vermogen.

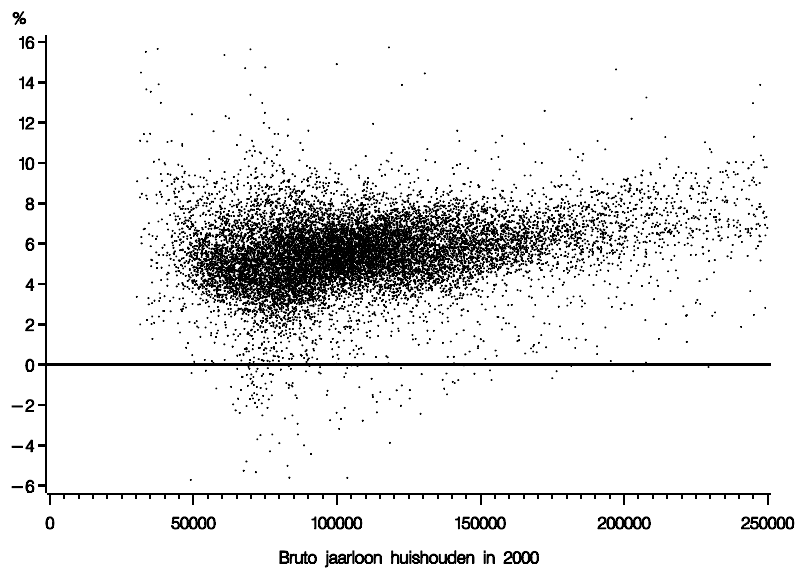
De berekende koopkrachteffecten variëren sterk met de hoogte van het inkomen. Dit is goed te zien in grafieken IV.2.1 en IV.2.3, waarin de punten de koopkrachteffecten van respectievelijk werkende alleenverdieners en alleenstaande werknemers uit de steekproef weergeven (iedere punt correspondeert met ongeveer 145 werkelijke huishoudens). De belangrijke effecten bij verschillende inkomensniveau's (exclusief inkomsten uit vermogen) zijn als volgt.

- Werkenden met een laag inkomen (tot f31 500) gaan er sterk op vooruit door de introductie van de arbeidskortingen, die deels in de plaats komen van het huidige arbeidskostenforfait. Deze belastingkorting neemt sterk toe van f285 bij 50% van het minimumloon tot f2 028 bij 100% van het minimumloon. Als gevolg hiervan houdt een werknemer van een stijging van het bruto loon in dit traject (door meer uren te werken of door een loonstijging) in het nieuwe belastingplan meer over dan voorheen (zie ook het kader over de marginale wig).
- Inkomens net boven modaal (f56 000) zien hun koopkracht minder snel toenemen. Dit wordt deels veroorzaakt doordat de verlenging van de eerste twee schijven kleiner is dan de huidige heffingsvrije som. Hierdoor gaan sommige huishoudens over een deel van hun inkomen 42% in plaats van 37,6% belasting betalen.
- Huishoudens met een inkomen rond twee keer modaal (f 112 000) profiteren van het lagere tarief van de derde schijf (42% in plaats van 50%). Hierdoor gaan ze er meer in inkomen op vooruit dan huishoudens met een inkomen dat iets lager is dan twee keer modaal.
- Voor huishoudens met een inkomen net boven twee keer modaal leidt de inkorting van de derde schijf ertoe dat hun koopkracht relatief iets minder toeneemt. Over een deel van hun inkomen betalen ze het iets hogere tarief van de vierde schijf (52% in plaats van 50%).
- Tot slot gaan de werknemers met de hoogste inkomens er als gevolg van de wijzigingen in de inkomstenbelasting weer veel op vooruit door de verlaging van het toptarief. De wijzigingen in de belastingheffing op vermogensinkomsten en de grondslagverbreding leiden echter vooral voor deze groep tot aanzienlijke en in veel gevallen negatieve inkomenseffecten.

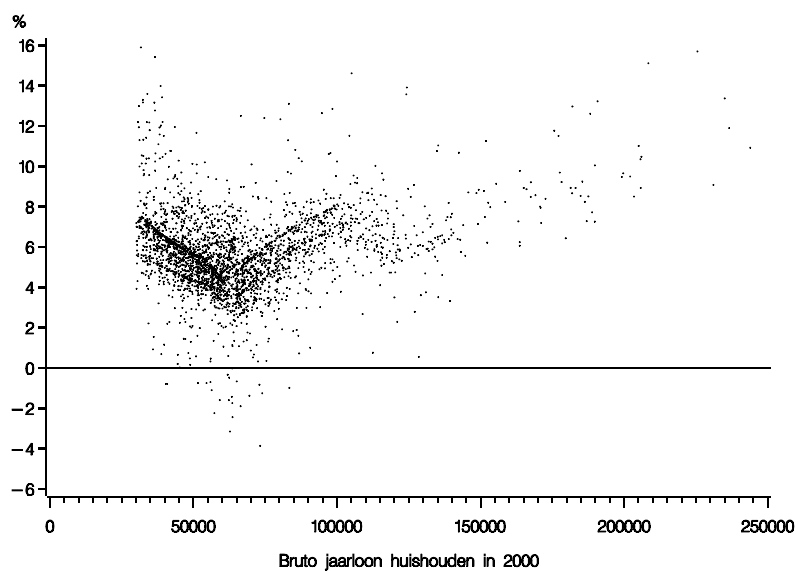
Grafiek IV.2.1 Koopkracht 2001; hoofdverdiener werknemer, alleenverdiener

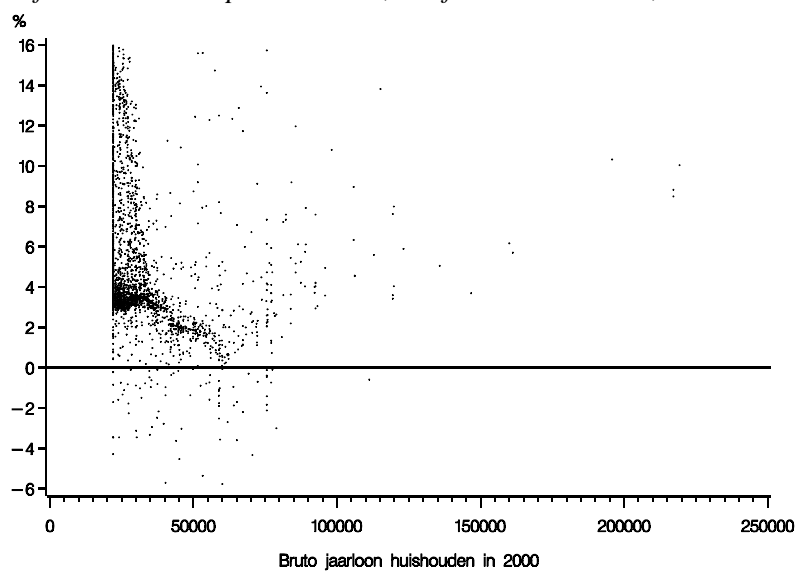
Grafiek IV.2.2 Koopkracht 2001; hoofdverdiener werknemer, tweeverdieners

Grafiek IV.2.3 Koopkracht 2001; hoofdverdiener werknemer, alleenstaande

Grafiek IV.2.4 Koopkracht 2001; hoofdverdiener AOW, alleenstaande

Hoofdpijnen van de belastingheffing op inkomen uit arbeid in 2001

Een belangrijk onderdeel van de belastingherziening is de invoering van het boxenstelsel, waarbij verschillende soorten inkomens ondergebracht worden in verschillende, van elkaar gescheiden 'boxen'. In de huidige situatie worden alle inkomens bij elkaar opgeteld (onder aftrek van vrijstellingen) en belast tegen het progressieve tarief. In de nieuwe situatie valt inkomen uit arbeid en woning in box 1, inkomen uit aanmerkelijk belang in box 2 en inkomen uit sparen en beleggen in box 3.

De belangrijkste wijzigingen in de belastingheffing op inkomen uit arbeid en woning zijn als volgt.

- *De belastingvrije som verdwijnt, en in plaats daarvan wordt een heffingskorting ingevoerd. Dit is een korting op de te betalen belasting, die onafhankelijk is van de hoogte van het marginale belastingtarief. Iedereen (ook niet-werkenden) heeft in beginsel recht op een algemene heffingskorting. Er gelden aanvullende kortingen voor alleenstaande ouders en ouderen.*

- *In het nieuwe stelsel wordt elke partner belast voor het eigen inkomen. Als een partner geen inkomen heeft, kan door middel van een voorlopige teruggave toch de heffingskorting worden verkregen, mits de totale belasting die door het huishouden betaald moet worden hoger is dan de heffingskorting.*

- *Het huidige arbeidskostenforfait als aftrekpost van het belastbaar inkomen van werkenden wordt afgeschaft en in plaats daarvan wordt de arbeidskorting ingevoerd. Deze korting stijgt van f 285 bij 50% van het minimumloon naar f 2 028 bij 100% van het minimumloon.*

- *Huishoudens met kinderen met een belastbaar huishoudinkomen lager dan f 59 993 krijgen een belastingkorting van f 166. Is het huishoudinkomen lager dan f 119 986, dan bedraagt de korting nog f 83. Daarnaast krijgen alle werkende ouders met kinderen jonger dan 12 jaar een belastingkorting van f 228 (combinatiekorting).*

- *De tarieven van de derde en vierde schijven dalen van 50% en 60% naar respectievelijk 42% en 52%.*

Door de invoering van de kinderkortingen en de combinatiekorting gaan ouders met een relatief laag inkomen er het meest op vooruit. Gezinnen met een inkomen van minder dan f 59 993 krijgen een belastingkorting van f 166. Huishoudens met kinderen met een belastbaar inkomen dat niet hoger is dan f 119 986 krijgen de helft van dit bedrag, f 83. Alle werkende ouders met kinderen jonger dan 12 jaar krijgen daarnaast een heffingskorting van f 228 (combinatiekorting). Tweeverdieners krijgen deze korting tweemaal. Om in aanmerking te komen voor deze kortingen moeten belastingplichtigen zelf de leeftijd van de kinderen en de hoogte van het huishoudinkomen bij de belasting opgeven. Dit betekent dat ook een groot aantal personen voor wie momenteel de loonheffing gelijk is aan de eindheffing een aangifteformulier moet gaan invullen. Bij de koopkrachtberekeningen is ervan uitgegaan dat alle rechthebbenden dat ook feitelijk zullen doen.

Uitkeringsgerechtigden en 65-plussers ontvangen geen arbeidskorting en worden geconfronteerd met de afschaffing van het inactievenforfait. Hierdoor is hun koopkrachtstijging kleiner dan die van werkenden. Daarnaast blijven uitkeringsgerechtigden met kinderen in koopkracht relatief achter bij werkende ouders, doordat zij geen aanspraak kunnen maken op de combinatiekorting. AOW-ers met een aanvullend pensioen van circa f 35 000 (alleenstaanden, zie grafiek IV.2.4) of f 40 000 (gehuwden) ervaren een relatief geringe koopkrachtstijging. Dit komt doordat ze voorheen nog in het lage belastingtarief van de tweede schijf vielen, maar nu voor een deel van hun inkomen in de derde schijf terecht komen. AOW-ers met een niet-werkende partner jonger dan 65 jaar gaan er in vergelijking met andere AOW-ers sterker op vooruit. Doordat de jongere partner recht heeft op de hogere individuele heffingskorting van 65-minners, heeft deze groep huishoudens een extra belastingvoordeel zolang de partner jonger is dan 65 jaar.

De puntenwolken illustreren dat er, zelfs bij gelijke inkomenshoogte, sprake is van een grote spreiding in koopkrachtmutaties. Deze spreiding wordt veroorzaakt door huishoudsamenstelling, woonsituatie en effecten van de wijziging van de heffing op vermogensinkomsten en grondslagverbreding. Zo wordt bijvoorbeeld de aftrek van hypotheekrente 'minder waard' door de daling van de belastingtarieven. Huishoudens met een hoge hypotheek gaan er hierdoor minder op vooruit.

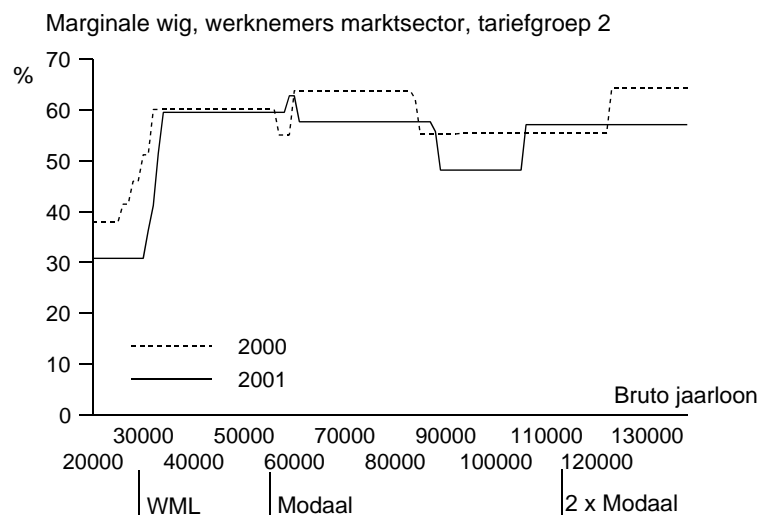
Bij tweeverdieners is de spreiding groot door de uiteenlopende combinaties van twee inkomens. Voor de koopkrachteffecten is het van belang of beide partners evenveel inkomen hebben, of dat de hoofdverdiener beduidend meer verdient dan de partner. Als gevolg van deze verschillen in verdeling, zijn de koopkrachteffecten van de overschrijding van de ziekenfondsgrens (waarbij het inkomen van de hoofdverdiener het toetsingsinkomen is) gespreid, en niet een duidelijk herkenbare lijn, zoals in grafiek IV.2.1.

Marginale wig in 2001

Met de marginale wig wordt dat deel van een (kleine) verandering van de arbeidskosten bedoeld dat wordt afgedragen aan belasting, sociale premies en pensioenpremies. Een hoge marginale wig zorgt ervoor dat werknemers een geringe prikkel hebben om meer inkomen te verwerven; een groot deel van de loonstijging zien ze immers toch niet terug in hun koopkracht. De daling van de belastingtarieven over de hele linie leidt in 2001 voor veel inkomensgroepen tot een lagere marginale wig. Echter, niet alle inkomensgroepen ervaren een daling van de marginale wig.

Door de invoering van de arbeidskorting daalt de marginale wig in het traject van 50% tot 100% van het minimumloon aanzienlijk. Rond modaal stijgt de marginale wig juist iets (met name voor tariefgroep 3, niet afgebeeld), doordat werknemers eerder in de derde schijf komen. Voor werknemers met een inkomen rond twee keer modaal stijgt de marginale wig ook, doordat men eerder in de vierde schijf terechtkomt, en 52% in plaats van 50% belasting gaat betalen.

Werknemers met kinderen krijgen te maken met twee nieuwe 'pieken' in de marginale wig (niet zichtbaar in de grafiek). Door de introductie van de inkomensafhankelijke kinderkorting met inkomensgrenzen rond modaal en twee keer modaal kunnen werknemers door een kleine stijging van het bruto loon deze inkomensgrens passeren en hierdoor netto relatief minder overhouden.

Ook alleenstaande AOW-ers kennen een zeer grote spreiding in hun koopkracht. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door de wijzigingen in de belasting op vermogens en vermogensinkomsten.

Ondanks het over het algemeen zeer gunstige koopkrachtbeeld, blijkt dat een klein gedeelte van de huishoudens er volgend jaar op achteruit gaat. Naast het overschrijden van de ziekenfondsgrens, is dit toe te schrijven aan de effecten van de veranderde belastingheffing op (inkomsten uit) vermogen en de grondslagverbreding.

IV.2.2 Partieel koopkrachteffect van belasting op vermogensinkomsten

Een belangrijk onderdeel van de belastingherziening 2001 betreft de wijziging van de belasting op (inkomsten uit) vermogen⁷. Hieronder wordt nagegaan wat de effecten zijn van deze wijziging op de koopkracht. De analyse richt zich met name op de inkomsten uit vermogen die in het nieuwe belastingstelsel niet meer gesaldeerd worden met andere inkomsten (bijvoorbeeld uit arbeid), maar apart in box 3 behandeld worden. De inkomsten uit de eigen woning, die in het nieuwe belastingstelsel in box 1 vallen, zijn wel in de berekening van de koopkracht meegenomen. Aangezien in de behandeling hiervan geen veranderingen optreden, worden deze niet uitgebreid besproken. De inkomsten uit aandelen aanmerkelijk belang, die in het toekomstige belastingstelsel in box 2 vallen, zijn in de analyse niet meegenomen.

Bij de berekening van koopkrachteffecten wordt geen rekening gehouden met eventuele gedragseffecten. Het is niet onwaarschijnlijk dat het gedrag ten aanzien van lenen, sparen en beleggen wel verandert, omdat het rendement na belasting verandert. Het opnemen van consumptief krediet wordt bijvoorbeeld duurder door het vervallen van de mogelijkheid de betaalde rente op te voeren als aftrekpost. Verder vervalt bijvoorbeeld de fiscale stimulans om te beleggen in producten die geen rente of dividend uitkeren. Bij de berekeningen is evenmin rekening gehouden met eventuele veranderingen in aangiftegedrag.

In het kader van de belastingherziening wordt de belasting op inkomsten uit vermogen vervangen door de forfaitaire rendementsheffing. In het oude stelsel zijn rente en dividend boven de vrijstellingen (van elk f 1000) onderworpen aan de progressieve inkomstenbelasting.

Daarnaast geldt in het oude stelsel een vermogensbelasting van 0,7% over het netto vermogen (vermogen minus schulden), inclusief de aandelen aanmerkelijk belang en de

⁷ Inkomsten uit vermogen omvatten wel rente en dividend, maar geen koerswinst. Hiermee wordt aangesloten bij de definitie van inkomen van het CBS. Koerswinst wordt door het CBS beschouwd als vermogensaanwas en blijft buiten het inkomensbegrip. In het oude belastingstelsel valt koerswinst ook niet onder de inkomstenbelasting. Koerswinst is dus ook niet meegenomen in de berekening van de koopkracht.

waarde van de eigen woning minus de hypotheekschuld boven de vrijstelling van *f* 200 000 (voor ongehuwden) of *f* 250 000 (voor gehuwden). Deze vermogensbelasting wordt in 2001 afgeschaft. Betaalde consumptieve rente is in het oude stelsel tot *f* 5 291 (voor alleenstaanden) of *f* 10 582 (voor gehuwden) aftrekbaar.

In het nieuwe stelsel bedraagt de forfaitaire rendementsheffing 30% over een fictief rendement van 4% over het netto vermogen (exclusief de netto waarde van de eigen woning en de aandelen aanmerkelijk belang) boven de basisvrijstelling. De vermogensvrijstelling bedraagt *f* 38 786. Partners kunnen elk afzonderlijk hierop aanspraak maken of de gezamenlijke vrijstelling bij één van hen in aanmerking doen komen. Voor ouderen geldt naast eerdergenoemde vermogensvrijstelling onder voorwaarden nog een aanvullende ouderentoeslag.

Het gemiddelde vermogen van de ruim 6,6 miljoen particuliere huishoudens bedroeg in 1997, het meest recente jaar waarover de Vermogensstatistiek van het CBS beschikbaar is, *f* 168 000. Het belangrijkste vermogensbestanddeel is de eigen woning. In de Vermogensstatistiek is overigens geen rekening gehouden met aanspraken op pensioen en levensverzekeringen, opgebouwde tegoeden in het kader van spaar- en levenhypotheeken, contant geld, duurzame consumptiegoederen, juwelen en antiek.⁸

De verdeling van de vermogens over de huishoudens is zeer ongelijk. Enerzijds hadden in 1997 bijna één miljoen huishoudens een negatief vermogen (meer schulden dan bezittingen). Anderzijds hadden bijna 1,2 miljoen huishoudens een vermogen van meer dan een kwart miljoen gulden. Deze 18 procent van de huishoudens bezat ongeveer 76 procent van het totale vermogen. De grote vermogens zitten vooral bij ouderen en bij mensen met een hoog inkomen. Ouderen beschikken over meer vermogen dan jongeren doordat zij langer hebben kunnen sparen en doordat zij gemiddeld meer geërfd hebben.

De belangrijkste vermogensbestanddelen die vanaf 2001 onder de forfaitaire rendementsheffing vallen zijn banktegoeden, obligaties, overige aandelen (aandelen zonder aanmerkelijk belang) minus overige schulden (schulden naast schulden eigen woning). Van alle huishoudens heeft 99% een banktegoed; het gemiddelde banktegoed in 1997 bedraagt *f* 36 000. Twaalf procent van de huishoudens heeft overige aandelen; de gemiddelde waarde van de portefeuille van deze huishoudens bedraagt *f* 148 000. Slechts 2 procent van de huishoudens beschikt over obligaties; de waarde van de obligaties bedraagt gemiddeld *f* 78 000 gulden. 39% van de huishoudens heeft overige schulden; de gemiddelde overige schuld bedraagt *f* 42 000.

In het huidige belastingstelsel kan de betaalde rente op overige schulden tot de eerder genoemde grenzen van andere belastbare inkomsten worden afgetrokken. Het

⁸ Het effect van het weglaten van deze vermogenscomponenten op de koopkracht is waarschijnlijk beperkt, aangezien ze (uitgezonderd contant geld) geheel of grotendeels zijn vrijgesteld van de forfaitaire rendementsheffing.

rentepercentage op overige schulden, afgeleid uit de opgaven bij de belastingdienst van betaalde rente en schuld, was in 1997 gemiddeld 5,8%. De ontvangen rente op banktegoeden en het uitgekeerde dividend moet boven de eerder genoemde vrijstellingen bij andere belastbare inkomsten worden opgeteld. De rente op banktegoeden (inclusief obligaties) was in 1997 gemiddeld 4,3%. Het dividendrendement blijkt sterk af te nemen met de omvang van het aandelenvermogen. Het dividendrendement bij een aandelenvermogen tot *f* 100 000 bedraagt volgens de Vermogensstatistiek in 1997 gemiddeld 2,5%; bij een vermogen boven de *f* 100 000 gemiddeld 1,0%. Kennelijk kiezen huishoudens die boven de dividendvrijstelling dreigen te komen op dit moment vaak voor aandelen die een laag dividend (en meer onbelaste koerswinst) of een stockdividend uitkeren.

De partiële koopkrachteffecten van de wijziging van de belasting op (inkomsten uit) vermogen zijn, net als de vermogens zelf, scheef verdeeld. Voor het merendeel van de huishoudens heeft de wijziging in de belasting op (inkomsten uit) vermogen geen of nauwelijks effect op de koopkracht. Dit betreft met name de huishoudens die zowel in het oude als in het nieuwe stelsel onder de vrijstellingen vallen. Daarnaast zijn er huishoudens voor wie de tarieven in het oude en nieuwe stelsel effectief nauwelijks van elkaar verschillen. Dit geldt bijvoorbeeld voor iemand die in het oude stelsel een IB-tarief van 50% betaalt over een dividendrendement van 1% en vermogensbelasting van 0,7%; deze betaalt in het nieuwe stelsel een tarief van 30% over een forfaitair rendement van 4%.⁹

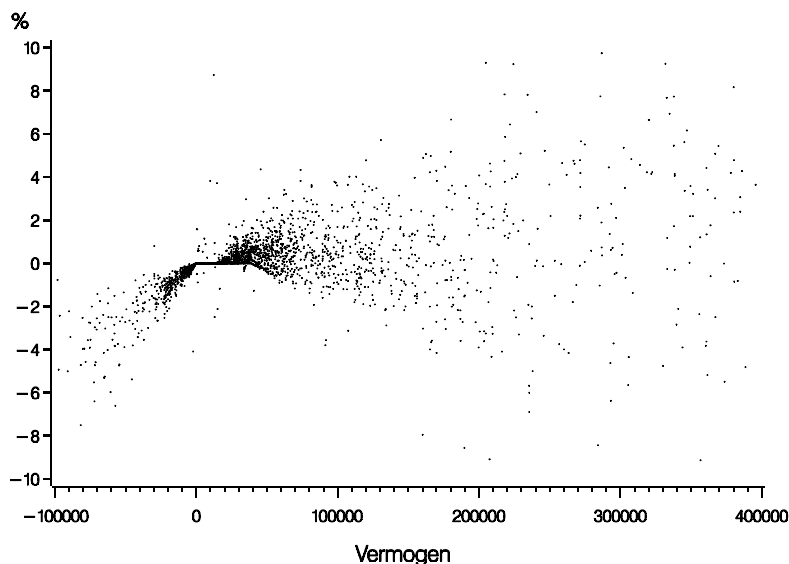
Een klein gedeelte van de huishoudens ondervindt een negatief partieel koopkrachteffect. Dit kan veroorzaakt worden door het wegvallen van de mogelijkheid om rente op consumptief krediet op te voeren als aftrekpost. Het kan ook veroorzaakt worden doordat huishoudens wel over een behoorlijk vermogen beschikken, maar in het oude stelsel weinig belaste vermogensinkomsten hadden. Dit betreft bijvoorbeeld vermogens die bestaan uit aandelen met een laag dividend of een stockdividend. Het tarief (0,7%) en de vrijstelling in de oude vermogensbelasting is voor hen gunstiger dan het tarief (30% \times 4%) en de vrijstelling in de forfaitaire rendementsheffing. Ook huishoudens die met geleend geld aandelen hebben gekocht gaan er in bijna alle gevallen in koopkracht op achteruit.

Ten slotte ondervindt een klein gedeelte van de huishoudens van de wijziging van de heffing op vermogensinkomsten een positief partieel effect op de koopkracht. Dit betreft vooral huishoudens die over een behoorlijk vermogen beschikken en in het oude stelsel veel belasting betaalden over (inkomsten uit) vermogen. Dit betreft bijvoorbeeld huishoudens met een hoog banktegoed of obligaties. Zij betaalden een marginaal tarief

⁹ Hierbij is geen rekening gehouden met verschillen in vrijstellingen tussen het oude en nieuwe stelsel. Bij een hoog (inkomsten uit) vermogen zijn de effecten hiervan op de koopkracht echter beperkt.

van 50 of 60% over een rendement van gemiddeld 4,3%. Bovendien betaalden zij boven de vrijstelling nog 0,7% aan vermogensbelasting. In het nieuwe stelsel betalen ze slechts een marginaal tarief van 30% over een forfaitair rendement van 4%. Ook mensen die in het oude stelsel vermogensbelasting betaalden vanwege het bezit van een dure eigen woning en een lage hypotheekschuld ondervinden een gunstig effect op de koopkracht. De eigen woning valt immers niet onder de forfaitaire rendementsheffing.

Grafiek IV.2.5 Partieel koopkrachteffect 2001 van gewijzigde heffing op (inkomen uit) vermogen, alleenstaanden

Het verband tussen het partiële koopkrachteffect van de gewijzigde heffing op (inkomen uit) vermogen (inclusief eigen woning) en de omvang van het vermogen volgens box 3 (banktegoeden, obligaties en aandelen) is weergegeven in grafiek IV.2.5. Als het netto vermogen negatief is en er wordt netto rente betaald, dan is het partiële effect op de koopkracht in het algemeen negatief door het vervallen van de aftrekpost. Als het netto vermogen positief is, dan kan het partiële effect op de koopkracht zowel positief als negatief zijn. Dit is afhankelijk van de hoogte van de rente en het dividend (in % van het vermogen), de hoogte van het marginale tarief in het oude stelsel en het effect van vrijstellingen.

IV.2.3 Verdeling groei nationale inkomen

Vorig jaar steeg het reële netto nationale inkomen (NNI) incidenteel beduidend sterker dan het BBP (zie kader). In 2000 groeit dit inkomen naar verwachting even veel als het

Welke factoren bepalen het verschil tussen NNI- en BBP-groei?

Het netto nationaal product (NNP) valt te bepalen door bij het bruto binnenlands product (BBP) het saldo van de in het buitenland verdiende primaire inkomens op te tellen en vervolgens van het aldus verkregen bruto nationaal product (BNP) de afschrijvingen af te trekken. In waarde is het nationaal inkomen gelijk aan het nationaal product, maar beide begrippen kennen elk hun eigen deflator.

De groei van het reële netto nationale inkomen (NNI) wijkt af van de toename van het reële NNP, indien de ruilvoet in het handelsverkeer met het buitenland verandert. Als de prijsstijging van de uitvoer die van de invoer overtreft, is sprake van een ruilvoetwinst, die de bestedingsmogelijkheden van de nationale economie groter maakt en daarmee de groei van het reële NNI. Bij een prijsstijging van de uitvoer beneden die van de invoer, zoals in 1999 het geval was, doet zich de omgekeerde situatie van een ruilvoetverlies voor.

Sinds de jongste revisie van de Nationale Rekeningen maakt het saldo van de ingehouden winsten op de directe buitenlandse investeringen onderdeel uit van het saldo van de primaire inkomens. De volatiliteit van de groei van het reële NNI is hierdoor belangrijk toegenomen, omdat de omvang van het saldo van de ingehouden winsten in de loop van de tijd sterk schommelt. Zo nam dit saldo in 1999 bijzonder krachtig toe. Dat hing samen met het ongebruikelijke verschijnsel van een fors (f9 mld) negatief saldo in 1998 als gevolg van een eenmalige negatieve herwaardering op de waarde van de investeringen van een Nederlandse multinational in de Verenigde Staten. Zonder dit effect zou de groei van het reële NNI in 1999 niet op 5,9% maar op 3,8% zijn uitgekomen.

Bruto binnenlands product en netto nationaal inkomen in 1999

	waarde mld gld	reële mutatie in %
Bruto binnenlands product	824,0	3,9
Saldo primaire inkomens	9,5	
Bruto nationaal product	833,5	6,1
Afschrijvingen	123,5	
Netto nationaal product	710,0	6,6
Effect ruilvoetmutatie (in % NNP)		- 0,7
Reëel netto nationaal inkomen		5,9

BBP. Er is weliswaar sprake van een ruilvoetverlies, maar daar staat een toename van het saldo van de primaire inkomens uit het buitenland tegenover. Voor volgend jaar wordt op een inkomensgroei van 4½% gerekend. Vooral als gevolg van een ruilvoetwinst stijgt het NNI in de projectie dan sterker dan het BBP.

Het netto loon- en uitkeringsinkomen van gezinnen neemt in 2000 vermoedelijk toe met 3% (zie tabel III.1.1). Dat is te danken aan de krachtige groei van de werkgelegenheid en aan de toename van de koopkracht. Met de stijging van hun beschikbare inkomen (inclusief individualiseerbare overheidsconsumptie) ontvangen de gezinnen dit jaar 2½%-punt van de NNI-groei. Volgend jaar leggen de gezinnen in de projectie beslag op 3¾%-punt van de inkomstenstename. Hun aandeel in de groei is dan dus belangrijk groter dan dit jaar, hetgeen samenhangt met de lastenverlichting in het kader van de belastinghervorming.

Tabel IV.2.3 Aandelen in de volumegroei van het nationaal inkomen^a, 1996-2001

	1999	1999	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	waarde mld gld	%	%-punt					
Gezinnen ^b	542	76	1,2	2,8	2,5	2,2	2½	3¾
Bedrijven	65	9	- 1,5	1,0	- 2,2	1,7	¾	0
Collectieve sector	102	14	2,2	1,1	1,5	2,1	1¼	½
Nationaal inkomen	710	100	1,8	4,9	1,7	5,9	4½	4½

^a Exclusief netto inkomensoverdrachten uit het buitenland.

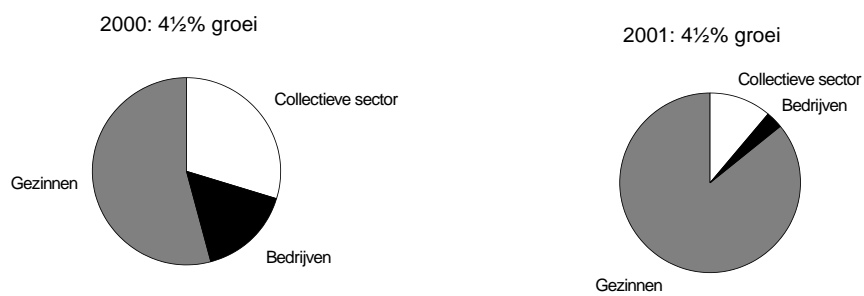
^b Inclusief collectieve pensioenbesparingen en individualiseerbare overheidsconsumptie.

Ondanks een dalende kapitaalinkomensquote profiteren de bedrijven dit jaar toch van de inkomstenstename. Hun aandeel in de groei bedraagt in de projectie ¾%-punt. Dat is onder meer te danken aan de verbetering van het saldo van de in het buitenland verdiende primaire inkomens. Daarnaast speelt een rol dat een deel van de hogere gasbaten aan bedrijven ten goede komt, terwijl de delfstoffenwinning bij de bepaling van de kapitaalinkomensquote volledig buiten beschouwing blijft. Volgend jaar profiteren de bedrijven bij een lichte toename van de kapitaalinkomensquote waarschijnlijk nauwelijks van de inkomensgroei.

De collectieve sector legt dit jaar beslag op 1¼%-punt van de stijging van het NNI. Zij gebruikt haar aandeel in de groei met name voor een verhoging van het vorderingensaldo. In het cijferbeeld voor volgend jaar legt de overheid vanwege de grote lastenverlichting een geringere claim op de inkomensgroei (½%-punt). Er resteert dan geen ruimte

voor een verdere toename van het vorderingensaldo. Dit saldo neemt volgend jaar naar verwachting juist enigszins af.

Grafiek IV.2.6 Aandelen in de volumegroei van het nationaal inkomen (in %), 2000-2001

V De collectieve sector

V.1 De collectieve uitgaven

Door de gunstige economische ontwikkeling en een strakke begrotingsdiscipline blijven de collectieve uitgaven achter bij de groei van het BBP. Volgend jaar daalt de bruto collectieve uitgavenquote naar schatting met 1½%-punt tot ruim 45% BBP. Het aantal sociale uitkeringen blijft vrijwel gelijk. Dit is de resultante van een daling van het aantal werkloosheidsuitkeringen en een stijging bij de AOW, WAO en ZW. Door de sterke verbetering van het vorderingensaldo van de collectieve sector nemen de rente-uitgaven als percentage van het BBP snel af. Bovenop de intensiveringen die al in het regeerakkoord waren afgesproken, gaat er extra geld naar met name het onderwijs en de zorg. Daarnaast is volgend jaar extra geld nodig voor de koppeling van de uitkeringen en de salarissen in de collectieve sector aan de loonontwikkeling in de marktsector.

V.1.1 Beleidsuitgangspunten

De beleidsuitgangspunten voor 2000 zijn sinds het CEP 2000 nog op enkele punten veranderd. Deze aanpassingen houden vooral verband met de intensiveringen van ongeveer f 7½ mld waartoe dit jaar is besloten. Een aantal van deze intensiveringen was reeds in het CEP 2000 verwerkt, namelijk de uitgaven aan mestproblematiek, ruim f 0,3 mld, de f 0,4 mld die bij de Algemene Politieke Beschouwingen is uitgetrokken voor onder andere het onderwijs en de f 0,5 mld extra uitgaven aan geneesmiddelen. De resterende extra uitgaven zijn met name bestemd voor het onderwijs en de zorgsector. In verband met de vuurwerkramp in Enschede komt dit jaar f 0,4 mld ten laste van de rijksbegroting.

Het CPB acht het niet waarschijnlijk dat alle intensiveringen in dit jaar volledig tot besteding komen. In de voorliggende raming is rekening gehouden met enige onderbesteding. Enerzijds is er voor de besteding van de totale intensivering materieel slechts een half jaar beschikbaar. Anderzijds zal het vanwege de krappe arbeidsmarkt lastig zijn om de gewenste arbeidskrachten voor bijvoorbeeld het onderwijs en de zorgsector aan te trekken.

Tabel V.1.1 Kerngegevens collectieve sector, 1998-2001^a

	1998	1999	2000	2001
	% BBP			
<i>I Collectieve uitgaven</i>				
Directe bestedingen	26,5	26,6	26,6	26,2
w.v. loonsom	10,0	10,0	9,8	9,6
materiële consumptie	6,2	6,3	6,3	6,1
investerings	3,1	3,2	3,4	3,4
uitkeringen in natura	7,2	7,1	7,2	7,1
Inkomensoverdrachten	14,5	13,8	13,5	13,1
w.v. binnenland	12,3	11,8	11,4	10,9
buitenland	2,1	2,1	2,1	2,1
Kostprijsverlagende subsidies	1,5	1,6	1,5	1,4
Rente	4,7	4,6	4,0	3,6
Kapitaaloverdrachten ^b	<u>1,0</u>	<u>1,1</u>	<u>1,3</u>	<u>1,1</u>
Collectieve uitgaven bruto	48,2	47,6	46,9	45,3
Nbm overig excl. gasbaten binnenland ^c	7,7	6,0	6,7 ^d	5,8
Statistische verschillen	<u>0,2</u>	<u>-0,1</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>
Collectieve uitgaven netto	40,2	41,7	40,1	39,5
<i>II Collectieve lasten en gasbaten binnenland</i>				
Belastingen	24,8	25,6	25,3	25,5
Premies	<u>15,7</u>	<u>16,0</u>	<u>16,0</u>	<u>14,1</u>
Collectieve lasten	40,5	41,6	41,3	39,6
Gasbaten binnenland	0,4	0,3	0,3	0,4
<i>III Financieringsaldo</i>				
Rijk ^{b,c}	-0,3	-1,4	-0,4 ^d	0,2
Overig centrale overheid	0,0	0,0	0,0	0,0
Lagere overheid	0,6	0,4	0,3	0,3
Sociale fondsen	<u>0,4</u>	<u>1,3</u>	<u>1,5</u>	<u>0,1</u>
Collectieve sector	0,7	0,2	1,5 ^d	0,5
<i>IV Overige kerngegevens</i>				
Vorderingensaldo collectieve sector	-0,7	1,0	1,8 ^d	0,8
Bruto schuld collectieve sector (ultimo)	66,6	62,9	56,5	52,0
Bruto staatsschuld (ultimo)	53,6	51,1	46,0	42,6
Verhouding inactieven-actieven (%)	69,8	67,6	65,9	64,8
Prijsmutatie netto materiële overheidsconsumptie	1,0	1,8	2,6	3,5

^a Gecorrigeerd voor statistische vertekeningen.^b Inclusief kredietverlening, debudgetteringen en studieleningen.^c Exclusief vervroegde aflossing woningwetleningen (VAW) en balansverkorting volkshuisvesting.^d Inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP.

Op het terrein van de sociale zekerheid en arbeidsmarkt is sprake van een intensivering van *f* 0,2 mld in 2000 in verband met de kosten van de reorganisatie van de uitvoering van de sociale zekerheid. Daarnaast heeft invoering van de nieuwe vreemdelingenwet partieel een opwaarts effect van een paar duizend op het aantal bijstandsuitkeringen in 2001. Als onderdeel van het armoedevalpakket wordt in 2001 een belastingvrije premie van *f* 4000 netto geïntroduceerd voor langdurige bijstandsontvangers die uitstromen naar een reguliere baan. Hiermee wordt het verlies aan inkomensafhankelijke uitkeringen bij de overgang naar een baan in de eerste twee jaar gecompenseerd en derhalve het arbeidsaanbod gestimuleerd. In 2001 is het budgettair beslag van deze maatregel gering, omdat de eerste *f* 1000 van de premie pas een half jaar na aanvang van het arbeidscontract wordt verstrekt.

De intensiveringen in de zorg voor dit jaar betreffen gedeeltelijk het naar voren halen van afspraken uit het regeerakkoord. Het gaat hier om afspraken over de aanpak van wachtlijsten in de thuiszorg en de gehandicaptenzorg. Daarnaast vindt in de zorg additioneel beleid plaats in de vorm van ICT-investeringen en bestrijding van arbeidsmarktknelpunten. Tevens wordt extra geld vrijgemaakt voor ziekenhuizen. Dit betreft naast middelen voor het vergroten van de productie ook het uitbreiden van het aantal specialistenplaatsen.

De beleidsuitgangspunten voor 2001 worden allereerst bepaald door de intensiveringen en ombuigingen uit het regeerakkoord. Per saldo zijn in 2001 de intensiveringen ruim *f* 3 mld hoger dan de ombuigingen. De belangrijkste uitgavenoploop volgend jaar vindt plaats in het onderwijs, bij politie en justitie en de zorg. Bovenop deze intensiveringen uit het regeerakkoord komen de extra uitgaven van *f* 7 mld waartoe dit jaar is besloten. De in 2001 gereserveerde *f* 0,1 mld voor het stimuleren van Publiek Private Samenwerking (PPS) bij infra-projecten is voorsnog niet meegenomen omdat nog onduidelijk is hoe dit geld tot besteding zal komen. Dit geldt eveneens voor de *f* 0,35 mld die in 2001 in het regionale mobiliteitsfonds gestort wordt. In de berekeningen is ervan uitgegaan dat hiervan in 2001 slechts *f* 0,1 mld tot besteding zal komen.

V.1.2 De ontwikkeling van de collectieve uitgaven

De bruto-collectieve-uitgavenquote laat volgend jaar op basis van de uitgangspunten uit de vorige paragraaf en de eerder geschetste macro-economische ontwikkeling een daling zien naar 45,3% BBP, bijna 3%-punt lager dan in 1998. Dat de collectieve uitgaven volgend jaar minder stijgen dan het BBP, wordt vooral veroorzaakt door een achterblijvende volume-ontwikkeling. Bij de rente-uitgaven en de subsidies is zelfs sprake van scherpe volume-dalingen.

Het cluster onderwijs krijgt zowel in 2000 als in 2001 een impuls. Enerzijds vindt er een bescheiden versnelling plaats van maatregelen uit het regeerakkoord, anderzijds wordt

boven de intensiveringen uit het regeerakkoord geld beschikbaar gesteld voor bijvoorbeeld vroegschoolse opvang voor kinderen met een onderwijsachterstand. Eveneens wordt geld uitgetrokken voor het wegwerken van de achterstand in het gebruik van ICT-hulpmiddelen in het onderwijs. In Nederland hebben 19 leerlingen in het voortgezet onderwijs samen 1 (vaak verouderde) computer tot hun beschikking. In de VS wordt 1 computer slechts door 7 leerlingen gedeeld.¹ Ook in de Scandinavische landen en het Verenigd Koninkrijk is de leerling/computer ratio gunstiger dan in Nederland. In vergelijking met Frankrijk en Italië stelt Nederland daarentegen meer computers aan de leerlingen in het voortgezet onderwijs beschikbaar.

Tabel V.1.2 Bruto collectieve uitgaven naar beleidsmatige clusters, 1998-2001

	1998	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001
	volumemutaties					prijsmutaties		
Defensie	1,4	1,3	4,8	2¾	- 1¼	2,1	3	4¼
Onderwijs	4,4	4,4	3,1	3½	3¾	3,1	3½	4½
Openbaar bestuur/orde	12,0	11,5	3,5	3	1¼	2,4	2¾	4
Infrastructuur	1,6	1,8	1,6	11¾	2¾	2,9	6	7¼
Zorg	6,7	6,9	3,2	7½ ^a	2 ^a	2,4	3¼	4½
Sociale zekerheid	12,4	10,8	- 1,2	- ¼	0	2,1	2½	3¾
Subsidies	2,3	2,2	10,3	6½	- 7¾	1,9	2¾	3½
Overdrachten buitenland	2,3	2,3	2,1	5¾	5¾	1,7	2¾	3¾
Rentelasten	4,7	3,6	0,1	- 7¾	- 7¾	1,7	2¾	3¾
Kredietverlening	0,5	0,5	8,6	8½	- 1½	1,7	2¾	3¾
Coll. uitgaven (incl. kredieten)	48,2	45,3	2,2	2½	¼	2,2	3	4¼
Bruto Binnenlands Product			3,9	4½	4	1,7	2¾	3¾

^a Gecorrigeerd voor de uitgaven aan WO-II slachtoffers en de Enschederamp bedragen de volumemutaties in 2000 en 2001 respectievelijk 5¾ en 3¾.

De werkgelegenheid bij het openbaar bestuur blijft stijgen. Terwijl er sprake is van productiviteitskortingen op ministeries, neemt de werkgelegenheid bij de politie en de rechterlijke macht toe. Ook neemt het aantal instroom/doorstroombanen toe. De instroombanen zijn een voortzetting van wat voorheen Melkert-I banen heetten. De doorstroombanen zijn de wat beter betaalde gesubsidieerde werkplekken. Eind 2000 moeten er 50 000 instroom/doorstroombanen gecreëerd zijn, een stijging van 20% ten opzichte van de 41 500 gerealiseerde ID-banen eind vorig jaar. Van de 45 000 toegekende banen was daarmee 93% daadwerkelijk bezet. Vooral nog wordt

¹ B.G. Doornekamp: ICT-indicatoren voor het Nederlandse onderwijs in internationaal perspectief, Universiteit Twente, 2000.

verondersteld dat de doelstelling van 50 000 ID-banen in 2000 gerealiseerd zal worden, hoewel de bezetting van ID-banen met name in de zorg moeizaam verloopt.

De subsidies laten in 2001 een volumedaling zien. De daling wordt veroorzaakt door incidenteel hogere subsidies in 2000 vanwege ruim *f* 0,3 mld aan uitgaven in het kader van het mestbeleid. Bovendien is in 2001 de afkoop van subsidies voor woningexploitanten bijna afgerond. Hiermee is in 2000 ongeveer *f* 1 mld gemoeid. In 2001 wordt nog maar voor *f* 0,5 mld aan subsidies afgekocht.

De rente-uitgaven dalen volgend jaar fors. De huidige lage rente is gunstig voor de financiering van nieuwe tekorten en de herfinanciering van aflossingen door het Rijk en lagere overheden. De vermogens die de sociale fondsen bij het Rijk aanhouden zorgen eveneens voor lagere (geconsolideerde) rente-uitgaven. Bedroegen de geconsolideerde rente-uitgaven in 1987 nog zo'n 6½% van het BBP, in 2001 is dat waarschijnlijk nog maar zo'n 3½% (zie kader).

De overdrachten aan het buitenland gaan in 2000 sterk omhoog doordat de afdrachten aan de EU sterk toenemen. Dit is een gevolg van de relatief hoge economische groei van Nederland in 1999 vergeleken met de rest van Europa, waardoor dit jaar een naheffing moet worden betaald. In 2001 wordt de bezuiniging op de EU-afdrachten gerealiseerd die in het regeerakkoord beoogd was. Hierdoor is de volumemutatie van de overdrachten dat jaar aanzienlijk lager.

De ontvangsten aan niet-belastingmiddelen stijgen in 2000 fors ten opzichte van 1999. Deze stijging wordt voornamelijk veroorzaakt door de veiling van UMTS-frequenties met een opbrengst van bijna *f* 6 mld. De veiling van deze frequenties wordt conform de richtlijnen van Eurostat, het statistisch bureau van Europa, geboekt als verkoop van een niet-financieel activum. De opbrengst is daarmee relevant voor de bepaling van het EMU-saldo. In 2000 zijn de gasbaten bijna twee keer zo hoog als in 1999. Deze forse toename wordt veroorzaakt door de sterke stijging van de dollarkoers en olieprijs. In 2001 stabiliseren de gasbaten zich in de projectie op het niveau van dit jaar.

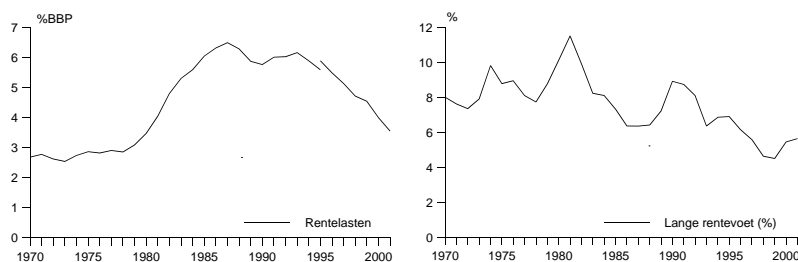
De uitgavenquote sociale zekerheid, al sinds 1994 dalend, neemt verder af tot een kleine 11% van het BBP in 2001. De uitgavenquote daalt dankzij de volumedaling die geconcentreerd is bij de werkloosheidsregelingen en de bijstand (zie paragraaf V.1.3). De uitgaven voor sociale zekerheid zijn in 2000 incidenteel wat lager door na-ijlingseffecten bij de vaststelling van de hoogte van uitkeringen. Het bruto minimumloon, waar veel uitkeringen aan zijn gekoppeld, stijgt door deze na-ijlings effecten in 2000 0,6% minder snel dan de gemiddelde contractlonen en in 2001 0,3% sneller.

In 2000 vindt een forse stijging van de zorguitgaven plaats. Hiervoor zijn twee verklarende factoren. Allereerst groeit de ziekenfondspopulatie ten gevolge van de toetreding van zelfstandigen. Hier staat natuurlijk een compenserende daling van het aantal particulier verzekerden tegenover, maar zorguitgaven door particulier verzekerden maken geen deel uit van de bruto collectieve uitgaven. Daarnaast zijn de WO-II

tegemoetkomingen en een deel van de uitgaven in verband met de vuurwerkramp in Enschede ondergebracht bij het cluster zorg. Voor 2001 wordt juist een relatief lage groei van de collectieve zorguitgaven geraamd. Dit wordt veroorzaakt door een daling van de ziekenfondspopulatie naar haar oude niveau ten gevolge van de aangepaste indexatie van de loongrens, en het eenmalige karakter van de eerder genoemde uitgaven voor WO-II en Enschede.

De ontwikkeling van de rente-uitgaven

Naar verwachting bedragen de rente-uitgaven van de collectieve sector in 2001 ongeveer f 34 mld. Dit is 3½% van het BBP, relatief evenveel als in 1980. In de periode 1970-1980 namen de rente-uitgaven met ongeveer ¾%-punt BBP toe. Na 1980 stegen de rente-uitgaven onder invloed van grote financieringstekorten veel harder dan in het decennium ervoor. In 1987 bereikten de rente-uitgaven een hoogste punt, ze bedroegen toen 6½% van het BBP. Met een reële rentevoet die hoger lag dan de volumegroei van het BBP werd gevreesd voor de houdbaarheid van de collectieve financiën. Door een stringent budgettair beleid gericht op het terugdringen van het financieringstekort daalden de rente-uitgaven tussen 1987 en 1997 met 1½%-punt. Een daling van dezelfde omvang tekent zich af in de relatief korte periode 1997-2001. Deze versnelde afname van de rente-uitgaven heeft enerzijds te maken met de forse verbetering van het EMU-saldo (van -1,1% BBP in 1997 naar +0,8% BBP in 2001) en anderzijds met de relatief lage rente-voeten in 1998 en in 1999.

V.1.3 Uitkeringsvolume en i/a ratio

Na een voortdurende daling van het totale uitkeringsvolume tussen 1995 en 1999 met in totaal 130 000 uitkeringsjaren, wordt voor 2000 een stabilisatie verwacht. In 2001 slaat de ontwikkeling in de projectie om naar een stijging met 20 000 uitkeringsjaren. Deze omslag ontstaat doordat het aantal uitkeringen AOW, WAO en ZW in een vrij constant tempo blijft doorgroeien, terwijl de daling in het aantal werkloosheids- en bijstandsuitkeringen in de raming vertraagt. Het aantal actieven neemt in de projectie voor 2000 en 2001 opnieuw aanzienlijk toe. De i/a-ratio, de verhouding tussen het aantal uitkeringen en het aantal actieven, vervolgt daarmee zijn daling. Naar verwachting zal de i/a-ratio in 2001 ruim 10%-punt lager liggen dan vijf jaar eerder.

Het ziekteverzuimpercentage lag in 1999 ½%-punt hoger dan in 1998, terwijl het ook van 1997 op 1998 al met ½%-punt was gestegen. Enerzijds lijken conjuncturele effecten een plausibele verklaring, anderzijds kunnen wegebbende beleidseffecten een rol spelen. Voor 2000 en 2001 wordt een zelfde verzuimpercentage geraamd als zich in 1999 heeft voorgedaan (6%).

De raming van het WAO-volume sluit aan op de inzichten van het LISV zoals gepubliceerd in de juni-nota. Een verschil is dat het CPB corrigeert voor dubbel tellingen (personen met bijvoorbeeld zowel een WAO- als een Wajong-uitkering) en nuluitkeringen. Het gaat daarbij om een correctie van 21 000 herleide uitkeringsjaren. Voorts telt het CPB eigen risico-dragers mee, maar dat betreft vooralsnog een zeer beperkt volume (3 000 herleide uitkeringsjaren in 2001). Voor de getroffen maatregelen (PEMBA, REA, Plan van aanpak WAO) is een gunstig effect geraamd op de in- en uitstroom. Desondanks blijft het volume geleidelijk toenemen. Ten eerste speelt de recente werkgelegenheids groei hierbij een rol. Maar ook bij gelijkblijvende werkgelegenheid zou het WAO-volume nog toenemen. Een gedeeltelijke verklaring hiervoor is de doorwerking van de werkgelegenheids groei van vrouwen in de afgelopen decennia. Deze vertaalt zich, vanwege de hogere instroomkansen voor vrouwen, in de komende jaren nog in een hoger niveau van de instroom, zonder dat een hogere uitstroom – met name pensionering – dit voorlopig nog compenseert. Het gaat hierbij om een pijplijneffect dat vervalst wanneer een nieuw evenwicht is bereikt. Overigens liggen de uitstroomkansen naar revalidering bij vrouwen hoger dan bij mannen. De totale groei in het arbeidsongeschiktheidsvolume zet in de projectie dit en volgend jaar door met circa 15 000 herleide uitkeringsjaren per jaar. Geschaald op het aantal actieven vertoont het WAO-volume echter nog een zeer lichte daling, die geleidelijk lijkt af te vlakken.

Het volume van de werkloosheidsuitkeringen daalde in 1999 met 43 000 uitkeringsjaren en het volume van de bijstand (ABW) verminderde met 42 000 uitkeringen. Daarmee daalde het aantal personen met een uitkering WW en ABW fors sneller dan de werkloze beroepsbevolking, die met 57 000 personen afnam. In de perioden van hoogconjunctuur is het niet ongebruikelijk dat het aantal uitkeringen wat sneller daalt dan de werkloze beroepsbevolking. In 1999 was de daling in historisch perspectief

echter uitzonderlijk groot. Op grond van de schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt zou men een continuering van die trend kunnen verwachten. Maar omdat het bestand van personen met een uitkering in toenemende mate zal bestaan uit personen met een relatief grote afstand tot de arbeidsmarkt, bevat de raming voor het jaar 2001 een daling van het aantal werkloosheidsuitkeringen met 24 000, wat in absolute termen nagenoeg gelijk is aan de daling van het aantal werklozen. Op basis van realisaties voor het eerste halfjaar wordt voor het jaar 2000 een daling van het aantal werkloosheids- en bijstandsuitkeringen geraamd die de daling van de werkloze beroepsbevolking nog met circa 11 000 uitkeringsjaren overschrijdt.

Tabel V.1.3 Uitkeringsvolume en i/a-ratio

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Uitkeringsvolumina ^a							
AOW	2079	2103	2127	2150	2171	2193	2217
ANW	188	187	180	147	143	138	134
ZW	306	288	301	334	363	374	384
AAW/WAO ^c	752	737	743	757	767	783	797
WW	366	365	315	263	221	200	191
ABW	492	484	466	427	384	357	342
Totaal	4184	4165	4131	4077	4050	4046	4065
Actieven ^b	5358	5520	5691	5840	5989	6139	6272
i/a-ratio	78,1	75,5	72,6	69,8	67,6	65,9	64,8

^a In dzd uitkeringsjaren met uitzondering van de ABW (in personen).

^b Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in dzd arbeidsjaren.

^c Vanaf 1998 inclusief een statistische correctie van – 5 000 uitkeringjaren in verband met omzetting van ABP-invaliditeitspensioenen naar WAO-uitkeringen.

V.2 De collectieve lasten

De invoering van de belastingherziening in 2001 bepaalt in belangrijke mate het beeld van de overheidsinkomsten. De lastenverlichting van f 6½ mld die hiermee gepaard gaat is het saldo van een verhoging van de indirecte belastingen en de belasting op vermogen enerzijds en een verlaging van de directe belastingen anderzijds. Daarnaast leidt de belastingherziening tot minder premie-opbrengsten voor de volksverzekeringen. Afgezien van de gevolgen van de belastingherziening volgen de inkomsten van de collectieve sector grotendeels de groei van het BBP.

V.2.1 Beleidsuitgangspunten

In 2001 gaat de belastingherziening zijn beslag krijgen. Kernelementen zijn de verlaging van de directe lasten op arbeid met *f* 18 mld, de verhoging van het algemene BTW-tarief tot 19%-punt, de (verdere) verhoging van de milieubelastingen en de invoering van de vermogensrendementsheffing (zie tabel V.2.1).

De verlaging van de directe lasten op arbeid uit zich vooral in een verlaging van de tarieven van de vier schijven met respectievelijk 1,60%, 0,30%, 8,00% en 8,00%. Verder brengt de aanzienlijke verlenging van de eerste schijf met *f* 17 240 een stevige lastenverlaging teweeg. Daar staat echter een forse inkorting van de tweede en derde schijf tegenover. Tevens worden de heffingsvrije sommen omgezet in heffingskortingen wat ook een lastenverzwaring met zich mee brengt. Bij de omzetting van het arbeidskostenforfait in een arbeidskorting is de hoogte van de arbeidskorting zo gekozen dat per saldo sprake is van een lastenverlichting. Het afschaffen van het niet-actieven forfait betekent partieel bezien een lastenverzwaring voor de uitkeringen. Tenslotte wordt het werknemersdeel van de AWF-premie 0,9%-punt verlaagd in het kader van de belastingherziening en 0,10%-punt verlaagd in samenhang met de wet BOL.

De verhoging van de milieubelastingen bestaat uit drie tranches. De eerste twee tranches zijn reeds ingevoerd in 1999 en 2000. Het grootste deel volgt uit de verhoging van de regulerende energieheffing op gas en elektriciteit voor kleinverbruikers.

In de sfeer van de heffingen op vermogen worden de huidige vermogensbelasting en de inkomensheffing over rente en dividend vervangen door een vermogensrendementsbelasting. Verder wordt het lijfrenteregime versoepeld en vervalt de aftrek van rente op consumptief krediet. De nieuwe forfaitaire rendementsheffing heeft naar schatting een structurele bruto opbrengst van *f* 6 mld. Op basis van de huidige inzichten over deze nieuwe vorm van belastingheffen zullen de EMU-relevante opbrengsten in 2001 slechts *f* 2½ mld bedragen. Alles samen neemt de belasting op vermogen structureel toe met *f* 5 mld. Maar door het verschil in kaspatroon tussen de oude en de nieuwe manier van heffen is de bijdrage aan het EMU-saldo in het eerste jaar waarschijnlijk slechts *f* 1½ mld.

Behoudens de maatregelen die deel uitmaken van de belastingherziening, leiden bij de belastingen nog een aantal andere beleidswijzigingen tot mutaties in de lasten. Het gaat hierbij onder meer om een verhoging van de tabaksaccijns, een incidentele naheffing in de inkomstenbelasting over rente-inkomsten die in 2000 zijn opgebouwd, het ondernemerspakket 2001, en de beleidsintensivering warmtekracht-koppeling. Tevens wordt de indexatie van het huurwaardeforfait beperkt tot de huurstijging 2000, in plaats van de gecumuleerde huurstijging 1997-2000. Dit beperkt de lasten voor eigen woningbezitters met circa *f* 0,4 mld. De indexatie wordt geoperationaliseerd door bij een veronderstelde stijging van de gemiddelde WOZ-waarde tussen 1995 en 1999 van 55 à 60% het forfaitpercentage te verlagen naar 0,8%.

Tabel V.2.1 Budgettaire gevolgen van de belastingherziening 2001

	Microlastenontwikkeling		Mutatie EMU-saldo	
	2001	andere jaren ^a	2001	andere jaren
Omzetbelasting	5	0	5	0
Milieubelastingen	2	2½	2	3
Lasten op arbeid	- 18	- 2½	- 20	- 1½
Belasting op vermogen	<u>5</u>	<u>0</u>	<u>1½</u>	<u>4</u>
Totaal	- 6½	0	- 11½	5

^a Betreft de eerste en tweede tranche vergroening.

In het kader van de bestrijding van de armoedeval wordt de arbeidskorting volgend jaar met *f* 85 extra verhoogd, hetgeen een lastenverlichting van *f* 0,5 mld impliceert. Hier staat tegenover dat de lasten voor werkgevers met *f* 0,4 mld worden verhoogd door de afschaffing van de doorstroom-SPAK. Daarnaast is een aantal andere maatregelen verwerkt, die voortvloeien uit de besluitvorming over het lastenbeeld in 2001. Hierbij gaat het onder meer om een verruiming van de buitengewone aftrek voor gehandicapten en de persoonsgebonden aftrek durfkapitaal.

De wijze van vaststellen van premies door de wachtgeldfondsen, waaruit de kosten van het eerste half jaar van werkloosheid worden gefinancierd, gaat in 2001 veranderen. De huidige systematiek beoogt premieschokken als gevolg van conjuncturele schokken te voorkomen. Dit systeem is oorspronkelijk ontworpen door Tinbergen en Witteveen en staat bekend als de meest klassieke 'ingebouwde stabilisator van de conjunctuur'. Om een scheiding aan te kunnen brengen tussen conjuncturele oorzaken van veranderingen in de werkloosheid en andere oorzaken werd een rekenregel ontworpen die van toepassing was op het totaal van alle wachtgeldfondsen. Maar naar de mening van velen werkte die regel niet altijd even goed, mede omdat de afbakening van de wachtgeldsectoren enkele malen is gewijzigd waardoor de benodigde statistische informatie per sector ontbrak. Daarom is gekozen voor een nieuwe systematiek die beoogt voor elk wachtgeldfonds afzonderlijk het vermogen te stabiliseren. Daartoe zullen de premies met een zekere regelmaat aangepast gaan worden aan veranderde omstandigheden, of die nu conjunctureel van aard zijn of niet. Sectoren die dat willen mogen echter nog wel een conjuncturele reserve aanhouden, en het AWF waaruit de langdurende WW-uitkeringen worden gefinancierd gaat ook een 'conjuncturele vermogensnorm' krijgen. Maar in geen van beide gevallen zullen er vaste regels gelden voor het bepalen van de premie, het 'ingebouwde' karakter van de stabilisatiefunctie verdwijnt.

Gegeven de nieuwe regels zal het LISV de decentrale wachtgeldpremies waarschijnlijk *f* ½ mld beneden lastendeckend niveau gaan vaststellen. Als tegenwicht wordt de WAO-premie *f* ¼ mld (0,10%-punt) hoger vastgesteld dan eerder gepland.

Het AWF waaruit de kosten van langdurende WW-uitkeringen worden gefinancierd, gaat daarentegen een 'conjuncturele vermogensnorm' krijgen. Maar de feitelijke vermogens in dit fonds zijn zo groot dat deze extra vermogensvereiste voorlopig geen materiële betekenis heeft.

In het CEP 2000 werd gerekend met rijksbijdragen van f 14,3 mld aan de volksverzekeringsfondsen, om te voorkomen dat zij financieel nadeel zouden ondervinden van de belastingherziening 2001. Deze rijksbijdragen gaan 'bijdragen in de kosten van kortingen' (BIKK) heten, omdat de fondsen een relatief groot deel van de kosten van de kortingen voor hun rekening krijgen. De rijksbijdragen worden overigens van meet af aan structureel verlaagd met f $3\frac{1}{2}$ mld tot f 11 mld. Bij dit niveau zouden de exploitatiesaldi van de fondsen in 2001 op nul zijn uitgekomen. Voorts worden ze in het jaar 2001 incidenteel extra verlaagd met f $7\frac{1}{2}$ mld tot f $3\frac{1}{2}$ mld waardoor de exploitatiesaldi in dat jaar sterk negatief zullen zijn. Hiermee wordt bereikt dat de voor ultimo 2000 verwachte vermogensoverschotten nagenoeg geheel worden weggewerkt. Het structurele niveau van f $10\frac{1}{2}$ mld wordt in de jaren na 2001 geïndexeerd met de ontwikkeling van de totale geraamde kosten van de heffingskortingen. Bovendien zal het structurele niveau na 2001 dalen of stijgen voorzover de fondsen, door tariefsmutaties, een groter of kleiner nadeel van de financiering van de heffingskortingen gaan ondervinden.

Er zijn enkele kleine aanpassingen van sociale premies in het kader van de brutering van de overhevelingstoelage, de invoering van het zorgverlof en de eerder genoemde wijziging van de financieringssysteem van de wachtgeldfondsen. Afgezien daarvan worden de sociale premies in 2001 niet gewijzigd. Er is dus geen voornemen om door premiewijziging de vermogens van de fondsen voor werknemersverzekeringen op orde te brengen (zie paragraaf V.3) of om de 50/50 verdeling van werkloosheidspremie over werkgevers en werknemers te herstellen.

In 2001 zal de ziekenfondsloongrens net als in 2000 met de prijsstijging worden geïndexeerd. Volgens de meest recente inzichten is in 2000 64,7 % van de Nederlandse bevolking via het ziekenfonds verzekerd. Als onderdeel van de maatregel uit 1999, die de toegang van zelfstandigen met een laag inkomen tot het ziekenfonds mogelijk maakt, is het streefgetal van 62,9% afgesproken. Om extra verzekerden met een hoog loon uit het ziekenfonds te laten stromen, wordt volgend jaar de inkomensgrens van het ziekenfonds wederom geïndexeerd aan de prijsstijging, in plaats van aan de loonstijging.

Tabel V.2.2 Sociale lasten bedrijven, 1999-2001

	Werknemers			Werkgevers		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Tarieven</i>	in %					
AOW-premie	17,90	17,90	17,90			
ANW-premie	1,40	1,25	1,25			
AWBZ-premie	<u>10,25</u>	<u>10,25</u>	<u>10,25</u>			
Premies volksverzekeringen	29,55	29,40	29,40			
Belastingtarief eerste schijf	6,20	4,50	2,85			
Belastingtarief tweede schijf	<u>7,50</u>	<u>8,55</u>	<u>8,20</u>			
Gecombineerd tarief eerste schijf	35,75	33,90	32,25			
Gecombineerd tarief tweede schijf	37,05	37,95	37,60			
Idem 65+ eerste schijf	17,85	16,00	14,35			
Idem 65+ tweede schijf	19,15	20,05	19,70			
Belastingtarief derde schijf	50,00	50,00	42,00			
Belastingtarief vierde schijf	60,00	60,00	52,00			
WAO-premie ^a				7,75	7,70	7,70
WW-gemiddelde wachtgeldpremie				0,85	1,05	0,85
WW-marginale AWF-premie	6,10	6,25	5,25	4,00	3,75	3,65
ZFW procentuele premie	1,55	1,75	1,70	5,85	6,35	6,25
OT-percentage	- 2,20	- 2,15		2,20	2,15	
<i>Sociale lasten bedrijven</i>	in % van het brutoloon					
Premies wettelijke sociale verzekering	19,10	19,25	17,45	13,85	14,00	11,75
w.v. WW-werkgevers				2,10	2,15	1,95
w.v. ZFW-werkgevers				3,35	3,55	3,30
Pensioenpremies	0,80	0,85	0,85	7,35	7,45	7,35
Overige particuliere sociale premies	0,15	0,10	0,10	0,25	0,20	0,20
Rechtstreeks betaalde sociale lasten				<u>4,35</u>	<u>4,15</u>	<u>4,30</u>
Totaal	<u>20,00</u>	<u>20,20</u>	<u>18,45</u>	<u>25,80</u>	<u>25,85</u>	<u>23,60</u>
<i>Inkomensgrenzen</i>	in gld					
Lengte eerste belastingschijf	15000	15255	32769			
Lengte tweede belastingschijf	33175	33739	26752			
Lengte derde belastingschijf	57779	58762	42530			
Overdraagbare heffingsvrije voet	8380	8523	3473 ^b			
Niet overdraagbare heffingsvrije voet	419	426				
Maximum arbeidskostenforfait	3174	3538	2027 ^c			
Aftrek niet-actieven	1055	1073				
Maximum premie-inkomensgrens OT				83200	85150	
Franchise AWF, per dag	108	111	117	108	111	117
Max. premie-inkomensgrens WNVZ, per dag	310	319	337	310	319	337
Max. premie-inkomensgrens ZFW, per dag	210	215	228	210	215	228
Verzekeringsloongrens ZFW	64300	64600	65700			
Nominale premie ZFW ^d	394	414	414			

^a Waarvan in 1999 0,80% gedifferentieerde premie, in 2000 1,40%, in 2001 1,60%.

^b In 2001 betreft het niet de heffingsvrije voet maar de heffingskorting.

^c In 2001 betreft het niet het arbeidskostenforfait maar de arbeidskorting.

^d Per volwassene.

V.2.2 De ontwikkeling van de collectieve lasten

De totale belastingopbrengst neemt dit jaar naar verwachting met ongeveer 7%, ofwel f 14 mld, toe. Dat is procentueel iets minder dan de waarde­stijging van het BBP, zodat de belastingen als percentage van dit BBP licht dalen. Gecorrigeerd voor beleidsmaatregelen lopen de twee kwantitatief belangrijkste belastingsoorten, de BTW en de loon- en inkomstenbelasting, in de pas met de stijging van het BBP.

Uitschieters naar boven zijn met name gelokaliseerd bij de belastingen op rechtsverkeer. De overdrachtsbelasting blijft sterk stijgen als gevolg van de voortgaande stijging van de gemiddelde huizenprijs. Deze stijging wordt iets getemperd door het afnemende aantal verkochte woningen. Ook de ontvangsten uit kapitaalbelasting lopen dit jaar naar verwachting sterk op. Naast het grote aantal aandelenemissies, is een strenger toezicht door de belastingdienst op de rechtmatigheid van verzoeken tot teruggave hiervan de oorzaak. De belastingopbrengst komt dit jaar incidenteel met f ¾ mld hoger uit door de vervreemding van een groot pakket aandelen.

Achter blijven de opbrengst van belasting op nieuwe auto's (BPM) en de accijnzen. Na de bijzonder sterke groei van het aantal verkochte auto's in de afgelopen jaren, zwakt de groei dit jaar fors af. De sterke stijging van de benzineprijs in de eerste helft van het jaar leidt tot een daling van het verbruik en daardoor tot minder opbrengst van de accijns. Ook de groei van de dividendbelasting blijft achter bij de BBP-groei. Dit wordt veroorzaakt door het wegvallen van een incidentele meevaller in 1999. De groei van de VpB-opbrengst blijft ook wat achter bij de BBP-groei. De daling van de winstquote in de voorgaande twee jaren werkt vertraagd in de VpB-opbrengst door.

Volgend jaar wordt de ontwikkeling van de belastingopbrengst in belangrijke mate bepaald door de herziening van het belastingstelsel. Door de verhoging van het algemene BTW-tarief neemt het aandeel van de indirecte belasting in de totale belastingopbrengst weer verder toe (zie kader). De belastingherziening heeft per saldo geen effect op de loon- en inkomstenbelasting. De verlaging op de belasting op arbeid (box I) valt weg tegen de verhoging van de belasting van vermogensinkomsten (box III). De lastenverlichting komt tot uiting in de lagere premie-inkomsten voor de volksverzekeringen, die via de eerste en tweede schijf van de inkomensheffing in box I worden geïnd.

De BTW, de loon- en inkomstenbelasting en de vennootschapsbelasting groeien volgend jaar endogeen naar verwachting ongeveer even hard als de waarde van het BBP. Bij de overige belastingen is per saldo sprake van een endogene daling van het aandeel in het BBP. Dit komt door het achterwege blijven van indexeringen bij een aantal regelingen, en het wegvallen van de incidenteel hoge opbrengst van de vervreemding van het eerdergenoemde aandelenpakket.

Meer indirecte belastingen

De hoge economische groei van de laatste jaren heeft geleid tot een vrijwel even sterke groei van de belastingen. De belastingopbrengst nam toe van f 153 mld in 1995 naar een verwachte opbrengst van f 207 mld dit jaar. Dit is een nominale groei van 35%, waar het BBP in waarde met 39% toenam. Binnen de totale belastingen is in deze periode echter een verschuiving van directe naar indirecte belastingen opgetreden. Het aandeel van de indirecte belastingen steeg van 50% in 1995 naar een geschatte 54% dit jaar. Waardoor wordt deze verschuiving veroorzaakt?

Allereerst zijn de milieubelastingen de afgelopen jaren verder verhoogd. Zo levert de in 1996 geïntroduceerde kleinverbruikersheffing dit jaar naar schatting f 4 mld op. Ter compensatie van de hogere energiekosten is de loon- en inkomstenbelasting verlaagd. Hierdoor steeg het aandeel van de indirecte belastingen met circa 2%-punt.

Ten tweede is de lastenverlichting in de kabinetten Paars I en II voornamelijk gericht geweest op het matigen van de loonontwikkeling en het stimuleren van het arbeidsaanbod. Hiervoor is met name de loon- en inkomstenbelasting (en de premieheffing) als instrument gebruikt. Zo zijn bijvoorbeeld de werkgeverslasten met f 3 mld verlaagd door de introductie van afdrachtskortingen op de loonbelasting, waaronder die voor lage lonen (de SPAK).

Tenslotte spelen allerlei endogene ontwikkelingen een rol. Zo is de BTW-opbrengst sterk gestegen als gevolg van de zeer sterke groei van duurzame consumptiegoederen, waarover het algemene tarief wordt berekend. Ook de belasting op nieuwe auto's (BPM) nam zeer sterk toe. De inkomstenbelasting daarentegen bleef in ontwikkeling achter, mede door de sterke stijging van aftrekposten.

De belastingherziening van komend jaar versterkt de trend naar een groter aandeel van de indirecte belastingen tot naar verwachting 56%. Een verschuiving van directe naar indirecte belastingen kan bijdragen tot een meer stabiele belastingopbrengst tegen lagere kosten. In vergelijking met directe belastingen kunnen indirecte belastingen minder makkelijk worden ontgaan. Bovendien kennen ze minder bijzondere regelingen en vertoont de grondslag minder cyclische fluctuaties. De opkomst van e-commerce kan de mogelijkheden om indirecte belastingen te ontgaan echter wel vergroten.

Tabel V.2.3 Belasting- en premieontvangsten, 1999-2001

	1999	2000	2001	2000 beleid	2001	2000 endogeen	2001
	niveau in % BBP			mutaties in % BBP per jaar			
Omzetbelasting	7,0	7,2	7,8	0,0	0,6	0,1	0,0
Loon- en inkomstenbelasting	5,5	5,5	5,6	- 0,2	- 0,1	0,2	0,2
Vennootschapsbelasting (exclusief gas)	3,9	3,6	3,5	0,0	0,0	- 0,2	- 0,1
Overige belastingen	9,2	9,0	8,6	0,0	0,0	- 0,1	- 0,4
Totaal belastingen (kasbasis)	25,6	25,3	25,5	- 0,2	0,6	0,0	- 0,4
idem, transactiebasis	25,6	25,5	25,9	- 0,1	0,9	0	- 0,5
Premies (transactiebasis)	16,1	16,0	14,1	0,0	- 1,6	- 0,1	- 0,2
w.v. volksverzekeringen	8,7	8,5	6,9	- 0,1	- 1,5	0,0	- 0,1
werknemersverzekeringen	7,4	7,5	7,2	0,2	- 0,1	- 0,1	- 0,1

In 2001 blijven de sociale premies door beleidsmatige wijzigingen achter bij de groei van het BBP. Door de belastingherziening 2001 dalen de sociale premies met *f* 14½ mld. Dat is 1,6% BBP. Voorts neemt het aantal ziekenfondsverzekerden af door de, tijdelijke, indexatie van de verzekeringsloongrens aan de prijzen. Zonder deze maatregelen zouden de sociale premies, uitgedrukt in een percentage van het BBP, slechts fractioneel zijn gedaald (zie tabel V.2.3, laatste kolom).

V.2.3 De ontwikkeling van de microlasten

Bij de geschetste uitgangspunten dalen de microlasten in 2001 met circa *f* 7 mld. Naast de lastenverlichting uit hoofde van de belastingherziening 2001, die ongeveer *f* 6½ mld bedraagt, is er een aantal kleinere lastenverlichtingen en lastenstijgingen verwerkt. Hieronder vallen onder meer de maatregelen die voortvloeien uit de besluitvorming omtrent het lastenbeeld in 2001. Daarnaast leidt de beperking van de indexatie van het huurwaardeforfait tot slechts één jaar huurstijging tot een daling van de microlasten met *f* 0,4 mld.

De belastingherziening brengt niet alleen een lastenverlichting teweeg maar beoogt tevens een omvangrijke lastenverschuiving tot stand te brengen. De directe lasten op arbeid dalen met *f* 18 mld. Daartegenover staat een BTW verhoging met *f* 5 mld, een verhoging van de milieuheffingen met *f* 2 mld en een stijging van de belasting op vermogen met *f* 5 mld. Bij de lastenverlichting op arbeid springt de verlaging van de toptarieven, van 60% naar 52% en van 50% naar 42%, sterk in het oog. Overigens betekenen deze verlagingen allerminst dat het stelsel minder progressief gaat worden.

De vele veranderingen in de tariefstructuur leiden er per saldo toe dat de progressie zelfs nog licht toeneemt (zie het kader).

Progressie in de loon- en de inkomstenheffing

Een opvallend element in de belastingherziening 2001 is de daling van de toptarieven. Neemt door de belastingherziening de progressie af?

De progressiefactor is het quotiënt van de marginale druk en de gemiddelde druk en geeft bij een wijziging van het inkomen de verhouding weer tussen de relatieve verandering in de heffing en de relatieve verandering in het inkomen. Bij heffingen zonder vrije voet en een vast (marginaal) tarief zijn marginale druk en gemiddelde druk gelijk en heeft de progressiefactor de waarde 1. In een stelsel met belastingvrije sommen, heffingskortingen of oplopende marginale tarieven is de marginale druk hoger dan de gemiddelde druk. In dat geval is de progressiefactor groter dan 1 en heet het stelsel progressief.

In het kader 'Marginale wig in 2001' in hoofdstuk IV is beschreven dat de marginale wig over sommige inkomenstrajecten volgend jaar hoger is dan in 2000 en over andere trajecten lager. Ook voor de progressiefactor geldt dat over sommige trajecten deze volgend jaar hoger en over andere lager zal zijn dan in 2000. Het gewogen gemiddelde van de verschillende individuele progressiefactoren is de macro-progressiefactor. Deze kan worden berekend door voor alle belastingplichtigen de inkomensbestanddelen loon, uitkering en winst uit onderneming met bijvoorbeeld 1 procent te laten stijgen, en na te gaan met hoeveel procent de opbrengst van de loon- en inkomstenheffing stijgt. Andere inkomensbestanddelen zoals vermogensinkomsten alsmede diverse aftrekposten blijven hierbij buiten beschouwing.

De wijzigingen van de tariefstructuur die in deze berekening een rol spelen pakken per saldo naar verhouding iets gunstiger uit voor de lagere inkomens. Ondanks de daling van de toptarieven stijgt de macro-progressiefactor in de loon- en inkomstenheffing van 1,7 in 2000 naar 1,8 in 2001.

Tabel V.2.4 Microlastenontwikkeling, 1997-2001

	1997	1998	1999	2000	2001 ^a
in mld gld					
Indirecte belastingen	½	½	1½	1	6½
Directe belastingen	- 5	- 3	- 1	- 2	½
Totaal rijksbelastingen	- 4	- 2½	½	- ½	7
OPL-belastingen	0	- 1	0	0	0
Totaal belastingen	- 4	- 3½	0	- ½	7
Sociale premies	1½	- 1	1½	½	- 14 ^b
Heffingen	0	0	0	- 1½	0
Totaal microlastendruk	- 3	- 4½	1½	- 1½	- 7
w.v. bedrijven	- 2½	- 2	½	0	½ ^c
gezinnen	- ½	- 3	1	- 2	- 8
overheid	0	½	0	0	0

^a De lastenverlichting in 2001 vloeit nagenoeg geheel voort uit de belastingherziening 2001.

^b De AWBZ ontvangt in 2001 een bijdrage in de kosten van de kortingen (BIKK) van f 3½ mld. Deze bijdrage is niet aangemerkt als MLO relevant.

^c De opbrengst vennootschapsbelasting stijgt autonoom met f 1 mld door een aanpassing van het fiscale winstbegrip voor levensverzekeringsmaatschappijen.

Het voornemen is de premiepercentages voor de sociale zekerheid nagenoeg ongewijzigd te laten (zie tabel V.2.2). De enige grote uitzondering is de AWF-premie voor werknemers welke met 1%-punt wordt verlaagd². In het CEP 2000 is uiteengezet waarom de belastingherziening 2001 voor de volksverzekeringsfondsen, ondanks gelijkblijvende premietarieven, tot een grote daling van de premie-opbrengst leidt. Ook in dat opzicht brengt de belastingherziening een grote verschuiving teweeg: de lastenverlichting op arbeid van f 18 mld betreft voor ongeveer f 14½ mld sociale premies en voor f 3½ mld belastingen.

V.3 EMU-saldo en schuld

Het vorderingensaldo van de collectieve sector komt dit jaar en volgend jaar naar verwachting weer positief uit, met name door de sterke stijging van de inkomsten. De EMU-schuld komt door deze gunstige ontwikkeling waarschijnlijk al dit jaar uit onder de referentiewaarde van 60% BBP uit het verdrag van Maastricht. Dat komt mede door

² Hiervan ziet het kabinet 0,9%-punt als onderdeel van de belastingherziening. Voorts wordt de AWF-premie 0,1%-punt verlaagd in samenhang met de wet BOL.

forse vermogenoverschotten bij de sociale verzekeringen, die vooralsnog niet worden vertaald in premiedaling.

Het EMU-saldo van de collectieve sector wordt voor 1999 door het CBS nu ingeschat op 1,0% van het BBP. In 2000 laat het EMU-saldo naar verwachting een verdere stijging zien tot 1,8% van het BBP. Het vorderingentekort van het Rijk slaat dit jaar zelfs om in een vorderingenoverschot vanwege de veiling van UMTS-frequenties. Het vorderingenoverschot van de fondsen blijft in 2000 vermoedelijk onveranderd.

Het overschot van de lagere overheden stijgt dit jaar in de raming naar 0,3% BBP. De belastingopbrengsten van de lagere overheden vertonen een stijgend verloop. De intensiveringen uit het regeerakkoord en de recente besluitvorming monden uit in een hogere algemene uitkering aan gemeenten en provincies.

In de projectie voor 2001 daalt het vorderingenoverschot naar 0,8% BBP. Deze verslechtering wordt niet alleen veroorzaakt door het incidentele karakter van de veiling van UMTS-frequenties maar ook door de introductie van het nieuwe belastingstelsel. Het budgettaire beslag van het nieuwe stelsel bedraagt structureel *f* 6½ mld. Door vertraging van de opbrengst van, vooral, de vermogensrendementsheffing, is het beslag op het EMU-saldo in 2001 incidenteel *f* 5 mld groter. In de projectie daalt volgend jaar het overschot van de lagere overheden naar 0,1% BBP. Een deel van de gelden die het Rijk dit jaar aan de lagere overheden uitkeert, komt volgend jaar pas tot besteding. Het vorderingenoverschot van de fondsen daalt naar nul. Dat wil zeggen dat de premies gemiddeld lastendeckend zijn. Maar hierbij past de kanttekening dat er grote verschillen tussen de fondsen bestaan, en dat de ‘bijdragen in de kosten van de kortingen’ (BIKK) incidenteel zijn verlaagd met *f* 8 mld. Het vorderingenoverschot van het Rijk blijft stijgen door meevallende belastingopbrengsten.

Tabel V.3.1 Aansluiting financieringssaldo en EMU-saldo, 1999-2001

	1999	2000	2001
Financieringssaldo Rijk	- 1,5	- 0,5 ^b	0,1
Verkoop staatsbezit	- 0,3	- 0,2	- 0,2
Kredietverlening e.d. ^a	<u>1,4</u>	<u>0,8</u>	<u>0,7</u>
Vorderingensaldo Rijk	- 0,5	0,1 ^b	0,6
Vorderingensaldo Overige Centrale Overheid	0,0	0,0	0,0
Vorderingensaldo OPL	0,2	0,3	0,1
Vorderingensaldo Sociale Fondsen	<u>1,3</u>	<u>1,5</u>	<u>0,1</u>
EMU-saldo	1,0	1,8 ^b	0,8
EMU-schuld	62,9	56,5	52,0

^aKredietverlening, deelneming in kapitaal internationale banken, kas-transactieverschillen.

^bInclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP.

De bruto-schuldquote komt waarschijnlijk al dit jaar uit onder de referentiewaarde van 60% BBP uit het verdrag van Maastricht en zal naar verwachting in 2001 fors verder dalen door het aanhoudende vorderingenoverschot en door de (niet EMU-relevante) verkopen van staatsbezit van *f* 2 mld in zowel 2000 als 2001.

De ontwikkeling van de vermogens van de fondsen is opmerkelijk. De som van de vermogensoverschotten van de centrale sociale fondsen loopt van ultimo 1999 naar ultimo 2000 op van *f* 4½ mld naar *f* 17 mld in de voorliggende raming. Een jaar geleden werd de som van deze overschotten ultimo 2000 nog berekend op *f* 6¼ mld. Eind 1999 zijn de premiepercentages voor 2000 namelijk zodanig vastgesteld dat de vermogensposities ultimo 2000 op orde zouden zijn. Uitzondering hierop waren het AWF (*f* ¾ mld vermogensoverschot voorzien voor 2000) en AOW (*f* 3 mld vermogensoverschot voorzien voor 2000). Inmiddels is het overschot tot zeer grote hoogte gestegen, met name door het gunstiger economisch beeld, met lagere uitkeringslasten en hogere premie-inkomsten voor veel fondsen.

Tabel V.3.2 Vermogenspositie van de centrale sociale fondsen (mld) ^a

	1999	2000	2001
AOW	4	6½	½
ANW	½	½	0
AAW/WAZ/WAO	½	2	5
AWF	½	5½	7 ^b
AWBZ	0	2	0
ZFW	-1½	½	2
Totaal	4½	17	14½

^a De vermogenspositie meet het verschil tussen het vermogen en de norm.

^b De vermogenspositie wordt in 2001 *f* 3 mld neerwaarts beïnvloed door de conjunctuurreserve in het AWF.

Voor 2001 is gerekend met constante premiepercentages ten opzichte van 2000. Bij een groeiende premiegrondslag, mede als gevolg van de werkgelegenheids groei, en lagere uitkeringslasten zal het vermogen verder oplopen. Bij de centrale fondsen van de werknemersverzekeringen (WAO, AWF, ZFW) bedraagt de groei in de vermogenspositie *f* 5½ mld. Dit is inclusief het neerwaartse effect op de vermogenspositie van het AWF uit hoofde van de introductie van een conjunctuurreserve van *f* 3 mld bij dat fonds. Bij de volksverzekeringsfondsen worden de vermogensoverschotten zo veel mogelijk weggewerkt door een incidentele verlaging van de BIKK. De BIKK is de bijdrage in de kosten van de kortingen die beoogt de effecten van de invoering van de belastingherziening voor de volksverzekeringsfondsen te compenseren (zie paragraaf V.2.1). Bij de AOW resteert na verlaging van de BIKK in 2001 nog een vermogensoverschot van *f* ½ mld. Per saldo is het vermogensoverschot van alle sociale fondsen samen

in de projectie in 2001 f 14½ mld. Weliswaar worden via de BIKK de overschotten bij de volksverzekeringsfondsen grotendeels weggewerkt, maar bij de werknemersverzekeringen nemen de overschotten sterk toe. Worden de premies werknemersverzekeringen overeenkomstig dit beeld vastgesteld, dan wordt voorlopig nog geen begin gemaakt met het wegwerken van de vermogensoverschotten. De fondsen halen bij deze premiestelling f 14½ mld meer binnen dan voor een gezonde bedrijfsvoering noodzakelijk wordt geacht, hetgeen contrasteert met het verzekeringskarakter van deze fondsen.

V.4 IJklijnen en ijklaten

De economische groei is in het actuele beeld aanzienlijk gunstiger dan het behoedzame scenario dat de basis vormt voor de uitgaven- en inkomstenkaders. Door lagere uitkeringslasten en rente-uitgaven is ruimte ontstaan onder de ijklijnen. Deze ruimte is opgevuld met additioneel beleid, met name in het onderwijs en de zorg, en met een marktconforme stijging van de salarissen in de collectieve sector en de uitkeringen. De meevallers bij de belasting- en premieontvangsten alsmede de gasbaten lopen volgend jaar op tot naar schatting in totaal f 24½ mld.

IJklijnen

De collectieve uitgaven blijven dit jaar waarschijnlijk f ½ mld onder het budgettaire kader uit de Miljoenennota 1999. Volgend jaar zullen de collectieve uitgaven naar huidige inzichten eveneens f ½ mld onder de ijklijn liggen. De ruimte onder de ijklijnen die is ontstaan door meevallende uitgaven, wordt grotendeels opgevuld door de intensiveringen waartoe is besloten en door de hogere reële loonstijging.

De toetsing van de uitgaven op de rijksbegroting laat dit jaar een overschrijding zien van f 2 mld. Meevallers zijn er bij de ruilvoet en de rente-uitgaven. De reële lonen ontwikkelen zich ongunstiger dan voorzien tijdens het regeerakkoord, de reële prijs netto-materiële overheidsconsumptie laat echter een gunstiger verloop zien. Het reële beslag van het deel van de rijksuitgaven dat noch loon- noch prijsgevoelig is, valt mee door de hogere BBP-deflator. Extra uitgaven vinden plaats aan ontwikkelingshulp en de recente extra intensiveringen in onder andere het onderwijs. In 2001 is er een ruilvoetwinst van f 1 mld. De rente-uitgaven vallen ook dan weer mee. De extra uitgaven bij ontwikkelingshulp lopen dan op tot f 1 mld.

De uitgaven bij de budgetdisciplinesector Sociale Zekerheid en Arbeid (SZA) onderschrijden de ijklijn in 2000 met f 3 mld. De bijdrage vanuit het ruilvoeteffect is nagenoeg nihil; de lonen stijgen weliswaar wat sneller dan de BBP-prijsmutatie, maar de voor het grootste deel van de uitgaven relevante ontwikkeling van het wettelijk minimumloon gaat vrijwel gelijk op met de BBP-prijs. Dit komt door de systematiek van de koppeling, die ertoe leidt zorgt dat in perioden met toenemende loonstijging deze enigszins vertraagd doorwerkt in de minimumlonen. De onderschrijding is in 2000 dus volledig het gevolg van volume-effecten. Enerzijds liggen de uitgaven aan WAO-

regelingen (WAO, WAZ, Wajong) $f \frac{3}{4}$ mld hoger dan waarmee werd gerekend bij het opstellen van het uitgavenkader. Deze tegenvaller betreft met name uitvoeringskosten, anticumulatiebaten WSW en reïntegratie-uitgaven. Overigens wordt de tegenvallende volumeontwikkeling van de WAO nagenoeg gecompenseerd door een meevallende prijsontwikkeling. Ten tweede zijn er grote volume-meevallers bij de werkloosheidsuitkeringen en bijstand (samen $f 3$ mld) en overige voorzieningen ($f \frac{1}{2}$ mld). Voor het jaar 2001 wordt een overschrijding bij SZA geraamd van eveneens $f 3$ mld. Het ruilvoeteffect zorgt partieel voor een opwaarts effect op de uitgaventoetsing van $f \frac{1}{2}$ mld. Daar staat tegenover dat ook in 2001 de volumes van de werkloosheidsuitkeringen en de bijstand fors lager liggen dan in het uitgavenkader besloten lag.

Tabel V.4.1 Overschrijdingen uitgavenkaders rijk, sociale zekerheid en zorg, 1999-2001

	1999	2000	2001
	mld gld		
Overschrijding	- 3	- $\frac{1}{2}$	- $\frac{1}{2}$
w.v. Rijk	- $\frac{1}{2}$	2	1
SZ	- 2	- 3	- 3
Zorg ^a	0	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$
Uitgavenreserve	0	0	- $\frac{1}{4}$
Deflator voor de budgetdiscipline (1998=1)	1,0160	1,0460	1,0842

^a Budgettair Kader Zorg.

De relevante uitgaven aan zorg zullen volgens de huidige inzichten in 2000 het ten tijde van het regeerakkoord vastgelegde uitgavenkader met $f \frac{1}{2}$ mld overschrijden. In 2001 loopt de overschrijding op naar $f 1\frac{1}{2}$ mld. Dit wordt geheel veroorzaakt door de reeds beschreven intensiveringen en de hogere uitgaven aan geneesmiddelen. De onderliggende structurele groei van het geneesmiddelengebruik blijkt hoger dan eerder werd aangenomen. Daarnaast duurt het langer dan verwacht voordat de maatregelen onder het plan Koopmans kostenbesparingen genereren. Dit plan is voornamelijk gericht op gedragsveranderingen, zoals het voorschrijfgedrag van artsen en concurrentie tussen ziekenfondsen. Tegenover die hogere uitgaven staan iets meevallende bouwuitgaven. Deze ontstaan doordat capaciteitsuitbreidingen minder snel tot stand komen dan verwacht. De op het cluster zorg betrekking hebbende WO-II tegemoetkomingen en uitgaven aan de vuurwerkramp in Enschede (zie paragraaf IV.1.2) zijn niet relevant voor het budgettair kader zorg, maar voor de uitgaventoetsing van de rijksbegroting in enge zin.

Waar komen de belastingmeevallers vandaan?

In 2001 ligt de belastingopbrengst naar verwachting ruim f 17 mld boven de "ijklat" die is opgesteld ten tijde van het regeerakkoord. Deze ijklat is gebaseerd op een behoedzaam economisch scenario, waarin de economische groei gemiddeld 2¼% per jaar bedraagt. In het actuele beeld ligt de economische groei in 2001 hier gecumuleerd meer dan 5% boven. Bij een gelijkblijvende belastingquote betekent dit al een inkomstenmeevaller bij de belastingen van ruim f 10 mld. Waar komt die overige f 7 mld vandaan?

Ongeveer de helft van de "extra" meevaller is gelokaliseerd bij de indirecte belastingen. Vooral de opbrengst van de omzetbelasting stijgt zeer sterk. Enerzijds doordat de groei van de consumptie zeer hoog is. Anderzijds doordat binnen het consumptiepakket met name die goederen en diensten sterk groeien waarop het algemene BTW-tarief van toepassing is. Dit betreft met name duurzame consumptiegoederen en telecommunicatie. Ook vanuit de belastingen op rechtsverkeer komen extra meevallers, onder andere bij de overdrachtsbelasting. De sterke stijging van de huizenprijs is hier de belangrijkste factor. De opbrengsten van accijnzen en van milieuheffingen blijven daarentegen relatief achter bij de economische groei. Voor zover dit het gevolg is van een achterblijvende afzet van de goederen waarop deze belastingen drukken, is dat ook het beoogde resultaat. Het is echter ook niet uitgesloten dat nieuwe maatregelen, zoals bijvoorbeeld de waterbelasting, vanwege uitvoeringsproblemen in het eerste jaar minder opleveren dan ingeschat.

De directe belastingen dragen bij aan de overige f 3 mld aan extra meevallers. Met name door de, ten opzichte van het behoedzame scenario, hogere reële stijging van de loonsom komt er extra loon- en inkomstenbelasting binnen. De dividendbelasting komt ongeveer f 2 mld hoger uit dan ten tijde van het regeerakkoord werd voorzien, hetgeen op een totale opbrengst van circa f 5½ mld zeer veel is. De waardeverhoging van de huizen leidt ook tot een aanzienlijk hogere opbrengst van de successierechten. Tegenover deze meevallers staat een tegenvaller bij de vennootschapsbelasting. Dat is enerzijds de keerzijde van de hogere loonstijging en anderzijds van een slechtere externe ruilvoet dan in het behoedzame scenario lag besloten.

IJklatten

De totale inkomstenmeevaller loopt bij de geprojecteerde hoge economische groei op tot f 16½ mld dit jaar en f 24½ mld volgend jaar. De meevallers doen zich voor bij zowel de belastingen, de premies als de gasbaten.

In 2000 komt de belastingmeevaller naar huidige inzichten uit op f 12 mld. Deze meevaller is voor een belangrijk deel gelokaliseerd bij de omzetbelasting, de belastingen op rechtsverkeer (vooral overdrachtsbelasting en kapitaalbelasting), de dividendbelasting en de loon- en inkomstenbelasting (zie kader). In 2001 loopt de totale belastingmeevaller verder op naar f 17 mld. Bij de premies is er volgens de huidige inzichten sprake van grote overschrijdingen ten opzichte van de ijklat, oplopend van f 3 mld in 2000 naar f 5½ mld in 2001. De Nationale Rekeningen 1999 geven voor 1998 en 1999 een hogere premieopbrengst weer dan waarvan tot nu toe werd uitgegaan. Deze bijstelling van ruim f 1 mld werkt structureel door naar latere jaren. Voorts wordt de overschrijding ondersteund door het ruilvervoeteffect, ten grootte van f ½ mld in 2000 en f 1 mld in 2001. De belangrijkste verklaring voor de overschrijding is de sterke groei in het aantal werkenden. De groei van het aantal werkenden in de jaren 1999-2001 ligt in de huidige raming 5% hoger dan behoedzaam werd geraamd bij het opstellen van de ijkklatten.

De meevaller bij de gasbaten loopt verder op ten opzichte van de ramingen in het CEP tot f 1½ mld in 2000 en f 2 mld in 2001. Deze vindt zijn oorzaak in opwaartse bijstellingen van zowel de olieprijs als de dollarkoers.

Tabel V.4.2 Inkomstenmeevallers sinds Miljoenennota 1999

	1998	1999	2000	2001
	mld gld			
Belastingen c.s.	1	7	12	17
Premies	1	2	3	5½
Gasbaten ^a	<u>0</u>	<u>½</u>	<u>1½</u>	<u>2</u>
Totaal	2	9½	16½	24½ ^b

^a Niet-belastingdeel, en exclusief aandeel FES van 41%.

^b Van deze meevaller heeft dus f 2 mld betrekking op 1998. In het regeerakkoord is afgesproken dat de inkomstenmeevallers die nog betrekking hebben op 1998 volledig worden benut voor extra tekortreductie, inclusief de doorwerking naar latere jaren.

VI Speciale Onderwerpen

VI.1 De werkgelegenheid in de jaren negentig

Nederland kende in de jaren negentig een opmerkelijke toename van de werkgelegenheid. Tegelijk daalde de werkloosheid fors. Deze paragraaf analyseert deze gunstige ontwikkeling vanuit een historisch perspectief, waarbij drie deelperiodes worden onderscheiden: de economische neergang 1973-1982, de sanering 1983-1993 en de sterke groei 1994-1999. De overheersende factor voor de jaren negentig is de sterke toename van het arbeidsaanbod. Dit arbeidsaanbod kon worden opgenomen door de gematigde loonkostenontwikkeling, vanuit het beleid ondersteund via lastenverlichting. Vanaf 1994 heeft ook een positieve externe conjuncturele ontwikkeling bijgedragen aan de relatief snelle absorptie van het arbeidsaanbod. Daarnaast kan de toename van het gebruik van flexibele arbeidscontracten deze absorptie bevorderd hebben.

VI.1.1 Inleiding

Na twee decennia waarin de werkgelegenheid per saldo maar in geringe mate steeg, nam het aantal banen in de jaren negentig in Nederland sterk toe: met circa 127 500 personen per jaar (of in arbeidsjaren gemeten met zo'n 100 000 fulltime banen per jaar). Tegelijk daalde de werkloosheid van 6,6% in 1990 tot 3½% in 2000. Die prestaties waren niet alleen in historisch perspectief opmerkelijk, ook internationaal vallen ze op. De werkloosheid is anno 2000 immers aanzienlijk lager dan gemiddeld in de Europese Unie (in 1990 week Nederland in dat opzicht nog nauwelijks af), terwijl de toename van werkgelegenheid en arbeidsparticipatie in Nederland veel sterker is geweest dan elders in de EU. Hierbij zij wel vermeld dat Nederland met het totale aantal inactieven (uitkeringsgerechtigden onder de 65 jaar) gerelateerd aan de totale werkgelegenheid, ondanks een verbetering in de jaren negentig, nog slechts een Europese middenmoter is. De netto-participatie (werkgelegenheidsgraad) in volledige arbeidsjaren ligt, ondanks de zeer gunstige ontwikkeling in de jaren negentig, nog onder het Europese gemiddelde (zie tabel VI.1.1).

Tabel VI.1.1 Internationale gegevens met betrekking tot de arbeidsmarkt, 1973-1999

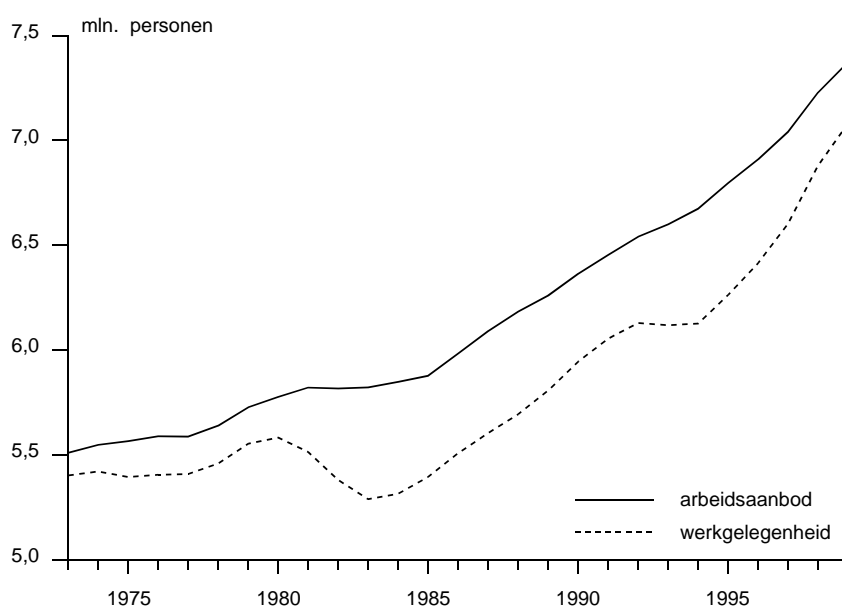
	1973-1982	1983-1989	1990-1999	
mutaties in % per jaar				
<i>Groei arbeidsaanbod</i>				
Nederland ^a	0,6	1,0	1,6	
Duitsland	0,4	0,5	- 0,4	
Frankrijk	0,9	0,5	0,6	
Verenigd Koninkrijk	0,5	1,1	- 0,1	
EU 15	0,8	0,7	0,2	
Verenigde Staten	2,1	1,8	1,2	
<i>Groei werkgelegenheid personen</i>				
Nederland ^a	- 0,0	1,1	2,0	
Duitsland	- 0,1	0,5	- 0,8	
Frankrijk	0,4	0,2	0,4	
Verenigd Koninkrijk	- 0,2	1,7	0,1	
EU 15	0,2	0,7	0,1	
Verenigde Staten	1,7	2,5	1,3	
	1973	1982	1989	1999
in % beroepsbevolking				
<i>Gestandaardiseerde werkloosheid</i>				
Nederland ^a	2,0	7,5	7,2	4,0
Duitsland	0,7	5,5	5,2	8,8
Frankrijk	2,6	7,7	9,3	11,3
Verenigd Koninkrijk	2,9	11,1	7,3	6,1
EU 15	2,4	8,1	8,1	9,3
Verenigde Staten	4,9	9,7	5,3	4,2
	1985	1990	1998	
in % bevolking (15-64 jaar)				
<i>Netto voltijdsparticipatie^b</i>				
Nederland	47	50	54	
Duitsland	59	61	55	
Frankrijk	60	60	57	
Verenigd Koninkrijk	58	63	61	
EU 15	56	58	56	

Bron: Bijlage B3 en eigen berekeningen; OESO definitie

^a Bron: Bijlage A7 en eigen berekeningen; CBS definitie^b Werkgelegenheid in arbeidsjaren als fractie van de bevolking (15-64 jaar). Bron: EC, 1999, Employment in Europe, blz. 127-142.

De opmerkelijke ontwikkeling op de Nederlandse arbeidsmarkt in de jaren negentig roept de vraag op waarom juist in deze periode en juist in Nederland de werkgelegenheid zo sterk groeide. De recente geschiedenis van ons land is op dit terrein immers niet zo gunstig. Grafiek VI.1.1 en tabel VI.1.2 laten de groei van arbeidsaanbod, werkgelegenheid en werkloosheid over de periode 1973-1999 en drie deelperioden zien.

Grafiek VI.1.1 Arbeidsaanbod en werkgelegenheid

Tabel VI.1.2 Toename arbeidsaanbod, werkgelegenheid en werkloosheid

	1973-1982	1983-1989	1990-1999
in dzd personen per jaar			
toename arbeidsaanbod	32,3	63,2	111,5
toename werkgelegenheid	- 0,8	61,1	127,5
toename werkloosheid	33,1	2,1	- 16,0

In de periode 1973-1982 (het begin van de oliecrisis tot aan het dieptepunt op de arbeidsmarkt in 1983 met 9,2% werkloosheid) nam het aantal banen met 800 personen per jaar af. De jaarlijkse groei van het arbeidsaanbod met 32 300 personen sloeg dus volledig neer in een toename van de werkloosheid. Die ongunstige ontwikkeling werd veroorzaakt door een combinatie van factoren. De winstposities van bedrijven waren

ondergraven: de feitelijke arbeidsinkomensquote lag gedurende deze gehele periode boven het niveau dat nodig is voor een bedrijfsrendement dat op de kapitaalmarkt vereist is.¹ Daarnaast stuwden een oplopende wig en kapitaalkosten en, tot 1979, een stijgend relatief uitkeringsniveau de evenwichtswerkloosheid op.² Bovendien werd de Nederlandse economie tweemaal getroffen door een flinke negatieve impuls uit het buitenland. De oliecrises in 1973 en 1979-1980 betekenden een forse ruilvoetverslechterring met daarop volgend een terugval in het groeitempo van de wereldhandel.

Na deze periode volgde tussen 1983 en 1993 een periode van sanering. Onder invloed van herstellende winsten (loonmatiging), dalende relatieve uitkeringsniveaus en wiggen en een gunstige externe conjunctuur (tot aan het begin van de jaren negentig) kon de werkgelegenheids groei zich herstellen en daalde de werkloosheid aanzienlijk. Tegelijk was er sinds het midden van de jaren tachtig sprake van een nieuw fenomeen op de Nederlandse arbeidsmarkt, namelijk een snelle toename van de (bruto-)participatiegraad in personen van vrouwen: in 1987 bedroeg die participatie nog slechts 40% (ver onder het Europese gemiddelde), maar in 1999 was dat 54% (boven het gemiddelde in de EU).³ De gematigde ontwikkeling van de lonen werd dus niet alleen gevoed door de hoge werkloosheid aan het begin van de jaren tachtig en het ondersteunende beleid van de overheid (uitkeringsniveaus en wiggen), maar ook door een snelle toename van het arbeidsaanbod.

Die sterke toename van het arbeidsaanbod is de overheersende factor op de Nederlandse arbeidsmarkt in de jaren negentig. In het afgelopen decennium kwamen er jaarlijks meer dan 110 000 personen bij op de arbeidsmarkt. Niet alleen absorbeerde de economie deze in internationaal perspectief zeer omvangrijke toename van het arbeidsaanbod, maar ook daalde de werkloosheid in de jaren negentig met gemiddeld zo'n 16 000 personen per jaar.

De laatste jaren van de saneringsperiode 1983-1993 kenmerkten zich door een geringe groei van de wereldhandel en ook vanuit het binnenland (terugdringen overheidstekort) kwamen geen positieve impulsen. De periode 1994-1999 laat echter een heel ander beeld zien. De reeds genoemde snelle groei van het arbeidsaanbod werd gecombineerd met een positieve externe conjuncturele ontwikkeling. Bovendien bevonden de winsten zich op een behoorlijk niveau en werd de evenwichtswerkloosheid gedrukt door dalende kapitaalkosten. In het beleid werden, na de sanering van de jaren

¹ D.A.G. Draper en F.H. Huizinga, 2000, ELIS: Equilibrium Labour Income Share, te verschijnen in *De Economist*. Voor een samenvatting, zie CPB Report 2000/3.

² D.P. Broer, D.A.G. Draper en F.H. Huizinga, 2000, *The Equilibrium Rate of Unemployment in the Netherlands*, *De Economist* 148, No 4.

³ Bron: Enquête beroepsbevolking (EBB). De netto voltijdsparticipatie van vrouwen in arbeidsjaren nam tussen 1985 en 1998 toe van 25% naar 35%. Voor de EU steeg de participatie van 37% naar 41%. Bron: EC, 1999, *Employment in Europe*, blz.127,137.

tachtig, lastenverlichting en marktwerking centraal geplaatst. Een simulatie laat zien dat de structurele werkloosheid in 1999 circa een half procentpunt hoger had gelegen wanneer de directe belastingen en premies voor werknemers in de marktsector op het niveau van 1993 waren gebleven.

Voor de positieve ontwikkeling van de werkgelegenheid waren in de saneringsjaren weliswaar reeds de fundamenten gelegd, maar pas in de tweede helft van de jaren negentig werkten alle achterliggende factoren mee om de werkgelegenheid sterk te laten groeien. De structurele factor achter de banengroei was de sterke toename van het arbeidsaanbod, maar de gunstige (externe) conjunctuur zorgde voor een snelle absorptie van dat aanbod in het economisch proces: simulaties laten zien dat de bovengemiddelde groei van de wereldhandel sinds 1993 voor zo'n 200 000 arbeidsjaren aan werkgelegenheid heeft gezorgd. Ook de bovengemiddelde toename van de gezinsvermogens in de tweede helft van de jaren negentig droeg met 42 000 arbeidsjaren bij aan de banengroei. Simulaties laten tenslotte ook zien dat de gematigde loonkostenontwikkeling – die op zijn beurt weer met name werd veroorzaakt door de aan het begin van de jaren negentig opgelopen werkloosheid en de toename van het arbeidsaanbod en die werd ondersteund met lastenverlichting – van groot belang is geweest voor de werkgelegenheidsontwikkeling: wanneer de arbeidsinkomensquote niet was gedaald in de periode 1993-1999, had dat zo'n 200 000 arbeidsjaren gescheeld.

De focus van dit speciale onderwerp is de sterke toename van de werkgelegenheid in de jaren negentig. Ook productie en productiviteit laten in deze periode een stijging zien. Echter, de productiviteitsstijging in Nederland bleef vanaf midden jaren tachtig beduidend achter bij andere OESO-landen. De loonmatiging in de jaren tachtig zou een oorzaak kunnen zijn. De verhouding tussen loon- en kapitaalkosten veranderde in de periode 1980-1995 echter nauwelijks. Een andere mogelijkheid is dat de lage productiviteitsgroei de keerzijde is van de sterke toename van de werkgelegenheid, met name onder laaggeschoolden. De toename van de werkgelegenheid van laaggeschoolden was echter te gering om een belangrijke factor te kunnen zijn. De analyse wordt bemoeilijkt door mogelijk grote meetfouten⁴.

Na de crisis in het begin van de jaren tachtig vond een kentering plaats in de loonkostenontwikkeling. Deze heeft geleid tot het herstel van de werkgelegenheid in dat decennium en bijgedragen aan de verdere groei in de jaren negentig. Het overheidsbeleid heeft hierin een belangrijke rol gespeeld, onder meer via lastenverlichting en een daling van de relatieve uitkeringshoogte. Nederland liep hiermee voor op andere Europese landen, hetgeen mede verklaart dat de ontwikkeling van werkgelegenheid en werkloosheid in

⁴ H.P. van der Wiel, 1999, Sectoral labour productivity growth: a growth accounting analysis of Dutch industries, 1973-1995, CPB Research Memorandum, No 158.

Nederland sinds de jaren tachtig een relatief gunstig beeld geeft vergeleken met de gemiddelde ontwikkeling in de EU (zie tabel VI.1.1).

Aan het begin van het nieuwe decennium brengt de gunstige ontwikkeling op de Nederlandse arbeidsmarkt nieuwe vragen en uitdagingen met zich mee. De lage werkloosheid mag niet verhullen dat er in Nederland nog een aanzienlijk aantal inactieven met een uitkering naast de arbeidsmarkt staat. Daardoor bestaat de mogelijkheid om het succes op het terrein van de werkgelegenheid voort te zetten. Ten eerste vraagt dat nadrukkelijk om activering van personen met een uitkering. Ten tweede vraagt dat om een arbeidskostenontwikkeling die, evenals in het verleden, ruimte biedt om de absorptie van nieuw arbeidsaanbod mogelijk te maken.

VI.1.2 Wat bepaalt de groei van de werkgelegenheid?

Er zijn globaal gesproken drie soorten factoren die de groei van de werkgelegenheid bepalen. Deze zijn het arbeidsaanbod, de determinanten van de structurele werkloosheid en vraagfactoren. Deze factoren verschillen in de mate waarin ze permanente effecten hebben op de groei van de werkgelegenheid en de werkloosheid. Dit is in tabel VI.1.3 weergegeven.

Tabel VI.1.3 *Bepaling groei werkgelegenheid en werkloosheidsvoet*

	permanent effect op	
	werkgelegenheidsgroei	werkloosheidsvoet
Arbeidsaanbodsgroei	ja	?
Determinanten structurele werkloosheid	nee	ja
Vraagfactoren	nee	?

Op lange termijn wordt de werkgelegenheidsgroei in overwegende mate bepaald door het arbeidsaanbod. Intuïtief is dit duidelijk bij de beschouwing van de economische ontwikkeling van een land door de tijd bezien of bij een vergelijking van grote landen met kleine landen. Een andere manier om hetzelfde te zeggen is dat de werkloosheidsquote weliswaar schommelt in de tijd en zelfs structurele niveauschokken kan ondergaan, maar geen permanente positieve of negatieve groeivoet kent. Vraagimpulsen leiden weliswaar in eerste instantie tot een groei van productie en arbeidsvraag, maar op termijn leiden ze ook tot inflatie waardoor de positieve effecten op de werkgelegenheidsgroei weer wegebben. Overigens zijn determinanten van structurele werkloosheid en vraagfactoren niet irrelevant voor het *niveau* van de werkgelegenheid. Ze kunnen tijdelijk leiden tot een verhoging van de werkgelegenheidsgroei, met in beginsel blijvende gevolgen voor het werkgelegenheidsniveau. De werkgelegenheidsgroei kan alleen maar permanent hoger uitkomen als de arbeidsaanbodsgroei ook hoger is.

Of de groeivoet van het arbeidsaanbod en vraagfactoren ook invloed hebben op de structurele werkloosheidsvoet is op voorhand niet duidelijk. Dit is afhankelijk van het effect van arbeidsaanbod en vraagfactoren op de externe ruilvoet, dat wil zeggen de verhouding tussen het uitvoerprijspeil en het invoerprijspeil. Wanneer de ontwikkeling van arbeidsaanbod en/of bestedingen in Nederland afwijkt van die in het buitenland, kan dit gevolgen hebben voor de ruilvoet. Een verslechtering van de ruilvoet betekent een daling van het reële inkomen. De uitkomst van de loononderhandelingen bepaalt vervolgens hoe deze inkomensachteruitgang wordt verdeeld over werkgevers en werknemers. De ruilvoet is daarmee, net als directe en indirecte belastingen, een onderdeel van de wig die relevant is voor de loonontwikkeling. Een verslechtering van de ruilvoet doet de wig stijgen en leidt daarmee tot een stijging van de structurele werkloosheidsvoet.

VI.1.3 Het arbeidsaanbod

De toename van het arbeidsaanbod kan worden ontleed in demografische en participatiefactoren. De eerste component geeft de toename van het arbeidsaanbod weer als gevolg van de groei van de bevolking, waarbij de participatiegraad per leeftijdscategorie en geslacht constant wordt gehouden. De tweede component geeft het effect van veranderingen in die participatiegraden weer. Tabel VI.1.4 toont deze componenten van het arbeidsaanbod voor drie deelperioden 1973-1982, 1983-1989 en 1990-1999 en voor 1973-1999. In de jaren zeventig en tachtig groeit het demografisch bepaalde arbeidsaanbod sterk, maar deze groei neemt in de loop van de jaren negentig sterk af. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen. De participatie van met name oudere mannen loopt in de jaren zeventig en tachtig sterk terug. De groei van de participatie door vrouwen neemt over de hele periode toe. Per saldo neemt de participatie af met een dieptepunt in de crisisjaren 1982-1983. In 1985-1986 vindt de omslag plaats en sindsdien neemt de arbeidsparticipatie elk jaar toe. Deze toename is de dominante factor in de stijging van het arbeidsaanbod in de jaren negentig.

Het demografisch bepaalde arbeidsaanbod kan verder worden onderverdeeld naar een bevolkingseffect en een leeftijdseffect. In de jaren negentig heeft het eerste effect, de stijging van het aantal 15-64 jarigen, geleid tot een stabiele toename van het arbeidsaanbod met gemiddeld circa 30 000 personen per jaar. Binnen deze groep is het aandeel van 15-24 jarigen sterk afgenomen, terwijl het aantal 50-plussers toenam. Doordat de laatste categorie een relatief lage participatiegraad heeft, neemt de bijdrage van de samenstelling van de beroepsbevolking naar leeftijd (het leeftijdseffect) aan de groei van het arbeidsaanbod in de jaren negentig af. Vanaf 1994 is deze bijdrage zelfs negatief.⁵ Door

⁵ Bron: eigen berekeningen. Zie ook SCP, 1998, Sociaal Cultureel Rapport 1998, blz. 352.

de vergrijzing zal deze daling zich voortzetten in de komende decennia, wat ceteris paribus zal leiden tot een afvlakking van de groei van het arbeidsaanbod.⁶

Tabel VI.1.4 Toename arbeidsaanbod

	1973-1982	1983-1989	1990-1999	1973-1999
in dzd personen per jaar				
Totaal	32,3	63,2	110,8	69,4
man	- 3,8	17,3	34,4	15,8
vrouw	36,1	45,9	76,4	53,6
Demografisch	79,0	71,6	38,2	62,0
man	56,9	50,2	29,5	45,0
vrouw	22,1	21,4	8,7	17,0
Participatie	- 46,0	- 8,6	71,3	7,2
man	- 59,8	- 32,6	4,7	- 28,9
vrouw	13,8	24,0	66,7	36,0

De stijging van het arbeidsaanbod in de jaren negentig werd zoals gezegd voornamelijk veroorzaakt door de sterke stijging van de arbeidsparticipatie (na correctie voor leeftijdseffecten), met name in de tweede helft van dit decennium. Welke factoren zijn hierbij van belang geweest? In de economische theorie wordt de arbeidsaanbodbeslissing beschreven in termen van allocatie van tijd over arbeid en vrije tijd. Van belang daarbij zijn de voorkeuren die mensen hebben voor vrije tijd en consumptie, en uiteraard de beloning die arbeid oplevert. Een hoger loon heeft een tweeledig effect: enerzijds levert arbeid meer geld op waardoor meer werken en consumeren aantrekkelijker wordt in vergelijking met vrije tijd (substitutie-effect); anderzijds betekent meer loon dat het inkomen stijgt waardoor de vraag naar vrije tijd toeneemt (inkomenseffect). De empirie laat zien dat het substitutie-effect in het algemeen groter is dan het inkomenseffect en dat de arbeidsaanbodelasticiteit, dat is de toename van het arbeidsaanbod als gevolg van meer loon, varieert, onder andere naar geslacht. Bij gehuwde (of samenwonende) vrouwen blijkt deze elasticiteit hoger te liggen dan bij gehuwde (of samenwonende) mannen of alleenstaanden.

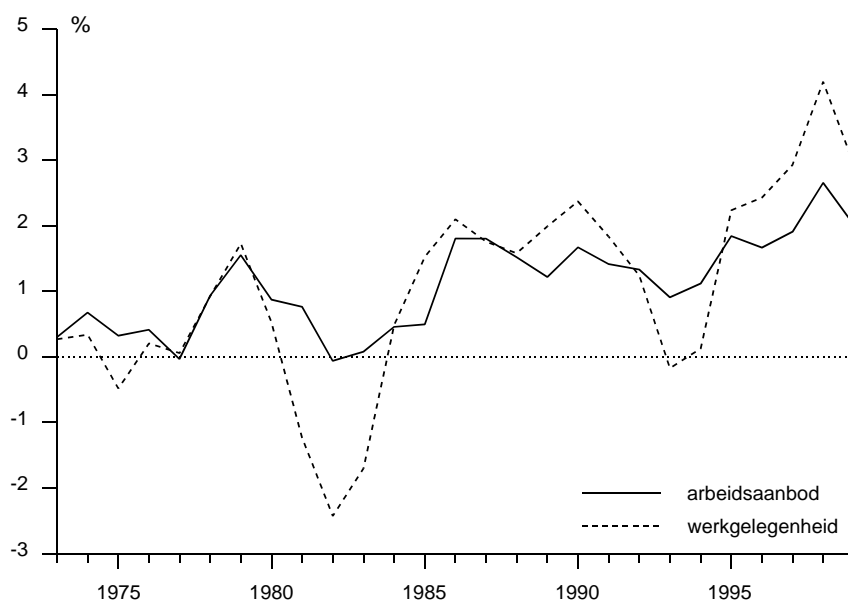
De toename in participatie in de jaren negentig kan echter maar voor een klein deel uit de loonontwikkeling worden verklaard. Die was immers zeer gematigd. Andere factoren die de toename van het arbeidsaanbod van met name vrouwen hebben beïnvloed zijn de verruimde mogelijkheden voor kinderopvang en veranderingen in de structuur van de werkgelegenheid naar sectoren waar relatief veel vrouwen werken. De

⁶ Zie CBS/CPB, 1997, Bevolking en arbeidsaanbod: drie scenario's tot 2020, Sdu, Den Haag.

behoefte van bedrijven aan een meer flexibele inzet van arbeid in de vorm van parttime banen bood veel vrouwen de kans zich op de arbeidsmarkt te begeven. Daarnaast zijn sociaal-culturele factoren van belang geweest zoals daling van het kindertal en uitstel van het moederschap, stijging van het opleidingsniveau en een veranderde houding ten opzichte van de posities van vrouwen en mannen.⁷

Ook de conjuncturele ontwikkeling heeft een belangrijk effect op arbeidsparticipatie, wat weerspiegeld wordt in een geringe participatiestijging in de eerste helft van de jaren negentig, en een sterke stijging in de tweede helft. Dit blijkt ook uit grafiek VI.1.2, waarin zowel de afname van de arbeidsaanbodsgroei in 1993-1994 als de toename daarna samenvallen met de neer- en opgang van de conjunctuur. Bij hoge werkloosheid wordt de groei van het arbeidsaanbod geremd omdat velen verwachten toch geen baan te kunnen vinden. Dit conjuncturele verschijnsel staat bekend als het *discouraged worker effect*.

Grafiek VI.1.2 Groeivoeten van arbeidsaanbod en werkgelegenheid

Een andere factor van belang voor de arbeidsparticipatie is het overheidsbeleid dat in de jaren negentig gericht was op het terugdringen van het beroep op de sociale voorzieningen. Op vele terreinen zijn daartoe maatregelen genomen, zoals inzake arbeidsongeschiktheid en ziekteverzuim, werkloosheid en bijstand, en een nieuwe

⁷ Zie hoofdstuk 3 van C.S. van Praag en M. Niphuis-Nell red., 1997, Het gezinsrapport, Sdu, Den Haag.

nabestaandenwet. Naar zeer ruwe schatting is het arbeidsaanbod in de jaren negentig door dit beleid met gemiddeld ca 15 000 personen per jaar gestegen (ongeveer een kwart van het totale participatie-effect). De maatregelen hebben vooral in de tweede helft van de jaren negentig effect gesorteerd. Bij de WAO hebben invoering van een strenger arbeidsongeschiktheids criterium en versobering van de uitkeringen (TBA, 1993) een fors effect gehad, tot uiting komend in een kleinere instroom in en een grotere uitstroom uit de WAO. De sollicitatieplicht voor vrouwen in de bijstand heeft vanaf 1997 geleid tot een grotere instroom op de arbeidsmarkt. Hier dient ook te worden gewezen op de invloed van het actieve arbeidsmarktbeleid op het arbeidsaanbod. Dit beleid wordt in paragraaf VI.1.6 nader belicht.

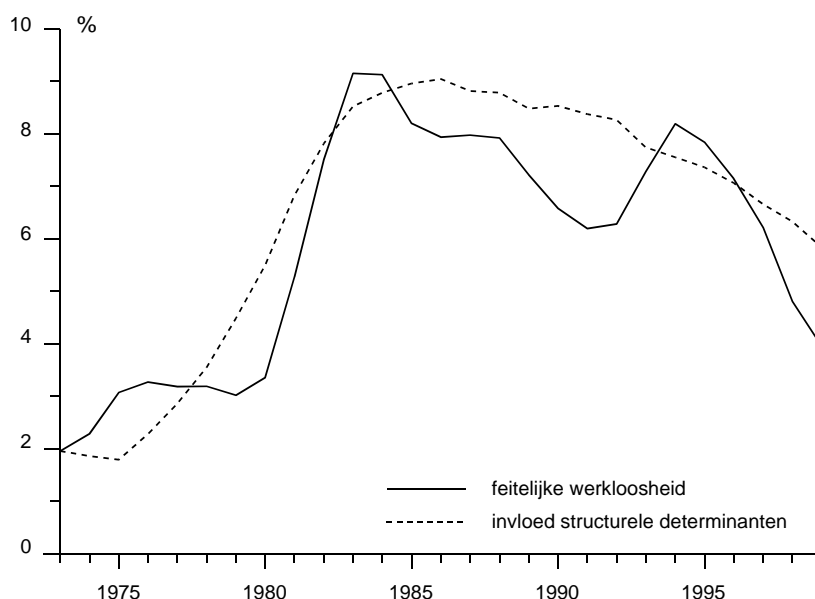
Een laatste factor die van belang is voor de arbeidsparticipatie is het fiscale beleid. Het tarief van de eerste schijf in de loon- en inkomstenbelasting is in de eerste helft van de jaren negentig met 3 procentpunt gestegen en vervolgens geleidelijk met 1½ procentpunt gedaald. De tarieven van de andere schijven zijn niet veranderd. De belastingvrije voet is in de periode 1990-1999 bijna verdubbeld. De consumptieprijssstijging bedroeg in die periode cumulatief ongeveer 25%, zodat ook de reële belastingvrije voet sterk steeg. Het arbeidskostenforfait is in de jaren negentig meer dan verdrievoudigd. Ook het inactievenforfait is in deze periode gestegen. In totaal leidden deze belastingmaatregelen in de jaren negentig tot een forse lastenverlichting, waarvan het leeuwendeel de verhoging van de belastingvrije som betrof. De maatregelen hadden per saldo echter maar een beperkt effect op het arbeidsaanbod, omdat de effecten deels tegen elkaar in werken. Zo ontmoedigt een verhoging van de belastingvrije som het arbeidsaanbod van partners omdat het hogere inkomen de behoefte aan vrije tijd doet toenemen (inkomenseffect). Het inactievenforfait leidt tot een reductie van het arbeidsaanbod. Het arbeidskostenforfait daarentegen stimuleert extra aanbod. Per saldo daalt het aanbod in uren door de genoemde fiscale maatregelen naar schatting met ongeveer ¾% op lange termijn. In personen blijft het aanbod echter ongeveer gelijk, omdat het arbeidskostenforfait vooral aanbod voor kleine banen uitlokt en de belastingvrije som ook bij de grotere banen tot minder aanbod leidt. De gemiddelde relatieve uitkeringshoogte, de verhouding netto uitkering/netto loon, veranderde weinig onder invloed van deze maatregelen, omdat de effecten van een verhoging van de belastingvrije som en het inactievenforfait en van een verhoging van het arbeidskostenforfait ook hier tegengesteld zijn. Wel daalt de wig door deze maatregelen, wat tot uiting komt in een matigend effect op de loonontwikkeling en een lagere (evenwichts)werkloosheid. De werkgelegenheid stijgt daardoor op de lange termijn naar schatting met ¾%, die van laaggeschoolden zelfs met 1¾%. Het is niet gezegd dat de genoemde effecten zich al ten volle in de jaren negentig hebben gemanifesteerd. Vanwege vertraagde doorwerking in de economie komt een deel ervan mogelijk pas in latere jaren in de feitelijke cijfers tot uiting.

VI.1.4 De structurele werkloosheid

De verandering van de werkloosheidsvoet kan worden ontbonden in structurele en conjuncturele determinanten. De structurele determinanten bestaan uit de wig, de relatieve uitkeringshoogte en de reële rente. De eerste twee zijn grotendeels door het beleid bepaald, de reële rente is voor een open economie als Nederland grotendeels exogeen. Deze factoren bepalen het niveau van de structurele of evengewichtswerkloosheid. Dat is het werkloosheidsniveau dat resulteert na correctie voor incidentele en conjuncturele factoren. Het is tevens het niveau van werkloosheid waar de aanpassingsprocessen in de economie naar toe bewegen.

Het conjuncturele deel van de werkloosheid wordt veroorzaakt door vraagfactoren. De belangrijkste hiervan voor Nederland zijn externe factoren zoals de groei van de wereldhandel. Echter ook beleid kan in belangrijke mate invloed hebben op de conjunctuur via beïnvloeding van de koopkracht. Een belastingverlaging heeft daarmee zowel een conjunctureel als een structureel effect op de werkloosheid.

Grafiek VI.1.3 Feitelijke werkloosheidsvoet en invloed structurele determinanten

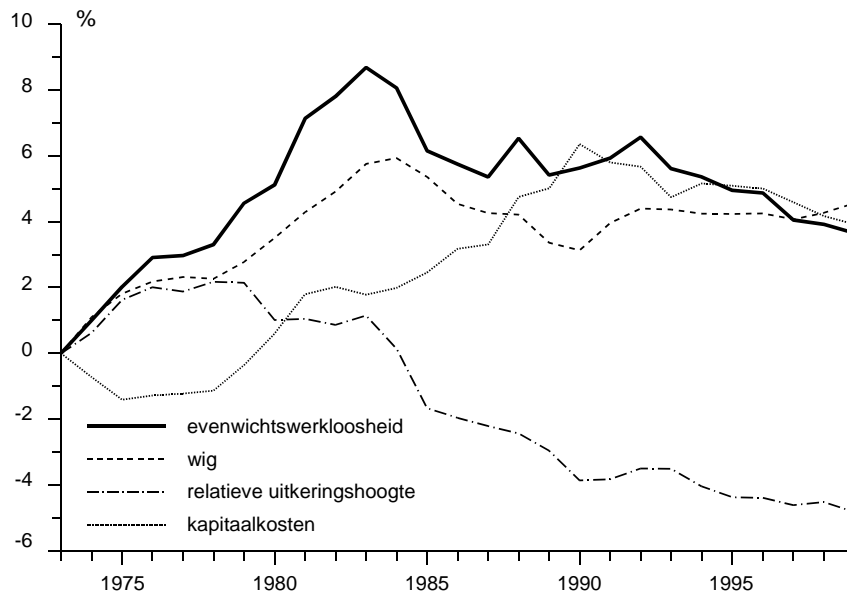
De invloed van de structurele determinanten op de werkloosheid is weergegeven in grafiek VI.1.3. De doorgetrokken lijn is de feitelijke werkloosheid. In de jaren negentig is deze eerst gestegen en daarna fors gedaald. De daling was zelfs steiler dan de daling in de tweede helft van de jaren tachtig. De gestippelde lijn in de grafiek geeft de

uitkomsten weer van een modelsimulatie waarbij de effecten op de werkloosheid van veranderingen in de wig, de relatieve uitkeringshoogte en de kosten van kapitaal vanaf 1973 zijn berekend. Hierbij is er rekening mee gehouden dat het vanwege vertraagde doorwerkingen in de economie enige tijd duurt voordat de effecten volledig zichtbaar zijn.⁸

Het blijkt dat de tijdelijke stijging van de werkloosheid midden jaren negentig geen structurele oorzaak had, in tegenstelling tot de stijging van de werkloosheid in de jaren tachtig. Hierin schuilt een belangrijk verschil tussen de jaren tachtig en de jaren negentig.

Als men de boven beschreven simulatie herhaalt en daarbij aanneemt dat mutaties in wig, relatieve uitkeringshoogte en kapitaalkosten onmiddellijk en volledig doorwerken op de werkloosheid verkrijgt men de ontwikkeling van de evenwichtswerkloosheid. De evenwichtswerkloosheid zelf lijkt veel op de gestippelde lijn in de vorige grafiek maar is wat minder vloeiend omdat van vertragingen in de economie wordt geabstraheerd. De ontwikkeling van de evenwichtswerkloosheid en de bijdragen van de drie onderdelen eraan, zijn weergegeven in grafiek VI.1.4.

Grafiek VI.1.4 Decompositie evenwichtswerkloosheid

⁸ Bij de berekening is geen rekening gehouden met de overloopeffecten van voor 1973. Impliciet wordt verondersteld dat de werkloosheid in 1973 gelijk was aan de evenwichtswerkloosheid.

De daling van de relatieve uitkeringshoogte vanaf 1980 heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de daling van de evenwichtswerkloosheid, hoewel de effecten daarvan in de periode 1975-1990 deels teniet werden gedaan door de stijging van de kapitaalkosten. De wig heeft belangrijk bijgedragen aan de stijging van de evenwichtswerkloosheid tussen 1973 en 1982, droeg daarna tot 1990 bij aan de daling van de evenwichtswerkloosheid en had daarna weinig additioneel effect. Dit wordt hieronder nader toegelicht.

De wig en de ontwikkeling van de microlastendruk

De wig die relevant is voor de loonontwikkeling in de marktsector is opgebouwd uit de volgende onderdelen: directe belastingen op arbeid (inclusief effect SPAK), sociale premies van werkgevers en werknemers, pensioenpremies en de consumentenprijs (CPI) voorzover deze harder stijgt dan de producentenprijs. De laatste factor omvat de invloed van huren, gasprij, indirecte belastingen en de externe ruilvoet.

In de periode 1994-1999 is de totale wig gestegen. Deze wigstijging is veroorzaakt door de stijging van de CPI ten opzichte van de producentenprijs marktsector. Met name de relatief sterke huurstijging en de stijging van de indirecte belastingen zijn hier debet aan. De druk van directe belastingen op arbeid en sociale premies laat een daling zien. Hierin komt het beleid gericht op lastenverlichting tot uiting. De werkloosheid zou in 1999 een half procentpunt hoger zijn geweest als het loonmatigende effect van deze lastenverlichting niet was opgetreden.

Ter illustratie laat tabel VI.1.5 een decompositie van de wig zien voor de periode 1995-1998, een periode waarin de belasting- en premiedruk met 1,8 procentpunt daalde en de wig desondanks met ruim een procentpunt steeg.

Tabel VI.1.5 Decompositie verandering wig marktsector in de periode 1995-1998

	in % loonsom marktsector
Totale verandering wig	1,1
waarvan door verandering in:	
belasting- en premiedruk	- 1,8
pensioenpremies	- 0,3
verhouding consumptie/productieprijs	3,2
waarvan:	
indirecte belastingen minus subsidies	0,8
aardgasprijzen	0,0
huren	1,8
overige prijzen	0,6

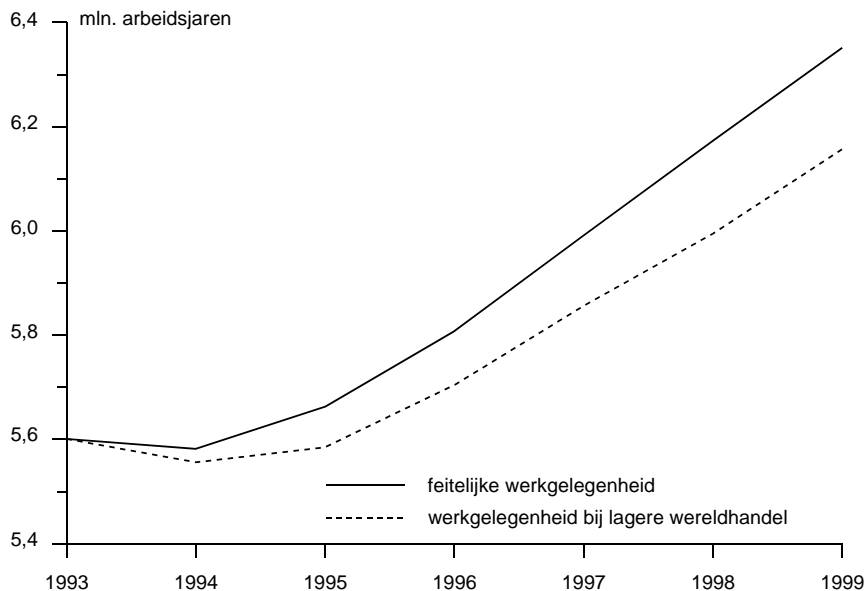
Vergeleken met de (gecumuleerde) daling van de microlastendruk over de jaren 1995-1998 van ruim *f* 15 mld is de daling van de belasting- en premiedruk als onderdeel van de wig (circa *f* 6 mld) bescheiden. De reden is dat een aanzienlijk deel van de daling van de microlasten niet relevant is voor de wig op arbeid in de marktsector. Dit betreft lastenverlichting voor uitkeringsgerechtigden, ouderen, werkgevers en werknemers in de collectieve sector en zelfstandigen. Ook maatregelen in de sfeer van vennootschapsbelasting, dividendbelasting, vermogensbelasting en dergelijke vallen buiten de wigdefinitie.

VI.1.5 Snelle absorptie van arbeidsaanbod: conjunctuur en een gematigde loonontwikkeling

Op lange termijn leidt een groei van het arbeidsaanbod tot meer werkgelegenheid. Het opmerkelijke aan met name de tweede helft van de jaren negentig is het tempo waarin het extra arbeidsaanbod werd opgenomen in het arbeidsproces. Eerdere perioden hadden immers laten zien dat een groei van het arbeidsaanbod ook tot een stijging van de werkloosheid kan leiden (zie de periode 1973-1982 in tabel VI.1.2).

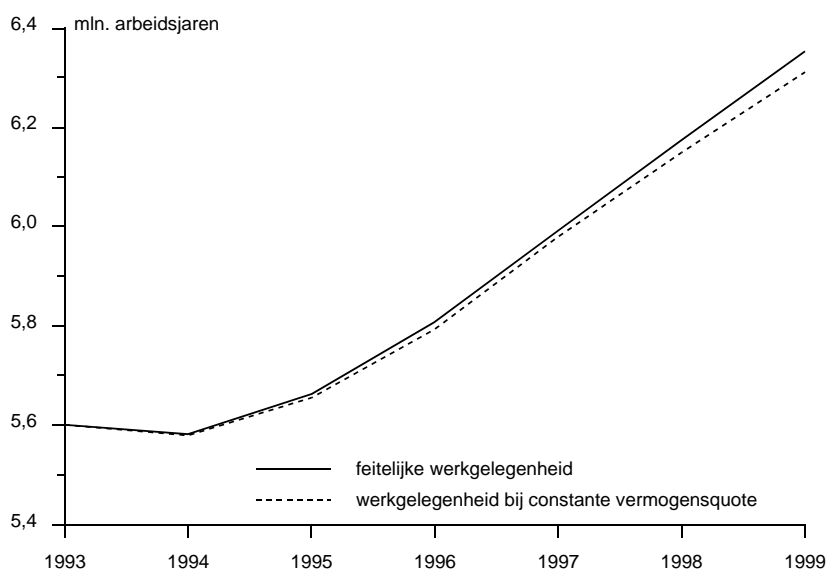
Deze paragraaf gaat nader in op de factoren die bepalen hoe snel de absorptie van

Grafiek VI.1.5 Werkgelegenheid als wereldhandelsgroei op gemiddeld niveau 1973-1993 was geweest

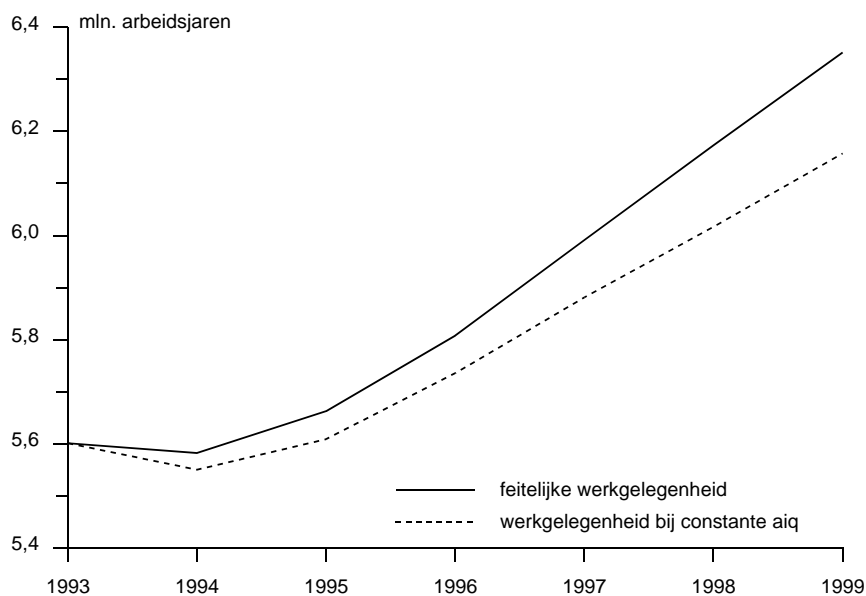
extra arbeidsaanbod plaatsvindt. De simulaties laten steeds de feitelijke ontwikkeling van de werkgelegenheid in Nederland zien (doorgetrokken lijn) en de ontwikkeling wanneer er in de periode 1994-1999 andere omstandigheden hadden gegolden (gestippelde lijn). Grafiek VI.1.5 toont het effect van een lagere wereldhandelsgroei op de werkgelegenheid: de gestippelde lijn geeft de werkgelegenheidstoename weer bij een groei van de wereldhandel op het gemiddelde van de periode 1973-1993 (4,6%) in plaats van de gerealiseerde 7,2%. De invloed van de hogere wereldhandel op de werkgelegenheid blijkt aanzienlijk: cumulatief 195 000 arbeidsjaren. Dat geldt in veel mindere mate voor de effecten van de stijging van de gezinsvermogens in de periode 1994-1999 (zie grafiek VI.1.6). In deze variant gaat de toename van de gezinsvermogens (onroerend goed, effecten) gelijk op met het beschikbare inkomen. De werkelijke vermogensontwikkeling was veel sterker als gevolg van de prijsstijging van huizen en effecten. Deze toename van het vermogen heeft geleid tot een toename van de consumptie, productie en werkgelegenheid. Het effect op de werkgelegenheid van de vermogenstoename is zeker niet verwaarloosbaar (het gaat cumulatief om 42 000 arbeidsjaren), maar blijkt vergeleken met de totale werkgelegenheidsgroei relatief gering.

Grafiek VI.1.6 Werkgelegenheid als toename vermogen gelijk was geweest aan die van het beschikbare inkomen

Naast de ontwikkeling van de bestedingen zijn de winstposities van bedrijven belangrijk voor de werkgelegenheidsontwikkeling. In de periode 1973-1983 heeft de arbeidsinkomensquote voortdurend boven de waarde gelegen die een bedrijfsrendement mogelijk maakt zoals de kapitaalmarkt dat vereist, met navenante gevolgen voor de werkgelegenheid. Na 1984-1990, waarin de arbeidsinkomensquote snel daalde, kwamen de winsten opnieuw onder druk tussen 1990 en 1993. Grafiek VI.1.7 laat zien hoe de werkgelegenheid zich had ontwikkeld wanneer de arbeidsinkomensquote sinds 1993 was gefixeerd op bijna 86% in plaats van het feitelijke niveau van circa 82% in 1994-1999. De gunstige ontwikkeling van de winsten blijkt van aanzienlijk belang te zijn geweest voor een snelle absorptie van het arbeidsaanbod in het productieproces: bij een constante arbeidsinkomensquote op het niveau van 1993 waren er 194 000 arbeidsjaren minder aan werkgelegenheid bijgekomen in de jaren tot aan 1999. Deze conclusie komt overeen met eerdere analyses waarin werd getoond dat het herstel van de werkgelegenheid in de jaren tachtig voor een belangrijk deel kan worden toegeschreven aan de loonmatiging in die jaren.⁹

Grafiek VI.1.7 Werkgelegenheid als de arbeidsinkomensquote vanaf 1993 constant was gebleven

⁹ CPB, 1991, De werkgelegenheid in de jaren tachtig, Werkdocument No 41.

De bovenstaande analyse roept vanzelfsprekend de vraag op hoe deze loonontwikkeling kan worden verklaard. Immers, de loonontwikkeling is niet exogeen, maar wordt op haar beurt bepaald door factoren zoals de wig, de relatieve uitkeringshoogte en de spanning op de arbeidsmarkt (werkloosheid). De loonontwikkeling in Nederland in de afgelopen dertig jaar blijkt goed te beschrijven met behulp van de hierboven genoemde, reguliere factoren. Zo was de gematigde loonkostenontwikkeling in de jaren tachtig het gevolg van de crisissituatie aan het begin van dat decennium en van de daling van de wig en de relatieve uitkeringshoogte.¹⁰ Voor de ontwikkeling na 1993 geldt hetzelfde: het zijn de aan het begin van de jaren negentig snel opgelopen werkloosheid en het toegenomen arbeidsaanbod die vooral verklaren dat de arbeidsinkomensquote na 1993 daalt. De verlaging van de belasting- en premiewig heeft voorkomen dat de totale wig sterk is toegenomen en daarmee de loonkosten heeft opgedreven. De feitelijke afname van de arbeidsinkomensquote met 3½ punt in de periode 1994-1999 was zonder lastenverlichting een punt kleiner geweest. De loonvorming heeft dus wel een belangrijke bijdrage geleverd aan de absorptie van het arbeidsaanbod in de jaren negentig, maar niet meer of minder dan op grond van eerdere ervaringen mocht worden verwacht.

VI.1.6 De rol van andere factoren

Welke andere factoren hebben een bijdrage geleverd aan de groei van de werkgelegenheid in de jaren negentig? Een toename van het gebruik van flexibele contracten heeft mogelijk bijgedragen aan de snelle absorptie van het arbeidsaanbod. Actief arbeidsmarktbeleid heeft de arbeidsmarktpositie van kansarmen op de arbeidsmarkt verbeterd. Ook begrotingsbeleid en beleid gericht op marktwerking en ondernemersklimaat worden vaak genoemd als bijdragende factoren. In deze paragraaf wordt achtereenvolgens op deze onderwerpen ingegaan.

Deregulering van de arbeidsmarkt en flexibele contracten

Hoe strenger de ontslagbescherming, hoe minder ruimte werkgevers hebben om hun personeelsbestand aan te passen aan veranderende omstandigheden. Ook kunnen regulerende eisen worden gesteld bij de inzet van tijdelijke arbeid. Uit onderzoek van de OESO¹¹ blijkt dat Nederland een relatief strenge ontslagbescherming kent. Dit wordt vooral veroorzaakt door procedurele vereisten en vertragingen bij de afgifte van ontslagvergunningen. Nederland is liberaler waar het gaat om de regulering van tijdelijke

¹⁰ Dit betekent dat het 'Akkoord van Wassenaar' niet heeft geleid tot een trendbreuk in het loonvormingsproces. Het akkoord markeerde wel een omslag in de loonkostenontwikkeling, die doorslaggevend was voor het herstel van de werkgelegenheid in de jaren tachtig.

¹¹ OESO, 1999, Employment Outlook, Paris.

arbeid. Hier wordt een positie in de subtop ingenomen.¹² Verder valt op dat de positie van Nederland op beide terreinen in de jaren negentig vrijwel constant is gebleven.

Naast de formele regels op de arbeidsmarkt kan de aard van de arbeidscontracten worden gezien als een indicator voor het aanpassingsvermogen van de arbeidsmarkt. Hoe groter het belang van flexibele contracten, overwerk, variabele werktijden en uitzendwerk, hoe eenvoudiger het is voor werkgevers om hun inzet van arbeid aan te passen aan veranderende omstandigheden. Met name het belang van flexibele contracten is in Nederland sterk toegenomen: sinds 1992 nam het aantal werknemers met flexibele contracten (uitzend- en oproepcontracten en tijdelijke contracten) jaarlijks toe met gemiddeld ruim 5%, tegenover een toename van het aantal werknemers met vaste contracten van rond de 2%. Vergelijken we Nederland met andere landen, dan ontstaat een gemengd beeld: Nederland scoort hoog waar het gaat om flexibele contracten en uitzendwerk, maar relatief laag bij de meeste andere indicatoren, vooral die voor variabele werktijden.¹³ Het zou kunnen zijn dat er een zeker verband is tussen deze bevindingen, in die zin dat een gebrek aan flexibiliteit in vaste, voltijdse banen gecompenseerd wordt door banen in deeltijd en in de uitzendbranche.

Al met al lijkt de Nederlandse arbeidsmarkt dus niet sterk af te wijken van die in andere landen. Dit geldt niet alleen voor de mate van regulering, maar ook voor het aanpassingsvermogen op de markt. Wel kan uit de aard van de arbeidscontracten worden afgeleid dat de flexibiliteit is toegenomen in de jaren negentig. Gezien de geringe institutionele veranderingen betreft het hier waarschijnlijk een ontwikkeling die niet zozeer door beleid is ingegeven, maar door een toegenomen behoefte aan flexibele contracten, zowel aan de kant van werkgevers als aan werknemers. Deze toename in flexibiliteit kan in Nederland hebben bijgedragen aan een relatief snelle absorptie van het sterk groeiende arbeidsaanbod, met name in de tweede helft van de jaren negentig. Er zijn geen aanwijzingen dat dit ook heeft geleid tot een structurele verlaging van de werkloosheid¹⁴.

¹² Hierbij is geen rekening gehouden met de Flexwet, die in 1999 is ingevoerd en derhalve nauwelijks van betekenis is geweest voor de jaren negentig. Overigens is onduidelijk wat de effecten van die wet zullen zijn: ontslag wordt makkelijker, maar tegelijkertijd krijgen flexwerkers sneller uitzicht op een vast contract.

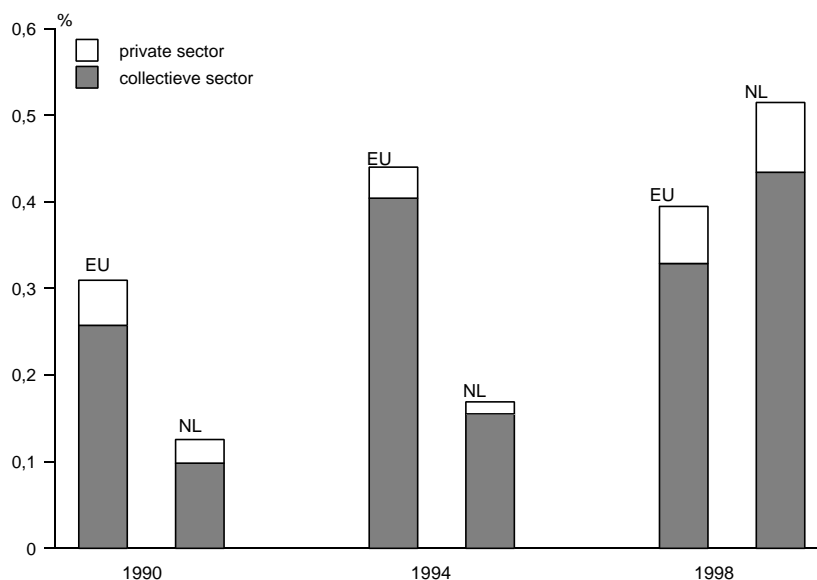
¹³ P.G.W. Smulders e.a., 1997, Nederland lang geen koploper flexibilisering, ESB, jg.82, blz. 888.

¹⁴ Voor een overzichtsartikel op dit terrein, zie OESO, 1999, Employment Outlook, Paris.

Actief arbeidsmarktbeleid

Om de arbeidsmarktpositie van kansarme groepen te verbeteren maakt de overheid gebruik van actief arbeidsmarktbeleid.¹⁵ Nederland is internationaal gezien één van de koplopers wat betreft de uitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid als percentage van het BBP. In de periode 1990-1998 stegen de uitgaven in Nederland van 1,2% tot 1,7% van het BBP. Het EU- en OESO-gemiddelde stegen in dezelfde periode van respectievelijk 1,0% en 0,7% tot respectievelijk 1,2% en 0,9%.¹⁶

Grafiek VI.1.8 *Uitgaven aan gesubsidieerde werkgelegenheid in Nederland, de EU en de OESO als percentage van het BBP, 1990-1998^a*

Bron: OECD Database on labour market programmes.

^a De uitgaven aan subsidies in de private sector zijn exclusief de uitgaven aan de SPAK. De SPAK valt buiten de definitie van actief arbeidsmarktbeleid. In 1998 gaf Nederland 0,24% van haar BBP uit aan de SPAK. De uitgaven aan gesubsidieerde werkgelegenheid zijn verder exclusief de uitgaven aan de sociale werkvoorziening (WSW), 0,55% BBP in 1998.

¹⁵ Volgens de OESO-definitie omvat het actief arbeidsmarktbeleid de uitgaven aan (tussen haakjes staan de uitgaven in Nederland in 1998): i) de arbeidsvoorziening (*f* 3 miljard); ii) publieke scholings- en trainingsprogramma's (*f* 2,4 miljard); iii) arbeidsmarktmaatregelen voor de jeugd (*f* 0,3 miljard (exclusief JWG)); iv) gesubsidieerde werkgelegenheid (*f* 4 miljard (inclusief JWG, exclusief SPAK (*f* 1,8 miljard)); en v) arbeidsmarktmaatregelen voor arbeidsgehandicapten (*f* 4,4 miljard).

¹⁶ Bron: OECD Database on labour market programmes.

De recente stijging in de uitgaven in Nederland weerspiegelt de toename van gesubsidieerde werkgelegenheid, met name in de collectieve sector, zie grafiek VI.1.8. Gesubsidieerde werkgelegenheid in de collectieve sector bestaat voornamelijk uit deelnemers aan de *Wet Inschakeling Werkzoekenden* (voorheen *Banenpool* en *Jeugdwerkgarantieplan*) en deelnemers aan de *In- en doorstroombanen* (voorheen *Melkert-1*). Ook de uitgaven aan gesubsidieerde werkgelegenheid in de private sector, waaronder de regelingen *Vermindering Langdurig Werklozen*, en *Experimenten Activering Uitkeringsgelden* (voorheen *Melkert-2*), zijn recentelijk opgelopen. In 1990 was de deelname aan gesubsidieerde werkgelegenheid in de collectieve en de private sector respectievelijk 11 000 en 24 000 personen. In 1998 waren deze aantallen gegroeid tot respectievelijk 70 000 en 101 000 personen.¹⁷

Het is echter de vraag in welke mate deze maatregelen *netto* hebben bijgedragen aan de stijging van de werkgelegenheid in de jaren negentig. Gerichte werkgelegenheidssubsidies in de private sector stimuleren de werkgelegenheid via de vraagkant door de loonkosten van laagproductieve werknemers te verlagen. Echter, een deel van de subsidies komt terecht bij laagproductieven die ook zonder de subsidie een baan hadden gevonden (*deadweight*), en bij laagproductieven die een andere werkzoekende of zittende werknemer verdringen (substitutie). Onderzoek van het NEI wijst uit dat de netto werkgelegenheidswinst tussen de 13 en 43 procent is van het totale aantal gesubsidieerde plaatsen, zie tabel VI.1.6.¹⁸ Soortgelijke effecten komen ook uit studies naar de effecten van gerichte werkgelegenheidssubsidies in het buitenland.¹⁹

Gesubsidieerde werkgelegenheid in de collectieve sector heeft enerzijds tot doel de reguliere werkgelegenheid te stimuleren door het verhogen van de productiviteit van deelnemers via scholing en opdoen van werkervaring. Anderzijds gaat het ook om het creëren van arbeidsplaatsen voor werkzoekenden die op de reguliere arbeidsmarkt vrijwel kansloos zijn. Het is niet waarschijnlijk dat het actief arbeidsmarktbeleid in de vorm van gesubsidieerde werkgelegenheid in de collectieve sector een substantiële

¹⁷ Exclusief deelnemers aan de sociale werkvoorziening (WSW) en de SPAK.

¹⁸ De SPAK blijft hier buiten beschouwing. De SPAK is een lastenverlichting voor de laagste loonklassen, terwijl het hier gaat om op werklozen gericht actief arbeidsmarktbeleid. De SPAK valt ook niet onder de OESO-definitie van actief arbeidsmarktbeleid. Overigens zij opgemerkt dat de SPAK relatief effectief is voor de werkgelegenheid. Modelsimulaties met MIMIC geven aan dat de werkgelegenheidseffecten bij de SPAK groter zijn dan bij een generieke lastenverlichting, zie CPB, 1997, Economische verkenning voor de volgende kabinetsperiode, blz. 245-260, Sdu, Den Haag.

¹⁹ Studies voor een aantal OECD-landen schatten de netto werkgelegenheidswinst tussen de 5 en 33 procent. Modelsimulaties voor Nederland geven aan dat het subsidiëren van langdurig werklozen in Nederland een netto werkgelegenheidswinst tussen 3 en 11 procent oplevert, afhankelijk van het subsidieniveau. Voor een overzicht van deze resultaten, zie Jongen, 1999, What can we expect from subsidies for the long-term unemployed, *De Economist* 147, No 2, blz. 205-228.

bijdrage heeft geleverd aan de groei van de reguliere werkgelegenheid. Onderzoek van het NEI laat zien dat op jaarbasis slechts een zeer beperkte groep deelnemers doorstroomt naar een reguliere baan, zie tabel VI.1.7. Een mogelijke verklaring voor de beperkte doorstroom is de relatief hoge beloning in deze programma's en de (vrijwel) onbeperkte duur.²⁰ Verder bestaat de kans dat door gesubsidieerde werkgelegenheid werkloosheid als minder bedreigend wordt ervaren. Dit versterkt de onderhandelingspositie van werknemers en kan daarmee een loonopdrijvend effect hebben, wat leidt tot een daling van de reguliere werkgelegenheid.²¹

Tabel VI.1.6 Substitutie en deadweight VLW, 1998

	Deelnemers	Netto	Substitutie ^a	Deadweight ^b
VLW	94 000	13-43%	37-63%	33-67%

Bron: Polanen Petel e.a., 1999, Werkgelegenheidseffecten van de SPAK en VLW, NEI, Rotterdam.

^a Substitutie geeft het aantal gesubsidieerde arbeidsplaatsen waar de deelnemer een andere werkzoekende of zittende werknemer verdringt, als percentage van het totale aantal plaatsingen.

^b Deadweight geeft het aantal gesubsidieerde werknemers dat ook zonder subsidie een baan had gevonden, als percentage van het totale aantal plaatsingen.

Tabel VI.1.7 Doorstroming van additionele banen naar reguliere werkgelegenheid, 1997

Programma	Deelnemers	Doorstroming naar regulier werk per jaar
		%
JWG ^a	23 000	10-16
Banenpool ^a	23 500	3
Melkert-1 ^a	21 400	5

Bron: Gravesteijn-Ligthelm e.a., 1998, Wordt succes bepaald door de vorm? Onderzoek naar de doorstroom van gesubsidieerde naar reguliere werkgelegenheid, Ministerie van SZW; Jongen e.a., 2000, The impact of active labour market policies - an AGE analysis for The Netherlands, CPB Research Memorandum no. 166.

^a De JWG en de Banenpool zijn in 1998 opgegaan in de WIW. Melkert-1 is opgegaan in de I/D-banen.

De intensivering van de gesubsidieerde werkgelegenheid heeft geleid tot een verbetering van de arbeidsmarktpositie van kansarmen op de arbeidsmarkt. De huidige krapte op de

²⁰ Zie CPB, 1997, Economische verkenning voor de volgende kabinetsperiode, blz. 245-260.

²¹ Jongen e.a., 2000, The impact of active labour market policies - an AGE analysis for The Netherlands, CPB Research Memorandum, No. 166.

arbeidsmarkt betekent dat de kansen op werk en inkomen op de reguliere arbeidsmarkt verbeteren. Dit vermindert vermoedelijk het netto-effect van werkgelegenheidssubsidies evenals de noodzaak om werk en inkomen te verschaffen in de collectieve sector. Daarbij moet wel worden aangetekend dat ook op een krappe arbeidsmarkt gesubsidieerde werkgelegenheid kansen biedt op maatschappelijke integratie voor mensen met een zeer geringe kans op regulier werk.

Begrotingsbeleid, marktwerking en ondernemersklimaat

Vaak worden ook het begrotingsbeleid en de vorderingen die zijn geboekt op het terrein van de werking van productmarkten en het ondernemersklimaat als verklaringen genoemd voor het werkgelegenheidssucces in de jaren negentig. Voor beide beleidsterreinen geldt dat de inspanningen niet in de eerste plaats gericht zijn op de werkgelegenheid. Het terugdringen van het overheidstekort is primair gericht op het gezond maken van de overheidsfinanciën, maar kan ook belangrijke gevolgen hebben voor rest van de economie. Recent onderzoek toont aan dat de mix van instrumenten die gebruikt wordt voor het terugdringen van het tekort in belangrijke mate het succes van de ombuigingen en de impact op de economie bepalen.²² Beleid gericht op vergroting van de inkomsten door het verhogen van de loonbelastingen leidt tot hogere arbeidskosten, en beïnvloedt de groei van de economie in negatieve zin. Beleid gericht op verlaging van de uitgaven, met name aan lonen en uitkeringen, kan via lagere looneisen in de private sector leiden tot lagere arbeidskosten en zo een stimulans vormen voor de economie. In de tweede helft van de jaren negentig is de overheid erin geslaagd haar tekort terug te dringen. Dit heeft niet geleid tot lage economische groei, enerzijds doordat het gepaard ging met lastenverlichting, en een vertrouwenwekkend stabiel macro-economisch beleid, anderzijds door gunstige externe factoren.

Het verbeteren van de werking van productmarkten en het ondernemersklimaat (nieuwe mededingingswet, MDW, terugdringen administratieve lasten, etc.) in de tweede helft van de jaren negentig is vooral gericht op het vergroten van de efficiëntie in de economie. Deze toename in efficiëntie leidt tot een stijging van de arbeidsproductiviteit en de lonen, en verhoogt daarmee de welvaart. De relatie met de werkgelegenheid is niet eenduidig. Betoogd kan worden dat flexibele productmarkten en een gunstig ondernemersklimaat op middellange termijn bijdragen aan de absorptie van een groei van het arbeidsaanbod en herstructureringsprocessen soepeler laten verlopen. Zo laat de stormachtige ontwikkeling van de werkgelegenheid in de telecomsector zien dat liberalisering voor extra arbeidsplaatsen kan zorgen. De werkgelegenheid steeg in deze sector met 40 procent over de afgelopen 10 jaar.²³ Echter, op de (zeer) korte termijn kunnen liberalisering en vergroting van efficiëntie de werkgelegenheid juist onder druk

²² Alesina en Ardagna, 1998, Tales of fiscal adjustment, Economic Policy 27, blz. 487-545.

²³ OECD, 1999, Regulatory Reform in the Netherlands, blz. 34.

zetten. Zo wordt verwacht dat het aantal arbeidsplaatsen in de electriciteitssector na de deregulering in eerste instantie met 25 tot 30 procent zal dalen. Echter de ervaring in andere landen leert dat zelfs in die sector deregulering op de lange termijn gunstig kan uitwerken op de werkgelegenheid door de ontwikkeling van nieuwe diensten en markten.

VI.2 Economische gevolgen van de EU-uitbreiding

De economische effecten van de EU-uitbreiding met tien Midden- en Oost-Europese landen zijn voor Nederland waarschijnlijk klein maar positief. Zo kan de Nederlandse export met zo'n 1 á 2% toenemen terwijl de investeringsmogelijkheden voor Nederlandse bedrijven verbeteren. Zeker voor Nederland zijn de verwachte migratie-effecten klein. De belangrijkste knelpunten dreigen bij de kosten van het gemeenschappelijk EU-beleid, de toekomst van het integratieproces, en het functioneren van de interne markt. De uitbreiding maakt daarom hervormingen noodzakelijk in zowel de EU als de toetredende landen. Dit vraagt om een uitbreidingsstrategie waarbij meer duidelijkheid wordt geschapen omtrent de toetredingscriteria en een datum waarop de eerste landen kunnen toetreden.

VI.2.1 Inleiding

Onder de dertien kandidaat-leden van de Europese Unie zijn er tien uit Midden- en Oost-Europa (MOE)²⁴. Deze landen bevinden zich in een proces van institutionele en economische hervormingen. Dit hangt enerzijds samen met de transitie van een plan-naar een markteconomie. Anderzijds zijn hervormingen noodzakelijk om te voldoen aan de voorwaarden die de EU aan de toetreding heeft verbonden, de zogeheten Kopenhagen-criteria. Deze betreffen onder meer economische criteria, zoals het vermogen concurrentie binnen de Unie het hoofd te kunnen bieden. Daarnaast zijn er institutionele criteria die vereisen dat landen voldoen aan het *acquis communautaire*. Het is momenteel nog niet precies duidelijk wanneer en met welke MOE-landen de eerstvolgende uitbreiding gaat plaatsvinden.

Naast de kandidaat-lidstaten, bereidt ook de EU zich voor op de uitbreiding. Zo zal eind dit jaar de intergouvernementele conferentie worden afgerond waarop knopen moeten worden doorgehakt over hervormingen in de EU-instituties. Daarnaast maakt de uitbreiding verdere hervormingen in het gemeenschappelijk EU-beleid noodzakelijk.

In discussies over de EU-uitbreiding en de daartoe noodzakelijke hervormingen spelen economische effecten een belangrijke rol. Het is echter niet eenvoudig deze

²⁴ De analyse in deze paragraaf beperkt zich tot deze MOE-kandidaten. Cyprus en Malta zijn relatief klein en rijk. Met Turkije vinden nog geen toetredingsonderhandelingen plaats.

effecten goed in kaart te brengen. Dit komt doordat de komende uitbreiding een unieke gebeurtenis vormt die nauwelijks vergelijkbaar is met andere. Zo zijn de toetredende landen aanzienlijk minder welvarend en hebben ze een heel andere achtergrond dan vorige toetreders. Daarnaast is de EU verder geïntegreerd dan bij vorige uitbreidingen het geval was. Een analyse van de economische effecten van de komende uitbreiding moet daarom vooral steunen op inzichten uit de economische theorie en de ervaringen van tien jaar transitie. Maar ook hierbij speelt een aantal problemen. Zo is het niet helder welke effecten aan de EU-uitbreiding moeten worden toegeschreven: sommige ontwikkelingen hangen immers meer samen met het transitieproces dan met de EU-uitbreiding; ontwikkelingen die op hun beurt niet los van elkaar mogen worden gezien. Daarnaast is nog onduidelijk welke consequenties de EU-uitbreiding zal hebben voor het functioneren van de Unie en daarmee voor de toekomst van het integratieproces.

Met deze onzekerheden in het achterhoofd poogt deze paragraaf niet meer dan een globale schets te geven van de economische effecten van de EU-uitbreiding. De nadruk ligt daarbij op de consequenties voor de EU, en waar mogelijk meer specifiek voor Nederland. Het stuk schetst daartoe allereerst een beeld van de economische banden tussen de EU en de toetredende landen (sectie VI.2.2). Vervolgens wordt in VI.2.3 een aantal veranderingen besproken dat door de uitbreiding zal optreden, waarna VI.2.4 op de economische effecten daarvan ingaat. Sectie VI.2.5 schetst een aantal knelpunten bij de uitbreiding die vragen om een beleidsreactie. Tot slot gaat VI.2.6 in op de uitbreidingsstrategie van de EU.

VI.2.2 De toetreders

Om enig gevoel te geven voor de MOE-economieën en hun banden met de EU, bespreekt deze paragraaf eerst enkele economische kerncijfers van de tien MOE-landen. Tabel VI.2.1 laat zien dat de uitbreiding een vergroting van de EU-bevolking betekent met zo'n 105 miljoen inwoners, ofwel een toename met 28%. Het totale BBP in de EU zal echter maar met zo'n 5% toenemen – gemeten tegen de wisselkoers.²⁵ Dit is vergelijkbaar met de totale omvang van de Nederlandse economie. In economische zin is de uitbreiding van de EU derhalve bescheiden. De EU-uitbreiding lijkt vooral ingegeven door politieke argumenten zoals stabiliteit en veiligheid in Europa. Voor de kandidaat-lidstaten is het bovendien van belang dat de toetreding tot de EU ondersteuning biedt bij de transitie van plan- naar markteconomie.

De handel tussen de EU en de transitielanden is de afgelopen tien jaar sterk gegroeid. Zo is het volume van de export van de EU naar de MOE-landen verzesvoudigd, terwijl de import met een factor 4½ toenam. Op dit moment gaat een kleine 5% van de totale

²⁵ Gemeten tegen koopkrachtpariteiten is het verschil met de EU minder groot omdat het prijsniveau in de MOE-landen lager ligt dan in de EU.

EU-export naar de MOE-landen. Het Nederlandse exportaandeel naar MOE ligt daar met 3% iets onder. Voor MOE is de EU verreweg de belangrijkste handelspartner met een exportaandeel van 64%.

De meeste toetreders hebben een omvangrijk tekort op de lopende rekening met de EU. In sommige MOE-landen staat hier een forse instroom van directe buitenlandse investeringen (DBI) tegenover, vooral in Hongarije, Tsjechië en Estland. Nederland is na Duitsland de tweede investeerder in MOE. Dit komt vooral doordat de uitgaande investeringen van Nederland relatief hoog zijn in vergelijking met andere landen en niet zozeer omdat Nederlandse investeerders sterker op MOE zijn gericht.

Het aantal MOE-migranten in de EU wordt momenteel geschat op 853 000, ofwel 0,23% van de EU-bevolking. Meer dan driekwart van hen bevinden zich in Duitsland en Oostenrijk. Slechts 1% woont in Nederland. Dit komt neer op zo'n 0,06% van de Nederlandse bevolking.

Tabel VI.2.1 Enkele kerncijfers voor de MOE-landen in 1997

	Bevolking in miljoen personen	BBP per hoofd in % EU-gemiddelde gemeten tegen wissel- koers	BBP per hoofd in % EU-gemiddelde gemeten tegen koop- krachtpariteit	Export naar EU in % totale export
Polen	39	16	31	68
Hongarije	10	20	34	55
Tsjechië	10	23	50	52
Slowakije	5	17	38	65
Slovenië	2	42	57	57
Letland	2	11	19	68
Estland	2	15	25	64
Litouwen	4	12	20	65
Bulgarije	8	6	19	38
Roemenië	23	7	21	56
Totaal MOE	105	15	30	64
EU-15	371	100	100	61

Bron: World Bank, Development indicators, 1999; IMF, Direction of Trade Statistics, 1999

VI.2.3 Schok van de uitbreiding

Sinds de val van de Muur heeft zich reeds een geleidelijk proces van economische integratie tussen de EU en de MOE-landen voorgedaan, met als belangrijkste wapenfeit de Europa-akkoorden. In deze akkoorden is in het begin van de jaren negentig een stapsgewijze opheffing overeengekomen van wederzijdse handelsbelemmeringen op

industrieproducten. Deze sectie gaat in op enkele veranderingen die de EU-uitbreiding nog teweeg zal brengen en die relevant zijn voor de Europese economie.

Allereerst zullen de nog resterende belemmeringen voor handel en investeringen verdwijnen. Op dit moment is de export van bijna alle industrieproducten van de MOE-landen naar de EU geliberaliseerd; een beperkt aantal producten wordt nog getroffen door anti-dumping maatregelen. In 1999 was nog ongeveer 20% van de industrieproducten uit de EU onderhevig aan importtarieven in de MOE-landen. In 2002 zullen deze tarieven volledig zijn verdwenen conform de afspraken uit de Europa-akkoorden. Met name voor landbouwproducten bestaan over en weer nog veel handelsbelemmeringen. Voor investeringen leggen sommige MOE-landen beperkingen op aan buitenlands eigendom, onder meer in de communicatie, verzekeringen, nutssectoren en bij onroerend goed.

Een tweede effect van de EU-uitbreiding betreft de overgang van een vrijhandelszone naar een douane-unie. Daardoor zullen de handelstarieven aan de buitengrens worden geëgaliseerd. Gemiddeld geldt in de kandidaat-lidstaten nog een buitentarief voor industrieproducten van zo'n 7%, tegen minder dan 3% in de EU. Voor landbouwproducten is de verhouding veelal andersom en liggen de EU-tarieven boven die in MOE.

Een derde effect van de uitbreiding is dat de MOE-landen toetreden tot de interne markt. Ze zullen daarmee moeten voldoen aan alle normen en regels die op de interne markt gelden, het zogeheten interne-markt acquis. Hierdoor verdwijnen de kosten in verband met douaneformaliteiten en wachttijden aan de grens. Belangrijker nog is het wegnemen van de technische handelsbarrières die gepaard gaan met verschillen in regelgeving en productstandaarden. Dit vermindert transactiekosten bij de handel. Het voldoen aan het interne-markt acquis impliceert echter niet alleen lagere handelskosten, maar ook een kostenstijging voor producenten in de kandidaat-lidstaten. Zo zal het overnemen van technische productstandaarden, arbo-normen en dergelijke gepaard gaan met aanpassingskosten voor producenten. Verder is een substantiële inspanning vereist om te voldoen aan het milieu-acquis van de EU. Schattingen van de vereiste jaarlijkse milieu-investering lopen uiteen van 1 tot 3% van het BBP, gedurende zo'n 10 jaar.²⁶

Een vierde effect van de EU-uitbreiding betreft het vrij verkeer van personen. Op dit moment is de migratie uit de MOE-landen nog aan strenge regels gebonden. Toetreding tot de EU betekent dat migranten vrije toegang krijgen tot de arbeidsmarkt in de EU.

Ten slotte zijn er nog aspecten verbonden aan de EU-uitbreiding, waarvan de economische consequenties minder eenvoudig te duiden zijn. Zo kunnen er economische voordelen verbonden zijn aan EU-lidmaatschap in verband met de grotere politieke en

²⁶ Dziegielewska, D.A., 2000, How much does it cost to join the EU and who is going to pay for it: cost estimates for the Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovenia complying with the EU environmental standards, IIASA, Vienna; W. Hager (Rapporteur), 2000, The environment in European enlargement, Report of the CEPS Working Party, Brussels.

economische stabiliteit in de MOE-landen, of door de ankerfunctie die het lidmaatschap kan vervullen bij het transitieproces.

VI.2.4 Economische effecten van de uitbreiding

Deze paragraaf schetst de verwachte effecten van de bovenstaande veranderingen op de handel, de investeringen en de migratiestromen tussen de EU en de MOE-landen.

Handel

Het potentiële effect op de onderlinge handel tussen de EU en de MOE-landen kan men inschatten door de feitelijke handel te vergelijken met een "normaal" handelsvolume dat wordt verklaard uit onder meer afstand, bevolkingsomvang en het BBP in beide landen. Volgens schattingen ligt het handelsvolume tussen de EU en MOE inmiddels op het 'normale' niveau voor een OESO-land. De handel binnen de EU-landen ligt evenwel zo'n 20 tot 40% boven dit normale niveau.²⁷ Wanneer de MOE-landen toegang krijgen tot de interne markt, zou het handelsvolume kunnen toenemen in deze orde van grootte.

Dit cijfer komt grofweg overeen met een modelanalyse van Baldwin e.a. (1997). Zij analyseren het effect van de EU-uitbreiding met een model voor de wereldeconomie dat wordt onderworpen aan drie impulsen: het wegnemen van de formele handelsbarrières, het gelijkschakelen van de buitentarieven, en het verlagen van de handelskosten met 10% als benadering voor het effect van de toetreding tot de interne markt. De uitkomsten van dit model suggereren dat de EU-export naar MOE met ongeveer 30% zal toenemen, d.w.z. de totale export van EU stijgt met ongeveer 1½%. Het Europese BBP zou volgens de berekeningen met 0,2% stijgen.²⁸

De toename in handel is gunstig voor de Europese consument. Zo zal het leiden tot meer concurrentie, lagere prijzen, een grotere variëteit in productaanbod, en een betere benutting van schaal- en comparatieve voordelen.

Sectorale effecten

Het effect van de EU-uitbreiding op de handel zal sterk uiteenlopen tussen sectoren. Sommige sectoren zullen voornamelijk profiteren van de nieuwe exportmogelijkheden in de MOE-landen. Andere daarentegen krijgen vooral te maken met concurrerende

²⁷ Brenton, P. and D. Gros, 1997, Trade reorientation and recovery in transition economies, *Oxford Review of Economic Policy*, 13, pp. 65-76; Fidrmuc, J. and J. Fidrmuc, 2000, Integration, disintegration and trade in Europe: evolution of trade relations during the 1990s, Working Paper 2000-12, Center for Economic Research, Tilburg.

²⁸ Baldwin, R., J. Francois and R. Portes, 1997, The costs and benefits of enlargement: the impact on the EU and Central Europe, *Economic Policy* 24, blz. 127-176.

import op de interne markt. De EU-uitbreiding kan in deze sectoren pijnlijke consequenties hebben voor de betrokken werknemers.

Om een idee te krijgen van het potentiële belang van dergelijke bedreigingen is het interessant te weten in hoeverre de MOE-landen dezelfde goederen leveren aan de interne markt als de EU-landen. Berekeningen van de zogeheten gelijkheidsindex geven aan dat er een relatief geringe overlap is tussen MOE en de meeste EU-lidstaten. De onderlinge exportstructuur van de MOE-landen vertoont aanzienlijk meer gelijkenis zodat de MOE-landen vooral concurrenten van elkaar zullen zijn.

Ten einde sectoren te identificeren die mogelijk te maken krijgen met meer concurrentie, is het zinvol te onderzoeken in welke producten de MOE-landen een sterke positie hebben op de interne markt. De export van MOE-landen blijkt vooral gespecialiseerd in arbeidsintensieve productie (textiel, kleding en schoenen), grondstof- en energie-intensieve goederen (chemie, rubber, plastic), en producten waarbij schaal van belang is (ijzer, staal, scheepsbouw). De meeste EU-landen zijn vooral gespecialiseerd in de export van kennis-intensieve producten.

Voor sectoren in de EU waarin de MOE-landen een comparatief voordeel hebben kan de EU-uitbreiding een bedreiging vormen. Deze sectoren worden vaak als ‘gevoelig’ bestempeld. Tabel VI.2.2 presenteert zeven sectoren waarin de export van Polen zich gespecialiseerd heeft op de interne markt. Deze tabel is gebaseerd op berekeningen van de zogeheten Balassa-index voor 1997.²⁹ In drie van deze sectoren is ook de Nederlandse export naar de interne markt gespecialiseerd. Deze overlappende exportspecialisatie kan een indicatie zijn dat de sterke exportpositie van Nederland in deze sector zal worden bedreigd door de toetreding van Polen tot de interne markt. Dit hoeft echter niet het geval te zijn; Polen kan zich binnen zo’n sector in heel andere producten specialiseren dan Nederland. Zo betreft de Poolse export van delfstoffen voornamelijk kolen terwijl de Nederlandse export vooral aardgas betreft. Bovendien blijkt uit onderzoek dat intra-industrie handel tussen de EU en MOE voor 80 à 90% goederen betreft met een zeer verschillende kwaliteit.³⁰ In een aantal sectoren zijn bedreigingen wel reëel, zeker waar nog anti-dumping maatregelen van toepassing zijn zoals voor sommige houtproducten, kolen, bulkchemie, en diverse ijzer- en staalproducten.

De rechter kolom in tabel VI.2.2 presenteert vier sectoren waar (i) Nederland een comparatief voordeel heeft op de interne markt, (ii) Nederland nog geen comparatief voordeel heeft op de Poolse markt en (iii) Polen geen comparatief voordeel heeft op de interne markt. Deze sectoren zou men als kansrijk kunnen bestempelen omdat de sterke positie van Nederland op de interne markt nog niet tot uiting komt op de Poolse markt.

²⁹ De Balassa-index is gedefinieerd als het exportaandeel van een bepaalde sector in een bepaald land ten opzichte van het EU-gemiddelde van dat exportaandeel.

³⁰ Aturupane, C., S. Djankov en B. Hoekman, Horizontal and vertical intra-industry trade between Eastern Europe and the EU, *Weltwirtschaftliches Archiv* 135, blz. 62-82.

Voor de landbouw en voedingsmiddelenindustrie heeft het CPB in een recente studie nader onderzocht waar de belangrijkste kansen en bedreigingen liggen.³¹ Daaruit blijkt dat op termijn de productie van betrekkelijk laagwaardige en veel ruimtevrugnende bulkproducten, zoals graan, suikerbieten, aardappelen en varkens, onder druk kan komen te staan. Kansen zullen er vermoedelijk vooral zijn voor het agro-MKB en de grote internationaal opererende voedingsmiddelenbedrijven.

Tabel VI.2.2 Exportspecialisatie van Polen en Nederland op basis van de Balassa-index in 1997 (exportaandelen van Nederland en Polen staan tussen haakjes)^a

	Comparatief voordeel Polen	Comparatief nadeel Polen ^b
Comparatief voordeel Nederland	<ul style="list-style-type: none"> • Voedingsmiddelen (10,1; 9,3) • Textiel, kleding en schoenen (7,4; 12,4) • Delfstoffen (2,5; 4,9) 	<ul style="list-style-type: none"> • Elektrotechniek (25,0; 8,8) • Chemische basisproducten (10,3; 4,5) • Aardolie (4,8; 1,7) • Genotmiddelen (2,4; 0,3)
Comparatief nadeel Nederland	<ul style="list-style-type: none"> • IJzer en staal (2,5; 5,5) • Hout(producten) (0,3; 3,6) • Rubber- en kunststof (2,3; 2,8) • Schepen (0,5; 1,0) 	

^a Inclusief wederuitvoer (met name relevant voor de elektrotechniek en textiel).

^b Sectoren waar Nederland nog geen comparatief voordeel heeft op de Poolse markt

Bron: OECD, Annual International Trade Statistics, 1998

Investeringsen

Toen Portugal, Spanje en Ierland toetraden tot de EU, bracht dit een forse stijging teweeg in de instroom van directe buitenlandse investeringen (DBI). Ook in de MOE-landen zou door toetreding tot de EU het investeringsklimaat kunnen verbeteren. Zo zal de toetreding bijvoorbeeld gunstige effecten kunnen hebben op de macro-economische en politieke stabiliteit. Of een toename in DBI daadwerkelijk zal optreden is evenwel ook afhankelijk van andere zaken, zoals het bestuurlijke en juridische vermogen van de staat, het functioneren van de financiële sector en ontwikkelingen ten aanzien van corruptie. Inmiddels ligt de DBI-stroom naar Hongarije, Polen en Tsjechië al op een redelijk normaal peil dat past bij het niveau van economische ontwikkeling. In Roemenië en Bulgarije wordt daarentegen nog nauwelijks geïnvesteerd.³²

³¹ H. Stolwijk, 2000, The Dutch food and agricultural sectors and the enlargement of the EU, *CPB Report* 2000/1, pp. 39-41.

³² Brenton, P., 1999, Trade and investment in Europe: the impact of the next enlargement, CEPS, Brussel.

Naast de vraag hoe DBI-stromen zich in de toekomst zullen ontwikkelen, is van belang wat de gevolgen ervan zijn voor zowel de MOE-economieën als de EU. Voor MOE is de instroom van DBI aantrekkelijk. Buitenlandse investeringen zijn een belangrijke factor voor de opbouw van de kapitaalgoederenvoorraad. Daarnaast brengt DBI nieuwe technologie en kennis met zich mee hetgeen gunstige effecten heeft voor de productiviteit en de economische groei.

Tabel VI.2.3 DBI positie van Nederland in Polen in 1995 (aandeel van sector in % totaal)

Financiële dienstverlening	27,1
Overige diensten	22,4
Olie, chemie, rubber en plastic	24,4
Voedingsmiddelen	9,5
Machines, computers en elektronica	6,9
Textiel en hout	4,3
Overige industrie	5,4

Bron: OECD publications STD, 1998

De consequenties van DBI voor de EU zijn niet op voorhand duidelijk. Soms wordt wel de vrees geuit dat DBI neerkomt op het verplaatsen van economische activiteit van de EU naar MOE, gemotiveerd door concurrentie-overwegingen zoals lage lonen, minder strenge milieu-eisen of goedkope energie. DBI zou dan kunnen resulteren in minder investeringen en minder werkgelegenheid in de EU. Deze vrees is evenwel ongegrond. Uit empirisch onderzoek blijkt dat het overgrote deel van DBI het oogmerk heeft om expansie te realiseren op nieuwe markten, en niet zozeer om de productiekosten te reduceren. DBI naar de MOE-landen kan de werkgelegenheid in de EU zelfs bevorderen wanneer dit complementair is met export. Empirische studies suggereren dat dit inderdaad het geval is.³³

Ook de sectorale structuur van Nederlandse DBI in Polen wijst erop dat investeringen vooral bedoeld zijn om lokale markten te bedienen. Volgens tabel VI.2.3 vindt bijna de helft van de Nederlandse DBI plaats in de dienstensector, met name de financiële dienstverlening. Van de DBI in de industrie gaat een deel naar sectoren waarvoor nabijheid van de markt belangrijk is, zoals de voedingsmiddelen-industrie. Uiteindelijk gaat ongeveer eenderde deel naar sectoren waar concurrentie-overwegingen een rol kunnen spelen zoals textiel, rubber- en plasticproducten, en energie-intensieve sectoren. Overigens zal de toetreding tot de EU ertoe leiden dat sommige concurrentievoordelen van de MOE-landen zullen verkleinen en op termijn zelfs verdwijnen in verband met de

³³ Abraham, F. en J. Konings, 1999, Does the opening of CEE threaten employment in the West?, *World Economy* 22, blz. 585-601.

regels op de interne markt. Bovendien zij opgemerkt dat verplaatsing van economische activiteit niet ongunstig is voor de totale welvaart omdat zij, afgezien van eenmalige aanpassingskosten, gepaard gaat met een efficiëntere allocatie van productie.

Arbeidsmarkt: migratie-effect

Er is een aantal studies verricht naar het verwachte migratie-effect van de EU-uitbreiding. Zo gebruiken Bauer en Zimmermann (1999) schattingen op basis van vorige EU-uitbreidingen met Portugal, Spanje en Griekenland. Zij schatten het migratie-effect van de uitbreiding na 15 jaar op zo'n 3 miljoen personen.³⁴ Een recente studie voor de Europese Commissie schat het migratie-potentieel met gegevens over Duitse immigratie sinds de jaren zestig.³⁵ De studie verwacht dat er in het eerste jaar na de toetreding zo'n 335 000 migranten naar de EU zullen komen, waarvan 218 000 naar Duitsland en een kleine 4 000 naar Nederland. De migrantenstroom neemt vervolgens geleidelijk af. Na 30 jaar zullen zo'n 4 miljoen mensen uit de MOE-landen geëmigreerd zijn, ongeveer 1% van de totale EU-bevolking. Nederland zal op lange termijn zo'n 44 000 migranten uit de MOE-landen tellen, ruim vier keer zoveel als op dit moment.

Onderzoek naar de karakteristieken van migranten suggereert dat vooral jonge, en relatief goed opgeleide mensen migreren. Een probleem is evenwel dat de kennis van mensen uit de MOE-landen niet gemakkelijk productief is aan te wenden in de EU. Migranten komen daarom vaak toch in laagbetaalde banen terecht. Zo kwamen Oost-Duitsers die in West-Duitsland aan het werk gingen voornamelijk in laagbetaalde banen terecht, ondanks hun relatief hoge opleidingsniveau in de eigen regio.

Empirisch onderzoek naar het effect van migranten op de EU-arbeidsmarkt suggereert vrij kleine effecten. Zo blijkt dat migratie doorgaans een gering effect heeft op de werkloosheid. Uit onderzoek naar het looneffect van migranten komt een elasticiteit naar voren die uiteen loopt van 0 tot - 0,6%. Dit betekent bijvoorbeeld dat de komst van twee miljoen migranten naar Duitsland op lange termijn een maximaal looneffect zal hebben van - 3,5%. In Nederland is het maximale looneffect op lange termijn van 44 000 migranten minder dan - 0,5%.

Belangrijker dan het totale looneffect is mogelijk het effect van migranten op de loonverdeling. Indien migranten in laagbetaalde banen terecht komen, zal vooral het loon aan de onderkant van de arbeidsmarkt onder druk komen te staan. De meeste empirische studies vinden inderdaad dat het effect van migratie op het loon van

³⁴ T. Bauer en K. Zimmermann, 1999, Assessment of possible migration pressure and its labour market impact following EU enlargement to CEE, Research Report 139, Department for Education and Employment, UK.

³⁵ European integration consortium: DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER, 2000, The impact of Eastern enlargement on employment and labour markets in the EU Member States, Final Report.

laaggeschoolden relatief sterk is. Voor hooggeschoolden is het effect vaak nihil of zelfs positief. Migratie kan dus leiden tot een schevere inkomensverdeling.

Convergentie

Convergentie van het BBP per hoofd in de MOE-landen in de richting van het EU-gemiddelde is aannemelijk in het licht van de geringe voorraad fysiek kapitaal, het onvoltooide transitieproces, en het uitzicht op EU-lidmaatschap met bijbehorende inkomensoverdrachten en een beter investeringsklimaat. Daarnaast gaan buitenlandse investeringen gepaard met technologie-spillovers en kennisoverdracht die de groei stimuleren.

Het is moeilijk een inschatting te maken van de mate van convergentie in de toekomst. Zo laten de groeicijfers in de MOE-landen sinds de aanvankelijke transformatiecrisis een nogal gemengd beeld zien. De groei in Polen, Slowakije, Slovenië en de Baltische staten lag gemiddeld op zo'n 4 tot 5% per jaar, dat wil zeggen ruim boven het EU-gemiddelde van ongeveer 2%. De gemiddelde groei in Tsjechië en Hongarije kwam evenwel nauwelijks boven het EU-gemiddelde, terwijl de gemiddelde groei in Bulgarije en Roemenië daar weer ruim onder zat. De eerste tien jaar transitie geven derhalve geen eenduidig beeld ten aanzien van convergentie. Dit is niet verwonderlijk omdat economische groei van allerlei onzekere factoren afhangt, zoals de beginsituatie, institutionele hervormingen, macro-economische stabiliteit, de openheid van de economie, en de schokken die een land te verduren krijgt.

In een scenario-studie heeft het CPB in samenwerking met SEO en ING eerder de samenhang in kaart gebracht tussen de politieke, institutionele en economische ontwikkelingen in de EU en MOE. In een gunstig scenario, "Verdiept Europa" stimuleert een openhartige EU de institutionele en economische hervormingen in MOE. Dit bevordert de groei in MOE waarvan ook de EU uiteindelijk profiteert. In "De lange weg", het minder gunstige scenario, blijft de groei in MOE achter door een vertragend transitieproces, politieke instabiliteit en een EU die weinig oog heeft voor de uitbreiding vanwege interne onenigheid^a.

^a CPB, ING en SEO, 1999, *Europese Grensverlegging: scenario's voor Midden- en Oost-Europa tot 2010*.

De bovenstaande studies zijn gebaseerd op historische gegevens voor andere landen die mogelijk niet maatgevend zijn voor de komende uitbreiding. Ze moeten daarom met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Daarnaast is uitgegaan van vrij personenverkeer vanaf de datum van toetreding. Indien er een overgangstermijn komt zouden de migratie-effecten in de eerste jaren kleiner zijn. Daarbij is van belang dat illegale migratie en pendelarbeid in grensregio's belangrijke alternatieven zijn om migratiebeperkingen te omzeilen.

Dynamische effecten

Op grond van het bovenstaande lijken de economische effecten van de EU-uitbreiding gering. De handels- en investeringsstromen liggen reeds op een normaal peil dat past bij het niveau van economische ontwikkeling. Door de uitbreiding kunnen deze nog iets verder toenemen. Ook de migratie-effecten van de EU-uitbreiding zijn naar verwachting bescheiden, zeker voor Nederland. In het bovenstaande gaat het evenwel om de min of meer statische effecten van de EU-uitbreiding. Daarbij is geen rekening gehouden met de mogelijke versnelling van de economische groei in de MOE-landen als gevolg van de toetreding. Deze dynamische effecten van de uitbreiding zijn waarschijnlijk belangrijker voor de groei van de handel en de investeringen dan de statische effecten (zie kader). Ook voor de EU liggen de belangrijkste economische voordelen waarschijnlijk in deze dynamische aspecten.

VI.2.5 Knelpunten bij de uitbreiding

Functioneren van de interne markt

De meeste MOE-landen hebben nog een lange weg te gaan voor ze voldoen aan het acquis communautaire. Problemen spelen op onder meer het terrein van veterinaire en fyto-sanitaire regels, de energiesector, diverse productstandaarden, intellectueel eigendom, en de regels uit het milieu-acquis. Nog belangrijker dan deze formele regelgeving lijken de problemen met de bestuurlijke capaciteit van de MOE-landen om wetten en regels te kunnen uitvoeren en naleven. Dit kan een serieuze bedreiging vormen voor het functioneren van de interne markt, zeker indien landen te snel toetreden. Zo kunnen geharmoniseerde productstandaarden of veiligheidsnormen vervagen indien de MOE-landen er onvoldoende controle op kunnen uitoefenen. Daarnaast is (een deel van) het interne-markt acquis van belang om scheve concurrentieverhoudingen op de interne markt te voorkomen. Ook wordt wel gevreesd dat een voorbarige toetreding kan leiden tot erosie van de interne markt omdat de landen moeite zullen hebben met de implementatie van EU-richtlijnen.

Daar staat tegenover dat niet alle onderdelen van het acquis relevant zijn voor het functioneren van de interne markt. Ten onrechte wordt wel gedacht dat identieke regels en normen noodzakelijk zijn om een *level playing field* te creëren op de interne markt. Zo'n gelijk speelveld in een internationale context is evenwel een rekbaar begrip. Zolang

landen van elkaar verschillen qua fysieke en sociaal-economische omstandigheden is het wenselijk dat ook de regelgeving daarop inspeelt. Dit geldt in het bijzonder voor de toetreders. Diverse onderdelen van het interne-markt acquis zijn ontwikkeld voor landen met een aanzienlijk hoger welvaartsniveau dan de MOE-landen. Het is verdedigbaar dat de MOE-landen niet direct aan deze onderdelen van het acquis hoeven te voldoen. Dat impliceert geen valse concurrentie, maar opent reële concurrentiemogelijkheden die bijdragen aan een vergroting van de welvaart.

Om te voorkomen dat de uitbreiding wordt uitgesteld in verband met een onnodig strenge toepassing van de toetredingscriteria, wordt wel nagedacht over een kern-acquis. Dit kan ook helderheid scheppen aan de kant van de MOE-landen omtrent de onderdelen van het acquis waaraan ze direct moeten voldoen bij de toetreding. Of een bepaald onderdeel tot het kern-acquis behoort hangt af van het belang voor het functioneren van de interne markt. Voor de overige onderdelen van de acquis kunnen dan passende overgangstermijnen worden bepaald.³⁶

De toekomst van het integratieproces

De vrees bestaat dat een EU met 25 of meer lidstaten in de toekomst onbestuurbaar zal worden indien er niets verandert in haar institutionele structuur. Problemen worden onder meer voorzien bij dossiers waarvoor eenstemmigheid vereist is en ten aanzien van de "politieke transactiekosten" zoals het aantal commissarissen, het functioneren van ministerraden en het grote aantal talen. Daarnaast zal de EU-uitbreiding belangrijke consequenties hebben voor de machtsverhoudingen tussen lidstaten, onder meer tussen grote en kleine lidstaten. Er zullen immers nieuwe coalities ontstaan die besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid kunnen forceren of juist blokkeren. Aan het eind van dit jaar hopen de lidstaten een compromis te bereiken over hervormingen in de stemverhoudingen waarmee de toekomst van het integratieproces gewaarborgd moet worden. Door de grotere heterogeniteit van landen zal het overigens toch al moeilijker worden om overeenstemming te bereiken over een verdere verdieping en verbreding van de Europese integratie. Dit vergroot ook de wenselijkheid van flexibele integratie bij nieuwe dossiers. Landen zouden dan kunnen besluiten op bepaalde beleidsterreinen verder te integreren, waarbij slechts een deel van de lidstaten vrijwillig deelneemt. Hierbij moet zorgvuldig worden bezien waar een dergelijke flexibele integratie mogelijk is.

Budgettaire aspecten

De verdeling van de lasten en lusten van het EU-budget over de verschillende lidstaten speelt een belangrijke rol in de politieke ontwikkeling van de Unie. Dit kan een serieus

³⁶ Zie hierover verder J. Pelkmans, D. Gros, J. Nunes Ferrer, Long-run economic aspects of eastern enlargement, Report for the WRR, te verschijnen.

knelpunt opleveren bij de uitbreiding omdat alle MOE-landen netto ontvanger zullen worden van EU-gelden. De vraag is hoe hoog de additionele kosten zullen zijn en hoe deze zullen worden verdeeld over de huidige lidstaten. Het gaat hier met name om de cohesiefondsen, de structuurfondsen en het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB).

Nieuwe lidstaten hebben in de toekomst recht op steun uit de structuur- en cohesiefondsen. In het bijzonder zullen de meeste regio's in de MOE-landen in aanmerking komen voor de belangrijkste "doelstelling 1- steun" die is bedoeld voor regio's met een ontwikkelingsachterstand, dat wil zeggen met een BBP per hoofd dat lager is dan 75% van het EU-gemiddelde. De totale steun uit structuur- en cohesiefondsen voor een MOE-land mag oplopen tot maximaal 4% van het BBP.

Een belangrijke vraag is hoe de huidige EU-lidstaten dit gaan financieren. Daartoe lijkt een herschikking van middelen in de toekomst onontkoombaar. Dit kan bijvoorbeeld door rijkere EU-lidstaten na 2006 niet meer in aanmerking te laten komen voor regionale steun of door een verdere herallocatie van steun ten gunste van de nieuwe lidstaten. Het is daarbij wenselijk om hervormingen al te realiseren voordat de EU-uitbreiding plaatsheeft. Later zullen hervormingen immers alleen maar moeilijker zijn omdat de nieuwe lidstaten dan kunnen meebeslissen.

Ook het GLB vormt een belangrijk budgettair probleem. Een integrale toepassing van de regelgeving van het GLB op de landbouw van de tien toetredende landen is budgettair voor de EU een kostbare zaak. Die hoge budgetlasten hangen vooral samen met de hectare- en dierpremies die binnen het GLB aan boeren worden gegeven. Van de MOE-landen zelf mag maar een kleine bijdrage aan het EU-budget worden verwacht.

De budgetkosten zouden kunnen worden gedrukt door de boeren in MOE niet in aanmerking te laten komen voor de hectare- en dierpremies. Premies moeten worden beschouwd als compensaties voor eerdere (MacSharry) of deels doorgevoerde, respectievelijk geplande (Agenda 2000) verlagingen van de garantieprijzen voor boeren in de huidige EU-lidstaten. Bij toetreding tot de EU is er in de MOE-landen echter geen sprake van prijsverlagingen. Dus, zo luidt de redenering, is er ook geen reden voor compensaties in de vorm van allerlei aan de productie gekoppelde premies. Hoewel budgettair aantrekkelijk, lijkt deze weg vooralsnog niet begaanbaar. Signalen uit de MOE-landen indiceren dat zo'n discriminatoir beleid voor de overheden en de boeren in de MOE-landen onaanvaardbaar zal zijn. Voor de huidige EU-15 lidstaten is het alternatief – een aanzienlijke verhoging van het GLB-budget – politiek minstens even onhaalbaar.

De ontstane patstelling zou kunnen worden doorbroken door, voorafgaand aan de toetreding, het huidige GLB verder te hervormen. Die hervorming zou dan moeten bestaan uit een stapsgewijze liberalisatie: een verlaging van de garantieprijzen, een verruiming van de bestaande quota en een afbouw van de hectare- en dierpremies. Zowel de korte als de lange termijn budgetproblemen zouden hierdoor worden opgelost. Tevens zouden (toekomstige) internationale handelspolitieke spanningen worden voorkomen.

Vooral in agrarische kringen bestaan er echter grote weerstanden tegen een (snelle) liberalisatie. Die weerstanden hebben te maken met de lagere prijzen en de lagere inkomens die er, zeker op de korte termijn, onherroepelijk het gevolg van zullen zijn. De daarmee gepaard gaande verarming zou tot sociale achteruitgang en een verdere ontvolking van delen van het Europese platteland kunnen leiden. En in de voor landbouw geschikte gebieden zou een eenvormige, grootschalige landbouw kunnen ontstaan met weinig ruimte voor cultuurhistorisch waardevolle, kleinschalige landschappen.

Dit zijn reële gevaren, die overigens ook zonder liberalisatie bestaan. Men kan zich afvragen of het huidige markt- en prijsbeleid wel het meeste geschikte instrument is om ze het hoofd te bieden. Op economische gronden kan worden verdedigd dat de problemen van lage inkomens, rurale ontvolking, 'nivellering' van het landschap en dergelijke effectiever en efficiënter rechtstreeks kunnen worden aangepakt. De budgettaire gevolgen van een dergelijke 'ontvlechting' zullen ook aanzienlijk zijn. Vanuit een subsidiariteitsoogpunt zou evenwel niet de EU, maar de individuele lidstaat het geëigende niveau zijn om de problemen in de rurale gebieden aan te pakken, inclusief de financiering ervan. De rol van de EU zou beperkt moeten blijven tot het toetsen van nationale regelgeving aan de beginselen van eerlijke concurrentie.

Maar weinig lidstaten lijken momenteel voorstander van een dergelijke verstrekkende hervorming die vooral op 'economische rationaliteit' is gebaseerd. Met name netto-ontvangers van steun zijn hier sterk tegen gekant. In plaats van 'economische rationaliteit' zal vermoedelijk 'politieke haalbaarheid' het leidend beginsel zijn in de zoektocht naar een oplossing. Dit beginsel, dat gekenmerkt wordt door de belangrijke nadruk op de korte termijn budgettaire gevolgen voor de individuele lidstaten en de ondergeschikte rol voor economische efficiency, domineerde ook bij het Berlijn compromis over Agenda 2000. Voor de definitieve toetredingsafspraken impliceert dit dat zowel de MOE-landen als de EU en de landbouwende bevolking van de EU water bij de wijn zullen moeten doen: de MOE-landen door akkoord te gaan met een betrekkelijke lange overgangperiode wat betreft hectare- en dierpremies; de EU door toch een (bescheiden) verhoging van het landbouwbudget toe te staan; en de (vertegenwoordigers van) de landbouw van de huidige EU door een verlaging van de subsidies te accepteren. Een verlaging van subsidies biedt de EU ook een betere onderhandelingspositie en op langere termijn meer kansen voor ongesubsidieerde, concurrerende export van landbouwproducten uit de EU.

Toetreding tot de EMU

Technisch gesproken zal het na toetreding nog minimaal twee jaar duren alvorens een nieuwe lidstaat in aanmerking komt voor EMU-deelname. In die twee jaar zal een land moeten participeren in het wisselkoersmechanisme ERM-II en moeten voldoen aan de Maastricht-criteria. Momenteel hebben de meeste kandidaat-lidstaten een overheids-schuld die beneden de Maastricht-norm van 60% ligt en een begrotingstekort dat niet

of niet veel hoger ligt dan de 3%-norm (zie tabel VI.2.4). Wel zijn er nog belangrijke verschillen in inflatie en lopen de wisselkoersregimes in de kandidaat-lidstaten sterk uiteen. Maar ook met het terugdringen van de inflatie hebben sommige MOE-landen in de afgelopen jaren grote vorderingen gemaakt.

Het is echter de vraag of een snelle deelname aan de EMU, indien technisch mogelijk, ook wenselijk zou zijn. Weliswaar brengt het EMU-lidmaatschap een aantal voordelen met zich mee die gepaard gaan met prijs- en wisselkoersstabiliteit en vertrouwen in de economie, maar daar staat een aantal risico's tegenover. Allereerst geven landen de flexibiliteit uit handen om met behulp van hun wisselkoersinstrument de economie te stabiliseren bij landspecifieke schokken. Het risico op deze schokken is groot zolang landen zich nog in een transformatieproces bevinden. Daarnaast kan een snelle toetreding van de MOE-landen tot de EMU tot vertrouwensverlies leiden in de EMU, bijvoorbeeld indien de financiële sector in de MOE-landen niet op orde is of wanneer de centrale bank haar taak als toezichthouder niet naar behoren kan vervullen. Deze risico's pleiten voor een voorzichtige benadering ten aanzien van de toetreding tot de EMU.

Tabel VI.2.4 MOE-landen en een drietal EMU-normen in 1999

	Inflatie	Overheidstekort	Overheidsschuld
	%	% BBP	
Polen	7,3	3,5	43,3
Hongarije	10,0	5,6	60,6
Tsjechië	2,1	3,8	29,7
Slowakije	10,6	3,6	29,7
Slovenië	6,2	1,0	24,6
Letland	2,4	3,8	13,9
Estland	3,3	4,7	6,7
Litouwen	0,8	8,6	28,3
Bulgarije	0,5	1,0	86,9
Roemenië	45,8	3,1	26,2
EMU-referentiewaarde	2,1	3,0	60

Bron: EBRD, Transition report update, May 2000

VI.2.6 De uitbreidingsstrategie

In het licht van het bovenstaande is de uitdaging bij de EU-uitbreiding om de economische en politieke voordelen te realiseren en tegelijkertijd de knelpunten zoveel mogelijk op te lossen. Zoals hierboven aangegeven vereist dit dat zowel de EU als de kandidaat-lidstaten politiek investeren in de uitbreiding. Dit vraagt om soms moeilijke

politieke keuzes. In het licht van deze politieke gevoeligheden bestaat het risico dat investeringen onvoldoende van de grond komen. Voor de kandidaat-lidstaten kan het verleidelijk zijn om minder populaire hervormingen uit te stellen, maar wel toe te treden tot de EU met het oog op de verwachte inkomensoverdrachten. Dit kan dan ten koste gaan van het functioneren van de interne markt. Ook bestaat het risico dat de EU onvoldoende investeert in de uitbreiding vanwege interne onenigheid over hervormingen. Dit zal dan waarschijnlijk leiden tot uitstel van de uitbreiding.

Uitstel en het risico van een kwalitatief slechte uitbreiding kunnen de hervormingen in de EU en MOE wederzijds beïnvloeden. Zo kan het draagvlak voor hervormingen in de transitielanden afnemen als blijkt dat de EU lang aarzelt over de toetreding. Opiniepeilingen in een aantal MOE-landen suggereren dat dit draagvlak nu al aan het afkalven is. Andersom kan een traag hervormingsproces in de kandidaat-lidstaten ertoe leiden dat het animo bij EU-landen voor de uitbreiding afneemt. Er ontstaat als het ware een *hold-up* probleem waarin zowel de EU als de MOE-landen elkaar onvoldoende vertrouwen om hun vereiste investeringen te plegen.

Het hold-up probleem heeft vooral te maken met een gebrek aan commitment. Zo is de EU vooralsnog onvoldoende duidelijk geweest met betrekking tot de datum waarop ze de eerste landen wil toelaten tot de EU, en hoe ze haar eigen verdere hervormingen wil realiseren. Aan de kant van MOE is er vooral onduidelijkheid over de hardheid van de toetredingsvoorwaarden en een geloofwaardige implementatie van het acquis. Essentieel hierbij is dat de onderhandelingspositie van de EU om een dergelijke implementatie af te dwingen verzwakt zodra landen eenmaal zijn toegetreden. Voor de EU is het daarom van belang dat de nieuwe lidstaten vóór de uitbreiding aan de relevante toetredingsvoorwaarden voldoen.

Commitment om uit het hold-up probleem te geraken kan worden bereikt door van te voren duidelijk vast te leggen waaraan zowel de EU als de kandidaat-lidstaten moeten voldoen op de uitbreidingsdatum. Voor de MOE-landen zou dit een strenge toepassing van een aantal relevante en realistische toetredingsvoorwaarden moeten impliceren – bijvoorbeeld een kern-acquis – die goed verifieerbaar zijn bij de toetreding. Dit kan een impuls geven aan de hervormingen in de MOE-landen, zeker wanneer deze worden gekoppeld aan commitment van EU-zijde. Commitment vanuit de EU kan vorm krijgen in het vastleggen van een einddatum voor de onderhandelingen zodat duidelijkheid ontstaat wanneer de landen die er klaar voor zijn mogen toetreden. Dit kan een prikkel geven aan de EU-landen om ernst te maken met de eigen verdere hervormingen die nodig zijn met het oog op de uitbreiding.

Bijlagen

Vorig jaar heeft het CBS een revisie van de Nationale Rekeningen doorgevoerd. De cijfers in de bijlagen A voor de jaren vanaf 1995 sluiten aan bij de Nationale Rekeningen 1999, die op de nieuwe definities zijn gebaseerd. De gevolgen van de revisie voor eerdere jaren zijn nog niet bekend. In 1995 treedt dientengevolge een reeksbreuk op. Voor het jaar 1995 zijn daarom – indien mogelijk – twee cijfers opgenomen, te weten van vóór en na revisie.

De cijfers voor Nederland in de B-bijlagen kunnen door definitieverschillen afwijken van die elders in deze publicatie. De cijfers voor Duitsland hebben voor de gehele periode betrekking op de Bondsrepubliek in de huidige samenstelling. De gegevens vóór 1991 zijn CPB-schattingen. In bijlage B2 zijn de Nationale Rekeningendata van de Europese landen vanaf 1996 volgens de nieuwe ESA-definitie.

Als industrielanden worden aangeduid West-Europa, Canada, de Verenigde Staten, Japan, Australië en Nieuw-Zeeland.

De in de bijlagen opgenomen gegevens zijn op diskette (kosten f 50,-) verkrijgbaar. Deze diskette bevat voor zover mogelijk gegevens vanaf 1969 en kan schriftelijk worden besteld bij de bibliotheek van het Centraal Planbureau, Postbus 80510, 2508 GM, 's-Gravenhage.

Deze gegevens zijn kort na het verschijnen van deze publicatie ook beschikbaar op de website van het Centraal Planbureau, te bereiken via <http://www.cpb.nl>.

Bijlage A1.1 Middelen en bestedingen 2000 (mld gld, mutaties per jaar in %)

	1999 in prijzen 1999	Volume- mutatie	2000 in prijzen 1999	Prijs- mutatie	2000 in prijzen 2000
Binnenlands product, factorkosten afkomstig van:					
bedrijven					
looninkomen	356,54	3	367,55	4¼	382,85
overig inkomen	183,65				196,55
overheid	<u>68,45</u>	1½	<u>69,40</u>	3¾	<u>72,05</u>
Binnenlands product, factorkosten	608,63				651,45
Kostprijsverhogende belastingen minus subsidies	<u>91,83</u>				<u>101,50</u>
Netto binnenlands product, marktprijzen	700,47	4¾	734,15	2½	752,95
Afschrijvingen:					
a. bedrijven	104,82	3¾	108,80	3¼	112,40
b. overheid	<u>18,70</u>	2¼	<u>19,10</u>	3¼	<u>19,70</u>
Totaal afschrijvingen	123,52	3½	127,90	3¼	132,10
Bruto binnenlands product, marktprijzen	823,98	4½	862,05	2¾	885,05
Invoer:					
a. goederen c.i.f.	389,24	9¾	427,20	8¼	462,85
b. diensten	<u>71,70</u>	8¾	<u>78,00</u>	4½	<u>81,50</u>
Totaal invoer	460,95	9½	505,20	7¾	544,35
Totaal	1284,93	6½	1367,25	4½	1429,40
Betaalde primaire inkomens	80,90				90,00
Betaalde inkomensoverdrachten	14,60				16,00
Saldo betalingsbalans (lopende rekening)	<u>45,82</u>				<u>47,50</u>
Totaal	141,32				153,50

	1999 in prijzen 1999	Volume- mutatie	2000 in prijzen 1999	Prijs- mutatie	2000 in prijzen 2000
Particuliere consumptie	411,11	4¼	429,00	2¾	440,65
Overheidsconsumptie					
a. uitkeringen in natura	58,81	4½	61,50	3¾	63,85
b. andere overheidsconsumptie	<u>129,33</u>	3¾	<u>133,50</u>	2¾	<u>137,20</u>
Totaal overheidsconsumptie	188,14	3¾	195,00	3	201,05
Totaal consumptie	<u>599,25</u>	4¼	<u>624,00</u>	2¾	<u>641,70</u>
Bruto investeringen door bedrijven in:					
a. woningen	48,60	5¼	51,15	4¼	53,35
b. overige vaste activa	113,19	7	121,25	3	124,75
c. voorraden	0,96		0,25		0,10
Bruto investeringen door de overheid	<u>21,32</u>	10	<u>23,45</u>	4¼	<u>24,45</u>
Totaal bruto investeringen	184,07	6½	196,10	3¼	202,65
Totaal nationale bestedingen	<u>783,32</u>	4¾	<u>820,10</u>	3	<u>844,35</u>
Uitvoer:					
a. goederen f.o.b.	411,79	9¼	450,05	7½	483,65
b. diensten	<u>89,82</u>	8	<u>97,10</u>	4½	<u>101,40</u>
Totaal uitvoer	501,61	9	547,15	7	585,05
Totaal	<u>1284,93</u>	6½	<u>1367,25</u>	4½	<u>1429,40</u>
Uitvoersaldo	40,66				40,70
Ontvangen primaire inkomens	90,43				103,00
Ontvangen inkomensoverdrachten	<u>10,22</u>				<u>9,80</u>
Totaal	141,32				153,50

Bijlage A1.2 Middelen en bestedingen 2001 (mld gld, mutaties per jaar in %)

	2000 in prijzen 2000	Volume- mutatie	2001 in prijzen 2000	Prijs- mutatie	2001 in prijzen 2001
Binnenlands product, factorkosten afkomstig van:					
bedrijven					
looninkomen	382,85	2¾	392,95	4¼	409,25
overig inkomen	196,55				209,30
overheid	<u>72,05</u>	1½	<u>73,10</u>	5¼	<u>76,95</u>
Binnenlands product, factorkosten	651,45				695,50
Kostprijsverhogende belastingen minus subsidies	<u>101,50</u>				<u>117,70</u>
Netto binnenlands product, marktprijzen	<u>752,95</u>	4	783,55	3¾	813,20
Afschrijvingen:					
a. bedrijven	112,40	4	116,85	2¾	120,15
b. overheid	<u>19,70</u>	2¼	<u>20,15</u>	3	<u>20,75</u>
Totaal afschrijvingen	132,10	3¾	137,00	2¾	140,90
Bruto binnenlands product, marktprijzen	885,05	4	920,55	3¾	954,10
Invoer:					
a. goederen c.i.f.	462,85	8¾	503,70	0	503,15
b. diensten	<u>81,50</u>	7¼	<u>87,40</u>	2½	<u>89,50</u>
Totaal invoer	544,35	8½	591,10	¼	592,65
Totaal	1429,40	5¾	1511,65	2¼	1546,75
Betaalde primaire inkomens	90,00				99,00
Betaalde inkomensoverdrachten	16,00				17,25
Saldo betalingsbalans (lopende rekening)	<u>47,50</u>				<u>52,15</u>
Totaal	153,50				168,40

	2000 in prijzen 2000	Volume- mutatie	2001 in prijzen 2000	Prijs- mutatie	2001 in prijzen 2001
Particuliere consumptie	440,65	4½	460,40	3½	476,60
Overheidsconsumptie					
a. uitkeringen in natura	63,85	2	65,05	4¼	67,85
b. andere overheidsconsumptie	<u>137,20</u>	2½	<u>140,75</u>	4	<u>146,50</u>
Totaal overheidsconsumptie	201,05	2¼	205,80	4¼	214,35
Totaal consumptie	<u>641,70</u>	3¾	<u>666,20</u>	3¾	<u>690,95</u>
Bruto investeringen door bedrijven in:					
a. woningen	53,35	3	55,00	5	57,70
b. overige vaste activa	124,75	5½	131,55	2¼	134,55
c. voorraden	0,10		0,00		0,00
Bruto investeringen door de overheid	<u>24,45</u>	2¾	<u>25,15</u>	5¼	<u>26,50</u>
Totaal bruto investeringen	202,65	4½	211,70	3¼	218,75
Totaal nationale bestedingen	844,35	4	877,90	3½	909,70
Uitvoer:					
a. goederen f.o.b.	483,65	8½	524,85	¼	526,35
b. diensten	<u>101,40</u>	7½	<u>108,90</u>	1¾	<u>110,70</u>
Totaal uitvoer	585,05	8¼	633,75	½	637,05
Totaal	1429,40	5¾	1511,65	2¼	1546,75
Uitvoersaldo	40,70				44,40
Ontvangen primaire inkomens	103,00				114,00
Ontvangen inkomensoverdrachten	<u>9,80</u>				<u>10,00</u>
Totaal	153,50				168,40

Bijlage A2 Middelen en bestedingen, 1987-1999

	1987	1988	1989	1990	1991
	mld gld in lopende prijzen				
Binnenlands product, factorkosten:					
<i>bedrijven</i>					
looninkomen	193,2	199,9	206,7	219,9	234,2
overig inkomen	111,0	116,7	131,6	141,1	146,2
<i>overheid</i>	46,2	45,9	46,1	47,8	49,7
Binnenlands product, factorkosten	350,3	362,4	384,4	408,8	430,1
Kostprijsverhogende belastingen minus subsidies	39,4	41,7	43,6	48,0	49,7
Binnenlands product, marktprijzen	389,8	404,1	428,0	456,8	479,7
Afschrijvingen:					
<i>bedrijven</i>	47,8	50,1	53,3	56,0	58,9
<i>overheid</i>	3,3	3,4	3,6	3,8	4,0
Bruto binnenlands product, marktprijzen	440,8	457,7	485,0	516,5	542,6
Invoer:					
<i>goederen (cif)</i>	177,8	190,8	214,5	220,7	229,3
<i>diensten</i>	29,7	31,6	34,3	35,1	38,0
Totaal invoer	207,6	222,4	248,8	255,8	267,4
Totaal middelen	648,4	680,1	733,7	772,4	810,0
Particuliere consumptie	267,9	271,6	284,5	303,1	322,5
Overheidsconsumptie:					
<i>uitkeringen in natura</i>
<i>andere overheidsconsumptie</i>	70,0	70,5	72,1	75,1	78,6
Bruto investeringen:					
<i>woningen</i>	23,2	26,5	27,0	27,0	26,2
<i>overige vaste activa</i>	57,5	59,3	65,0	67,6	71,1
<i>voorraden</i>	- 0,4	0,3	5,4	6,5	5,4
<i>overheid</i>	10,9	11,6	12,1	13,3	13,1
Totaal nationale bestedingen	429,1	439,8	466,0	492,6	516,9
Uitvoer:					
<i>goederen (fob)</i>	182,4	200,0	223,5	232,3	241,9
<i>diensten</i>	36,9	40,3	44,2	47,5	51,2
Totaal uitvoer	219,3	240,3	267,7	279,7	293,1
Totaal bestedingen	648,4	680,1	733,7	772,4	810,0
Uitvoersaldo	11,7	17,9	18,9	23,9	25,7
Saldo primaire inkomens	- 1,2	- 3,5	- 0,2	- 0,9	- 0,9
Saldo secundaire inkomensoverdrachten	- 2,1	- 0,4	2,5	- 6,3	- 10,3
Saldo lopende rekening betalingsbalans	8,5	14,0	21,2	16,7	14,4

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999
			vóór revisie	na revisie				
247,3	253,9	258,9	267,5	281,7	294,3	311,9	333,4	356,5
146,0	146,5	165,7	170,9	156,4	162,1	174,7	181,0	183,6
53,0	54,9	55,9	57,8	59,3	60,0	62,1	65,1	68,4
446,2	455,3	480,5	496,2	497,5	516,3	548,6	579,5	608,6
54,0	57,6	62,8	69,8	67,8	73,1	77,0	83,7	91,8
500,2	512,9	543,3	566,0	565,4	589,4	625,6	663,3	700,5
61,8	64,3	66,6	69,0	84,4	88,1	92,7	99,3	104,8
4,1	4,3	4,4	4,6	16,2	16,7	17,1	17,9	18,7
566,1	581,5	614,3	639,7	666,0	694,3	735,4	780,5	824,0
228,1	215,5	232,4	251,0	290,7	306,9	345,2	365,8	389,2
41,1	42,0	42,8	45,8	52,9	55,9	61,0	66,4	71,7
269,2	257,5	275,2	296,8	343,6	362,8	406,3	432,2	460,9
835,3	839,0	889,4	936,5	1009,7	1057,1	1141,7	1212,7	1284,9
340,9	351,7	369,5	382,2	326,7	346,1	363,6	386,2	411,1
.	.	.	.	49,9	48,8	52,8	56,0	58,8
83,0	86,2	88,0	91,8	110,1	111,7	115,6	121,8	129,3
28,8	29,2	31,5	32,8	37,2	40,2	43,6	45,8	48,6
70,6	68,2	68,7	73,6	81,0	87,0	96,2	102,0	113,2
3,1	- 3,8	2,3	1,0	4,6	1,5	1,9	2,9	1,0
13,9	14,2	15,0	15,6	17,0	19,1	18,2	20,2	21,3
540,4	545,8	575,0	596,9	626,5	654,4	691,8	734,9	783,3
241,3	237,1	255,6	278,1	318,9	333,8	372,9	393,2	411,8
53,6	56,1	58,9	61,4	64,2	68,8	77,0	84,5	89,8
294,9	293,2	314,4	339,6	383,2	402,7	449,9	477,8	501,6
835,3	839,0	889,4	936,5	1009,7	1057,1	1141,7	1212,7	1284,9
25,7	35,7	39,3	42,7	39,6	39,9	43,6	45,6	40,7
- 2,3	- 0,6	1,7	0,9	8,0	3,5	8,2	- 7,7	9,5
- 10,4	- 9,8	- 8,5	- 5,6	- 4,9	- 5,5	- 6,2	- 6,2	- 4,4
13,0	25,3	32,5	38,1	42,6	37,8	45,6	31,7	45,8

Bijlage A3 Middelen en bestedingen, 1987-1999

	1987	1988	1989	1990	1991
	volume-mutaties per jaar in %				
Binnenlands product, factorkosten <i>bedrijven</i>					
looninkomen	2,0	2,3	2,6	3,1	2,0
<i>overheid</i>	0,8	- 0,8	- 0,4	- 0,4	- 1,1
Binnenlands product, marktprijzen	1,2	2,5	4,9	4,2	2,1
Afschrijvingen:					
<i>bedrijven</i>	3,4	3,3	3,2	3,3	3,4
<i>overheid</i>	2,4	2,1	2,2	2,6	3,3
Bruto binnenlands product, marktprijzen	1,4	2,6	4,7	4,1	2,3
Invoer:					
<i>goederen (cif)</i>	4,6	8,0	6,9	4,7	4,3
<i>diensten</i>	1,5	5,4	5,9	1,0	3,3
Totaal invoer	4,2	7,6	6,7	4,2	4,1
Totaal middelen	2,3	4,2	5,3	4,1	2,9
Particuliere consumptie	2,7	0,8	3,5	4,2	3,1
Overheidsconsumptie:					
<i>uitkeringen in natura</i>
<i>andere overheidsconsumptie</i>	2,6	1,4	1,5	1,6	1,5
Bruto investeringen:					
<i>woningen</i>	1,6	11,3	0,7	- 2,5	- 5,4
<i>overige vaste activa</i>	0,4	1,6	7,4	2,2	3,1
<i>mutatie voorraadvorming (mld gld)</i>	- 3,9	0,2	5,1	1,2	- 1,6
<i>overheid</i>	1,7	5,7	1,7	7,2	- 3,5
Totaal nationale bestedingen	1,4	1,8	4,6	3,4	1,8
Uitvoer:					
<i>goederen (fob)</i>	4,5	9,2	6,3	5,2	4,8
<i>diensten</i>	1,8	7,9	8,3	6,3	4,2
Totaal uitvoer	4,0	9,0	6,6	5,3	4,7
Totaal bestedingen	2,3	4,2	5,3	4,1	2,9

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	
				vóór revisie	na revisie				
1,4	-0,5	-0,7	2,0	.	2,9	3,8	3,8	3,9	
-0,9	-0,4	-1,2	-1,7	.	-0,9	0,3	2,5	1,4	
1,9	0,5	3,3	2,2	.	3,1	3,9	4,0	4,0	
3,3	3,1	2,7	2,8	.	2,8	4,1	4,9	3,4	
2,8	3,8	2,2	0,7	.	1,3	1,5	2,9	2,1	
2,0	0,8	3,2	2,3	.	3,0	3,8	4,1	3,9	
1,4	-2,7	8,1	7,9	.	4,5	9,9	8,1	6,2	
6,2	1,5	-0,1	5,5	.	3,4	7,3	7,7	7,1	
2,1	-2,1	6,7	7,5	.	4,4	9,5	8,0	6,3	
2,0	-0,1	4,3	3,9	.	3,5	5,8	5,5	4,7	
2,5	1,0	2,2	2,0	.	4,0	3,0	4,4	4,4	
.	-2,5	5,0	2,8	0,5	
1,7	1,5	0,6	0,8	.	0,6	2,4	3,7	3,3	
6,4	-0,3	6,2	1,2	.	4,1	5,4	1,6	1,2	
-2,2	-4,4	0,0	7,0	.	6,4	9,9	4,4	9,4	
-2,1	-7,3	5,8	-0,3	.	-3,2	0,5	0,9	-1,7	
4,2	0,7	4,4	2,3	.	10,8	-5,9	9,0	3,7	
1,6	-1,1	3,0	2,4	.	2,8	3,9	4,2	4,2	
2,6	1,0	7,3	7,2	.	4,3	8,8	7,3	5,6	
4,0	3,8	3,9	4,2	.	6,1	8,9	8,0	5,8	
2,9	1,5	6,7	6,7	.	4,6	8,8	7,4	5,6	
2,0	-0,1	4,3	3,9	.	3,5	5,8	5,5	4,7	

Bijlage A4 Kerngegevens, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Internationaal</i>					
Relevante wereldhandel	7,2	7,0	7,8	4,0	3,2
Prijspeil goedereninvoer	- 3,1	- 0,6	5,2	- 1,7	- 0,3
Relevante wereldhandelsprijs	- 6,2	5,4	6,2	- 4,6	0,9
Olieprijs (Brent, niveau, dollars per vat)	18,4	15,0	18,3	23,7	20,0
Arbeidskosten per eenheid product verwerkende industrie in concurrerende landen (in guldens)	- 1,3	1,0	3,5	0,5	7,3
<i>Lonen en prijzen</i>					
Contractloon marktsector	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
Loonsom per werknemer marktsector	1,6	1,1	0,8	3,0	4,4
Arbeidskosten per eenheid product, verwerkende industrie (excl. olie-industrie)	2,5	- 2,3	- 2,8	1,5	3,7
Prijspeil goederenuitvoer (excl. energie)	- 1,6	2,0	4,0	- 2,6	- 0,6
Consumentenprijsindex	- 1,0	0,5	1,1	2,5	3,1
<i>Volume bestedingen en productie</i>					
Particuliere consumptie	2,7	0,8	3,5	4,2	3,1
Bruto investeringen bedrijven (excl. woningen)	0,4	1,6	7,4	2,2	3,1
Investeringen in woningen	1,6	11,3	0,7	- 2,5	- 5,4
Goederenuitvoer (excl. energie)	5,1	11,0	6,5	5,9	4,9
Goedereninvoer	4,6	8,0	6,9	4,7	4,3
Productie bedrijven	2,0	2,7	5,0	4,4	2,8
Bruto binnenlands product	1,4	2,6	4,7	4,1	2,3
Reëel nationaal inkomen	- 0,2	2,5	5,5	4,4	1,9
<i>Arbeidsmarkt</i>					
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	1,7	1,6	1,9	2,3	1,3
Werkgelegenheid in personen (\geq 12 uur/week)	1,7	1,5	2,0	2,4	1,8
Arbeidsaanbod in personen	1,8	1,4	1,2	1,6	1,4
<i>Collectieve sector</i>					
Financieringssaldo rijk (% BBP)	- 6,8	- 5,7	- 5,1	- 4,6	- 3,7
Vorderingensaldo collectieve sector (% BBP)	- 5,9	- 4,6	- 4,8	- 4,7	- 2,9
Bruto schuld collectieve sector (ultimo jaar, % BBP)	76,1	79,4	79,4	79,2	79,0
Collectieve lastendruk (% BBP)	48,5	48,7	45,6	45,7	47,5
<i>Diversen</i>					
Koopkracht modale werknemer (excl. incidenteel)	1,5	1,1	2,1	2,4	0,2
Nominaal beschikbaar gezinsinkomen	2,8	2,5	5,9	8,0	3,0
Arbeidsproductiviteit marktsector (excl. delfstoffenwinning, factorkosten)	- 0,2	1,9	2,8	2,0	0,8
Prijs toegevoegde waarde marktsector (idem)	0,8	1,8	1,6	1,1	1,4
Reële arbeidskosten (idem)	0,7	- 0,7	- 0,9	1,8	2,7
Arbeidsinkomensquote (idem, niveau, %)	87,0	84,6	81,5	81,2	82,9
Besparingen van gezinnen (% BBP)	8,3	9,1	9,5	10,3	9,0
bedrijven (% BBP)	14,9	15,9	17,6	16,9	16,3
overheid (% BBP)	- 0,6	- 0,5	- 0,1	- 1,8	- 1,3
Lange rente (%)	6,4	6,4	7,2	8,9	8,7
Korte rente (%)	5,3	4,8	7,3	8,7	9,3

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
				vóór revisie	na revisie					
4,0	- 0,1	8,9	9,1	.	6,1	9,3	8,1	4,2	9¼	8¾
- 1,9	- 2,8	- 0,2	0,2	.	1,0	2,3	- 2,0	0,2	8¼	0
- 3,2	- 2,4	1,8	- 1,9	.	2,7	6,3	- 1,1	- 1,4	6¼	0
19,4	17,1	15,8	17,1	.	20,7	19,2	12,9	17,9	26½	24
0,5	0,4	- 2,7	- 5,2	.	2,7	3,9	0,1	1,6	2¼	- 1¼
4,3	3,1	1,8	1,4	.	1,7	2,2	3,0	2,6	3½	3½
4,1	2,9	2,4	1,3	.	1,4	2,5	3,3	2,9	4¼	4¼
4,7	1,7	- 6,7	- 2,5	.	0,5	- 0,5	0,8	0,2	1¼	1¼
- 1,6	- 2,6	0,8	1,7	.	- 0,7	2,1	- 0,4	- 1,8	4½	1
3,2	2,6	2,7	2,0	.	2,0	2,2	2,0	2,2	2½	3½
2,5	1,0	2,2	2,0	.	4,0	3,0	4,4	4,4	4¼	4½
- 2,2	- 4,4	0,0	7,0	.	6,4	9,9	4,4	9,4	7	5½
6,4	- 0,3	6,2	1,2	.	4,1	5,4	1,6	1,2	5¼	3
2,8	1,2	8,0	7,6	.	4,2	9,7	7,7	6,3	9½	9
1,4	- 2,7	8,1	7,9	.	4,5	9,9	8,1	6,2	9¾	8¾
1,8	0,4	3,5	2,7	.	3,2	4,3	4,0	4,0	5	4
2,0	0,8	3,2	2,3	.	3,0	3,8	4,1	3,9	4½	4
1,0	0,9	4,0	2,6	.	1,8	4,9	1,7	5,9	4½	4½
1,0	- 0,1	- 0,3	1,4	.	2,6	3,2	3,0	2,9	2½	2¼
1,2	- 0,2	0,1	2,3	.	2,4	3,0	4,2	2,8	2¼	2
1,4	1,0	1,1	1,9	.	1,7	1,9	2,7	1,9	1¾	1¾
- 3,8	- 3,2	- 1,9	- 2,3	- 2,2	- 1,4	- 1,5	- 0,3	- 1,4	- 0,4	0,2
- 3,9	- 3,2	- 4,2	- 4,0	- 4,2	- 1,8	- 1,1	- 0,7	1,0	1,8	0,8
80,0	81,2	77,9	79,2	77,2	75,3	70,0	66,6	62,9	56,5	52,0
46,5	46,8	44,7	43,5	40,5	41,5	41,0	40,5	41,6	41,3	39,6
0,5	0,6	- 0,4	0,8	.	0,6	0,4	1,5	0,1	1	5¼
5,3	3,6	4,7	3,0	.	4,5	6,0	4,1	5,2	5¾	9¼
0,4	- 0,1	4,4	1,1	.	- 0,2	1,8	2,0	1,8	2¾	2¼
1,7	1,7	2,0	0,8	.	0,4	1,2	1,9	0,4	½	2¼
2,5	1,5	0,6	0,4	.	1,0	1,2	1,5	2,5	3½	2
84,8	86,4	82,7	82,1	81,8	82,8	82,1	81,8	82,3	83¼	83
8,5	8,9	8,2	8,3	8,8	7,8	8,2	7,5	6,3	5½	5¾
15,8	15,7	17,8	18,2	20,2	18,9	19,1	16,9	18,7	19¼	19
- 1,4	- 1,7	- 1,6	- 1,3	- 1,6	0,0	0,7	1,5	2,9	3½	3½
8,1	6,4	6,9	6,9	6,9	6,2	5,6	4,6	4,6	5½	5¾
9,4	6,9	5,2	4,4	4,4	3,0	3,3	3,5	2,9	4¼	4¾

Bijlage A5 *Volume consumptie, investeringen en invoer; winstindicatoren, 1987-2001*

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Consumptieve bestedingen van gezinnen</i>					
Particuliere consumptie	2,7	0,8	3,5	4,2	3,1
w.v. Voedings- en genotmiddelen	1,0	1,0	3,1	2,3	0,6
Duurzame consumptiegoederen	3,4	-0,7	4,1	8,6	4,8
Vaste lasten	2,5	0,9	2,1	3,0	3,7
Overige goederen en diensten	3,4	1,7	4,5	3,5	2,6
Uitgaven voor toerisme in het buitenland	7,2	1,7	3,9	-5,6	9,4
Uitkeringen in natura
Overige individualiseerbare overheidsconsumptie
Werkelijke individuele consumptie
<i>Investeringen</i>					
Totaal bedrijven (excl. woningen)	0,4	1,6	7,4	2,2	3,1
w.v. Machines en computers	2,2	0,2	3,0	4,7	-2,2
Bedrijfsgebouwen	10,5	8,7	7,4	2,0	8,4
Wegvervoermiddelen	4,0	-17,8	5,9	7,0	6,8
Overige vervoermiddelen	-42,9	4,6	115,0	-21,0	24,6
Totaal bedrijven (excl. woningen overige vervoermiddelen en energiesector)	4,0	1,8	8,0	4,4	1,8
Woningen	1,6	11,3	0,7	-2,5	-5,4
Overheid	1,7	5,7	1,7	7,2	-3,5
<i>Invoer goederen</i>					
Totaal	4,6	8,0	6,9	4,7	4,3
w.v. Consumptiegoederen	6,2	2,3	4,4	9,1	7,5
Investeringsgoederen	2,2	2,5	13,6	4,6	1,5
Energie	7,2	4,6	0,4	-1,6	-1,2
Overige grondstoffen en halffabrikaten	4,1	11,3	7,3	4,7	4,9
<i>Winstgevendheid en vermogensverhoudingen marktsector</i>					
	niveaus, in %				
Kapitaalinkomensquote	13,0	15,4	18,5	18,8	17,1
Winstquote (van productie in Nederland) ^a	7,0	9,8	11,7	12,0	10,2
Rentabiliteit eigen vermogen ^a	8,3	9,5	10,9	9,7	9,1
Solvabiliteit ^a	43,5	43,4	43,6	43,6	42,9

^a Ongerekend banken en verzekeringswezen.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
2,5	1,0	2,2	2,0	.	4,0	3,0	4,4	4,4	4¼	4½	
2,7	- 0,3	1,7	1,8	.	1,7	2,1	0,8	1,0	1	1	
0,8	- 1,6	1,8	1,7	.	3,3	5,3	8,8	7,4	7½	6	
2,1	2,6	1,5	2,4	.	5,4	- 1,3	1,5	1,7	2	3½	
3,9	1,7	3,3	2,0	.	4,6	4,4	4,9	5,5	5	5¼	
4,6	- 2,8	- 0,9	6,3	.	- 0,1	4,4	9,4	6,9	10¼	8½	
.	- 2,5	5,0	2,8	0,5	4½	2	
.	- 0,4	4,8	5,2	4,8	3½	4	
.	2,8	3,4	4,3	4,0	4¼	4¼	
- 2,2	- 4,4	0,0	7,0	.	6,4	9,9	4,4	9,4	7	5½	
- 0,6	0,9	- 1,6	7,8	.	13,5	14,1	1,5	2,9	11	7¼	
- 8,9	- 12,8	- 4,4	- 5,1	.	- 3,1	6,7	7,8	14,3	5¾	4¼	
1,3	- 27,2	- 10,3	35,9	.	17,9	9,1	11,1	13,8	- 4	2	
- 23,7	13,6	41,9	- 0,1	.	- 29,0	- 21,9	37,0	8,9	14	2½	
- 1,6	- 10,5	- 1,2	11,2	.	6,3	9,4	10,4	10,1	7¾	6	
6,4	- 0,3	6,2	1,2	.	4,1	5,4	1,6	1,2	5¼	3	
4,2	0,7	4,4	2,3	.	10,8	- 5,9	9,0	3,7	10	2¾	
1,4	- 2,7	8,1	7,9	.	4,5	9,9	8,1	6,2	9¾	8¾	
1,5	- 3,2	3,5	0,9	.	8,8	3,3	8,6	7,1	7	5¼	
- 1,9	- 5,1	2,0	11,3	.	9,0	11,9	5,1	8,7	8½	7	
2,2	1,0	4,4	3,8	.	8,6	5,2	2,4	- 0,6	7½	6½	
1,8	- 2,7	10,9	9,5	.	2,9	11,4	9,0	6,3	10½	10	
15,2	13,6	17,3	17,9	18,2	17,2	17,9	18,2	17,7	16¾	17	
7,7	5,7	9,1	10,1	10,9	10,0	10,4	10,4	9,6	8¾	8¾	
6,9	5,3	8,9	9,9	9,4	8,2	9,0	8,6	8,7	8¼	8¼	
44,0	45,4	45,0	45,7	46,3	47,2	47,7	44,6	45,0	45¾	45¼	

Bijlage A6 Inkomens en prijzen, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Loonvoet marktsector</i>					
Contractloon (incl. overloop)	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
Incidenteel	<u>1,3</u>	<u>0,5</u>	<u>0,8</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>
Bruto loon	2,1	1,3	2,2	2,9	3,5
Sociale lasten werkgevers	-0,5	-0,2	-1,4	0,1	0,9
Loonvoet marktsector	<u>1,6</u>	<u>1,1</u>	<u>0,8</u>	<u>3,0</u>	<u>4,4</u>
Loonvoet bedrijven	1,5	1,1	0,8	3,2	4,4
<i>Opbouw consumptieprijis</i>					
Finale invoer	-0,2	-0,2	0,6	-0,0	0,3
Invoer grondstoffen en diensten	-0,4	0,2	0,4	-0,3	0,2
Invoer energie	-0,1	-0,3	0,5	0,2	0,0
Indirecte Belastingen	0,6	0,0	-0,5	0,2	0,3
Huur	0,3	0,4	0,3	0,4	0,6
Aardgas	-1,3	-0,2	0,0	0,3	0,2
Kwartaire Diensten	-0,1	0,1	0,2	0,5	0,7
Arbeidskosten	0,2	-0,3	-1,0	0,1	1,0
Bruto margeverbetering (inclusief afschrijvingen en rente)	<u>1,1</u>	<u>0,8</u>	<u>0,8</u>	<u>1,0</u>	<u>-0,1</u>
Consumtieprijs	0,2	0,5	1,2	2,2	3,2
<i>Overige prijsindices</i>					
Consumentenprijsindex	-1,0	0,5	1,1	2,5	3,1
Afgeleide index, laag	-1,6	0,6	2,1	2,4	2,6
<i>Koopkracht modaal (exclusief incidenteel)^a</i>					
Brutoloon	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
effect sociale lasten	0,0	-0,1	1,7		0,2
effect loonheffing/overheveling	0,0	0,5	-0,4	2,1 ^b	-0,5
effect kinderbijslag	<u>-0,3</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>		<u>0,1</u>
Nominaal vrij beschikbaar inkomen	0,5	1,6	3,2	5,0	3,3
Reëel vrij beschikbaar inkomen	1,5	1,1	2,1	2,4	0,2
<i>Koopkracht andere categorieën</i>					
Minimum plus	1,3	1,1	1,1	0,7	0,0
Minimumuitkeringsgerechtigde	0,9	0,5	0,2	1,5	-0,2
Idem, zonder kinderen	1,2	-0,2	0,2	1,4	-0,4
<i>Gemiddelde wig (markt)^c</i>	niveaus in %				
Minimum plus	31	31	30	29	29
Modaal	45	44	42	41	42
2x modaal	55	54	54	52	52
<i>Netto Replacement Rate</i>					
Minimum uitkering/minimumloon	98,6	98,7	99,2	99,5	99,5
Minimum uitkering/0,8 x gemiddeld loon	81,2	80,5	78,6	78,0	77,7

^a In 2001 wel inclusief het bruteringspercentage OT.

^b Totaal effect van belasting- en premieheffing niet nader uitgesplitst in verband met de herziening van het belastingstelsel (Oort).

^c Kinderbijslag gebaseerd op kinderen tussen 6 en 11 jaar. Vanaf 1995 zijn de bedragen gewijzigd door de invoering van nieuw systeem.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
4,3	3,1	1,8	1,4	.	1,7	2,2	3,0	2,6	3½	3½	
-0,7	-0,4	0,5	-0,3	.	1,0	0,8	-0,2	0,3	¾	2¾	
3,6	2,7	2,3	1,1	.	2,7	3,0	2,8	2,9	4¼	6¼	
0,5	0,2	0,1	0,2	.	-1,2	-0,5	0,5	0,1	0	-2	
4,1	2,9	2,4	1,3	.	1,4	2,5	3,3	2,9	4¼	4¼	
4,1	3,2	2,7	1,3	.	1,5	2,2	3,0	3,0	4¼	4¼	
0,3	0,0	-0,1	-0,2	.	0,2	0,5	0,0	0,2	½	¼	
-0,1	-0,3	0,1	0,1	.	-0,1	0,4	0,2	-0,1	¾	¼	
-0,2	-0,2	-0,1	-0,0	.	0,3	0,1	-0,3	0,3	½	0	
0,3	0,1	0,2	0,1	.	0,5	0,2	0,2	0,3	¼	1	
0,8	0,8	0,8	0,7	.	0,6	0,5	0,4	0,4	½	¼	
-0,1	-0,2	0,1	0,0	.	0,0	0,3	0,0	-0,1	¼	¼	
0,4	0,4	0,3	0,2	.	0,1	0,1	0,1	0,2	¼	¼	
1,1	1,1	-0,7	-0,2	.	0,8	0,2	0,6	0,7	¾	1	
0,7	0,4	2,3	0,5	.	-0,5	-0,1	0,5	0,0	-1	½	
3,1	2,1	2,8	1,4	.	1,9	2,1	1,8	1,9	2¾	3½	
3,2	2,6	2,7	2,0	.	2,0	2,2	2,0	2,2	2½	3½	
2,4	2,2	2,3	1,6	.	1,2	1,9	1,7	1,7	2	2½	
4,3	3,1	1,8	1,4	.	1,7	2,2	3,0	2,6	3½	5½	
0,6	-1,1	-0,5	1,3	.	0,7	0,3	4,9	0,0	-½	¾	
-1,3	1,3	1,1	0,6	.	0,1	0,1	-4,8	-0,2	0	3	
0,1	-0,2	-0,2	-0,5	.	0,1	0,0	0,1	-0,1	¼	-¼	
3,7	3,2	2,3	2,8	.	2,6	2,6	3,3	2,3	3¼	9	
0,5	0,6	-0,4	0,8	.	0,6	0,4	1,5	0,1	1	5¼	
1,4	0,8	-0,6	0,7	.	0,4	0,3	2,6	-0,1	2	7¾	
0,1	-0,4	-2,1	-0,1	.	-0,2	0,4	2,0	0,1	1½	3½	
0,0	-0,4	-2,0	-0,4	.	-0,2	0,5	1,9	0,1	1	3¾	
29	28	27	27	27	22	20	14	15	15	8	
42	42	42	42	43	40	39	40	39	40	37	
54	54	54	54	54	51	51	52	51	52	49	
98,9	99,1	98,5	98,6	98,6	98,1	98,3	97,7	97,8	97,6	93,0	
77,5	76,6	75,8	75,3	73,9	72,9	72,0	72,3	72,2	71,9	70,0	

Bijlage A7 Kerngegevens arbeidsmarkt^{a,b}, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
Bevolking (dzt personen)	14665	14760	14849	14952	15070
w.v. 15-64 jaar ^c	10111	10187	10245	10305	10372
w.v. in volledig dagonderwijs	1223	1179	1160	1144	1141
werkend (12 uur of meer per week)	5237	5318	5425	5553	5661
werkloosheids- of bijstandsuitkering	876	860	844	796	793
uitkering wegens arbeidsongeschiktheid	817	835	857	891	907
uitkering wegens ziekte	338	348	374	409	405
VUT- of ANW-uitkering	258	268	289	311	322
Participatiegraad 20-64 jaar (%)	61	61	62	62	62
w.v. mannen	80	80	79	79	79
vrouwen	42	43	44	45	46
Beroepsbevolking (dzt personen) ^d	5767	5848	5916	6013	6096
Arbeidsvolume (dzt arbeidsjaren)	4911	4989	5084	5203	5273
w.v. overheid	714	708	705	702	694
bedrijven	4197	4281	4379	4501	4579
w.v. loontrekkers	3585	3668	3765	3883	3960
zelfstandigen	612	613	614	618	619
Verhouding personen/arbeidsjaren werkgelegenheid (%)	119	119	120	120	121
Werkgelegenheid (dzt personen)	5834	5951	6090	6257	6383
Idem, 12 uur of meer per week (dzt personen)	5281	5358	5464	5594	5696
Werkloze beroepsbevolking (dzt personen)	486	490	452	419	400
Idem, in % van de beroepsbevolking	8,4	8,4	7,6	7,0	6,6
Vacatures (dzt) ^e	76	76	90	115	98

^a Cijfers voor werkgelegenheid en beroepsbevolking zijn gebaseerd op de Arbeidsrekeningen, de Enquête Beroepsbevolking en de Nationale Rekeningen.

^b Inclusief personen ouder dan 65 jaar, tenzij anders vermeld.

^c De onderscheiden categorieën sluiten elkaar niet altijd uit. Dit geldt met name voor werkenden en uitkeringsontvangers.

^d De beroepsbevolking is gelijk aan de som van het aantal werkzame personen met een baan van 12 uur of meer per week en de werkloze beroepsbevolking.

^e Exclusief het aantal vacatures bij overheid en onderwijs. Vóór 1994 ook exclusief het aantal vacatures bij sociale werkplaatsen, uitzendbureaus en uitleenbedrijven.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
15184	15290	15383	15459	15459	15530	15611	15707	15811	15913	16014	
10434	10490	10535	10569	10569	10604	10642	10687	10739	10794	10854	
1135	1142	1147	1145	1145	1134	1119	1104				
5734	5725	5732	5870	6230	6381	6571	6845	7041	7205	7356	
816	892	1011	1012	1012	996	917	809	713	660	635	
921	930	921	886	886	869	877	899	911	930	947	
396	394	336	352	352	334	347	380	409	421	430	
326	328	330	324	324	320	313	279	278	276	274	
63	63	64	65	68	69	70	71	72	73	74	
78	78	78	79	81	82	83	84	84	85	85	
47	48	48	50	55	55	56	59	60	61	63	
6179	6241	6312	6432	6794	6907	7042	7229	7368	7495	7622	
5328	5323	5305	5380	5663	5808	5991	6173	6352	6512	6657	
688	685	677	666	704	698	700	718	728	738	748	
4640	4638	4628	4714	4958	5110	5291	5455	5624	5774	5908	
4015	3995	3966	4044	4213	4338	4500	4673	4854	5004	5135	
625	643	662	670	745	772	791	782	771	771	773	
121	121	123	123	126	126	126	126	126	125	125	
6460	6464	6511	6610	7148	7307	7545	7765	7983	8168	8340	
5768	5760	5765	5899	6261	6413	6604	6881	7076	7240	7392	
411	481	547	533	533	494	438	348	292	255	230	
6,7	7,7	8,7	8,3	7,8	7,2	6,2	4,8	4,0	3½	3	
71	41	41	55	55	68	85	123	158			

Bijlage A8 Kerngegevens collectieve sector, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
<i>I Collectieve uitgaven</i>					
Directe bestedingen	19,7	19,3	18,7	18,4	18,3
w.v. loonsom	11,0	10,5	10,0	9,7	9,6
materiële consumptie	6,0	6,0	6,0	5,9	5,9
investeringen	2,7	2,8	2,7	2,8	2,8
uitkeringen in natura
Inkomensoverdrachten	30,2	30,0	29,0	28,2	28,6
w.v. binnenland	28,2	28,0	27,0	26,2	26,3
buitenland	2,0	2,0	2,1	2,0	2,3
Kostprijsverlagende subsidies	2,4	2,3	2,3	2,2	2,3
Rente	6,5	6,3	5,9	5,8	6,0
Vermogensoverdrachten	<u>3,1</u>	<u>2,4</u>	<u>1,9</u>	<u>1,7</u>	<u>1,3</u>
Collectieve uitgaven bruto (excl. kredieten)	61,9	60,3	57,8	56,2	56,6
Kredietverlening	<u>2,9</u>	<u>2,5</u>	<u>1,6</u>	<u>1,3</u>	<u>1,0</u>
Collectieve uitgaven bruto (incl. kredieten)	64,7	62,8	59,4	57,5	57,6
Niet-belastingmiddelen overig	7,7	7,6	8,4	7,6	7,2
Statistische verschillen	<u>-0,4</u>	<u>-0,3</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>	<u>0,2</u>
Collectieve uitgaven netto	57,5	55,5	51,1	49,9	50,2
<i>II Collectieve lasten en gasbaten binnenland</i>					
Collectieve lasten	48,5	48,7	45,6	45,7	47,5
Gasbaten binnenland	<u>1,2</u>	<u>0,8</u>	<u>0,6</u>	<u>0,0</u>	0,8
Totaal	49,8	49,5	46,2	46,4	48,3
<i>III Financieringssaldo</i>					
Rijk	- 6,8	- 5,7	- 5,1	- 4,6	- 3,7
Overige Centrale Overheid
Lagere overheid	- 1,2	- 0,8	0,0	0,0	0,1
Sociale fondsen	<u>0,3</u>	<u>0,5</u>	<u>0,3</u>	<u>0,8</u>	<u>1,4</u>
Collectieve sector	- 7,7	- 5,9	- 4,9	- 3,8	- 2,2
<i>IV Overige kerngegevens</i>					
Vorderingensaldo collectieve sector ^a	- 5,9	- 4,6	- 4,8	- 4,7	- 2,9
Bruto schuld collectieve sector (EMU; ultimo) ^{a,b}	76,1	79,4	79,4	79,2	79,0
Bruto staatsschuld (ultimo) ^a	56,9	60,1	61,2	62,0	62,8
Verhouding inactieven/actieven (%)	82,6	82,1	82,5	82,1	81,6
BBP-deflator
Prijsmutatie netto materiële overheidsconsumptie	- 0,1	0,7	3,1	2,1	2,2

^a Tussen 1988 en 1995 (voor revisie) in % geharmoniseerd BBP.

^b Bij internationale vergelijking is relevant dat Nederland, anders dan de andere landen van de EU, een vermogen van ruim 30% BBP (1997) heeft afgezonderd in het ABP ter dekking van de ambtenarenpensioenen.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
18,6	18,8	18,4	18,2	27,6	27,0	26,6	26,5	26,6	26,6	26,2	
9,8	10,0	9,6	9,6	10,6	10,2	10,1	10,0	10,0	9,8	9,6	
6,0	6,0	6,0	5,8	6,4	6,5	6,3	6,2	6,3	6,3	6,1	
2,8	2,8	2,8	2,7	3,0	3,2	3,0	3,1	3,2	3,4	3,4	
.	.	.	.	7,5	7,0	7,2	7,2	7,1	7,2	7,1	
29,3	29,3	28,2	27,2	16,1	16,5	15,5	14,5	13,8	13,5	13,1	
27,1	27,0	26,0	25,1	14,0	14,3	13,3	12,3	11,8	11,4	10,9	
2,2	2,3	2,2	2,2	2,1	2,1	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	
2,3	2,1	2,0	1,3	1,1	1,2	1,5	1,5	1,6	1,5	1,4	
6,0	6,2	5,9	5,6	5,9	5,5	5,1	4,7	4,6	4,0	3,6	
<u>1,2</u>	<u>1,2</u>	<u>1,1</u>	<u>1,6</u>	<u>0,9</u>	<u>0,6</u>	<u>0,4</u>	<u>0,6</u>	<u>0,6</u>	<u>0,8</u>	<u>0,6</u>	
57,5	57,5	55,6	53,9	51,5	50,7	49,1	47,7	47,2	46,4	44,9	
<u>0,9</u>	<u>0,8</u>	<u>0,8</u>	<u>1,8</u>	<u>1,8</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,4</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	
58,4	58,3	56,4	55,7	53,3	51,2	49,6	48,2	47,6	46,9	45,3	
7,4	7,7	8,0	8,6	9,3	7,7	7,3	7,7	6,0	6,7	5,8	
<u>-0,1</u>	<u>0,0</u>	<u>0,2</u>	<u>-0,2</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>	<u>-0,3</u>	<u>0,2</u>	<u>-0,1</u>	<u>-0,0</u>	<u>0,0</u>	
51,1	50,6	48,2	47,2	44,1	43,6	42,6	40,2	41,7	40,1	39,5	
46,5	46,8	44,7	43,5	40,5	41,5	41,0	40,5	41,6	41,3	39,6	
<u>0,8</u>	<u>0,7</u>	<u>0,6</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,6</u>	<u>0,4</u>	<u>0,3</u>	<u>0,3</u>	<u>0,4</u>	
47,2	47,5	45,3	44,0	41,0	41,9	41,6	40,9	41,9	41,6	40,0	
-3,8	-3,2	-1,9	-2,3	-2,2	-1,4	-1,5	-0,3	-1,4	-0,4	0,2	
.	.	.	.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,5	0,6	0,4	0,3	0,3	
<u>0,0</u>	<u>0,1</u>	<u>-1,1</u>	<u>-1,0</u>	<u>-0,8</u>	<u>-0,6</u>	<u>0,0</u>	<u>0,4</u>	<u>1,3</u>	<u>1,5</u>	<u>0,1</u>	
-3,9	-3,1	-2,9	-3,3	-3,0	-1,6	-1,0	0,7	0,2	1,5	0,5	
-3,9	-3,2	-4,2	-4,0	-4,2	-1,8	-1,1	-0,7	1,0	1,8	0,8	
80,0	81,2	77,9	79,2	77,2	75,3	70,0	66,6	62,9	56,5	52,0	
63,9	64,2	60,9	62,6	60,0	58,9	55,7	53,6	51,1	46,0	42,6	
81,3	83,2	83,2	82,4	78,1	75,5	72,6	69,8	67,6	65,9	64,8	
.	100,0	101,6	104,6	108,4	
1,4	1,2	2,3	2,1	2,8	1,8	1,2	1,0	1,8	2,6	3,5	

Bijlage A9 Collectieve uitgaven naar beleidsmatige clusters, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	volumemutaties				
Defensie	- 4,2	2,3	- 2,7	- 0,4	- 2,2
Onderwijs	1,7	- 0,9	- 0,4	1,9	- 0,6
Openbaar bestuur/openbare orde	4,2	4,2	4,4	2,4	4,1
Infrastructuur en milieu	- 1,8	3,0	- 4,9	9,8	- 1,2
Zorg	3,4	1,1	0,0	4,9	4,4
Sociale zekerheid	0,8	1,5	0,9	1,6	0,2
Subsidies	3,3	5,2	5,7	- 2,7	1,3
Overdrachten buitenland	0,6	6,1	6,4	- 2,1	20,0
Rentelasten	4,3	- 0,7	- 2,2	2,2	6,6
Collectieve uitgaven (excl. kredietverlening)	2,0	1,9	1,1	2,0	2,7
Kredietverlening ^a	3,7	- 25,0	- 38,5	- 19,4	- 33,9
Collectieve uitgaven (incl. kredietverlening)	2,1	- 0,1	- 1,2	1,3	1,7
Bruto binnenlands product	1,4	2,6	4,7	4,1	2,3
	prijsmutaties				
Defensie	0,2	0,4	2,1	2,6	2,8
Onderwijs	0,4	- 0,9	0,4	3,0	3,2
Openbaar bestuur/openbare orde	0,4	- 0,7	1,0	2,2	3,0
Infrastructuur en milieu	0,3	1,1	2,2	2,4	2,5
Zorg	2,1	2,0	3,7	2,8	5,0
Sociale zekerheid	- 0,3	1,2	0,4	3,1	3,5
Subsidies	0,0	0,8	1,3	2,4	3,1
Overdrachten buitenland	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7
Rentelasten	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7
Collectieve uitgaven (excl. kredietverlening)	0,2	0,7	1,3	2,7	3,4
Kredietverlening ^a	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7
Collectieve uitgaven (incl. kredietverlening)	0,2	0,8	1,3	2,7	3,4
Bruto binnenlands product	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7

^a Inclusief WIR, KST en debudgetteringen.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
- 0,9	- 5,5	- 3,5	- 5,4	.	- 0,2	- 5,6	- 3,1	4,8	2¾	- 1¼	
1,7	0,1	0,7	1,8	.	4,8	2,3	4,2	3,1	3½	3¾	
2,3	4,1	3,3	1,4	.	1,3	2,9	4,0	3,5	3	1¼	
5,5	3,5	4,9	- 3,1	..	13,8	- 0,9	12,4	1,6	11¾	2¾	
4,2	0,6	2,0	3,6	.	3,9	2,8	2,1	3,2	7½	2	
0,6	0,6	0,9	- 0,4	.	- 0,3	- 1,2	- 1,4	- 1,2	- ¼	0	
2,3	- 8,9	- 1,8	- 10,2	.	- 10,1	11,8	12,2	10,3	6½	- 7¾	
- 3,3	2,1	0,4	0,8	.	5,7	4,7	2,0	2,1	5¾	5¾	
2,3	3,1	- 1,3	- 3,3	.	- 3,4	- 2,8	- 4,4	0,1	- 7¾	- 7¾	
1,7	0,7	0,9	- 0,4	.	1,0	1,1	1,7	2,1	2½	¼	
- 12,4	- 7,7	- 3,7	- 24,4	.	- 0,6	11,8	- 13,7	8,6	8½	- 1½	
1,4	0,6	0,8	- 0,7	.	1,0	1,2	1,6	2,2	2½	¼	
2,0	0,8	3,2	2,3	.	3,0	3,8	4,1	3,9	4½	4	
.											
5,3	0,7	- 1,3	1,8	.	2,7	3,6	- 0,1	2,1	3	4¼	
4,5	2,0	2,6	3,1	.	- 1,4	0,1	1,3	3,1	3½	4½	
3,6	2,3	2,0	2,5	.	0,6	1,3	2,2	2,4	2¾	4	
1,9	1,5	1,2	1,3	.	1,7	1,0	2,0	2,9	6	7¼	
3,4	4,0	1,2	2,1	.	- 1,4	3,0	3,6	2,4	3¼	4½	
4,7	0,8	- 0,3	- 1,5	.	0,3	0,6	1,2	2,1	2½	3¾	
2,9	2,2	2,4	2,0	.	1,7	2,1	1,9	1,9	2¾	3½	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	2,0	1,7	2¾	3¾	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	2,0	1,7	2¾	3¾	
3,8	1,9	1,3	1,2	.	0,3	1,4	1,9	2,2	3	4¼	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	2,0	1,7	2¾	3¾	
3,7	1,9	1,3	1,2	.	0,3	1,4	1,9	2,2	3	4¼	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	2,0	1,7	2¾	3¾	

Bijlage A10 Sociale zekerheid, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mld gld				
<i>I Exploitatierkening sociale verzekeringen</i>					
Uitkeringen	87,0	89,7	88,6	101,3	108,4
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	6,4	6,5	6,3	3,6	4,1
Kapitaaloverdrachten gezinnen	0,1	0,1	0,1	0,4	0,2
Administratiekosten	3,3	3,5	3,5	3,9	4,2
Exploitatiesaldo	1,7	4,1	2,3	-0,5	2,4
Premies werkgevers bedrijven en overheid	36,2	36,8	35,8	18,7	19,9
Premies gezinnen	54,1	57,1	55,6	69,2	77,5
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	6,4	6,5	6,3	3,6	4,1
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten overheid	0,9	2,5	1,9	15,6	16,2
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten bedrijven	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0
Kapitaaloverdrachten overheid	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Ontvangen rente	0,7	0,8	1,1	1,3	1,3
<i>II Inactieven/actieven</i>					
inactieven (dzd uitkeringsjaren)	3828	3862	3933	3991	4021
werkloosheidsuitkering en bijstand (dzd uitkeringsjaren)	835	813	796	755	747
arbeidsvolume (dzd mensjaren, excl. Ziektewet)	4635	4702	4769	4858	4928
i/a- ratio (%)	82,6	82,1	82,5	82,1	81,6
i/a- deelratio's (%):					
AOW	40,0	40,3	40,4	40,3	40,2
AWW / ANW	3,6	3,5	3,6	3,8	3,8
ZW / AAW / WAO	21,6	21,8	22,5	23,4	23,3
WW / Vorstverlet / IOAW / IOAZ	4,9	4,4	4,1	3,8	4,2
ABW	12,5	12,2	11,8	10,9	10,1
<i>III De koppeling</i>					
	mutaties per jaar in %				
contractloon ^a	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
bruto minimum loon	0,0	0,5	0,0	1,8	3,1
netto minimum uitkering	0,0	0,5	3,0	3,9	3,1

^a Tot en met 1991: contractloon bedrijven; daarna gewogen contractloon bedrijven en overheid volgens WKA.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
			vóór revisie	na revisie						
116,2	121,8	121,2	123,7	111,7	111,3	117,8	118,1	122,0	128,7	136,2
4,4	4,4	3,3	2,8	2,7	2,3	2,0	3,9	4,0	4,1	4,1
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4,7	5,1	5,2	5,3	4,9	4,9	4,7	4,6	5,4	5,6	5,6
1,4	-2,1	-4,5	-2,8	-5,5	-3,9	-0,3	2,9	10,5	13,2	0,7
21,0	21,2	19,6	22,3	13,1	13,5	13,2	35,3	38,1	41,3	43,5
83,8	86,4	96,9	98,7	93,7	93,9	100,6	84,6	94,0	99,7	89,0
4,4	4,4	3,3	2,8	2,7	2,3	2,0	3,9	4,0	4,1	4,1
15,7	15,8	4,2	4,2	4,2	5,0	9,3	6,7	6,6	6,8	10,3
-0,0	-0,0	-0,0	0,0	-0,2	-0,3	-0,8	-0,9	-0,9	-0,9	-1,1
0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1,6	1,3	1,0	0,7	0,4	0,2	-0,1	-0,0	0,1	0,6	0,9
4056	4142	4173	4183	4184	4165	4131	4077	4050	4045	4065
762	823	904	907	907	899	831	740	657	609	586
4988	4980	5014	5074	5358	5520	5691	5840	5989	6139	6272
81,3	83,2	83,2	82,4	78,1	75,5	72,6	69,8	67,6	65,9	64,8
40,2	40,8	41,0	41,0	38,8	38,1	37,4	36,8	36,3	35,7	35,4
3,8	3,8	3,8	3,7	3,5	3,4	3,2	2,5	2,4	2,3	2,1
23,0	23,0	21,5	20,9	19,7	18,6	18,3	18,7	18,9	18,9	18,8
4,7	6,0	7,3	7,2	13,0	12,4	11,0	9,3	7,8	7,0	6,6
9,7	9,6	9,7	9,7	3,1	3,0	2,7	2,5	2,3	2,1	1,9
4,2	3,1	1,5	1,2	1,2	1,6	2,0	2,8	2,7	3½	3½
3,1	0,7	0,0	0,0	0,0	1,4	1,7	2,7	3,0	2¾	6
4,2	2,1	0,8	1,7	1,7	2,2	2,3	3,3	3,1	3	7

Bijlage A11 Zorg, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Uitgaven</i>					
Gehandicapten en geestelijke gezondheidszorg	2,6	3,3	2,7	6,9	6,5
Verzorgings- en verpleeghuizen, gezinsverzorging	1,4	1,6	2,6	5,6	4,8
Ziekenhuiszorg en specialistische hulp	0,5	1,5	3,4	7,0	9,3
Huisartsen, tandheelkunde en paramedici	5,6	3,4	3,8	6,8	8,1
Genees- en hulpmiddelen	12,1	3,9	6,8	12,3	8,8
Preventie, beheer en diversen	0,6	3,5	8,4	5,6	6,1
Totaal	2,6	2,4	3,8	7,0	7,4
Idem in mld gld	43,0	44,0	45,6	48,8	52,4
Idem in % BBP	9,7	9,6	9,4	9,5	9,7
<i>Financiering</i>	mld gld				
AWBZ ¹	10,4	10,5	14,0	15,0	16,4
ZFW	15,3	15,6	14,8	15,7	17,3
Particulier	7,2	7,3	7,2	7,7	8,7
Overheid	6,1	6,1	4,8	5,0	5,4
Eigen betalingen/overig ²	4,5	4,8	4,7	4,4	4,5
Financieringsachterstand (enkelvoudig)	- 0,5	- 0,2	0,3	1,0	0,1
<i>Aantal verzekerden tweede compartiment</i>	dvd personen				
Ziekenfondswet	8973	9022	9145	9188	9235
Particulier	5550	5604	5518	5557	5619
<i>Volume-indicatoren</i>	mutaties per jaar in %				
Bezette bedden inst. vers. gehandicapten	0,4	0,9	1,7	1,1	1,3
Bezette bedden psychiatrische ziekenhuizen	0,9	0,7	- 1,6	0,7	0,6
Bewoners verzorgingshuizen	- 1,2	- 1,3	- 1,4	- 0,8	- 1,2
Bezette bedden verpleeghuizen	0,7	1,1	1,0	0,4	0,9
Bezette bedden ziekenhuizen	- 3,7	- 2,0	- 1,3	- 3,2	- 1,8
Contacten met de huisarts ³	6,3	- 1,2	- 1,2	4,3	3,5
Contacten met de tandarts ³	0,6	0,7	0,7	- 9,0	6,1
Contacten met de fysiotherapeut ³	5,2	6,4	6,4	9,0	0,8
Consumptie geneesmiddelen en farmaceutische producten	6,6	8,7	8,0	10,9	6,4
<i>Prijnsindicatoren</i>					
Verpleging in ziekenhuizen e.d.	0,1	0,5	1,2	4,5	5,6
Diensten van artsen en verpleegkundigen	- 0,8	1,8	1,2	2,8	3,7
Geneesmiddelen en farmaceutische producten	2,5	- 4,0	- 2,9	- 1,2	0,1
Medische verzorging totaal	0,2	0,3	0,6	3,1	4,2
<i>Werkgelegenheid in arbeidsjaren</i>					
Instellingen voor verst. gehandicapten	2,5	2,3	2,5	2,8	2,2
Psychiatrische ziekenhuizen	13,0	1,9	0,4	3,1	2,0
Verzorgingshuizen	0,6	- 0,1	0,3	0,8	0,2
Verpleeghuizen ⁴	4,3	1,1	1,5	1,2	1,8
Ziekenhuizen	0,9	0,0	0,6	1,0	0,6

¹ Inclusief eigen betalingen.² Exclusief eigen betalingen AWBZ.³ 1988 en 1989 (contacten met de huisarts ook 1995 en 1996) geconstrueerd uit tweejaarscijfers.⁴ Vanaf 1985 inclusief verzorgingshuizen met een bijzondere functie (waaronder kloosterbejaardenoorden).

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
				vóór revisie	na revisie					
6,5	6,1	5,8	5,5	.	4,5	4,3	10,3	3,8	7¾	6¼
4,4	4,7	3,8	2,7	.	3,3	3,2	6,0	5,9	7¼	6
6,5	1,7	9,6	- 1,9	.	2,8	5,8	2,4	7,1	3¼	5½
4,7	2,6	- 15,3	- 21,6	.	- 5,4	6,7	3,6	5,5	9	¾
8,5	8,7	1,5	7,3	.	3,2	6,4	11,4	6,8	7¼	9
6,2	4,0	- 4,4	7,3	.	7,7	8,7	- 0,8	9,5	- 5½	4¼
6,0	4,0	2,1	1,0	.	2,7	4,7	6,0	6	5¼	5¾
55,6	57,8	59,0	59,6	.	61,2	64,1	68	72	76	80¼
9,8	9,8	9,9	9,6	.	9,3	8,8	8,7	8,7	8¾	8½
22,9	24,8	25,6	26,9	.	20,6	26,8	28,4	29,5	32¾	35¼
15,1	15,8	16,5	16,3	.	21,8	23,0	24,3	26,2	28½	29½
7,8	8,1	8,0	7,1	.	9,5	9,5	9,5	10,3	10	11
5,5	5,7	5,6	6,0	.	6,0	2,8	3,3	3,6	3	3
4,8	3,9	3,8	3,2	.	3,3	2,3	2,3	2,2	2	1¾
- 0,4	- 0,5	- 0,5	0,2	.	0,1	- 0,2	0,1	0,4	- 0,3	- 0,1
9328	9428	9570	9711	.	9771	9902	9915	10015	10352	10224
5650	5673	5660	5544	.	5566	5465	5524	.	.	.
1,6	1,8	2,3	1,4	.	0,8
- 0,5	0,4	- 0,4	- 2,0	.	- 0,3
- 1,2	- 2,2	- 2,4	- 3,0	.	- 3,8
1,6	1,9	1,5	1,9	.	1,8
- 2,1	- 1,4	- 1,7	- 2,1	.	- 1,1
6,1	- 1,8	- 1,6	- 1,0	.	- 2,2
0,8	- 4,3	22,2	- 8,2	.	- 4,3
4,4	- 9,7	0,9	- 3,4	.	- 7,6
8,9	7,0	4,9	4,6	.	5,0
3,5	3,7	2,6	2,5	.	1,4	4,4
1,9	- 1,3	0,4	1,2	.	1,5	- 2,0
1,8	- 1,1	- 0,3	- 0,4	.	- 6,1	- 2,4
2,8	1,6	1,6	1,7	.	0,2	1,7
3,4	1,9	1,9	3,2
1,9	1,0	0,5	0,7
1,9	- 1,2	- 2,0	- 0,3
2,2	1,5	0,8	2,4
1,9	0,0	- 1,7	0,1

Bijlage B1 Externe data voor Nederland, 1986-2001

	1986	1987	1988	1989	1990
	mutaties per jaar in %				
<i>Wereldhandelsvolume</i>					
Goederen en diensten	2,5	5,8	7,7	8,0	4,5
Goederen	3,9	6,2	8,1	7,5	3,9
Industrieproducten	2,8	6,9	10,0	8,5	4,4
Energie	11,3	3,2	6,0	3,9	2,6
Overige grondstoffen	0,4	5,3	0,5	4,9	2,3
Diensten	- 3,3	4,3	6,0	10,2	7,2
<i>Wereldhandelsprijs (dollars)</i>					
Goederen en diensten	7,5	11,4	5,8	0,5	9,1
Goederen	5,2	11,0	5,7	0,9	8,9
Industrieproducten	16,5	11,8	6,7	- 0,4	8,3
Energie	- 37,1	8,0	- 13,2	12,9	24,0
Overige grondstoffen	8,9	9,0	14,4	0,8	2,6
Diensten	18,3	13,1	6,3	- 0,9	10,0
Grondstoffen excl. energie (HWWA)	6,2	5,1	22,6	- 2,4	- 2,1
Ruwe olie fob	- 47,0	21,7	- 18,2	18,8	28,5
<i>Dubbelherwogen wereldinvoervolume</i>					
Goederen, excl. energie	4,7	7,2	7,0	7,8	4,0
Industrieproducten	4,4	7,7	10,4	9,7	4,3
Grondstoffen	5,3	6,0	- 0,9	3,3	3,4
<i>Dubbelherwogen wereldinvoerprijs (gld)</i>					
Goederen, excl. energie	- 11,4	- 6,2	5,4	6,2	- 4,6
Industrieproducten	- 8,6	- 5,1	3,5	5,6	- 3,0
Grondstoffen	- 17,5	- 8,8	10,2	7,8	- 8,8
<i>Invoerprijs Nederland cif (gld)</i>					
Goederen	- 17,9	- 3,1	- 0,5	5,2	- 1,7
Consumptiegoederen	- 0,4	- 1,4	- 1,8	1,8	- 0,8
Investeringsgoederen	- 2,6	1,4	1,4	2,9	- 0,7
Energie	- 54,4	- 10,5	- 15,2	24,4	5,3
Overige grondstoffen en halffabrikaten	- 10,2	- 2,8	1,8	3,7	- 3,0
<i>Diversen</i>					
Effectieve koers gulden t.o.v. concurrenten	12,6	7,6	0,0	- 1,7	6,9
Effectieve koers gulden t.o.v. leveranciers	9,2	5,5	0,0	- 1,3	5,0
Arbeidskosten pep industrie concurrenten (gld)	- 3,2	- 1,3	1,0	3,5	0,5
Arbeidskosten pep industrie leveranciers (gld)	- 2,3	0,4	0,7	3,2	2,2
	niveaus				
Dollarkoers (gld)	2,45	2,03	1,98	2,12	1,82
Lange rente Verenigde Staten	7,7	8,4	8,8	8,5	8,6
Lange rente Duitsland	6,2	6,2	6,5	6,9	8,7
Investeringsquote bedrijven concurrenten	12,6	12,7	13,2	13,7	13,9

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,9	4,9	4,6	8,9	9,7
2,9	4,7	4,5	9,8	10,5	7,5	11,1	5,1	5,4	11 $\frac{3}{4}$	9 $\frac{1}{4}$
3,2	5,4	4,2	10,8	11,5
0,6	1,2	7,4	5,3	4,9
2,8	3,5	4,1	7,2	7,4
3,3	5,6	5,3	5,1	6,9
-0,8	2,2	-5,0	2,4	7,6
-1,2	1,8	-5,0	2,4	7,6	-2,5	-6,7	-6,3	-1,8	1	2 $\frac{1}{4}$
0,0	2,7	-4,2	2,4	7,2	-3,6	-7,8	-4,0	-3,6	-3	3
-7,2	-4,9	-9,3	-3,6	6,2
-3,4	1,3	-7,0	6,1	10,9
0,7	3,4	-4,9	2,4	7,3
-10,8	-1,5	-5,6	20,6	12,1	-9,6	0,8	-13,7	-7,7	4 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{4}$
-13,5	-4,4	-11,9	-5,0	10,7	21,0	-7,3	-32,9	38,8	48 $\frac{3}{4}$	-9 $\frac{1}{2}$
3,2	4,0	-0,1	8,9	9,1	6,1	9,1	8,1	4,2	9 $\frac{3}{4}$	8 $\frac{3}{4}$
2,5	3,9	-0,1	9,3	10,2
4,8	4,2	0,0	8,0	6,3
0,9	-3,2	-2,4	1,8	-1,9	1,5	6,9	-1,1	-1,3	6 $\frac{1}{4}$	0
2,2	-2,8	-1,2	1,0	-2,6
-2,2	-4,3	-5,2	3,8	-0,1
-0,4	-1,9	-2,8	-0,2	0,1	1,0	2,3	-2,0	0,2	8 $\frac{1}{4}$	0
0,9	0,7	-0,8	-1,3	-1,4	0,1	2,4	0,0	0,9	2	$\frac{1}{4}$
1,1	-0,4	-1,0	-0,2	-2,0	-0,4	0,4	-0,4	-0,7	2 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
-5,8	-12,0	-8,6	-6,5	-1,2	19,5	5,7	-25,8	26,7	61 $\frac{1}{2}$	-9 $\frac{1}{2}$
-0,0	-1,3	-2,7	0,7	0,8	-0,5	2,2	0,1	-1,7	5	1
-1,0	3,6	1,4	1,3	6,6	-1,9	-5,4	1,3	-2,1	-4 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$
-0,8	2,8	2,1	1,2	5,6	-1,4	-5,4	0,9	-2,2	-4	1 $\frac{1}{4}$
7,3	0,5	0,4	-2,7	-5,2	2,7	3,9	0,1	1,6	2 $\frac{1}{4}$	-1 $\frac{1}{4}$
7,4	1,1	-0,1	-2,7	-4,5	2,0	4,0	0,1	1,6	1 $\frac{3}{4}$	-1 $\frac{1}{4}$
1,87	1,76	1,86	1,82	1,61	1,69	1,95	1,98	2,07	2,30	2,20
7,9	7,0	5,9	7,1	6,6	6,4	6,4	5,3	5,6	6 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{4}$
8,4	7,8	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6	4,5	5 $\frac{1}{4}$	5 $\frac{1}{2}$
13,5	12,7	11,7	11,6	11,8

Bijlage B2 Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden, 1986-2001

Verenigde Staten						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	4969	3,7	3,0	3,9	2,4	1,6
Bruto investeringen	1111	1,4	- 0,7	2,1	1,6	- 1,7
Uitvoer goederen en diensten	819	6,7	9,8	15,8	11,3	7,8
Invoer goederen en diensten	903	6,6	5,2	3,5	3,1	3,1
Bruto binnenlands product	7401	2,9	2,7	3,8	3,3	1,2
Japan						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	3090	3,5	4,2	5,3	4,8	4,4
Bruto investeringen	1464	4,8	9,1	11,5	8,2	8,5
Uitvoer goederen en diensten	483	- 5,7	- 0,5	5,9	9,1	6,9
Invoer goederen en diensten	407	1,9	9,5	20,9	18,6	7,9
Bruto binnenlands product	5140	2,9	4,2	6,2	4,8	5,1
Duitsland						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	1400	3,5	3,4	2,7	2,8	5,1
Bruto investeringen	552	3,3	1,8	4,3	6,2	9,1
Uitvoer goederen en diensten	602	- 0,6	0,4	5,5	10,2	0,4
Invoer goederen en diensten	586	2,7	4,2	5,1	8,3	5,5
Bruto binnenlands product	2459	2,4	1,5	3,7	3,6	3,2
Frankrijk						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	862	3,9	2,9	3,3	3,1	2,7
Bruto investeringen	292	4,5	4,8	9,6	7,9	2,8
Uitvoer goederen en diensten	350	- 1,4	3,1	8,1	10,2	5,4
Invoer goederen en diensten	328	7,1	7,7	8,6	8,1	6,1
Bruto binnenlands product	1553	2,5	2,3	4,5	4,3	2,5

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 0,7	2,9	3,1	3,5	2,8	3,2	3,6	4,7	5,3	5¼	3½
- 7,0	5,7	6,3	7,6	6,2	8,3	8,8	10,7	9,1	11	5½
6,0	6,5	3,2	8,9	13,8	8,2	12,3	2,3	2,9	8¼	8
- 1,3	7,2	9,0	12,6	10,5	8,6	13,7	11,9	10,7	13¼	9½
- 1,0	2,8	2,4	3,7	2,6	3,6	4,4	4,4	4,2	5¼	3¼

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,5	2,1	1,2	1,9	2,1	2,9	0,5	- 0,5	1,2	1½	2
3,3	- 1,5	- 2,0	- 0,8	1,8	11,1	- 0,8	- 7,4	- 1,2	1¼	4
5,2	4,9	1,3	4,6	5,4	6,3	11,6	- 2,5	1,9	13	7½
- 3,1	- 0,7	- 0,3	8,9	14,2	11,9	0,5	- 7,6	5,3	10	7½
3,8	1,0	0,3	0,6	1,5	5,1	1,6	- 2,5	0,2	1¾	2½

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
5,4	2,8	0,1	1,1	2,2	0,9	0,8	1,9	2,5	2	2¾
9,8	3,5	- 4,5	4,1	- 0,5	- 0,7	0,9	2,3	2,9	2¾	4½
- 2,5	- 0,3	- 5,5	7,7	6,1	5,3	11,4	6,3	4,6	13½	10½
9,3	2,0	- 5,9	7,4	5,8	3,3	8,4	8,1	7,8	10	9
2,4	2,2	- 1,0	2,4	1,8	0,8	1,5	1,8	1,4	3¼	3¼

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1,4	1,3	0,2	1,4	1,7	1,3	0,2	3,4	2,3	3¼	3½
0,0	- 2,8	- 6,7	1,3	2,5	0,1	0,0	6,6	7,4	6	5½
4,1	4,9	- 0,4	6,0	6,3	3,5	11,8	7,8	4,0	11½	9
3,0	1,2	- 3,5	6,7	5,1	1,6	6,9	11,2	4,4	10	9
0,8	1,2	- 1,3	2,8	2,1	1,1	1,9	3,2	3,0	4	3½

Bijlage B2 Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden (vervolg)

Verenigd Koninkrijk						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	716	6,8	5,3	7,5	3,2	0,6
Bruto investeringen	184	2,6	10,3	13,9	6,0	- 3,5
Uitvoer goederen en diensten	319	4,5	5,8	0,5	4,7	5,0
Invoer goederen en diensten	324	6,9	7,8	12,6	7,4	0,5
Bruto binnenlands product	1124	4,4	4,8	5,0	2,2	0,4
Italië						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	653	4,2	4,3	4,6	3,6	2,5
Bruto investeringen	201	2,0	4,4	6,9	4,4	3,6
Uitvoer goederen en diensten	271	0,8	4,4	5,0	7,7	7,1
Invoer goederen en diensten	241	4,3	12,0	6,1	9,0	9,4
Bruto binnenlands product	1097	2,8	3,1	3,9	2,9	2,2
Nederland						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	203	2,6	2,7	0,8	3,5	4,2
Bruto investeringen	84	6,9	0,9	4,6	4,9	1,5
Uitvoer goederen en diensten	239	1,8	4,0	9,0	6,6	5,3
Invoer goederen en diensten	214	3,5	4,2	7,6	6,7	4,2
Bruto binnenlands product	415	3,0	1,4	2,7	4,7	4,1
België						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	149	2,0	2,3	3,2	3,7	2,9
Bruto investeringen	57	3,5	6,3	16,4	11,4	9,7
Uitvoer goederen en diensten	193	2,7	4,4	9,1	8,2	4,3
Invoer goederen en diensten	182	4,5	6,1	9,7	9,4	4,9
Bruto binnenlands product	276	1,5	2,4	4,7	3,6	3,0

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 2,2	- 0,1	2,5	2,8	1,7	3,8	3,9	4,0	4,3	3½	2¾
- 9,5	- 1,5	0,6	4,3	1,5	4,9	7,5	10,0	6,1	2½	3
- 0,7	4,4	3,5	9,3	7,8	7,5	8,6	2,6	3,3	8½	7½
- 5,2	6,9	3,0	5,5	4,2	9,1	9,2	8,8	7,6	8½	8
- 2,0	- 0,5	2,1	4,3	2,7	2,8	3,5	2,6	2,1	3	2½

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,7	1,3	- 3,4	0,9	1,4	1,2	3,0	2,3	1,7	2½	2½
0,8	- 1,8	- 12,8	0,5	7,1	3,6	1,2	4,1	4,4	5¾	5¼
0,1	6,8	9,8	10,3	12,0	0,6	6,5	3,3	- 0,4	10	9
3,3	7,4	- 8,8	6,8	9,6	- 0,3	10,2	9,1	3,4	8¼	8
1,1	0,6	- 1,2	2,2	2,9	1,1	1,8	1,5	1,4	3¼	3

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
3,1	2,5	1,0	2,2	2,0	4,0	3,0	4,4	4,4	4¼	4½
0,2	0,6	- 2,7	2,2	5,0	6,3	6,6	4,1	6,5	7	4½
4,7	2,9	1,5	6,7	6,7	4,6	8,8	7,4	5,6	9	8¼
4,1	2,1	- 2,1	6,7	7,5	4,4	9,5	8,0	6,3	9½	8½
2,3	2,0	0,9	3,2	2,3	3,0	3,8	4,1	3,9	4½	4

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,9	2,3	- 1,4	1,4	1,1	0,6	2,2	3,8	2,0	2¾	2½
- 4,7	1,3	- 3,6	- 0,1	3,2	1,1	6,5	3,7	5,4	4	4¾
3,1	3,5	- 0,7	9,5	6,8	1,3	6,7	4,2	4,9	9½	8¼
2,8	4,1	- 0,7	8,2	6,1	1,0	5,8	6,3	4,1	9½	8½
1,6	1,5	- 1,5	2,4	2,1	1,0	3,5	2,7	2,6	3¾	3¼

Bijlage B2 Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden (vervolg)

Eurogebied						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	3920	3,6	3,6	3,5	3,5	3,5
Bruto investeringen	1426	4,1	4,5	7,7	7,3	5,5
Uitvoer goederen en diensten	2003	0,3	3,1	6,9	8,7	3,9
Invoer goederen en diensten	1894	4,7	7,5	7,7	8,9	6,3
Bruto binnenlands product	6914	2,4	2,5	4,1	3,9	2,9
EU-15						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	4936	4,1	3,8	4,0	3,3	2,9
Bruto investeringen	1702	3,8	5,0	8,1	7,1	3,8
Uitvoer goederen en diensten	2501	1,2	3,6	5,9	7,8	4,0
Invoer goederen en diensten	2383	5,1	7,4	8,2	8,5	5,1
Bruto binnenlands product	8573	2,7	2,7	4,1	3,5	2,4
Industrielanden						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	13965	3,7	3,5	4,1	3,2	2,5
Bruto investeringen	4608	2,9	4,1	7,1	5,5	2,8
Uitvoer goederen en diensten	4310	1,8	4,2	7,7	8,2	5,3
Invoer goederen en diensten	4173	5,3	6,7	8,4	7,9	4,4
Bruto binnenlands product	22755	2,8	3,0	4,4	3,7	2,4
Industrielanden						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	KKP	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	11920	3,8	3,5	4,2	3,1	2,4
Bruto investeringen	3696	3,0	4,0	6,9	5,2	2,3
Uitvoer goederen en diensten	3684	1,7	4,5	7,7	8,2	5,3
Invoer goederen en diensten	3623	5,3	7,1	8,4	7,6	4,5
Bruto binnenlands product	19199	2,8	3,0	4,3	3,6	2,2

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
3,1	2,0	-0,8	1,3	1,9	1,5	1,5	2,9	2,7	3	3¼
2,8	-0,4	-6,8	2,6	2,7	1,2	2,1	4,9	5,0	4¾	5
1,5	3,5	1,2	8,5	7,8	4,4	10,4	6,6	4,3	11½	9¼
5,3	3,4	-4,4	7,7	7,1	3,2	9,0	9,1	6,2	9¾	8¾
1,5	1,4	-1,0	2,6	2,4	1,4	2,3	2,6	2,3	3¾	3½

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,2	1,5	-0,4	1,6	1,9	1,9	1,9	3,0	2,9	3	3
0,9	-0,9	-6,1	2,8	3,0	1,8	2,9	5,6	5,1	4½	4¾
1,3	3,5	1,7	8,6	7,8	4,8	10,1	6,0	4,3	10¾	9
3,4	3,8	-3,1	7,6	6,9	4,1	9,1	9,0	6,2	9¼	8¾
1,0	1,0	-0,5	2,9	2,5	1,6	2,5	2,7	2,3	3¾	3¼

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1,1	2,1	1,3	2,5	2,2	2,6	2,3	2,8	3,4	3½	3
-0,9	0,5	-1,5	3,2	3,2	6,7	3,7	2,7	4,1	5¼	4¾
2,7	4,5	2,5	8,2	8,6	5,7	10,5	4,2	4,1	10½	8½
1,6	4,0	0,5	9,2	8,4	6,1	9,5	7,8	7,3	10¼	8¾
0,7	1,6	0,8	2,8	2,2	3,1	3,0	2,3	2,7	4	3¼

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
0,9	2,2	1,4	2,6	2,3	2,7	2,6	3,2	3,7	3¾	3
-1,3	0,9	-0,9	3,8	3,6	6,4	4,8	4,3	5,1	6¼	5
2,9	4,7	2,7	8,5	9,0	5,9	10,5	4,4	4,2	10¼	8½
1,5	4,4	1,1	9,3	8,3	6,1	10,1	8,3	7,6	10½	8¾
0,5	1,7	1,0	3,0	2,3	3,0	3,2	2,7	3,0	4	3¼

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Werkgelegenheid in personen</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	1,7	2,9	2,8	2,5	0,6
Japan	0,5	0,4	1,2	1,5	1,7
Duitsland	1,4	0,7	0,8	1,5	-0,3
Frankrijk	0,4	0,3	0,9	1,2	1,0
Verenigd Koninkrijk	0,1	2,1	3,5	3,1	1,0
Italië	0,8	0,3	0,6	0,2	0,8
Nederland	2,0	1,7	1,5	2,0	2,4
België	0,6	0,5	1,5	1,5	1,3
Eurogebied	0,8	1,0	1,1	1,4	0,9
EU-15	0,7	1,2	1,5	1,6	0,9
Industrielanden	1,1	1,7	1,9	1,9	0,9
<i>Gestandaardiseerde werkloosheid</i>	% totale beroepsbevolking				
Verenigde Staten	7,0	6,2	5,5	5,3	5,6
Japan	2,8	2,8	2,5	2,3	2,1
Duitsland	6,0	5,8	5,8	5,2	4,4
Frankrijk	10,2	10,4	9,8	9,3	9,0
Verenigd Koninkrijk	11,5	10,6	8,7	7,3	7,1
Italië	9,2	9,9	10,0	10,0	9,1
Nederland	8,3	8,0	7,5	6,9	6,2
België	10,3	10,0	8,9	7,5	6,7
Eurogebied	9,7	9,6	9,3	8,6	7,9
EU-15	9,7	9,5	8,9	8,1	7,6
Industrielanden	7,5	7,1	6,6	6,1	6,0
<i>Loosom per werknemer bedrijven (nationale valuta)</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	4,2	4,3	5,1	3,1	6,1
Japan	2,9	3,5	3,9	4,7	5,7
Duitsland	3,7	3,3	3,2	3,0	7,9
Frankrijk	4,2	4,0	4,5	4,3	5,2
Verenigd Koninkrijk	8,5	7,2	8,1	8,7	9,7
Italië	6,9	7,8	8,4	9,3	8,6
Nederland	2,8	1,5	1,3	0,9	3,1
België	4,7	2,7	3,2	2,9	7,8
Eurogebied	5,5	4,9	4,9	4,8	7,4
EU-15	6,2	5,3	5,7	6,1	8,0
Industrielanden	4,8	4,7	5,2	4,6	6,7

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 0,7	- 0,3	1,6	2,5	2,3	1,4	2,2	1,5	1,5	1½	1
2,0	1,1	0,4	0,1	0,2	0,4	1,1	- 0,6	- 0,8	- ¼	¼
- 2,1	- 1,8	- 1,7	- 0,7	- 0,4	- 0,8	- 0,8	0,4	0,3	½	1
0,1	- 0,8	- 1,2	- 0,1	1,0	0,1	0,5	1,1	2,0	2½	1¾
- 3,2	- 2,2	- 1,5	0,7	1,1	1,1	1,6	1,2	1,0	1	½
0,7	- 1,0	- 2,8	- 1,4	- 0,3	0,5	0,4	1,1	1,2	1½	1
1,8	1,2	- 0,2	0,1	2,2	2,4	3,0	4,2	2,8	2¼	2
0,0	- 0,6	- 1,3	- 1,4	0,4	0,4	0,8	1,2	1,0	1½	1½
- 0,3	- 1,2	- 1,9	- 0,6	0,4	0,3	0,6	1,5	1,7	1¾	1½
- 0,9	- 1,4	- 1,9	- 0,3	0,6	0,4	0,7	1,5	1,5	1½	1¼
- 0,3	- 0,5	- 0,1	0,9	1,2	0,8	1,4	1,1	1,1	1¼	1
6,8	7,5	6,9	6,1	5,6	5,4	4,9	4,5	4,2	4	4¼
2,1	2,2	2,5	2,9	3,1	3,4	3,4	4,1	4,7	4¾	4½
5,9	6,8	7,9	8,4	8,2	8,9	9,9	9,4	8,8	8¼	7½
9,5	10,4	11,7	12,3	11,7	12,4	12,3	11,8	11,3	9½	8½
8,8	10,1	10,5	9,6	8,7	8,2	7,0	6,3	6,1	5¾	5¾
8,8	9,0	10,3	11,4	11,9	11,7	11,7	11,8	11,3	10½	9½
5,8	5,6	6,6	7,1	6,9	6,3	5,2	4,1	3,3	2¾	2¼
6,6	7,3	8,9	10,0	9,9	9,7	9,4	9,5	9,1	8¼	7½
8,5	9,4	11,1	11,8	11,6	11,7	11,7	11,0	10,1	9	8¼
8,4	9,4	10,9	11,3	10,9	11,0	10,7	10,1	9,3	8½	7¾
6,8	7,6	8,1	8,0	7,6	7,6	7,3	7,0	6,6	6	5¾
3,9	5,9	3,6	2,7	2,5	2,5	3,1	4,8	3,9	4¼	4¼
4,8	1,1	0,7	2,0	1,0	0,6	0,9	- 1,0	- 0,3	¼	½
10,3	10,5	3,7	3,6	3,6	2,0	1,4	1,3	2,2	2½	2¾
4,3	4,3	2,7	2,1	2,3	2,0	1,9	1,8	1,8	1¾	2¼
7,6	3,5	3,1	5,0	3,2	3,8	6,0	6,9	5,4	4¾	4½
9,0	6,2	3,9	2,8	5,1	4,9	3,4	- 1,2	2,2	2¾	3
3,9	4,2	3,4	2,2	1,3	1,5	2,2	3,0	3,0	4¼	4¼
7,1	6,2	3,4	4,4	2,4	1,1	2,8	1,8	1,4	2½	2¾
7,9	8,1	5,1	3,6	3,9	2,4	2,1	1,5	2,0	2½	3
7,9	6,7	3,8	3,6	3,2	3,0	3,0	2,6	2,7	3¼	3¼
5,4	5,3	3,0	2,8	2,5	2,4	2,8	2,9	2,6	3	3¼

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Arbeidskosten pep verwerkende industrie (nat.valuta)</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	2,6	3,7	0,9	3,9	3,4
Japan	5,3	- 3,1	- 2,8	0,6	1,7
Duitsland	4,0	6,9	0,5	1,5	6,3
Frankrijk	2,7	2,4	- 3,0	0,3	3,5
Verenigd Koninkrijk	4,4	5,3	0,7	2,5	7,3
Italië	2,9	3,2	2,2	6,6	7,3
Nederland	1,6	5,7	- 3,0	- 3,6	0,7
België	1,8	2,1	- 2,0	0,4	4,1
Eurogebied	4,2	4,9	0,1	2,1	6,0
EU-15	4,1	4,7	0,6	2,7	6,4
Industrielanden	3,8	2,9	0,3	2,7	4,2
<i>Arbeidsinkomstenquote verwerkende industrie</i>	indices, 1991 = 100				
Verenigde Staten	103,9	100,9	98,7	98,0	98,9
Japan	101,4	100,3	98,5	98,8	99,3
Duitsland	92,2	95,7	94,8	94,7	96,3
Frankrijk	105,0	104,5	99,0	97,8	97,9
Verenigd Koninkrijk	94,6	96,1	93,8	92,8	95,9
Italië	92,7	91,9	90,2	91,6	95,1
Nederland	106,5	111,8	104,7	98,8	97,5
België	97,1	98,5	92,5	90,7	92,6
Eurogebied	95,8	97,4	94,8	94,3	96,4
EU-15	95,6	97,1	94,9	94,5	96,5
Industrielanden	100,3	99,4	97,0	96,8	98,5
<i>Prijs particuliere consumptie (nationale valuta)</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	2,7	3,9	4,2	4,9	5,0
Japan	0,7	0,5	0,5	2,1	2,6
Duitsland	- 0,6	0,5	1,3	2,9	2,4
Frankrijk	2,7	3,1	2,6	3,4	2,8
Verenigd Koninkrijk	4,0	4,4	5,0	5,9	5,5
Italië	6,2	5,3	5,9	6,6	6,2
Nederland	0,3	0,2	0,5	1,2	2,2
België	1,0	2,2	1,2	4,0	3,3
Eurogebied	2,7	2,7	3,0	4,3	4,0
EU-15	3,8	3,6	3,9	5,0	4,8
Industrielanden	3,0	3,4	3,6	4,5	4,6

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
4,5	2,6	0,6	-3,5	-5,9	-4,3	-7,3	-4,1	-5,5	-4¾	-2½
2,1	4,3	5,0	0,9	-5,0	-4,3	-0,9	4,6	-4,2	-6½	-2¾
7,8	5,5	3,1	-2,3	1,7	-0,2	-4,1	-2,1	0,5	-3	0
5,3	2,2	1,8	-4,9	-1,8	1,2	-2,9	-2,3	-1,0	-2	0
5,9	1,0	0,5	-1,4	1,9	3,8	3,7	5,0	-0,2	-1¾	-½
8,0	2,6	2,5	-3,3	-0,4	6,4	1,5	-2,9	2,0	-1¾	-0
4,3	3,7	-0,7	-6,4	-2,5	0,5	-0,5	0,8	0,2	1¼	1¼
5,7	2,2	2,2	-4,5	-1,2	0,7	-3,4	0,0	0,5	-½	1
7,0	4,2	3,4	-3,2	1,4	2,0	-2,1	-1,6	0,5	-1¾	¼
6,6	3,4	1,9	-2,9	1,1	2,4	-1,2	-0,6	0,5	-1¾	¼
4,7	3,2	1,9	-2,2	-2,5	-1,4	-3,3	-0,8	-3,0	-4	-1½
100,0	100,4	99,8	96,3	93,9	93,6	94,0	94,4	.	.	.
100,0	103,5	109,0	113,0	111,6	110,4	111,6	115,8	.	.	.
100,0	102,3	104,5	102,5	104,0	103,7	100,5	97,5	.	.	.
100,0	100,8	100,7	97,2	95,6	97,5	94,6	94,3	.	.	.
100,0	96,9	92,9	89,7	87,7	88,7	87,2	86,4	.	.	.
100,0	100,6	99,5	94,8	90,5	91,6	92,7	90,3	.	.	.
100,0	103,0	101,1	94,9	91,1	92,2	91,2	89,5	.	.	.
100,0	99,3	99,2	93,4	89,3	91,8	87,7	87,5	.	.	.
100,0	101,5	102,2	98,7	98,3	98,6	96,5	94,6	.	?	.
100,0	100,7	100,1	96,7	96,1	96,7	95,1	93,7	.	.	.
100,0	101,2	101,3	99,8	98,5	98,6	98,6	98,9	.	.	.
4,0	3,1	2,7	2,3	2,2	2,1	1,9	1,1	1,8	2¾	2¼
2,5	1,9	1,2	0,7	-0,5	0,1	1,7	0,2	-0,5	-¼	0
4,8	4,7	4,1	2,6	1,9	1,7	2,0	1,1	0,3	1¾	1¼
3,2	2,4	2,2	2,1	1,6	1,9	1,4	0,7	0,7	1½	1¼
7,5	5,1	3,4	2,2	2,6	3,1	2,5	2,4	2,0	2½	2½
6,9	5,6	5,4	4,6	5,7	4,4	2,2	2,1	2,2	2¾	2¼
3,2	3,1	2,1	2,8	1,1	1,9	2,0	1,8	1,9	2¾	3½
3,3	2,3	3,5	2,8	1,7	2,1	1,5	0,8	1,1	2¼	1¾
5,0	4,4	3,8	3,2	2,5	2,5	1,9	1,3	1,2	2¼	1¾
5,8	4,7	4,1	3,3	3,0	2,8	2,1	1,6	1,5	2¼	2
4,5	3,5	3,0	2,3	2,1	2,0	1,9	1,2	1,3	2¼	1¾

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Vorderingensaldo totale overheid (NRbasis)</i>	% bruto binnenlands product				
Verenigde Staten	- 4,5	- 3,6	- 3,1	- 2,8	- 3,8
Japan	- 0,9	0,5	1,5	2,5	2,9
Duitsland	- 1,8	- 2,3	- 2,6	- 0,4	- 2,3
Frankrijk	- 2,7	- 1,9	- 1,7	- 1,2	- 1,6
Verenigd Koninkrijk	- 2,9	- 1,6	- 0,2	- 0,0	- 1,5
Italië	- 11,4	- 11,0	- 10,7	- 9,8	- 11,1
Nederland	- 4,7	- 5,6	- 4,3	- 4,6	- 5,0
België	- 9,2	- 7,6	- 6,8	- 6,2	- 5,5
Eurogebied	- 4,7	- 4,4	- 4,2	- 3,1	- 4,2
EU-15	- 4,2	- 3,7	- 3,3	- 2,4	- 3,6
Industrielanden	- 3,5	- 2,5	- 1,9	- 1,3	- 2,2
<i>Saldo lopende rekening</i>	% bruto binnenlands product				
Verenigde Staten	- 3,4	- 3,5	- 2,4	- 1,8	- 1,4
Japan	4,3	3,6	2,8	2,0	1,3
Duitsland	3,5	3,4	3,5	4,1	2,8
Frankrijk	0,5	- 0,2	- 0,3	- 0,5	- 1,0
Verenigd Koninkrijk	- 1,1	- 2,1	- 4,8	- 5,4	- 4,5
Italië	0,3	- 0,3	- 0,8	- 1,5	- 1,6
Nederland	3,1	1,9	2,8	3,5	3,8
België	1,2	0,9	1,4	1,4	0,8
Eurogebied	1,7	1,1	1,0	0,7	0,1
EU-15	1,0	0,5	- 0,1	- 0,5	- 0,7
Industrielanden	- 0,3	- 0,5	- 0,5	- 0,6	- 0,7
<i>Investeringsbedrijven, excl. woningen</i>	% bruto binnenlands product				
Verenigde Staten	12,3	11,7	11,6	11,5	11,1
Japan	17,6	17,5	18,5	19,6	20,6
Duitsland	11,6	11,7	11,9	12,3	13,5
Frankrijk	11,0	11,4	12,1	12,6	12,8
Verenigd Koninkrijk	11,3	12,1	13,6	14,2	13,4
Italië	10,6	11,0	11,6	11,9	11,8
Nederland	12,9	13,1	13,0	13,4	13,1
België	10,5	10,9	12,0	13,3	14,3
Eurogebied	11,4	11,9	12,4	12,9	13,3
EU-15	11,6	12,0	12,6	13,2	13,3
Industrielanden	13,1	13,1	13,6	13,9	13,9

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 4,5	- 5,6	- 4,7	- 3,3	- 2,9	- 2,2	- 0,9	0,4	1,0	1¾	2
2,9	1,5	- 1,6	- 2,3	- 3,6	- 4,2	- 3,3	- 5,0	- 7,0	- 6½	- 6
- 3,3	- 2,8	- 3,2	- 2,5	- 3,2	- 3,4	- 2,6	- 1,7	- 1,1	1½	- 1¼
- 2,2	- 4,1	- 6,0	- 5,5	- 5,5	- 4,2	- 3,0	- 2,7	- 1,8	- 1¼	- ¾
- 2,6	- 6,3	- 8,0	- 6,8	- 5,8	- 4,4	- 2,0	0,2	1,1	¾	1
- 10,1	- 9,6	- 9,4	- 9,1	- 7,6	- 7,1	- 2,7	- 2,5	- 1,9	- 1¼	- ½
- 2,5	- 3,6	- 3,0	- 3,6	- 4,2	- 1,8	- 1,1	- 0,7	1,0	1¾	¾
- 6,3	- 6,9	- 7,2	- 4,9	- 4,2	- 3,7	- 2,0	- 1,0	- 0,9	0	¼
- 4,6	- 4,8	- 5,5	- 5,0	- 4,9	- 4,3	- 2,6	- 2,0	- 1,2	0	- ½
- 4,3	- 5,1	- 6,3	- 5,6	- 5,4	- 4,2	- 2,4	- 1,5	- 0,6	¾	0
- 2,8	- 3,7	- 4,2	- 3,8	- 3,7	- 3,3	- 1,8	- 1,2	- 1,0	- ¼	- ¼
0,1	- 0,8	- 1,2	- 1,8	- 1,6	- 1,7	- 1,8	- 2,6	- 3,9	- 4¾	- 5
2,3	3,0	3,1	2,8	2,2	1,4	2,2	3,2	2,5	2¾	3
- 1,2	- 1,1	- 1,1	- 1,4	- 1,3	- 0,2	- 0,1	- 0,2	- 1,0	- 1	- ¾
- 0,5	0,1	1,0	1,0	1,5	1,3	2,8	2,8	2,6	1¾	2¼
- 2,3	- 2,5	- 2,5	- 1,8	- 1,9	- 0,1	0,8	- 0,1	- 1,5	- 1¾	- 1½
- 2,1	- 2,4	1,0	1,4	2,3	3,3	2,8	1,7	0,7	¾	1½
3,5	3,1	4,9	5,4	6,4	5,4	6,2	4,1	5,6	5¼	5½
1,3	1,6	3,3	3,9	4,5	5,2	5,8	4,9	4,9	4¾	6¾
- 1,1	- 1,0	0,4	0,3	0,8	1,3	1,8	1,4	0,6	¼	1
- 1,4	- 1,3	- 0,1	- 0,0	0,4	1,1	1,5	1,1	0,3	0	½
- 0,2	- 0,3	0,2	- 0,0	0,2	0,2	0,4	- 0,1	- 0,9	- 1¼	- 1
10,3	10,0	10,2	10,5	11,0	11,5	12,0	12,6	12,9	13¾	14
20,9	19,7	17,8	16,4	16,8	17,7	18,0	16,9	15,7	16	16¼
14,5	13,9	12,4	11,9	11,6	11,4	11,3	11,2	11,3	11¼	11½
12,6	11,6	10,5	10,2	10,3	10,2	10,0	10,3	10,7	11	11¼
11,7	10,4	9,9	10,0	10,5	10,8	11,2	12,0	12,4	12½	12½
11,2	10,8	9,0	9,3	10,4	10,6	10,6	10,8	11,2	11½	11¾
13,1	12,5	11,7	11,2	12,2	12,5	13,1	13,1	13,7	14	14
13,4	12,9	12,0	11,3	11,5	11,2	11,4	12,0	12,3	12½	12½
13,3	12,6	11,3	11,1	11,3	11,2	11,1	11,4	11,7	11¾	12
13,0	12,2	11,0	10,9	11,2	11,1	11,2	11,5	11,8	12	12
13,6	12,9	12,3	12,1	12,5	12,9	13,1	13,0	13,0	13½	13¾

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Lange rente</i>	%				
Verenigde Staten	7,7	8,4	8,8	8,5	8,6
Japan	5,0	4,4	4,7	5,3	7,0
Duitsland	6,2	6,2	6,5	6,9	8,7
Frankrijk	9,1	10,2	9,2	9,2	10,4
Verenigd Koninkrijk	10,1	9,6	9,7	10,2	11,8
Italië	11,5	10,6	10,9	12,8	13,5
Nederland	6,4	6,4	6,4	7,2	8,9
België	7,9	7,8	7,9	8,6	10,1
Eurogebied	8,7	8,9	8,7	9,6	11,0
EU-15	9,1	9,2	9,1	9,9	11,3
Industrielanden	7,9	8,1	8,2	8,5	9,6
<i>Korte rente</i>	%				
Verenigde Staten	6,5	6,8	7,7	9,0	8,1
Japan	5,2	4,2	4,5	5,4	7,7
Duitsland	4,6	4,0	4,3	7,1	8,5
Frankrijk	7,7	8,3	7,9	9,4	10,3
Verenigd Koninkrijk	10,9	9,7	10,3	13,9	14,8
Italië	13,4	11,3	10,8	12,6	12,2
Nederland	5,6	5,3	4,8	7,3	8,7
België	8,1	7,1	6,7	8,8	9,6
Eurogebied	8,2	7,9	7,5	9,8	10,6
EU-15	8,8	8,4	8,2	10,6	11,5
Industrielanden	7,4	7,1	7,4	9,2	9,8

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
7,9	7,0	5,9	7,1	6,6	6,4	6,3	5,3	5,6	6¼	6¼
6,3	5,3	4,3	4,4	3,4	3,1	2,4	1,5	1,8	1¾	2¼
8,4	7,8	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6	4,5	5¼	5½
9,5	9,0	7,0	7,5	7,7	6,5	5,7	4,8	4,9	5½	5¾
10,1	9,1	7,5	8,2	8,2	7,8	7,0	5,5	5,1	5½	5¾
13,1	13,3	11,2	10,5	12,2	9,4	6,9	4,9	4,7	5½	5¾
8,7	8,1	6,4	6,9	6,9	6,2	5,6	4,6	4,6	5½	5¾
9,3	8,7	7,2	7,7	7,4	6,3	5,6	4,7	4,7	5½	5¾
10,3	9,8	7,9	8,0	8,3	7,1	5,9	4,7	4,6	5½	5¾
10,5	9,9	8,1	8,3	8,5	7,3	6,2	4,9	4,8	5½	5¾
8,7	8,0	6,4	6,9	6,7	6,1	5,5	4,5	4,6	5	5¼
5,8	3,7	3,2	4,6	5,9	5,4	5,6	5,5	5,3	6½	6½
7,4	4,5	3,0	2,2	1,2	0,6	0,6	0,7	0,3	¼	½
9,2	9,5	7,3	5,4	4,5	3,3	3,3	3,5	2,9	4¼	4¾
9,6	10,3	8,6	5,8	6,6	3,9	3,5	3,6	2,9	4¼	4¾
11,5	9,6	5,9	5,5	6,7	6,0	6,8	7,3	5,4	6	6¼
12,2	14,0	10,2	8,5	10,5	8,8	6,9	5,0	2,9	4¼	4¾
9,3	9,4	6,9	5,2	4,4	3,0	3,3	3,5	2,9	4¼	4¾
9,4	9,4	8,2	5,7	4,8	3,2	3,4	3,6	2,9	4¼	4¾
10,6	11,2	8,6	6,3	6,5	4,8	4,3	3,9	2,9	4¼	4¾
10,9	11,1	8,4	6,4	6,7	5,1	4,8	4,6	3,5	4½	5
8,4	7,1	5,2	4,8	5,1	4,3	4,2	4,3	3,6	4½	4¾

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Dollarkoers</i>	nationale valuta per dollar				
Japan (1000)	0,168	0,145	0,128	0,138	0,145
Duitsland	2,171	1,797	1,756	1,880	1,616
Frankrijk	6,926	6,011	5,955	6,378	5,446
Verenigd Koninkrijk	0,682	0,612	0,562	0,611	0,563
Italië (1000)	1,491	1,296	1,301	1,372	1,198
België	44,67	37,34	36,76	39,40	33,42
Denemarken	8,091	6,838	6,730	7,310	6,187
Finland	5,069	4,395	4,183	4,288	3,823
Griekenland	139,9	135,4	141,8	162,4	158,4
Ierland	0,746	0,673	0,656	0,705	0,605
Nederland	2,450	2,025	1,976	2,121	1,821
Oostenrijk	15,27	12,64	12,35	13,23	11,37
Portugal	149,6	141,0	143,9	157,5	142,6
Spanje	140,1	123,4	116,4	118,4	102,0
Zweden	7,122	6,340	6,128	6,446	5,919
Eurogebied
<i>Koopkrachtpariteit</i>	nationale valuta per KKP				
Japan (1000)	0,217	0,210	0,204	0,199	0,195
Duitsland	2,229	2,199	2,150	2,108	2,090
Frankrijk	6,882	6,848	6,783	6,695	6,610
Verenigd Koninkrijk	0,552	0,562	0,575	0,590	0,602
Italië (1000)	1,277	1,313	1,351	1,376	1,420
België	40,90	40,47	39,84	39,95	39,50
Denemarken	9,277	9,408	9,400	9,459	9,390
Finland	5,898	5,979	6,178	6,292	6,380
Griekenland	87,45	97,60	108,4	119,9	141,0
Ierland	0,731	0,719	0,719	0,726	0,690
Nederland	2,435	2,339	2,281	2,213	2,170
Oostenrijk	14,79	14,61	14,31	14,11	14,00
Portugal	78,00	83,21	89,31	96,08	104,0
Spanje	100,3	102,8	104,6	107,1	110,0
Zweden	8,304	8,423	8,648	8,951	9,340

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
0,135	0,127	0,111	0,102	0,094	0,109	0,121	0,131	0,114	0,107	0,102
1,659	1,562	1,653	1,623	1,433	1,505	1,734	1,760	1,836	2,040	1,953
5,642	5,293	5,663	5,550	4,991	5,116	5,836	5,900	6,157	6,842	6,549
0,567	0,569	0,666	0,653	0,634	0,641	0,611	0,604	0,618	0,646	0,635
1,240	1,233	1,571	1,612	1,629	1,543	1,703	1,737	1,818	2,020	1,933
34,17	32,15	34,55	33,44	29,49	30,97	35,77	36,30	37,87	42,08	40,27
6,399	6,037	6,483	6,360	5,606	5,799	6,605	6,702	6,980	7,784	7,460
4,046	4,485	5,716	5,223	4,368	4,594	5,191	5,346	5,581	6,202	5,936
182,3	190,7	229,1	242,5	231,7	240,7	273,0	295,5	305,8	349,8	335,6
0,621	0,588	0,683	0,669	0,624	0,625	0,660	0,702	0,739	0,821	0,786
1,870	1,758	1,857	1,820	1,606	1,686	1,951	1,984	2,069	2,300	2,200
11,68	10,99	11,63	11,42	10,08	10,59	12,20	12,38	12,92	14,35	13,74
144,5	135,0	160,8	166,0	150,0	154,2	175,3	180,2	188,2	209,1	200,1
103,9	102,4	127,3	133,9	124,7	126,6	146,4	149,4	156,2	173,6	166,1
6,048	5,824	7,785	7,716	7,137	6,708	7,637	7,952	8,266	8,762	8,400
.	0,939	1,043	0,998
0,193	0,188	0,184	0,181	0,169	0,166	0,165	0,164	.	.	.
2,090	2,070	2,100	2,070	2,020	2,030	2,010	2,010	.	.	.
6,510	6,420	6,570	6,620	6,490	6,570	6,720	6,700	.	.	.
0,635	0,616	0,637	0,646	0,656	0,644	0,651	0,660	.	.	.
1,460	1,460	1,530	1,530	1,560	1,583	1,644	1,674	.	.	.
39,20	37,80	37,30	37,30	36,90	36,80	37,50	37,80	.	.	.
9,180	9,140	8,790	8,710	8,450	8,330	8,540	8,580	.	.	.
6,300	6,350	6,090	6,150	5,880	5,890	6,040	6,130	.	.	.
161,0	170,0	184,0	196,0	204,0	214,0	232,0	242,0	.	.	.
0,666	0,638	0,655	0,638	0,637	0,673	0,675	0,695	.	.	.
2,180	2,130	2,130	2,120	2,040	2,040	2,030	2,050	.	.	.
14,20	14,00	13,90	13,90	13,80	13,60	13,60	13,60	.	.	.
110,0	116,0	117,0	118,0	120,0	122,0	122,0	125,0	.	.	.
110,0	115,0	117,0	121,0	123,0	124,0	127,0	128,0	.	.	.
9,940	9,800	9,830	9,900	9,770	9,680	9,790	9,770	.	.	.

Bijlage B4 Sleutelvariabelen EU-landen, 1998-2001

	Consumentenprijs (HICP)				Lange rente			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %				%			
EMU-plafond ^a	2,2	2,1	2¾	2¾	6,7	6,7	7½	7¾
Duitsland	0,6	0,6	1¾	1¼	4,6	4,5	5¼	5½
Frankrijk	0,7	0,6	1½	1¼	4,8	4,9	5½	5¾
Italië	2,0	1,7	2½	2¼	4,9	4,7	5½	5¾
België	0,9	1,1	2½	2¼	4,7	4,7	5½	5¾
Finland	1,4	1,3	2¾	2½	4,8	4,7	5½	5¾
Ierland	2,1	2,5	5	3¾	4,8	4,8	5½	5¾
Luxemburg	1,0	1,0	3¼	2½
Nederland	1,8	2,0	2	3½	4,6	4,6	5½	5¾
Oostenrijk	0,8	0,5	1¾	1¼	4,7	4,7	5½	5¾
Portugal	2,2	2,2	2¼	2¼	4,1	4,8	5½	5¾
Spanje	1,8	2,2	3	2¾	4,6	4,3	5¼	5½
Eurogebied	1,1	1,1	2	1¾	4,7	4,6	5½	5¾
Verenigd Koninkrijk	1,6	1,4	1	2	5,5	5,1	5½	5¾
Denemarken	1,3	2,1	2¾	2½	4,9	5,0	5¾	5¾
Griekenland	4,5	2,1	2¾	2½	8,5	6,4	6	5¾
Zweden	1,0	0,6	1¼	1	5,0	5,0	5½	5¾
Totaal EU-landen	1,3	1,2	2	1¾	4,9	4,8	5½	5¾

^a Omschrijving EMU-plafonds: Inflatie: De gemiddelde geharmoniseerde index van de consumentenprijzen (HICP) in de drie lidstaten met de laagste stijging, plus 1½ procentpunt. Rente: Het gemiddelde van de renteniveaus in de drie lidstaten met de laagste inflatie, plus 2 procentpunt. Vorderingsaldo: Maximaal tekort tenminste dichtbij 3% BBP. Overheidsschuld: Voldoende afnemend en in bevredigend tempo bewegend naar 60% BBP. De definitie van het bruto binnenlands product is nog niet geheel geharmoniseerd.

Bron: CPB, OESO en EC.

	EMU-overheidssaldo				Bruto schuldquote			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
	% BBP				% BBP			
EMU-plafond	- 3	- 3	- 3	- 3	60	60	60	60
Duitsland	- 1,7	- 1,1	1½	- 1¼	60,7	61,0	59	58
Frankrijk	- 2,7	- 1,8	- 1¼	- ¾	59,3	58,6	58	56
Italië	- 2,5	- 1,9	- 1¼	- ½	116,3	114,9	111	106
België	- 1,0	- 0,9	0	¼	117,4	114,4	110	106
Finland	1,3	2,3	4	5	49,0	47,1	43	38
Ierland	2,2	2,0	1½	4½	55,6	52,4	45	40
Luxemburg	3,2	2,4	2½	2¾	6,4	6,2	6	5
Nederland	- 0,7	1,0	1¾	¾	66,6	62,9	57	52
Oostenrijk	- 2,4	- 2,0	- 1¾	- 2	63,5	64,5	64	64
Portugal	- 2,2	- 2,0	- 1¾	- 1¼	56,5	56,7	56	55
Spanje	- 2,6	- 1,1	- ½	0	64,9	63,5	61	59
Eurogebied	- 2,0	- 1,2	0	- ½	73,0	72,1	70	67
Verenigd Koninkrijk	0,2	1,1	¾	1	48,4	46,0	41	37
Denemarken	0,9	3,0	3	3	55,8	52,6	50	47
Griekenland	- 2,5	- 1,6	- 1½	- ¾	105,4	104,4	103	100
Zweden	1,9	1,9	2½	3½	72,4	65,5	61	56
Totaal EU-landen	- 1,5	- 0,6	¾	0	69,0	67,6	64	61

Verklaring van afkortingen

AAW	Algemene Arbeidsongeschiktheidswet
ABP	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds
ABW	Algemene Bijstandswet
ADV	Arbeidsduurverkorting
AFJ	Arbeidsongeschiktheidsfonds Jonggehandicapten
AFZ	Arbeidsongeschiktheidsfonds Zelfstandigen
AIQ	Arbeidsinkomensquote
ANW	Algemene Nabestaandenwet
AOF	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene Ouderdomswet
ATV	Arbeidstijdverkorting
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWF	Algemeen Werkloosheidsfonds
AWW	Algemene Weduwen- en Wezenwet
BBP	Bruto Binnenlands Product
BIKK	Bijdragen in de kosten van kortingen
BNP	Bruto Nationaal Product
BOL	Beroepsopleidende leerweg
BPM	Belasting van Personenauto's en Motorrijwielen
BTW	Belasting op de Toegevoegde Waarde
cao	collectieve arbeidsovereenkomst
CBO	Congressional Budget Office
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CPB	Centraal Planbureau
CPI	Consumentenprijsindex
DBI	Directe Buitenlandse Investerings
DNB	De Nederlandsche Bank
EC	Europese Commissie

ECB	Europese Centrale Bank
EMU	Economische en Monetaire Unie
EU	Europese Unie
Euro	Valuta EMU
Eurostat	Statistisch bureau van de EG
Fed	Federal Reserve System; stelsel van centrale banken VS
FES	Fonds Economische Structuurversterking
FWI	Fonds Werk en Inkomen
GLB	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid
GOS	Gemenebest van Onafhankelijke Staten
GWW	Grond-, Weg- en Waterbouw
HBO	Hoger Beroepsonderwijs
HICP	European Harmonized Indices of Consumer Prices
HSL	Hoge Snelheids Lijn
HWWA	Hamburgisches Weltwirtschaftliches Archiv - Institut für Wirtschaftsforschung, Hamburg
I/A	Inactieven/Actieven
IB	Inkomstenbelasting
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
ID-banen	Instroom- doorstroom-banen
IFO	Institut für Wirtschaftsforschung, Duits onderzoeksinstituut
IHS	Individuele Huur Subsidie
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IOAW	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Zelfstandigen
IT	Informatie Technologie
JWG	Jeugd Werk Garantieplan
KIQ	Kapitaalinkomensquote
KR	Kwartaal Rekeningen van het CBS
KST	Kleinschaligheidstoelage
LISV	Landelijk Instituut Sociale Verzekeringen
MBO	Middelbaar Beroepsonderwijs
MDW	Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit
MEV	Macro Economische Verkenning
MIMIC	Micro Macro model to Analyze the Institutional Context
MKB	Midden- en Kleinbedrijf
MOE	Midden- en Oost-Europa
MRB	Motorrijtuigenbelasting

NAIRU	Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment (werkloosheidsniveau waarbij de inflatie niet hoeft op te lopen)
NEI	Nederlands Economisch Instituut, Erasmus Universiteit Rotterdam
NIESR	The National Institute of Economic and Social Research, Londen
NNI	Netto Nationaal Inkomen
NNP	Netto Nationaal Product
NR	Nationale Rekeningen
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries; Organisatie van olieëxporterende landen
OPL	Overige Publiekrechtelijke Lichamen
OSA	Stichting Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek
OT	Overhevelingstoelage
OZB	Onroerende-zaakbelasting
P/A	Personen/Arbeidsjaren
PEMBA	Premiedifferentiatie en Marktwerking bij Arbeidsongeschiktheidsregelingen
PPS	Publiek Private Samenwerking
R&D	Research and Development; Onderzoek en Ontwikkeling
REA	Wet op de (re)integratie Arbeidsgehandicapten
ROA	Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt
RWW	Rijksgroepsregeling Werkloze Werknemers
SBI	Standaard Bedrijfs Indeling
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SER	Sociaal Economische Raad
SPAK	Specifieke afdrachtskorting
S&P500	Standard and Poor 500 index
SV	Sociale Verzekering
SVB	Sociale verzekeringsbank
SZ	Sociale Zekerheid
SZA	Sociale Zekerheid en Arbeid
TBA	Wet Terugdringing Beroep op Arbeidsongeschiktheidsregelingen
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
VAW	Vervroegde Aflossing Woningwetleningen
VBO	Voortgezet Beroepsonderwijs
VINEX	Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra
VK	Verenigd Koninkrijk
VLW	Regeling Vermindering Langdurig Werklozen
VN	Verenigde Naties
VpB	Vennootschapsbelasting
VS	Verenigde Staten

VUT	Vervroegde Uittreding
WAJONG	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening zelfstandigen
WBOL	Wet Bruterijng Overhevelingstoelag Lonen
WIR	Wet Investeringsrekening
WIW	Wet Inschakeling Werkzoekenden
WKA	Wet Koppeling met Afwijkingsmogelijkheid
WML	Wettelijk Minimumloon voor volwassenen
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WO	Wetenschappelijk Onderwijs
WOZ	Wet Waardering Onroerende Zaken
WTO	World Trade Organisation (voorheen GATT)
WW	Werkloosheidswet
ZFW	Ziekenfondswet
ZW	Ziektewet

Enige eerdere publicaties van het CPB die bij de Sdu zijn verschenen:

- Scanning the future – A long-term scenario study of the world economy 1990-2015 (1992), ISBN 90-399-0204-6.
- Nederland in drievoud – Een scenariostudie van de Nederlandse economie 1990-2015 (1992), ISBN 90-399-0292-5.
- Economie en milieu: op zoek naar duurzaamheid (1996), ISBN 90-399-1003-0.
- Bevolking en arbeidsaanbod – drie scenario's tot 2020 (1997), *gezamenlijk met CBS*, ISBN 90-399-1273-4.
- Economie en fysieke omgeving – Beleidsopgaven en oplossingsrichtingen 1995-2020 (1997), ISBN 90-399-1361-7.
- Bedrijfslocatiemonitor – terreinverkenning (1997), ISBN 90-399-1370-6.
- Economische verkenning voor de volgende kabinetsperiode (1997), ISBN 90-399-1443-5.
- Competition in Communication and Information Services – opportunities and obstacles (1997), ISBN 90-399-1444-3.
- Grenzen aan Schiphol? (1997), ISBN 90-399-1445-1.
- Keuzes in kaart – Economische effecten van vijf verkiezingsprogramma's (1998), ISBN 90-399-1485-0.
- Bedrijfslocatiemonitor – regionale verkenningen 2010 (1998), ISBN 90-399-1517-2.
- Woningbouw – Tussen markt en overheid (1999), ISBN 90-399-1604-7.
- De grondmarkt – Een gebrekkige markt en een onvolmaakte overheid (1999), ISBN 90-399-1605-5.
- Concurrentiestudie Duitsland – Onderzoek naar de concurrentiekracht van de havens van Rotterdam, Antwerpen, Hamburg en Bremen op de Duitse markt (1999), *gezamenlijk met het Gemeentelijk Havenbedrijf Rotterdam*, ISBN 90-399-1710-8.

Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de Sdu of bij de boekhandel.

